T.C.

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

İKTİSAT ANABİLİM DALI

COVİD-19 SALGININ TİCARİ VE EKONOMİK FAALİYETLERE ETKİSİ: G7 ÜLKELERİ VE TÜRKİYE

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN HAZIRLAYAN

PROF. DR. AHMET UĞUR ÇAĞLA İZGİ

MALATYA-2026

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

COVİD-19 SALGININ TİCARİ VE EKONOMİK FAALİYETLERE ETKİSİ: G7 ÜLKELERİ VE TÜRKİYE

DOKTORA TEZİ

HAZIRLAYAN
ÇAĞLA İZGİ

DANIŞMAN
PROF. DR. AHMET UĞUR

Bu araştırma Yüksek Öğretim Kurulu tarafından desteklenen 100/ 2000 Sağlık Ekonomisi YÖK Doktora Bursu kapsamında hazırlanmıştır.

MALATYA- 2026

ONUR SÖZÜ

Prof. Dr. Ahmet UĞUR'un danışmanlığında doktora tezi olarak hazırladığım "Covid-19 Salgınının Ticari ve Ekonomik Faaliyetlere Etkisi: G7 Ülkeleri ve Türkiye" başlıklı bu çalışmanın bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek herhangi bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün yapıtların hem metin içinde hem de kaynakçada yöntemine uygun biçimde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğrularım.

Çağla İZGİ

ÖNSÖZ

"Covid-19 Salgınının Ticari ve Ekonomik Faaliyetlere Etkisi: G7 Ülkeleri ve Türkiye" başlıklı bu çalışma Doktora Tezi olarak hazırlanmıştır. Çalışmanın hazırlanmasında kitaplardan, makalelerden, ilgili tez çalışmalarından ve sağlıkla ilgili istatistiki verilerden yararlanılmıştır.

Başta, doktora tez çalışmamın planlanmasından sonuçlandırılmasına kadar geçen tüm süreçte değerli bilgi, yönlendirme ve önerileriyle bana yol gösteren ve her aşamada destek olan saygıdeğer danışmanım Prof. Dr. Ahmet UĞUR'a en içten teşekkürlerimi sunarım.

Bu zorlu süreçte her zaman yanımda olan, desteği ve sabrıyla bana güç veren sevgili eşim Mustafa İZGİ'ye; varlıklarıyla bana her zaman ilham ve motivasyon kaynağı olan canım kızlarım Zeynep Asya ve Ecrin Dila'ya teşekkür ederim.

Çağla İZGİ

ÖZET

Covid-19 salgınının ticari ve ekonomik faaliyetler üzerindeki etkilerinin tarihsel ve kavramsal bir çerçevede ele alındığı bu çalışmada; karşılaştırmalı ülke analizi ile Türkiye örneği bütünleştirilerek çok boyutlu bir değerlendirme sunulmaktadır. Çalışmanın ilk aşamasında, salgınların tarihsel süreçte toplumsal düzen ve ekonomik işleyiş üzerinde yarattığı kırılmalar açıklanmış; pandemi olgusunun arz ve talep kanalları, belirsizlik artışı, tedarik zinciri kesintileri ve sektörler arası farklılaşma üzerinden ekonomik sonuçlar doğurduğu tartışılmıştır.

Üçüncü bölümde, Covid-19'un G7 ülkelerindeki etkileri; ekonomik büyüme, istihdam, bütçe dengesi, kamu maliyesi, dış ticaret ve sağlık harcamaları gibi göstergeler temelinde analiz edilerek kriz yönetimi stratejileri karşılaştırmalı biçimde değerlendirilmiştir. Türkiye bölümünde ise salgının ülkedeki ortaya çıkışı ve seyri, alınan kısıtlayıcı önlemler ve uyum politikaları bağlamında incelenmiş; bu süreçte reel ekonomi, işgücü piyasası, kamu maliyesi ve dış ticaret kanallarında belirginleşen etkiler bütüncül bir bakışla ele alınmıştır.

Çalışmada, resmi istatistikler ve uluslararası kuruluş verilerine dayalı betimleyici-analitik yaklaşımla, pandemi koşullarında sosyal koruma mekanizmalarının kapsayıcılığı, mali alanın dayanıklılığı ve dış ticaret/turizm gibi hassas alanların krizlere duyarlılığına dikkat çekilmekte; benzeri şoklara hazırlık için politika çıkarımlarına zemin oluşturulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Ekonomi, Türkiye, G7, Ticaret.

ABSTRACT

This study examines the effects of the Covid-19 pandemic on commercial and economic activity within a historical and conceptual framework, offering a multidimensional assessment by integrating comparative country analysis with the case of Türkiye. In the first stage of the study, the disruptions that pandemics have created in the social order and the functioning of economies throughout history are explained; it is discussed how the pandemic phenomenon generates economic outcomes through supply and demand channels, heightened uncertainty, supply-chain disruptions, and intersectoral differentiation.

In the third chapter, the effects of Covid-19 on G7 economies are analyzed on the basis of indicators such as economic growth, employment, budget balance, public finance, foreign trade, and health expenditures, and crisis management strategies are evaluated comparatively. In the Türkiye chapter, the emergence and course of the pandemic in the country are examined in the context of restrictive measures and adaptation policies; the impacts that became salient through the real economy, labor market, public finance, and foreign trade channels are addressed from a holistic perspective.

Using a descriptive-analytical approach grounded in official statistics and data from international organizations, the study highlights the inclusiveness of social protection mechanisms, the resilience of fiscal space, and the sensitivity of vulnerable areas such as foreign trade and tourism under pandemic conditions, thereby providing a basis for policy implications to enhance preparedness for similar shocks.

Keywords: Covid-19, Economy, Türkiye, G7, Trade.

İÇİNDEKİLER

ONUR SÖZÜ i
ÖNSÖZ ii
ÖZET iii
ABSTRACT iv
İÇİNDEKİLER v
TABLOLAR LİSTESİ x
ŞEKİLLER LİSTESİ xi
KISALTMALAR xiii
GİRİŞ 1
BİRİNCİ BÖLÜM 3
TARİHSEL SÜREÇTE YAŞANAN SALGIN HASTALIKLAR 3
1.1. Salgının Tanımı 3
1.2. Tarihsel Süreçte Yaşanan Salgınlar 4
1.2.1. Antoninus Vebası (165-180) 4
1.2.2. Birinci (Justinianus) Veba Salgını (541) 5
1.2.3. Japon Çiçek Hastalığı Salgını (735-737) 6
1.2.4. İkinci (Büyük) Veba Salgını (1347-1351) 7
1.2.5. Çiçek Salgını (15.yy-20.yy) 8
1.2.6. İtalyan Vebası (1629–1648) 9
1.2.7. Londra Büyük Vebası (1665-1666) 9
1.2.8. Kolera Pandemileri (19.yy) 10
1.2.9. Üçüncü Veba Salgını (1855–1959) 12
1.2.10. Sarı Humma Salgını (17.yy-20.yy) 13
1.2.11. Rus Gribi (1889-1890) 14
1.2.12. İspanyol Gribi (1918-1920) 14
1.2.13. Asya Gribi (1957-1958) 15
1.2.14. Hong Kong Gribi (1968-1969) 17
1.2.15. HIV/AIDS (1981-) 18
1.2.16. SARS (2002-2004) 18
1.2.17. Kuş Gribi (1997-2006) 19
1.2.18. Ebola (1976-) 20

1.2.19. MERS (2012-2015) 21
1.2.20. Covid-19 Salgını 22
1.3. Literatür 23
2. BÖLÜM 30
SALGINLARIN EKONOMİK VE TİCARİ FAALİYETLERE ETKİLERİ 30
2.1. Salgınların Ekonomi Üzerindeki Genel Etkileri 30
2.1.1. Makroekonomik Etkiler 30
2.1.1.1. Ekonomik Büyüme ve Resesyon 31
2.1.1.2. İşgücü Piyasaları 32
2.1.1.3. Kamu Maliyesi 32
2.1.1.4. Finansal Piyasalar 33
2.1.2. Mikroekonomik Etkiler 35
2.1.2.1. İşletmelerin Faaliyetleri 36
2.1.2.2. Tüketici Davranışları 37
2.1.2.3. Gelir Dağılımı ve Yoksulluk 38
2.2. Sektörel Analizler 40
2.2.1. Sağlık Sektörü 40
2.2.1.1. Sağlık Harcamaları ve Altyapı 41
2.2.1.2. İlaç ve Aşı Geliştirme 42
2.2.1.3. Sağlık Personeli Üzerindeki Yük 44
2.2.1.4. Sağlık Hizmetlerinin Sürdürülmesi 46
2.2.2. Turizm ve Seyahat 47
2.2.2.1. Uluslararası Turizm 47
2.2.2.2. Yerel Turizm ve Otelcilik 49
2.2.3. Üretim ve İmalat Sektörü 50
2.2.3.1. Tedarik Zinciri Kesintileri 50
2.2.3.2. Üretim Maliyetleri ve Verimlilik 52
2.2.4. Tarım ve Gıda Üretimi 53
2.2.4.1. Gıda Güvenliği ve Lojistik 54
2.2.4.2. İşgücü ve Tarımsal Üretim 55
2.2.4.3. Gıda İşleme ve Depolama 56
2.2.5. Hizmet Sektörü 58

2.2.5.1. Eğlence ve Yiyecek-İçecek Sektörü 59
2.2.5.2. Eğitim 60
2.2.5.3. Ulaşım Hizmetleri 62
2.2.6. Uluslararası Ticaret 63
2.2.6.1. İhracat ve İthalat Dengesi 64
2.2.6.2. Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Anlaşmaları 64
2.2.6.3. E-Ticaretin Rolü ve Gelişimi 66
2.3. Ekonomi Politikalarında Yapısal Değişimler 67
2.3.1. Salgın Dönemi Mali Politikalar 68
2.3.2. Para Politikaları ve Merkez Bankalarının Rolü 71
2.3.3. Sosyal Yardım ve Teşvik Paketleri 73
2.3.4. Vergi Politikalarındaki Düzenlemeler 75
2.4. Ticaret Politikalarında Adaptasyon 76
2.4.1. Uluslararası Ticarette Yeni Düzenlemeler 78
2.4.2. Yerel ve Küresel Tedarik Zinciri Yönetimi 79
2.5. Uzun Vadeli Ekonomik Stratejiler 80
3. BÖLÜM 84
COVİD-19 SALGINININ G7 ÜLKELERİNDEKİ EKONOMİK ETKİLERİNİN ANALİZİ 84
3.1. Pandeminin Ortaya Çıkışı ve Yayılım Sürecine Genel Bakış 84
3.2. G7 Ülkelerinde Covid-19'un Ekonomik ve Ticari Etkileri 85
3.2.1. Amerika Birleşik Devletleri 86
3.2.1.1. Büyüme ve Talep Bileşenleri 87
3.2.1.2. İşgücü Piyasası 88
3.2.1.3. Dış Ticaret ve Tedarik Zinciri 93
3.2.1.4. Maliye Politikası Tepkisi 93
3.2.1.5. Para Politikası ve Finansal İstikrar 95
3.2.2. Birleşik Krallık 96
3.2.2.1. Büyüme ve Talep Bileşenleri 97
3.2.2.2. İşgücü Piyasası 99
3.2.2.3. Dış Ticaret ve Tedarik Zinciri 100
3.2.2.4. Maliye Politikası Tepkisi 102

3.2.2.5. Para Politikası ve Finansal İstikrar 104
3.2.3. Almanya 105
3.2.3.1. Büyüme ve Talep Bileşenleri 106
3.2.3.2. İşgücü Piyasası 107
3.2.3.3. Dış Ticaret ve Tedarik Zinciri 109
3.2.3.4. Maliye Politikası Tepkisi 110
3.2.3.5. Para Politikası ve Finansal İstikrar 112
3.2.4. Fransa 113
3.2.4.1. Büyüme ve Talep Bileşenleri 114
3.2.4.2. İşgücü Piyasası 115
3.2.4.3. Dış Ticaret ve Tedarik Zinciri 117
3.2.4.4. Maliye Politikası Tepkisi 118
3.2.4.5. Para Politikası ve Finansal İstikrar 120
3.2.5. İtalya 121
3.2.5.1. Büyüme ve Talep Bileşenleri 122
3.2.5.2. İşgücü Piyasası 123
3.2.5.3. Dış Ticaret ve Tedarik Zinciri 125
3.2.5.4. Maliye Politikası Tepkisi 126
3.2.5.5. Para Politikası ve Finansal İstikrar 128
3.2.6. Japonya 129
3.2.6.1. Büyüme ve Talep Bileşenleri 130
3.2.6.2. İşgücü Piyasası 131
3.2.6.3. Dış Ticaret ve Tedarik Zinciri 132
3.2.6.4. Maliye Politikası Tepkisi 134
3.2.6.5. Para Politikası ve Finansal İstikrar 135
3.2.7. Kanada 136
3.2.7.1. Büyüme ve Talep Bileşenleri 137
3.2.7.2. İşgücü Piyasası 138
3.2.7.3. Dış Ticaret ve Tedarik Zinciri 139
3.2.7.4. Maliye Politikası Tepkisi 141
3.2.7.5. Para Politikası ve Finansal İstikrar 143
4. BÖLÜM 144

TÜRKİYE'DE COVİD-19'UN EKONOMİK VE TİCARİ ETKİLERİ 144
4.1. Türkiye'de Covid-19'un Ortaya Çıkışı ve Salgının Seyri 144
4.2. Makroekonomik Etkiler 146
4.2.1. Ekonomik Büyüme ve GSYH 147
4.2.2. İşsizlik ve İstihdam Piyasasındaki Değişimler 149
4.2.3. Enflasyon ve Fiyat İstikrarı 152
4.3. Kamu Maliyesi ve Politika Tepkileri 155
4.3.1. Maliye Politikası 157
4.3.2. Para Politikası 163
4.3.3. Sosyal Destek ve Yardımlar 172
4.4. Dış Ticaret ve Küresel Entegrasyon 176
4.5. Sektörel Etkiler 180
4.6. Finansal Sistem ve Bankacılık 184
SONUÇ 190
KAYNAKÇA 198

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1.1. Tarımsal Ürün Üretimi..... 16
Tablo 3.1. ABD'de Reel GSYH Büyüme Oranları (Yıllık ve Çeyreklik) 87
Tablo 3.2. ABD İhracat ve İthalat Verileri 93
Tablo 3.3. Birleşik Krallıkta GSYH Büyüme Oranları (Yıllık ve Çeyreklik) 98
Tablo 3.4. Birleşik Krallık Sektörel İstihdam Değişimleri (2019-2020) 100
Tablo 3.5. Birleşik Krallık Sektörel İhracat Değişim % (2019-2020) 101
Tablo 3.6. Almanya Talep Bileşenlerinin Yıllık Değişimi (2019-2020) 107
Tablo 3.7. Almanya İthalat-İhracat Verileri..... 109
Tablo 4.1. Türkiye'de Covid-19 Kapsamında Sağlık ve Hareketliliğe Yönelik Önlemler 145
Tablo 4.2. Covid-19 Sürecinde Eğitim Alanında Alınan Önlemler ve Uygulamalar .. 145
Tablo 4.3. Covid-19 Sürecinde Ekonomi ve Çalışma Hayatına Yönelik Önlemler 146
Tablo 4.4. Türkiye GSYH Büyüme Hızları, 2020 (%) 148
Tablo 4.5. Türkiye'deki 15+ yaş Temel İşgücü Göstergeleri (Bin Kişi) 150
Tablo 4.6. Türkiye Merkezi Yönetim Bütçesi Harcamalarının GSYH Oranı % 159
Tablo 4.7. Merkezi Yönetim Bütçesi Gelirlerinin GSYH'ye Oranı % (2018-2024).... 162
Tablo 4.8. Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Portföy Yatırımları (Milyon $) 180
Tablo 4.9. İstihdamın Sektörel Dağılımı (Bin Kişi) ve Toplam İçerisindeki Payları (%) 182
Tablo 4.10. Toplam Mevduatlar ve Döviz Tevdiat Hesaplarının Payı 188

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 3.1. ABD'de İşsizlik Oranı (%) 89
Grafik 3.2. ABD'de Tarım Dışı İstihdam Değişimi (Bin Kişi) 90
Grafik 3.3. ABD İşgücü Katılım Oranı 92
Grafik 3.4. Birleşik Krallık İşsizlik Oranları 99
Grafik 3.5. Birleşik Krallık İthalat-İhracat 101
Grafik 3.6. Birleşik Krallık Bütçe Açığı ve Kamu Borcu 104
Grafik 3.7. Almanya GSYH Büyüme Oranları 106
Grafik 3.8. Almanya İşsizlik Oranları 108
Grafik 3.9. Almanya'nın Bütçe Açığı/Fazlasının GSYH'ye Oranı 111
Grafik 3.10. Fransa Reel GSYH Büyüme Oranları 114
Grafik 3.11. Fransa'da GSYH ve Talep Bileşenlerinin Katkısı 115
Grafik 3.12. Fransa İşsizlik Oranı 116
Grafik 3.13. Fransa İhracat ve İthalat Hacmi 117
Grafik 3.14. Fransa'nın Bütçe Açığı 119
Grafik 3.15. Fransa'nın Kamu Borcu 120
Grafik 3.16. İtalya GSYH Büyüme Oranı 123
Grafik 3.17. İtalya İşsizlik Oranı 124
Grafik 3.18. İtalya İhracat ve İthalat Hacmi 125
Grafik 3.19. İtalya Bütçe Açığı ve Kamu Borcu 127
Grafik 3.20. Japonya Reel GSYH Büyüme Oranları 130
Grafik 3.21. Japonya İşsizlik Oranları 131
Grafik 3.22. Japonya'nın İhracat ve İthalat Değerleri (Bin ABD $) 132
Grafik 3.23. Japonya Kamu Harcamaları ve Borcunun GSYH'ya Oranı % 134
Grafik 3.24. Kanada GSYH Büyüme Oranı 138
Grafik 3.25. Kanada İşsizlik Oranı 139
Grafik 3.26. Kanada'nın İhracat ve İthalat Hacimleri 141
Grafik 3.27. Kanada Bütçe Açığı ve Kamu Borcu 142
Grafik 4.1. Türkiye Yıllık Reel GSYH Büyüme Oranları (%) ……..……..147
Grafik 4.2. Türkiye İşgücüne Katılım, İstihdam ve İşsizlik Oranları % 151
Grafik 4.3. Türkiye Aylık TÜFE ve YİÜFE Endeksleri 153
Grafik 4.4. Yıllık TÜFE Oranları 153

Grafik 4.5. Türkiye'nin Bütçe Dengesi/GSYH Oranı % 157
Grafik 4.6. Türkiye'nin Toplam Bürüt Kamu Borç Stoku/GSYH Oranı % 158
Grafik 4.7. Merkezi Yönetim Bütçe Harcamalarında Faiz Giderlerinin Payı (%) 161
Grafik 4.8. TCMB Politika Faiz Oranları (1 Hafta Vadeli Repo Faiz Oranları) 164
Grafik 4.9. M2 Para Arzı (Yıllık Yüzde Değişim) 166
Grafik 4.10. Dolar Kuru (Aylık Ortalama) 168
Grafik 4.11. Merkez Bankası Döviz Rezervleri (Milyon $) 170
Grafik 4.12. Kamu Kesimi Sosyal Koruma Harcamalarının GSYH'ye Oranı (%) 173
Grafik 4.13. Yoksulluk Oranı (Medyan Gelirin %50'sine Göre) 174
Grafik 4.14. Gini Katsayısı 175
Grafik 4.15. Dış Ticaret Dengesi (Milyon $) 177
Grafik 4.16. İhracat ve İthalat Değerleri (Milyon $) 177
Grafik 4.17. Türkiye'de GSYH İçinde Sektörlerin Yıllık Payı (%) 181
Grafik 4.18. Turizm Geliri (Milyon $) 183
Grafik 4.19. Toplam Kredi Hacmi (Milyar TL) 185
Grafik 4.20. Kredi Türlerine Göre Dağılım (%) 186
Grafik 4.21. Türkiye'de Takipteki Alacaklar/Toplam Krediler (%) 187
Grafik 4.22. Türkiye'de Bankacılık Sektörü Sermaye Yeterlik Oranı (%) 188

KISALTMALAR

ABD : Amerika Birleşik Devletleri

APP : Varlık Alım Programı

BDDK : Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu

CARES : Coronavirus Aid, Relief, and Economic Security Act (Koronavirüs Yardım ve Ekonomik Güvenlik Yasası)

DSÖ **:** Dünya Sağlık Örgütü

DTH : Döviz Tevdiat Hesapları

DTÖ **:** Dünya Ticaret Örgütü

EBA : Eğitim Bilişim Ağı

ECB **:** Avrupa Merkez Bankası

ETİD **:** Türkiye E-Ticaret Derneği

FED : ABD Merkez Bankası

GSYH : Gayrisafi Yurt İçi Hasıla

IATA : Uluslararası Hava Taşımacılığı Birliği

IMF : Uluslararası Para Fonu

KDV : Katma Değer Vergisi

KOBİ **:** Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler

LGS : Liselere Geçiş Sistemi

MERS : Orta Doğu Solunum Sendromu

NHS : National Health Service

OECD : Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü

ONS : Office for National Statistics (Ulusal İstatistik Ofisi)

PEPP : Pandemi Acil Varlık Alım Programı

PPP : Maaş Koruma Programı (Paycheck Protection Program)

QE : Quantitative Easing (Niceliksel Gevşeme)

RCEP : Bölgesel Kapsamlı Ekonomik Ortaklık

SARS : Şiddetli Akut Solunum Sendromu

TCMB **:** Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası

TÜBİTAK : Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu

TÜFE : Tüketici Fiyatları Endeksi

TÜİK **:** Türkiye İstatistik Kurumu

TÜSEB : Türkiye Sağlık Enstitüleri Başkanlığı

UNCTAD **:** Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı

UNDP : Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı

WHO : World Health Organization (Dünya Sağlık Örgütü)

YİÜFE **:** Yurt İçi Üretici Fiyatları Endeksi

YKS : Yükseköğretim Kurumları Sınavı

GİRİŞ

Salgın hastalıklar, yalnızca halk sağlığını tehdit eden biyolojik olaylar değil; üretim, tüketim, istihdam, kamu maliyesi ve ticaret ağları üzerinde eş zamanlı baskılar oluşturarak ekonomik düzeni yeniden şekillendiren sistemik şoklardır. Bu nedenle salgınlar, iktisadi analiz açısından "geçici bir sağlık krizi" çerçevesini aşmakta; belirsizlik artışı, arz ve talep kanallarının birlikte bozulması ve ulusal ekonomilerin küresel bağlantılar üzerinden senkronize etkilenmesi gibi mekanizmalarla kapsamlı sonuçlar doğurmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde salgın olgusuna ilişkin kavramsal zemin ve tarihsel örnekler üzerinden bu çok boyutlu etki alanı ortaya konulmakta; salgınların toplumsal ve ekonomik düzen üzerinde dönüştürücü bir rol oynadığı vurgulanmaktadır.

Covid-19 salgını, modern dönemde ekonomik etkileri en geniş ölçekte gözlenen krizlerden biri olarak, küresel düzeyde "stres testi" niteliği taşımaktadır. Nitekim Covid-19'un dünya çapında hızla yayılması, ulusal düzeyde sağlık politikaları ile ekonomi politikalarının eşgüdümünü zorunlu kılmış; salgınla mücadele amacıyla uygulanan kısıtlamalar ve davranışsal uyum süreçleri, ekonomik faaliyetlerin seyrini doğrudan etkilemiştir. Bu çerçevede Covid-19, hem makroekonomik göstergeler hem de ticari faaliyetler (iç ve dış ticaret, sektörler arası etkileşimler ve tedarik zincirleri) açısından kapsamlı bir incelemeyi gerekli kılmaktadır.

Bu çalışmanın temel amacı, Covid-19 salgınının ticari ve ekonomik faaliyetler üzerindeki etkilerini iktisadi göstergeler ve politika tepkileri üzerinden analiz etmek; Türkiye örneğini, uluslararası bir karşılaştırma çerçevesi içinde konumlandırarak bulguları daha anlamlı ve tartışılabilir hale getirmektir. Bu doğrultuda çalışma, yalnızca etkilerin betimlenmesiyle yetinmeyip, salgın döneminde farklı ülke gruplarında gözlenen kırılganlık ve dayanıklılık unsurlarını karşılaştırmalı biçimde ele almayı hedeflemektedir. Üçüncü bölümde Covid-19'un G7 ülkeleri üzerindeki ekonomik etkileri; büyüme, istihdam, bütçe dengesi, kamu maliyesi, dış ticaret ve sağlık harcamaları gibi göstergeler üzerinden incelenmiş ve bu ülkelerin kriz yönetimi stratejileri karşılaştırılmıştır. Böylece, Türkiye değerlendirmesi için analitik bir kıyas zemini oluşturulmuştur.

Türkiye odağı ise, çalışmanın ilerleyen bölümünde Covid-19'un Türkiye'deki ortaya çıkışı, salgının seyri ve alınan önlemler bağlamında ele alınmış; uygulanan

kısıtlamaların toplumsal yaşama ve ekonomiye yansımaları bütüncül şekilde değerlendirilmiştir. Bu yaklaşım, Türkiye'de salgın şokunun yalnızca bir "daralma" olgusuna indirgenmeden; ekonomik ve ticari faaliyetlerdeki değişim kanallarıyla birlikte tartışılmasına imkân tanımaktadır.

Çalışma, yöntemsel olarak betimleyici-analitik bir çerçeveye dayanmakta olup; uluslararası karşılaştırma ve ülke incelemesi, ikincil veri setleri ve resmi istatistikler üzerinden yürütülmüştür. G7 ülkeleri analizinde uluslararası kuruluşların verileri ile güvenilir resmi istatistik kurumlarının yayımladığı göstergeler kullanılarak analiz sayısal olarak desteklenmiş; bulgular tablolar ve şekillerle güçlendirilmiştir. Bu yöntemsel tercih, Covid-19'un ekonomik etkilerinin farklı ülke yapılarında nasıl ayrıştığını gösterebilmek ve politika tepkilerinin sonuçlarını karşılaştırılabilir kılabilmek açısından önem taşımaktadır. Türkiye değerlendirmesinde ise salgın sürecinin kronolojisi ve önlemler ile ekonomik göstergelerin birlikte ele alınması, krizin zaman içindeki yansımalarının izlenmesine olanak sağlamaktadır.

Çalışma, literatürde Covid-19'un ekonomik etkilerine ilişkin tartışmalara iki yönlü katkı sunmayı hedeflemektedir. İlk olarak, G7 ülkeleri üzerinden geliştirilen karşılaştırmalı çerçeve ile kriz yönetimi stratejilerinin sonuçlarını aynı gösterge seti içinde değerlendirme imkânı doğmaktadır. İkinci olarak, Türkiye örneği üzerinden salgın döneminde ekonomik ve ticari faaliyetlerde gözlenen değişimleri, uluslararası bağlamla ilişkilendirerek yorumlamak mümkün hale gelmektedir. Bu sayede çalışma, salgın benzeri sistemik şoklar karşısında ekonomik dayanıklılık, politika tasarımı ve uyum kapasitesi tartışmalarına analitik bir zemin sağlamayı amaçlamaktadır.

Bu kapsam ve amaç doğrultusunda çalışma dört ana bölümde ilerlemektedir: İlk bölümde salgınların kavramsal ve tarihsel arka planı sunulmakta, ikinci bölümde salgınların ekonomi ve ticaret üzerindeki genel etkileri açıklanmaktadır. Üçüncü bölüm, Covid-19'un G7 ülkelerindeki ekonomik etkilerini ampirik olarak analiz ederek karşılaştırmalı bir çerçeve kurmakta; izleyen bölümde ise Covid-19'un Türkiye'deki seyri, önlemler ve yansımalar üzerinden ülke-odaklı değerlendirme yapılmaktadır. Böylece çalışma, tarihsel-kavramsal temelden başlayıp karşılaştırmalı analize ve ülke incelemesine uzanan tutarlı bir bütünlük içinde, Covid-19'un ticari ve ekonomik faaliyetlere etkisini iktisadi bir perspektifle ortaya koymaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL SÜREÇTE YAŞANAN SALGIN HASTALIKLAR

Salgınlar, genellikle bulaşıcı hastalıkların belirli bir bölgede veya nüfusta hızla yayılması ve kontrol altına alınması zor hale gelmesi durumlarını ifade eder. Salgınlar, tarih boyunca insanlık üzerinde derin izler bırakan, toplumları etkileyerek sosyal, ekonomik ve politik düzeni sarsan olaylardır. Bu bölümde, salgınları tanımlamak ve anlamak için kullanılan kavramlar ile tarihsel süreçte yaşanan salgın hastalıklar incelenmiştir.

1.1. Salgının Tanımı

Salgın, belirli bir bölgede veya toplulukta aynı hastalığa yakalanan kişi sayısında beklenenin üzerinde bir artışı ifade eder. Bu durum, genellikle hastalığın hızla yayılması, normalden daha fazla insanın etkilenmesi ve bu durumun olağan tedavi ve kontrol yöntemleriyle başa çıkmanın zorlaşmasıyla karakterizedir. Salgınlar, bulaşıcılık, hastalığın şiddeti, yayılma hızı ve etkilediği nüfus gibi faktörlere bağlı olarak çeşitli türlerde meydana gelebilir (https://halksagligi.hacettepe.edu.tr).

Salgın olguları epidemiyolojik ölçekte üç ana kategori altında değerlendirilmektedir:

- **Endemi**, bir hastalığın belirli bir bölgede sürekli olarak görülmesidir.
- **Epidemi**, belirli bir bölgede beklenenden fazla sayıda hastalık vakasının kısa süre içinde görülmesi durumudur.
- **Pandemi** ise bir epideminin ülke ve kıtalar arası yayılım göstererek çok geniş bir coğrafyada milyonlarca insanı etkilemesidir.

Pandemi terimi, özellikle enfeksiyon hastalıklarının dünya çapında yayılması ve etkilerinin yalnızca sağlık sistemiyle sınırlı kalmayıp ekonomik, sosyal ve politik alanlara da yansımasıyla önem kazanmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), bir salgının pandemi olarak kabul edilebilmesi için, insandan insana bulaşın sürdürülebilir biçimde devam etmesi, küresel düzeyde yayılım göstermesi ve halk sağlığı açısından ciddi tehditler oluşturması gerektiğini belirtmektedir (WHO, 2010: 7).

Tarihsel olarak İspanyol gribi (1918), HIV/AIDS, SARS (2003) ve en son olarak Covid-19 (2019) gibi örnekler pandemilerin yalnızca sağlık açısından değil, aynı

zamanda uluslararası ticaret, üretim, tedarik zincirleri ve iş gücü piyasaları üzerinde de derin etkiler yaratabileceğini ortaya koymuştur (Morens ve Fauci, 2007: 1019). Pandemiler, ülkelerin sağlık sistemlerinin sınırlarını test ederken ekonomik faaliyetleri sekteye uğratmakta, kriz ortamlarının oluşmasına zemin hazırlamaktadır.

1.2. Tarihsel Süreçte Yaşanan Salgınlar

Tarihsel süreç içerisinde insanlık, çeşitli salgın hastalıklarla karşı karşıya kalmış ve bu olaylar genellikle toplumsal, ekonomik ve tıbbi düzenin şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Salgınlar, sadece bireylerin sağlığı üzerinde değil, aynı zamanda toplumların ve medeniyetlerin ekonomik ve sosyal seyrini de etkileyen çeşitli dinamiklere sahiptir. Bu olaylar, tarih boyunca insanların sağlıkla ve hastalıklarla başa çıkma stratejilerini, tıbbi bilgi birikimini ve toplumsal düzenlemelerini biçimlendiren kritik dönemeçler olmuştur. Bu başlıkta tarihsel süreç içerisinde bilinen ve kayda geçen büyük salgınlar, kronolojik olarak genel etkileri bakımından incelenmiştir.

1.2.1. Antoninus Vebası (165-180)

Tarih boyunca kaydedilmiş ve ilk kitlesel ölümlere sebep olan salgın, Antoninus vebası olarak bilinir. MS 165-180 yılları arasında, Romalı askerlerin Yakın Doğu seferleri sırasında ülkelerine taşıdığı büyük bir salgın olarak ortaya çıkmıştır. Roma İmparatoru Lucius Verus'un ölümünden sonra salgın tekrar ortaya çıkmış ve bu salgın, günde 2000 kişinin ölümüne neden olmuştur. Bu salgın bölge nüfusunun üçte birine denk gelen yaklaşık 5 milyon insanın hayatını kaybetmesine yol açmıştır (Heyman, 2014: 26).

Roma İmparatorluğu, veba salgını ve askeri kayıpların etkisiyle Antoninler döneminde hem ekonomik hem de askeri anlamda zayıflamaya başlamıştı. Roma ekonomisi, Akdeniz bölgesindeki nüfusu ve lejyonları besleyen bir tarımsal sisteme dayalıydı ve tarım ile ticaret küçük ölçekli sanayi üretimine odaklanmıştı. Marcomanni savaşları, 172-180 yılları arasında devam eden çatışmalar ekonomik önlemleri zorunlu kılmış ve veba salgınının neden olduğu can kayıplarını artırmıştır. Bu dönemde Roma İmparatorluğu'nun yönetimi zorlu bir deneyim yaşamıştır (Karakuş, 2018: 40).

Roma İmparatorluğu'nun bazı Mısır köylerinde vergilendirme amacıyla kayda alınan mükellef sayısında %33 ila %93 arasında bir azalma yaşanmıştır. Bu dramatik düşüş, köylerdeki nüfusun ya salgından dolayı yaşamını yitirdiğini ya da vergi sisteminden kaybolacak şekilde yer değiştirdiğini göstermektedir. Bu dönemde tarımsal

üretim faaliyetlerinde çalışacak nüfusun azalması, işgücü eksikliği sorununu gündeme getirmiştir. Bu eksiklik, hem üretimin sürekliliğini tehdit eden bir durum olarak öne çıkmış hem de yönetim tarafından tarımsal arazilerin işletilmesi için yeni sözleşme biçimlerinin yaygınlaştırılmasına neden olmuştur. Bu bağlamda, işgücü eksikliği yalnızca bir istatistiksel veri değil; aynı zamanda kırsal ekonomideki dönüşümün temel bir göstergesi haline gelmiştir. Salgının ardından ticari işlemlerde %40'a varan bir azalma kaydedilmiştir. Nil vadisinde tarımsal vergilerdeki artışlar, kırsal alanda yaşayanların kentlere doğru göç etmesine neden olmuş ve bu da tahıl, yağ ve şarap gibi önemli ürünlerin üretimini azaltmıştır. Kent nüfusundaki artış, tarımsal ürünlere olan talebi artırırken, arzın yetersizliği sorunlarını derinleştirmiş ve aynı zamanda kentlerde yeni iş kollarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Salgının diğer bir etkisi de Şam ile Antakya gibi İmparatorluğun önemli ticaret merkezlerinde ticaretin neredeyse durma noktasına gelmesidir (Çetinkaya ve Üreten, 2022: 72).

1.2.2. Birinci (Justinianus) Veba Salgını (541)

Tarihin en büyük veba salgınlarından biri olan Justinianus veba salgını yaklaşık 25 milyon kişinin ölümüne neden olmuştur. Bu salgın Mısır'da MS 541'de ortaya çıkmış ve ardından Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkenti olan Konstantinopolis'e, imparatorluktan Güney Avrupa, Pers (İran) ve iç bölgelere yayılmış ve Akdeniz'deki liman şehirlerini etkilemiştir. Salgın, bölgede zaman zaman azalsa da 8. yüzyıla(yy.) kadar etkili olmuştur. En yoğun ölümlerin yaşandığı imparatorluğun başkenti olan Konstantinopolis'te, kitlesel ölümler nedeniyle ekonomi ve nüfusun genel psikolojik durumu ciddi şekilde etkilenmiştir. Justinianus Vebası, Doğu Roma İmparatorluğu'nda nüfusun keskin bir düşüşe uğramasına neden olmuş ve bu da iş gücü sıkıntısına yol açarak işgücü maliyetlerinde artışa neden olmuştur. Sonuç olarak, maliyetlerin artması enflasyonu yükseltmiştir (Karakuş, 2018: 42).

Roma İmparatorluğu'nun mali sistemi, temel olarak toprak ve bireyler üzerinde uygulanan vergilendirmeye dayanmaktaydı. Veba salgını, toprak sahiplerinin vefatı ve vebadan etkilenen varislerin tarım faaliyetlerine ilgisiz kalması sonucunda tarım üzerinde olumsuz bir etki yaratmış, gıda üretiminde azalmaya ve şehirlerde kıtlıklara sebep olmuştur. Nüfusun azalmasıyla birlikte, aynı vergi yükünün daha küçük bir nüfus grubu tarafından alınması, mali bir krize yol açmıştır. Veba salgını, kıtlıkla birlikte büyük bir istikrarsızlık dönemini de beraberinde getirmiştir. Mali sorunlardan bir diğeri de değer

kaybeden altın sikkelerdir. Roma yönetimi, gelirlerindeki ciddi düşüşe tepki olarak daha düşük kaliteli altın paralar bastırmış, ayrıca bu dönemde bakır sikkelerin istikrarını kaybetmesine neden olmuştur. Arz sorunlarını çözmek amacıyla tarım alanlarında düzenlemeler yapılmıştır. Sonuç olarak, salgın tarım ve ticaretin bozulmasına ve vergi gelirlerinin azalmasına sebep olmuştur (Meier, 2016: 275-281).

1.2.3. Japon Çiçek Hastalığı Salgını (735-737)

735 yılında Tokyo'da başlayan ve iki yıl süren Japon çiçek hastalığı salgını, yaklaşık bir milyon kişinin hayatını kaybetmesine sebep olmuştur. Salgında ölenler arasında çoğunlukla çocuklar bulunmakla birlikte, aristokrat sınıfın da büyük kayıplar verdiği kaydedilmiştir. Japonya ile Asya anakarası arasındaki ticaretin artışı, hastalıkların ve salgınların ülkeye daha fazla yayılmasına neden olmuştur. Çiçek hastalığının, Japon balıkçılar tarafından ülkeye taşındığı tahmin edilmektedir. Bununla birlikte, dönemin Japon yetkililerinin Kore yarımadasındaki diplomatik temaslar sırasında enfekte bölgelerden geçmeleri, hastalığın ülke geneline yayılmasında önemli bir rol oynamıştır. Salgın, Japonya nüfusunun yaklaşık %25-35'ini etkilemiştir. Bu durum, ölümlerle birlikte göçlerin artmasıyla çalışabilir nüfus üzerinde olumsuz etkiler yaratmıştır. Emek gücünün büyük ölçüde yer değiştirmesi, inşaat ve tarım sektörlerini etkilemiştir. Özellikle pirinç tarımı, bu yer değiştirmenin etkilerini yoğun bir şekilde hissetmiştir. Sorunu çözmek amacıyla, vergi muafiyetleri yanında çalışmak isteyenlere özel arazi mülkiyeti imkânı sunulmuştur (Farris, 2009: 36-37).

Çalışabilir nüfusu etkileyen ikinci faktör, 8. yy.'ın en zengin ve Japonya'nın en gelişmiş bölgesi olan Kinai'nin çevresindeki ekolojik bozulma olmuştur. Salgının ardından, Japonya'da Budizm'in yayılmasını desteklemek amacıyla İmparator tarafından inşa edilen tapınaklar, mabetler ve aristokrat malikaneleri için kullanılan kereste ve çatı kiremidi üretimi, kızıl çam ormanlarının tükenmesine yol açmıştır. Artan kuraklık, çiftçilerin yeni bölgelere göç etmesine neden olmuştur. Ekonomideki bir diğer sorun ise paranın değer kaybetmesidir. Ticareti kolaylaştırmak için kullanılan bakır paralar, salgın sürecinde değer kaybetmiş ve sonraki dönemlerde de para arzının arttırılmasıyla birlikte para değerini kaybetmeye devam etmiştir (Farris, 2009: 40-42).

1.2.4. İkinci (Büyük) Veba Salgını (1347-1351)

Büyük Veba Salgını (veya Kara Veba), 14. yüzyılın ortalarında Asya'dan Avrupa'ya yayılan ve küresel etkiler yaratan en yıkıcı pandemilerden biridir. İlk vakaların 1330'larda Çin'de ortaya çıktığı ve 1346 yılında Kırım'daki Ceneviz ticaret kolonisi Kaffa'da ciddi salgınlara yol açtığı bilinmektedir. Buradan Ceneviz ve Venedikli ticaret gemileriyle Akdeniz üzerinden İstanbul, Mısır, Suriye ve Sicilya'ya taşınan veba, kısa sürede Fransa, İspanya, Kuzey Afrika, Almanya, İngiltere ve Rusya'ya kadar yayılarak pandemik bir boyuta ulaşmıştır (Benedictow, 2004: 28–30).

Salgın, 1347–1351 yılları arasında Avrupa nüfusunun yaklaşık %30 ila %60'ının ölümüne neden olmuş; Avrupa'da tahmini 25–50 milyon, dünya genelinde ise yaklaşık 75–100 milyon kişi hayatını kaybetmiştir (Hays, 2005: 94). Bu oran, tarihte belgelenmiş en yüksek ölüm oranlarından biridir. Her ne kadar hastalık, yoksul halk kesimlerini daha doğrudan etkilemiş olsa da aristokrat sınıf, din adamları ve şehirli burjuvazi arasında da yüksek ölüm oranları görülmüştür. Bu durum, toplumsal hiyerarşinin geçici olarak çözülmesine, otorite boşluklarına ve feodal yapının sorgulanmasına yol açmıştır (Herlihy, 1997: 39–41).

Veba, Avrupa'da nüfusun artmakta olduğu, kentsel yaşamın canlandığı, tarımsal üretimin ve manastır ekonomisinin güçlendiği bir dönemde meydana gelmiştir (Herlihy, 1997: 27–29). Salgın, yaşanan bu gelişmeleri kesintiye uğratarak; tarımsal üretimde keskin bir düşüşe, tedarik zincirlerinin bozulmasına, uzun mesafeli ticaretin duraksamasına, toprakların işlenememesi nedeniyle ekonomik durgunluğa yol açmıştır. Ölümlerin ardından, emek gücünün ciddi biçimde azalması sonucu çalışma ücretlerinde artış, serflerin hareket özgürlüğü kazanması ve feodal düzenin çözülmeye başlaması gibi yapısal değişimler yaşanmıştır. Bu değişimler, ilerleyen yüzyıllarda kapitalizmin erken temellerinin oluşmasına katkı sağlamıştır (Pamuk, 2007: 273–274).

Ayrıca, psikolojik ve kültürel etkiler de derin olmuştur: Toplumda kadercilik, dini sapmalar, antisemitik saldırılar ve melankoli gibi eğilimler yaygınlaşmış, Avrupa'da genel olarak depresif ve içe kapanık bir kültürel atmosfer ortaya çıkmıştır (Hays, 2005: 97–99).

Veba salgını sonrasında işgücünde yaşanan dramatik düşüş, tarım sektörünü ciddi şekilde etkilemiş ve geniş arazilerin işlenememesi sorununu doğurmuştur. Bu durum, toprak sahiplerini (özellikle feodal lordları) üretimi devam ettirebilmek adına yeni yollar

aramaya zorlamıştır. Köylülerin pazarlık gücünün artmasıyla birlikte, birçok lord, topraklarını cazip hale getirmek amacıyla daha esnek kira sözleşmeleri sunmuş, toprağı doğrudan ücretli işçilere devretmiş ya da arazi parçalanmasını teşvik etmiştir (Herlihy, 1997: 43–45). Böylece, arazi kullanım biçimleri değişmiş, geleneksel feodal ilişkilerin zayıflaması hızlanmış ve Avrupa'da kırsal sosyal yapı yeniden şekillenmiştir.

Büyük veba, Avrupa'nın toplumsal ve ekonomik dokusunu kalıcı bir biçimde değiştirmiştir. Büyük çaplı ölümler, Avrupa'nın altın ve gümüş para arzının birey başına artmasına yol açmış ve bu durum da İngiltere'de 1370'lerin ortalarına kadar devam eden bir enflasyonun ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Aberth, 2010: 203).

1.2.5. Çiçek Salgını (15.yy-20.yy)

Çiçek hastalığı, dünya tarihinde önemli etkilere sahiptir. 18. yüzyıl boyunca Avrupa genelinde, beş hükümdar da dahil olmak üzere yılda ortalama 400.000 kişinin ölümüne sebep olmuştur. Kolomb ve ardındaki kaşiflerin Yeni Dünya'yı 1492'de keşfetmeleri, bir dizi etkileşimide beraberinde getirmiştir. Avrupalılar, yeni kıtada daha önce bilmedikleri ürünlerle tanışırken, tedavi yöntemlerini bilmedikleri hastalıklarla, özellikle kızamık ve çiçekle de karşılaşmışlardır. Bu hastalıklar, yerli halk üzerinde yıkıcı etkilere neden olmuştur. Çiçek hastalığının Kuzey Amerika yerlilerinin üçte birinden fazlasını öldürdüğü tahmin edilmektedir (Riedel, 2005: 21). Aynı şekilde, Meksika'da ise Avrupa'dan gelen hastalıklar sebebiyle 1519-1620 arasındaki dönemde nüfusun 28 milyondan 1,6 milyona indiği tahmin edilmektedir (Bell ve Maureen, 2004: 6). Dünya genelinde, yaklaşık olarak 500 milyon kişinin çiçek hastalığından ölmüş olabileceği düşünülmektedir. Çiçek hastalığına yönelik yapılan çalışmaların bir sonucu olarak, 8 Mayıs 1980'de Dünya Sağlık Örgütü, çiçek hastalığının dünya çapında ortadan kaldırıldığını onaylamıştır (Tognotti, 2010: 264).

Merkantilist perspektife göre zenginliğin temel kaynağı kabul edilen altın ve gümüş, yeni keşfedilen bölgelerden Avrupa'ya büyük miktarlarda getirilmiştir. 15. yy. Avrupa'da altın kıtlığı yaşanmakta ve para sıkıntısı görülmekteydi. Ayrıca, Avrupa'da aristokratlar ve sanayi, ithal edilen birçok ürünü talep etmekte ve bu talebin karşılanması için altına olan ihtiyaç artmaktaydı. Yeni keşfedilen kıtanın, bu talebi karşılama sürecinde önemli bir rol oynadığı kabul edilmektedir. Çiçek hastalığı ve diğer salgınlar, Amerika kıtasında yerli nüfusu büyük ölçüde zayıflatarak, Avrupalı sömürgecilerin neredeyse

hiçbir askeri direnişle karşılaşmadan bölgeleri işgal etmelerine ve değerli maden kaynaklarını kontrol altına almalarına olanak tanımıştır. Bu durum, özellikle altın ve gümüşün Avrupa'ya kitlesel şekilde transfer edilmesini kolaylaştırmış, Avrupa'nın merkantilist ekonomi yapısına büyük katkı sağlamıştır (Türk vd., 2020: 615).

1.2.6. İtalyan Vebası (1629–1648)

İtalya'da salgının meydana gelmesinin temel nedeni, 1618 ile 1648 yılları arasındaki Otuz Yıl Savaşı'nda hastalığın taşıyıcısı olan Alman ve Fransız askerlerinin İtalya'ya gelmesi olmuştur. Hastalık, alınan önlemlere rağmen hızla Milano'ya yayılmıştır. Bu süreçte liman ticareti durdurulmuş, yabancıların kente girişi yasaklanmıştır. Ancak tüm alınan tedbirlere rağmen salgın yayılmaya devam etmiş ve şehir nüfusunu büyük oranda etkileyerek ölüm sayısını artırmıştır (Alfani, 2011: 20).

İtalyan vebası sonrasında İtalyan şehir devletleri güçlerini yitirmeye başlamıştır. Venedik Cumhuriyeti, Akdeniz'de önemli bir ticaret filosuna sahipken, salgınla birlikte nüfusunun büyük bir kısmını ve ticari gücünü kaybetmiştir. Benzer olarak 16. ve 17. yy.'da Avrupa'nın finansal merkezi olmuş olan Ceneviz Cumhuriyeti de salgından etkilenmiş ve gücünü yitirmiştir (Türk vd., 2020: 613).

Vebanın İtalya ekonomisine etkileri özellikle şehir devletleri üzerinde meydana gelmiştir. Salgın, nüfusun keskin şekilde azalmasına, bunun sonucu olarak işgücü arzının daralmasına ve kısa vadede ücret artışlarına yol açmıştır. Bununla birlikte, İtalya'nın gelişmiş bölgelerindeki şehirlerin nüfusundaki düşüş, vebanın potansiyel olarak tüm ülkelerde gerilemesine yol açmıştır. (Alfani, 2016: 1).

1.2.7. Londra Büyük Vebası (1665-1666)

1665–1666 yılları arasında İngiltere'nin başkenti Londra'da meydana gelen Büyük Veba Salgını, 17. yüzyılın en yıkıcı halk sağlığı krizlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Tahminlere göre, şehrin toplam nüfusunun yaklaşık dörtte biri, yani yaklaşık 100.000 kişi, bu salgında hayatını kaybetmiştir. Salgının merkezlerinden biri olan St Giles-in-the-Fields bölgesi, hijyen koşullarının yetersiz olduğu, düşük gelirli halkın yoğun olarak yaşadığı bir yerleşim yeriydi. Yetersiz altyapı ve kalabalık yaşam alanları, hastalığın kısa sürede yayılmasına zemin hazırlamıştır (Zenginoğlu, 2022: 177).

Salgının hemen ardından, 1666 yılında gerçekleşen Büyük Londra Yangını, şehrin önemli bir kısmını tahrip etmiştir. Ancak bu yıkım, paradoksal şekilde bir fırsat doğurmuş ve Londra'nın yeniden planlanmasını mümkün kılmıştır. Yangın sonrası süreçte sokaklar genişletilmiş, açık kanalizasyon sistemleri kapatılmış ve şehir, daha düzenli ve hijyenik bir yapıya kavuşturulmuştur (Fischer, 1996: 51–53).

17. yüzyıl ortalarında Londra, İngiltere'nin ekonomik ve ticari merkezi konumundaydı. Sömürge bölgelerinden gelen mallar ve denizaşırı ticaret yolları, ülke ekonomisine büyük katkı sağlıyordu. Ancak veba salgını, bu ticari akışta önemli kesintilere neden olmuş; liman faaliyetleri durmuş, ticaret hacmi daralmış ve dış ticaret ilişkilerinde aksamalar yaşanmıştır (Bean, 1963: 433–434).

Salgın döneminde kamu sağlığı harcamalarının finansmanında, kilise cemaatleri gibi yerel dini yapılar önemli rol oynamıştır. Ancak bu uygulama, kaynakların dağılımında eşitsizliklere neden olmuş, özellikle yoksul kesimlerin sağlık hizmetlerine erişimi kısıtlı kalmıştır. Fonların dağıtımında varlıklı bireylerin daha fazla yarar sağladığı gözlemlenmiştir (Fischer, 1996: 52).

1.2.8. Kolera Pandemileri (19.yy)

Vibrio cholerae adlı bakterinin neden olduğu bağırsak enfeksiyonu olarak kabul edilen kolera, 19. yüzyılın en ölümcül hastalığı olarak tanımlanmaktadır. Hastalık ilk kez 1817'de Hint Okyanusu çevresinde ve Asya'da tespit edilmiş ve daha sonra dünya geneline yayılmıştır. Japonya'da 1817'de, Moskova'da 1826'da, Berlin, Paris ve Londra'da ise 1831'de görülmüştür. Osmanlı Devleti'nde ise 1881 yılında ortaya çıkmış ve Balkan Savaşları sırasında büyük kayıplara neden olmuştur (Yılmaz, 2017: 30-32).

Kolera, Hindistan'da İlkçağlardan bu yana var olan bir hastalık olup, pek çok ülkede ve farklı dönemlerde ortaya çıkmış ve çeşitli isimlerle anılmıştır. Bu durum, hastalığın tarihini araştıranlar için zorluk oluşturmuştur (Yaşayanlar, 2015: 6).

Ganj Nehri, Hindistan'da görülen hastalıkların temel sebeplerinden biri olmuştur. Bu nehir, kutsal kabul edildiği için insanlar, hijyenik olmayan koşullarda yıkanmaktan çekinmemektedir. Ayrıca, Hindistan'ın sıcak iklimi, bakterilerin hızla üremesine olanak tanımıştır. Bu durum, kolera, sıtma ve hıyarcık gibi hastalıkların yayılmasına zemin oluşturmuştur (Barua, 1992: 1-2).

Hindistan'da başlayan bu hastalığın Avrupa'ya ve diğer bölgelere yayılmasında çeşitli etkenler bulunmaktadır. Hindistan'ın nüfusunun hızla artması ve yerleşim yerlerindeki zorluklar, bu hastalığın yayılmasında önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca, batıya uzanan ticaret yolları ve İngiliz sömürgeleri, hastalığın diğer bölgelere taşınmasında kilit faktörler arasında yer almaktadır. Özellikle, 1818 yılında bölgeyi sömürgeleştiren İngilizlerin liman şehirlere odaklanması, bu salgının ticaret yolları üzerinden Avrupa'ya taşınmasına neden olmuştur. Bu süreç, hastalığın daha geniş coğrafyalara yayılmasında önemli bir dönemeç olmuştur. Daha sonrasında İngilizlerin kontrolündeki ticaret yolları üzerinde bulunan birçok ülke, kolera salgınından etkilenmiştir. Bengal ve Nepal kıyılarından Afrika'ya, Seylan ve Güneydoğu Asya'ya kadar uzanan geniş bir coğrafyada, kolera salgını büyük bir alanı kapsamıştır (Yılmaz, 2017: 32).

Kolera pandemisi 19. yüzyılda altı büyük pandemiye neden olmuş ve bu salgınlar, Hindistan'dan Avrupa'ya uzanan ticaret yollarını takip etmiştir. 1817 yılından 1923 yılına kadar, farklı zaman aralıklarında ortaya çıkan altı büyük kolera pandemisi kaydedilmiştir (Pollitzer, 1954: 421). Pandemilerdeki farklılıkların sebeplerinden biri, salgınların görüldüğü mekanlarda yaşanan şartlar ve zaman farklılıklarıdır.

Özellikle İngilizler tarafından Avrupa'ya taşınan kolera hastalığı 1830'lu yıllara gelindiğinde önemli sonuçlar doğurmuştur. İlk belirtilerin hemen ardından hastalığa yakalanan kişiler, saatler içerisinde yaşamlarını yitirmişlerdir. Bu durum, o dönemde hastalığın ciddiyetini vurgulayan bir tablo olmuştur. 1830'larda Avrupa'ya yayılan kolera salgını, özellikle İngilizler tarafından taşınmış ve halk arasında panik yaratmıştır. Hastalığın hızlı ilerleyişi, tedavi şansını azaltmış ve pek çok kişi hayatını kaybetmiştir (Evans, 1988: 127).

Kolera salgınlarının tekrarlaması ve altı büyük pandemi yaratması sonucunda salgının ekonomik etkileri dünya genelinde büyük ölçüde hissedilmiştir. Örnek olarak, kolera salgınlarının Osmanlı Devleti'ni etkilediği dönemde, İstanbul'da artan insan ölümleri vergi gelirlerinde ciddi bir düşüşe neden olmuştur (Yılmaz, 2017: 34).

Kolera salgını yaşanan ülkelerde, iş gücü ve verimlilik ciddi şekilde azalmıştır. Bu durum ekonomik etkilerin yanı sıra sosyal alanlarda da önemli değişikliklere yol açmıştır.

Özellikle sosyal eşitsizlik ve sosyal değişim konularında belirgin etkiler görülmüştür (Rosenberg, 1966: 453-459).

1.2.9. Üçüncü Veba Salgını (1855–1959)

Üçüncü Veba Pandemisi, 1855 yılında Çin'in Yunnan bölgesinde başlamış ve 1959 yılına kadar etkisini sürdüren, tarihte belgelenmiş en uzun süreli ve yıkıcı bubonik veba salgınlarından biri olmuştur. Bu pandemi, özellikle Çin ve Hindistan'da büyük bir yıkıma yol açmış; yalnızca Hindistan'da yaklaşık 10-12 milyon insanın ölümüne neden olmuştur (Echenberg, 2002: 430).

Salgın, 1894 yılında Hong Kong ve Guangzhou gibi kıyı şehirlerine ulaşmış, buradan deniz yoluyla Asya, Afrika, Amerika ve Okyanusya'ya yayılmıştır. Özellikle Bombay Limanı, salgının Hindistan genelinde hızla yayılmasında merkezi bir rol oynamıştır (Frith, 2012: 13).

Salgına karşı mücadele kapsamında Britanya sömürge yönetimi, Hindistan'da zorlayıcı karantina önlemleri, hastanelere zorla yerleştirme ve ev baskınları gibi uygulamalara başvurmuştur. Bu durum, 1897 tarihli Epidemic Diseases Act adlı yasanın çıkarılmasına neden olmuş; ancak bu yasa, halk arasında ciddi direnişle karşılaşmış ve sömürge yönetiminin halk sağlığına dair politikalarının meşruiyetini zedelemiştir (Echenberg, 2002: 435).

Salgının Çin'deki etkileri ise özellikle tarım alanında hissedilmiştir. Salgından etkilenen bölgelerde kırsal nüfusun göç etmesi, tarımsal üretimde ciddi düşüşlere ve özellikle pamuk tarımı gibi ihracata yönelik faaliyetlerin aksamasına yol açmıştır (Lynteris, 2018: 21).

Bu pandemi sırasında bilimsel anlamda önemli bir gelişme yaşanmıştır: 1894 yılında İsviçreli doktor Alexandre Yersin, veba hastalığına neden olan bakteriyi izole etmiş ve Yersinia pestis olarak tanımlamıştır. Bu keşif, vebanın mikrobiyal kökenli bir hastalık olduğunu ortaya koyarak, modern bakteriyoloji biliminin gelişimine büyük katkı sağlamıştır (Frith, 2012: 14).

Üçüncü Veba Pandemisi, 1959 yılında Dünya Sağlık Örgütü tarafından resmen sona erdiği ilan edilene kadar farklı dalgalar hâlinde etkisini sürdürmüş; ancak veba

bakterisinin doğal rezervuarlar içinde varlığını sürdürdüğü ve günümüzde hâlen belirli bölgelerde ortaya çıkabildiği bilinmektedir (Lynteris, 2018: 22).

1.2.10. Sarı Humma Salgını (17.yy-20.yy)

Sarı humma, flavivirüs ailesine ait bir virüsün neden olduğu ve sivrisinekler aracılığıyla bulaşan akut viral bir hastalıktır. Hastalık, tarih boyunca farklı kıtalarda salgınlara yol açmış; özellikle 17. ve 20. yüzyıllar arasında önemli ölümlere ve sosyoekonomik değişimlere neden olmuştur (Yılmaz, 2023: 59).

Sarı hummanın Amerika kıtasında belgelenmiş ilk büyük salgını 1647 yılında Karayipler'deki Barbados Adası'nda görülmüştür. Bu vaka, hastalığın Atlantik ötesine taşınarak tropikal kolonilerde ilk kez büyük ölçekte etkili olduğunu göstermiştir. Aynı dönemde, hastalık diğer Karayip adalarına ve kıta içlerine de yayılmıştır (Türk vd., 2020: 614).

Kuzey Amerika'daki en yıkıcı sarı humma salgını, 1793 yılında Philadelphia kentinde meydana gelmiştir. Yaz sonundan itibaren hızla yayılan hastalık, şehir nüfusunun yaklaşık %10'unun (yaklaşık 5.000 kişi) ölümüne neden olmuştur. Salgının Karayipler'den gelen gemilerle gelen enfekte sivrisinekler aracılığıyla taşındığı düşünülmektedir. Bu olay, Amerika Birleşik Devletleri'nin yeni başkenti olan Philadelphia'nın politik, sosyal ve ekonomik işleyişini derinden etkilemiştir (Stepan, 1978: 403).

Amerika'daki salgının ekonomik maliyetlerini hesaplamak oldukça zor olmuştur. 1846-1850 döneminde New Orleans'ta salgın hastalık için yapılan 45 milyon dolarlık harcama dışında, emek kaybı, ticaretteki düşüş ve göç bölgeyi önemli ölçüde etkilemiştir. Ticaret ve nüfus kayıplarının etkisi ancak beş yıl içinde telafi edilebilmiştir. Memphis'te, salgından etkilenen nüfusun büyük bir kısmıyla birlikte yerel işletmelerin kaybı 100 milyon doları bulurken, Misisipi vadisindeki toplam ticari kayıp 200 milyon doları bulmuştur. Ayrıca sarı hummanın insani ve ekonomik açıdan etkisinin doğru bir şekilde ölçülmesi zor olmasına rağmen, kentsel ve ticari büyümeyi önemli ölçüde geciktirmiştir (Patterson, 1992: 857-864).

19. yüzyılın sonlarından itibaren Brezilya, Küba ve Panama gibi Latin Amerika ülkeleri, sarı humma salgınlarından en çok etkilenen bölgeler olmuştur. 1890'lar ve 1900'lerin başında, özellikle Rio de Janeiro, Havana ve Panama gibi yoğun liman

şehirlerinde büyük salgınlar kaydedilmiştir. Panama Kanalı'nın inşası sırasında, yüzlerce işçi sarı hummaya yakalanarak hayatını kaybetmiş, bu durum hem projeyi geciktirmiş hem de Amerika Birleşik Devletleri'nin tropikal hastalıklarla mücadele yaklaşımında değişim yaratmıştır (Hays, 2005: 180–182).

Modern dönemde, sarı humma salgınları hâlen belirli coğrafyalarda etkisini sürdürmektedir. Örneğin, 2016 yılında Angola ve Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nde, on binlerce kişinin etkilendiği büyük bir salgın yaşanmış, bu durum Dünya Sağlık Örgütü'nü küresel çapta acil aşılama kampanyaları düzenlemeye sevk etmiştir (WHO, 2017: 16). 2018 yılında ise Nijerya ve Brezilya'da yeniden salgınlar meydana gelmiş ve kırsal nüfus ile sağlık altyapısı üzerinde ciddi baskılar oluşmuştur. Günümüzde sarı humma, özellikle Sahra Altı Afrika ve Güney Amerika bölgelerinde endemik olmaya devam etmekte ve dönemsel olarak yeniden salgınlara yol açmaktadır (Monath ve Vasconcelos, 2015: 967).

1.2.11. Rus Gribi (1889-1890)

19. yy'ın önemli salgınlarından olan ve aynı zamanda "Asya gribi" olarak da bilinen bu grip salgını, 1889-1890 yıllarında dünya genelinde yaklaşık olarak 1 milyon insanın ölümüne sebep olmuştur. Hastalığın ilk belirtileri, Mayıs 1889'da Rusya'dan başlayarak hızla Aralık 1889'da Kuzey Amerika'ya, Şubat-Nisan 1890'da Güney Amerika'ya, Şubat-Mart 1890'da Hindistan'a ve Mart-Nisan 1890'da Avustralya'ya yayılmıştır (Garmaroudi, 2007: 15).

Rus gribi çok kısa bir sürede yayıldığından dolayı ekonomik ve sosyal etkilerinin tam olarak tespit edilmesi zor olmuştur. Bu salgını, 1890 ve 1891'de salgının da etkili olduğu ekonomik durgunluk izlemiştir (Mitchener ve Weidenmier, 2007: 463).

1.2.12. İspanyol Gribi (1918-1920)

Birinci Dünya Savaşı gibi karmaşık bir dönemde ortaya çıkan İspanyol Gribinin tam olarak nerede başladığı ve pandemiye nasıl dönüştüğü üzerindeki karmaşıklıkların nedeni; İspanyol Gribi'nin seyri hakkındaki bilgilerin toplumdan gizlenmesi ve medya üzerinde etkili bir sansürün bulunmasından kaynaklanmaktadır. Ancak, hastalığın başlangıcını ve pandemi halini tam olarak anlamamızı güçleştiren bu etkenlere rağmen, hastalığın ortaya çıktığı yerle ilgili temel üç görüş söz konusudur. İlk görüşe göre, hastalık Çin'de başlamış ve buradan dünya geneline yayılmıştır. Bu düşünceyi destekleyen

faktörler arasında, Çin'deki kanatlı hayvan popülasyonunun büyük olması ve 20. yy'ın başlarında Çin'de yaşayan 400 milyondan fazla insan varlığının bulunmasıdır. Bu durum, Çin'de salgın hastalıkların yayılması ve ortaya çıkması için uygun bir ortamın oluşmasına katkıda bulunmuştur. İkinci görüşe ise, bu salgın hastalığın Batı Avrupa'dan tüm dünyaya yayıldığını öne sürmektedir. Üçüncü görüş ise, salgının çıkış yerinin ABD olduğunu ileri sürmektedir (Yolun, 2020: 75).

Toplum üzerinde her salgının farklı ekonomik ve sosyal etkilere neden olduğu bilinmektedir. Genellikle salgınlar, yaşlıları, çocukları ve bağışıklık sistemi zayıf olan kişileri etkilerken, İspanyol Gribi özelinde dikkat çeken bir durum, dayanıklı ve tamamen sağlıklı gençleri de etkilemiş olmasıdır. Bu salgın öncesinde dünya genelinde ortalama yaşam süresi 60 yaş civarındayken, salgın sonrasında bu rakamın 50'ye düşmüş olması da dikkate değer bir etkiyi göstermektedir (Roser, 2020: 2).

Savaş yıllarında yaşanan bir salgın olması ve o dönemde iletişim ve haberleşme cihazlarının yeterince gelişmemesinden dolayı bu salgınının ekonomik sonuçları net bir şekilde belirlenememektedir. 1918 yılındaki yerel gazetelerde, tüccar işletmelerinde %40'a varan azalışlar, market işletmeciliğinde üçte bir oranında azalma ve büyük mağazalarda siparişlerin azalmasından dolayı yüksek oranda kar düşüşleri yaşandığına dair yazılar bulunmaktadır. Üretimde %50'lere varan düşüşler meydana gelmiştir. Minder, yastık ve yatak talepleri artmış, aynı zamanda ilaç firmalarına olan talepte artışlar gözlemlenmiştir. Pandemi, ekonomik sonuçları da beraberinde getirmiş olup, insan sermayesinde azalmaya yol açmış ve demografik kayıpların ardından iş gücüne olan talep artmıştır. Bu durum, kişi başına düşen milli gelirde artışlara neden olmuştur (Garrett, 2007: 19-21).

1.2.13. Asya Gribi (1957-1958)

İspanyol gribinden sonra grip vakalarının sıklığı ve etkisinin azalacağı umulsa da virüsün mutasyona uğrayarak yeni salgınlara yol açtığı gözlemlenmiştir. Asya gribi (1957-1958), Çin kaynaklı olan ve dünya çapında en az 1 milyon insanın ölümüne neden olan bir pandemidir. Buradan görüleceği üzere grip virüsünün zaman içinde mutasyona uğrayarak yeni salgınların ortaya çıkmasına neden olabileceği görülmektedir (Yılmaz, 2023: 61).

Asya gribinin Amerika ekonomisi üzerinde belirgin bir etkisi söz konusu olmamıştır. Amerikan ekonomisi yaklaşık %1, Kanada ekonomisi ise %1,2 oranında bir azalış göstermiştir. Asya gribinin Amerika'da ortaya çıkmasının ardından, S&P 500 endeksi %20,7'lik bir düşüş yaşamış ve bu durum 1958 resesyonunun nedeni olarak ifade edilmiştir. Bu salgın, önceki salgınlarda olduğu gibi işgücünü etkilemiştir. Dünya genelinde işgücü büyüme oranları, salgın öncesine göre azalmış ve işgücü büyüme hızının yanı sıra birçok gelişmiş ekonomide işsizlik oranları da artmıştır. Bu durum, Asya gribinin ekonomik açıdan olumsuz etkilere yol açtığını ve işgücü piyasasında belirgin bir etki yarattığını göstermektedir (Parıldar, 2020: 23).

1957–1958 Asya Gribi salgınının tarımsal üretim üzerindeki etkileri, dönemin istatistiksel verileriyle de açık biçimde ortaya konmaktadır. Tablo 1.1.'de görüldüğü üzere, salgın öncesi yıl olan 1950 ile salgının hemen sonrasındaki 1958 yılı kıyaslandığında, birçok ülkede tarımsal ürün üretiminde dikkat çekici düşüşler yaşanmıştır. Bu düşüş, özellikle İtalya (29,3'ten 20,8'e), Japonya (26'dan 18,4'e) ve Kanada (13,2'den 7,3'e) gibi gelişmiş ülkelerde daha belirgin şekilde ortaya çıkmaktadır.

Tablo 1.1. Tarımsal Ürün Üretimi

	1950	1958
Kanada	13,2	7,3
Danimarka	21,3	17,5
Almanya	10,9	8,6
Fransa	16,2	-
İtalya	29,3	20,8
Japonya	26	18,4
Hollanda	14,2	11,2
Norveç	14,9	11,8
İngiltere	6	4,4
ABD	7,8	5,5

Kaynak**:** UN, 1960:27.

Üretimdeki bu azalma, doğrudan salgın sırasında işgücü arzında yaşanan kayıplarla ilişkilendirilmektedir. Özellikle kırsal bölgelerde çalışan genç nüfusun hastalık nedeniyle tarımsal faaliyetlerden uzak kalması, ekim, bakım ve hasat gibi kritik süreçlerde işgücü boşlukları yaratmıştır. Üretimin düştüğü bu dönemde, işgücü başına üretimin artamaması, toplam verimlilikte de gerilemeye neden olmuştur. Almanya (10,9'dan 8,6'ya), Norveç (14,9'dan 11,8'e) ve ABD (7,8'den 5,5'e) gibi ülkelerde de benzer bir eğilim gözlemlenmektedir.

1957–1958 Asya Gribi salgını, diğer büyük pandemilerden farklı olarak özellikle genç ve üretken nüfusu orantısız şekilde etkilemiştir. Salgın, üretim çağındaki bireylerin işgücü piyasasından geçici veya kalıcı olarak çekilmesine neden olmuş; bu durum başta tarım olmak üzere emek yoğun sektörlerde verimlilik kayıplarına yol açmıştır. Salgın öncesi dönemle karşılaştırıldığında, birçok Asya ülkesinde tarımsal ürün verimliliğinde belirgin azalmalar kaydedilmiş; bu düşüş, işgücü başına üretimin sabit kalması veya azalmasıyla ilişkilendirilmiştir. Özellikle kırsal bölgelerde, genç nüfusun hastalık nedeniyle çalışamaması, ekim-dikim ve hasat gibi kritik dönemlerde işgücü arzında açık yaratmış ve bu da toplam üretimin düşmesine neden olmuştur (Agzamova, 2022: 276).

Bu veriler, salgın hastalıkların yalnızca sağlık sistemleri değil, aynı zamanda gıda arz güvenliği, kırsal kalkınma ve istihdam dinamikleri üzerinde de çok yönlü etkiler yarattığını göstermektedir. Tarımsal üretim kapasitesindeki bu düşüşler, izleyen yıllarda bazı ülkelerde fiyat artışlarına, ithalat bağımlılığına ve tarımsal sübvansiyon politikalarında değişikliğe yol açmıştır. Ayrıca Fransa gibi bazı ülkelerde (1958 verisi eksik) istatistiksel kayıt yetersizlikleri de yaşanmıştır. Bu durum kriz anlarında veri üretiminde yaşanan zorluklara işaret etmektedir.

1.2.14. Hong Kong Gribi (1968-1969)

Hong Kong gribi, 1968 ve 1969 yıllarında ortaya çıkan ve dünya genelinde yaklaşık bir milyon insanın hayatını kaybetmesine yol açan bir influenza salgınıdır. Hong Kong'daki salgının ilk kaydı 13 Temmuz 1968'de ortaya çıkmıştır. 1968 Temmuz'unun sonlarına doğru, Vietnam ve Singapur'da geniş çaplı salgınlar rapor edilmiştir. Salgın, Eylül 1968'de Hindistan, Filipinler, Kuzey Avustralya ve Avrupa'ya yayılmış ve daha sonra virüs, Vietnam Savaşı birliklerinin geri dönmesiyle Kaliforniya'da da görülmüştür. Hong Kong gribinin ekonomik etkileri üzerine Amerika ve Kanada'da yapılan çalışmalar, bu ekonomilerin büyük ölçüde etkilenmediği sonucuna varmıştır. Salgın nedeniyle okul ve iş yerlerinde devamsızlık bazı toplumsal aksaklıklara neden olmuş, ancak bu durum çoğunlukla çocuklar, okul öğretmenleri ve sağlık çalışanları arasında yoğunlaşmıştır. Pandemi tepe noktasında, ABD'de iş devamsızlığı oranı %3-%8 arasında seyretmiştir. Ekonomik etkisi küçük olup, ABD'nin gayrisafi yurt içi hasıla (GSYH)'sı üzerinde yaklaşık %1 oranında düşüşe sebep olmuştur (Peckham, 2020: 447).

1.2.15. HIV/AIDS (1981-)

HIV, ilk tanımlanması yapıldığından günümüze kadar küresel ölçekte üzerine odaklanılan ve yoğun çalışmaların yapıldığı bir hastalıktır. 1981 yılında edinilmiş ilk HIV vakalarının bildirilmesinden sonra pandemik bir boyuta ulaşmış ve tahmini 65 milyon enfeksiyona ve 25 milyon ölüme neden olmuştur (Cohen vd., 2008: 1244). Dünya genelinde HIV pozitif kişi sayısı 2020 yılında 37,7 milyona ulaşmıştır.

HIV'ın ekonomik etkileri her ülkede görülmekte olup, özellikle Afrika ülkelerindeki etkisi daha ağır hissedilmektedir. HIV'ın Afrika ülkelerindeki en önemli etkisi kilit sektörlerdeki nitelikli işgücü kaybına neden olmasıdır. Bu durum, ülke ekonomilerinde belirgin bir olumsuz etkiye yol açmaktadır. Diğer bir etkisi de HIV ile mücadele kapsamında yapılan sağlık harcamalarındaki artıştır. 1990 ile 2017 arasında, sağlık için yapılan kalkınma yardımı %394,7 artmış olup, 2017 yılında HIV'i hedefleyen sağlık alanına 37,4 milyar dolarlık kalkınma yardımı ödenmiştir. Bu, HIV salgınının kontrolü ve sağlık sektöründeki ihtiyaçların karşılanması amacıyla önemli miktarda kaynak aktarımını göstermektedir (Veenstra, 2005: 199).

1.2.16. SARS (2002-2004)

SARS viral bir solunum yolu hastalığıdır. Salgın, ilk defa 16 Kasım 2002 tarihinde Çin'in Guangdong eyaletine bağlı Foshan şehrinde tespit edilmiştir. Hastalık, Kuzey Amerika, Güney Amerika, Avrupa ve Asya'da birçok ülkeye yayılmadan önce Çin'de ortaya çıkıp ve küresel bir salgına dönüşmüştür. DSÖ'ye göre, 2003 salgını sırasında dünya genelinde toplam 8.098 kişi SARS hastalığından etkilendi ve bu kişilerden 774'ü yaşamını yitirmiştir (www.cdc.gov).

SARS'ın ekonomik etkileri daha çok, turizm ve perakende hizmet sektörü gibi endüstrilerdeki zararları değerlendirmeye yöneliktir. Ancak, uluslararası ticaretin artmasıyla SARS'ın ekonomik etkileri birçok ülkeyi etkilemiştir. Herhangi bir ülkedeki ekonomik şokun, küreselleşmeyle birlikte artan ticaret ve finansal bağlantılar sayesinde diğer ülkelere hızla yayılma olasılığı bulunmaktadır. Dünya gün geçtikçe daha entegre hale geldiğinden dolayı bulaşıcı hastalıkların küresel maliyeti, özellikle SARS gibi salgınlar durumunda daha fazla artmaktadır (Keogh ve Smith, 2008: 112-114).

SARS salgını 2002-2004 yılları arasında Çin ve Hong Kong ekonomilerini ciddi şekilde etkilemiştir. Bu durumun etkisiyle küresel ekonominin kaybı yaklaşık olarak 40

milyar dolar olmuştur. SARS salgını, Çin'in ekonomik büyüme hızının 2003 yılının ilk çeyreğinde yıllık %11,1'den, sonraki üç ayda %9,1'e düşmesine sebep olmuştur. Ayrıca, SARS'ın 2002-2004 yılları arasında küresel ekonomiye 30-50 milyar dolar arasında bir maliyet getirdiği tahmin edilmektedir (Kessler, 2020: 1381).

1.2.17. Kuş Gribi (1997-2006)

Kuş gribi, özellikle kuşlarda görülen ve bazı türlerinin insanlara da bulaşabilen yüksek derecede patojenik viral bir hastalıktır. İlk kez 1997 yılında Hong Kong'da H5N1 türüyle insan vakası tespit edilen kuş gribi, 2003–2007 yılları arasında Asya başta olmak üzere Avrupa ve Afrika'da geniş çaplı ekonomik ve ticari etkiler yaratmıştır. Özellikle 2005–2006 döneminde görülen yaygın salgın, küresel tarım, ticaret ve gıda güvenliği politikalarında ciddi değişimlere yol açmıştır (Webster vd., 2007: 271).

Kuş gribi salgınının dünya ekonomisine etkileri, öncelikle tarım ve hayvancılık sektörlerinde hissedilmiştir. Salgın, başta Tayland, Vietnam, Endonezya, Çin ve Türkiye olmak üzere birçok ülkenin kanatlı hayvan ihracatına ciddi sınırlamalar getirmiştir. Gıda güvenliğine dair endişeler nedeniyle tavuk ve yumurta tüketimi hızla azalmış, bu da iç piyasada üretici fiyatlarının çökmesine ve büyük ölçekli üreticilerin ciddi zararlar yaşamasına neden olmuştur. Örneğin, sadece Tayland'da 2004 yılında yaklaşık 160 milyon dolar değerinde kanatlı hayvan ihracatı kaybı yaşanmıştır (Beach vd., 2007: 475).

Kuş gribi aynı zamanda uluslararası ticaret zincirlerinde kırılmalara yol açmış, birçok ülke canlı hayvan ve hayvansal ürün ithalatını durdurmuş veya sert denetim önlemleri getirmiştir. Bu durum, özellikle gelişmekte olan tarım ekonomilerinde üretici gelirlerini olumsuz etkilemiş; küresel ölçekte ise hayvan sağlığı politikaları, gıda güvenliği sertifikasyonu ve tarımsal hijyen standartlarında sıkılaştırmalar getirilmesine neden olmuştur (Capua ve Alexander, 2009: 311).

Ayrıca kuş gribi salgını, turizm ve hizmet sektörünü de dolaylı olarak etkilemiştir. Salgının yoğun olduğu dönemlerde, salgının çıktığı ülkelere yönelik uluslararası seyahatlerde azalmalar görülmüş, özellikle Asya turizm gelirlerinde kısa vadeli düşüşler yaşanmıştır. Dünya Bankası ve WHO gibi kuruluşlar, H5N1'in potansiyel bir pandemi tehdidi oluşturabileceği uyarılarında bulunarak, salgınlara hazırlık bütçelerinde artışa neden olmuşlardır (Keogh ve Smith, 2008: 446).

Sonuç olarak, kuş gribi yalnızca bir sağlık sorunu olmanın ötesine geçerek, küresel ticaret, üretim zinciri ve tüketici davranışları üzerinde kalıcı etkiler yaratmıştır. Salgın sonrası dönemde, birçok ülke hayvan sağlığı gözetimi, sınır kontrol sistemleri ve biyogüvenlik politikalarını güçlendirme yönünde stratejik adımlar atmıştır.

1.2.18. Ebola (1976-)

Ebola virüsü, ilk kez 1976'da Ebola Nehri civarında tespit edildi. O günden bu yana, virüs periyodik aralıklarla ortaya çıkıp, çeşitli Afrika ülkelerinde insanlara bulaşmaya devam etmektedir (www.worldbank.org).

Ebola virüsü, genellikle ölümcül seyreden ve nadiren ortaya çıkan ciddi bir hastalığa neden olur. Salgınlar genellikle Afrika kıtasında ortaya çıkmış ve hem insanları hem de maymunlar ve goriller gibi memelileri etkilemiştir. Ebola vakalarında ortalama ölüm oranı %50 civarındadır. Virüs, çoğunlukla vahşi hayvanlardan insanlara geçerek, daha sonra insandan insana doğrudan temas yoluyla yayılmaktadır (Türk vd., 2020: 613).

2014'teki Ebola salgını, etkilediği bölgelerde aile gelirlerinin düşmesine ve yoksulluğun artmasına sebep olmuştur. Dünya Bankası'nın 2016'da güncellenen raporuna göre, Ebola salgınının Liberya, Gine ve Sierra Leone üzerindeki genel ekonomik etkisi 2,8 milyar dolar olarak belirlenmiştir. Ebolanın, ekonomik yansımaları çeşitli şekillerde ortaya çıkmaktadır. Ülke çalışmalarına göre Sierra Leone'de özel sektör işgücü kaybı %50 olarak meydana gelmiştir. Ayrıca, 2015 yılında Gine, Liberya ve Sierra Leone'de GSYH 2,2 milyar dolar azalmıştır. Bu etki sadece makroekonomik istikrarla sınırlı kalmamış, aynı zamanda beşeri sermayenin gelişimini, gıda güvenliği ve özel sektörün büyümesini de olumsuz etkilemiştir (www.worldbank.org).

Ebola salgınının sağlık sektörü üzerindeki etkileri oldukça derin olmuştur. Batı Afrika'da yaşanan salgında 881 sağlık çalışanı enfekte olmuş ve bunlardan 513'ü maalesef ebola nedeniyle hayatını kaybetmiştir. Salgın, sağlık iş gücünde önemli bir azalmaya neden olmuştur. Liberya'da %8, Sierra Leone'de ise sağlık hizmeti sunumunda %23'lük bir düşüş yaşanmıştır. Ayrıca okulların kapanması sebebiyle 33 haftadan fazla eğitim aksamıştır. Salgın, eğitimde kesintilere ve çocukların ailelerini kaybetmesine sebep olmuştur, bu da uzun vadeli sosyal ve ekonomik sorunlara yol açmıştır (Tamfum, 2012: 38).

Salgının yayılmasını önlemek amacıyla getirilen ticaret ve nakliye kısıtlamaları, Afrika nüfusunun %43'ünde gelir kaybına neden olmuştur. Aynı zamanda turistik seyahatlerin azalması, ülkelerin turizm gelirlerini de olumsuz etkilemiştir. Salgın öncesinde turizm gelirleri, Sahra Altı Afrika ülkelerinin milli gelirlerine 36 milyar dolar katkı sağlamaktaydı, bu da büyük bir kayıp anlamına gelmektedir. Afrika'da salgının yoğun olduğu bölgelere tarım işçilerinin gitmek istememesi nedeniyle tarımsal üretim olumsuz etkilenmiştir. Bu durum ülkelerin ve çiftçilerin gelir kaybına yol açmıştır. Ebola salgını, seyahat kısıtlamaları ve işçi kaybı nedeniyle madencilik faaliyetinin azalmasına sebep olmuş; Liberya'daki hareket kısıtlamaları ise altın ve elmas madenciliğini olumsuz etkilemiştir. Salgının yoğun görüldüğü Afrika ülkelerinde boksit, demir cevheri ve altın fiyatları, önceki yıllara göre %30 ila %60 oranında düşüş göstermiştir. Bu durum ilk bakışta şaşırtıcı görünse de fiyat düşüşünün temel nedeni, Ebola salgınının küresel değil bölgesel etkide kalmasıdır. Salgın sırasında yerel talep ciddi biçimde çökmüş, iş gücü eksikliği nedeniyle üretim durmuş ve lojistik zincirlerinde kopmalar meydana gelmiştir. Aynı zamanda yatırımcılar, yüksek risk algısı nedeniyle bölgeden çekilmiş ve yeni yatırımlar ertelenmiştir. Tüm bu gelişmeler sonucunda, küresel arzda bir eksiklik oluşmadığı hâlde, bölgesel düzeyde emtia fiyatlarında sert düşüşler gözlenmiştir. Ekonomik faaliyetlerdeki bu genel azalma, vergi gelirleri ve gümrük tarifelerinden elde edilen kamu gelirlerinde de düşüşe yol açmış ve salgının toplam ekonomik maliyetinin yaklaşık 53 milyar dolar olduğu tahmin edilmektedir (Qureshi, 2016: 179-185).

1.2.19. MERS (2012-2015)

2015 yılında etkili olan MERS (Orta Doğu Solunum Sendromu) salgını, modern dönemin dikkat çeken zoonotik viral salgınlarından biridir. Bu hastalığın etkeni olan yeni tip koronavirüs (MERS-CoV), ilk kez Haziran 2012'de Suudi Arabistan'da viral pnömoni vakası geçiren bir hastada tespit edilmiştir. Ardından yapılan araştırmalar sonucunda bu virüsün, daha önce insanlarda tanımlanmamış yeni bir koronavirüs türü olduğu belirlenmiştir. Virüs, kısa sürede Arap Yarımadası genelinde yayılım göstermiş ve yüksek ölüm oranlarıyla dikkat çekmiştir. MERS, özellikle bağışıklık sistemi zayıf olan bireylerde ciddi solunum yolu hastalıklarına neden olmuş ve küresel sağlık otoriteleri tarafından yakından izlenmiştir. Suudi Arabistan Krallığı, en yüksek sayıda bildirilen MERS hastasına sahip olması ve Hac organizasyonunu ev sahipliği yapması sebebiyle,

Haccın küresel bir salgına sebep olma potansiyeli büyük bir kaygı konusu olmuştur (Memish vd., 2014: 308).

MERS, her yaş grubu için aynı düzeyde etkileyici ve bulaşıcı bir özelliğe sahiptir. MERS vakalarının tümü Arap Yarımadası kökenli olup, hastalığa yakalananlar Arap Yarımadası ve çevresindeki ülkelerde seyahat etmiş veya ikamet etmiş kişilerdir. Arap Yarımadası dışında, Kore salgının en yoğun yaşandığı ülke olmuştur. Kore'ye hastalığın Arap Yarımadası'ndan dönen bir turist aracılığıyla taşındığı tespit edilmiştir (Türk vd., 2020: 625).

1.2.20. Covid-19 Salgını

Covid-19, ilk olarak 2019 yılının aralık ayında Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkmış ve kısa bir süre içerisinde tüm dünyada yayılarak küresel bir salgın halini almıştır. DSÖ, Covid-19'u pandemi olarak ilan etmiştir.

Salgınla mücadele kapsamında dünya genelinde bir dizi önlemler alınmıştır. Bu önlemler arasında ülke sınırlarının kapatılması, sokağa çıkma kısıtlamaları, eğitime ara verilmesi, turistik faaliyetlerin sınırlandırılması, karantina uygulamaları ve sosyal mesafe kurallarının uygulanması yer almaktadır. Bu önlemler, salgınla mücadele amacıyla yapılan harcamalara neden olmuş ve kamu harcamalarında bir artış yaşanmıştır. Covid-19, birçok sektörde daralmalara neden olmuştur. Bilhassa özel sektörün piyasada olan etkisi azalmış ve birçok iş alanında zorluklar ortaya çıkmıştır. Salgın, birçok ülkede işsizlik ve enflasyon sorunlarına yol açmıştır. Üretim, ithalat-ihracat ve turizm gelirleri gibi ekonomik göstergelerde önemli düşüşler gözlemlenmiştir.

Covid-19 salgını, küresel ekonomide ilk olarak turizm sektörünü etkilemiş, ardından hizmet ve sanayi sektörlerinde iç ticaret, dış ticaret ve üretimde daralmalara neden olmuştur. Üretici ve tüketici güven indekslerinde büyük düşüşler gözlemlenmiş, ülkelerin bütçe gelirlerinde düşüş yaşanmış ve bu da harcamalarda bir artışa sebep olmuştur. İşsizlik oranları artmıştır. Salgının dünya genelinde yayılması, tedarik zincirlerini, üretimi ve tüketimi etkilemiştir. Bu durum, ekonomik faaliyetlerin küresel ölçekte ciddi bir şekilde daralmasına neden olmuştur. Dünya genelindeki bu olumsuzluklar, bazı sektörlerin tamamen durmasına yol açmıştır. Salgın hakkındaki belirsizlikler, sorunları daha da ağırlaştırmıştır. Hanehalkının gelir kayıpları, firmalardaki nakit akışındaki sorunlar ve finansal şartlardaki sıkılaşma talepte önemli bir azalmaya

neden olmuştur. Covid-19'un yarattığı finansal sorunlar, talepteki düşüş, işsizlik, belirsizlik ve üretimdeki zorluklar, dünya genelinde neredeyse her ekonomide negatif etkilerin yaşanmasına ve bir kriz dönemine girilmesine neden olmuştur (Adıgüzel 2019: 192).

1.3. Literatür

Bahar ve İlal (2020) yılında yapmış oldukları çalışmada, Covid-19 salgınının turizm sektörü üzerindeki ekonomik etkilerini kavramsal olarak ortaya koymayı amaçlamışlardır. Çalışmada öncelikle geçmiş dönemlerde yaşanan krizlerin turizm sektörü üzerindeki etkileri ele alınmış, ekonomik göstergeler ışığında Covid-19 salgınının turizm faaliyetleri üzerindeki muhtemel sonuçları analiz edilmiştir. Araştırma kapsamında "kontrollü ve sağlıklı turizm" kavramı kavramsal bir çerçeve içerisinde tanımlanmıştır. Elde edilen bulgulara göre, salgının neden olacağı talep şoklarının turizm sektöründe istihdam düzeyinde daralmaya ve gelir kayıplarına yol açmasının kaçınılmaz olduğu değerlendirilmektedir.

Bingül vd. (2020) yapmış oldukları çalışmada, tarihteki büyük salgınları ve Covid-19 salgınını inceleyerek ekonomi üzerindeki etkilerine değinmişlerdir. Tarihsel süreç boyunca insanlık çeşitli salgın hastalıklarla karşı karşıya kalmış; bu salgınlar yalnızca kitlesel ölümlere yol açmakla kalmayıp, hastalığa bağlı verimlilik ve iş gücü kayıpları ile ticari faaliyetlerin yavaşlaması gibi etkiler aracılığıyla ekonomik durgunlukların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Eryüzlü (2020) yılında yapmış olduğu çalışmada, Covid-19 ekonomik önlemleri kapsamında Türkiye özelinde uygulanan politikaların bütün halinde "helikopter para" teorisine ne oranda benzediği, bu kapsamda da olası olumlu ve olumsuz sonuçları değerlendirilmiştir.

Eroğlu (2020) yapmış olduğu çalışmanın amacı, Covid-19 salgınının diğer pandemilerden ayrışan yönlerini ortaya koyarak ekonomik etkilerini ve pandemiyle mücadele kapsamında uygulamaya konulan mali tedbirleri değerlendirmektir. Araştırmada benimsenen yöntem, ilgili literatür, yayımlanmış raporlar ve istatistiksel veriler temel alınarak mevcut durumun analiz edilmesine dayanmaktadır. Bu çerçevede, pandemi sürecinde dünya genelinde ve Türkiye ekonomisinde meydana gelen değişimler ile salgınla mücadele kapsamında Amerika Birleşik Devletleri, İtalya, Almanya, Fransa,

İspanya, Çin ve Türkiye'de uygulanan mali politika tedbirleri sistematik biçimde incelenmektedir.

Arslan ve Bayar (2020) yılında yapmış oldukları çalışmada, Covid-19 salgınının genel olarak küresel çapta özel olarak da gelişmekte olan ülkelerde olası ekonomik etkileri irdelenmeye çalışmışlardır. Belirsizlik ortamının hâkim olduğu mevcut konjonktürde, küresel ölçekte ekonomik daralmanın yaşanacağı hususunda uluslararası ekonomik kurum ve kuruluşların yayımladığı raporlarda genel bir uzlaşı bulunmaktadır. Talep ve arz şoklarının eş zamanlı olarak ortaya çıktığı bu süreçte, gelişmekte olan ülkelerin para birimlerinin rezerv para niteliği taşımaması, mevcut borç stoklarının yüksekliği ve pandemi kaynaklı dış gelir kayıplarının artması nedeniyle söz konusu ülkelerin krizden daha fazla etkilenmeleri beklenmektedir. Kriz bulaşıcılığının belirginleştiği bu dönemde, 2008 küresel finans krizinden elde edilen deneyimler ışığında, gelişmiş ülke ekonomilerinin gelişmekte olan ülkelerle iş birliğini güçlendirmesi ve bu doğrultuda uygulanacak politika setleri aracılığıyla küresel piyasaların daha istikrarlı bir yapıya kavuşturulması büyük önem taşımaktadır. Sürecin en temel zorluklarından biri hem sosyal hem de iktisadi alanlarda yüksek düzeyde belirsizliğin devam etmesidir. Davranışsal ekonomi perspektifinden bakıldığında, iktisadi aktörlerin karar alma süreçlerinde belirsizlik ve risk unsurlarını dikkate almaları kaçınılmazdır. Pandemi sonrasında ise, gelişmekte olan ülkelerin, gelişmiş ülke uygulamalarına benzer şekilde, mali politikalar alanında kurala dayalı bir çerçeve oluşturmalarının gerekli olacağı öngörülmektedir.

Küçükbay vd. (2021) yılında yapmış oldukları çalışma ile Covid-19 salgınının Dünya ekonomisi üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlamışlardır. Çalışmada, Covid-19 salgınının ekonomik etkilerini analiz edebilmek amacıyla Avrupa, Asya, Kuzey Amerika, Güney Amerika, Orta Amerika ve Orta Doğu ülkelerine ait veriler kullanılmış olup, söz konusu veriler Uluslararası Para Fonu (IMF) kaynaklarından temin edilmiştir. Salgının etkilerinin daha açık biçimde ortaya konulabilmesi amacıyla analizlerde salgın öncesi dönem (2019) ile salgın dönemi (2020) karşılaştırmalı olarak ele alınmış; eşleştirilmiş t-testi ve Wilcoxon testi gibi istatistiksel yöntemlerden yararlanılmıştır.

Küçükoğlu (2021) yapmış olduğu çalışma ile Covid-19 pandemi sürecinde ortaya çıkan ekonomik koşulların küresel göstergeleri ile birlikte Türkiye'de bankacılık ve

finans sektörüne olan etkilerini tespit etmeyi amaçlamıştır. Küresel ölçekte tüm ekonomilerde ve Türkiye özelinde ekonomik daralma eğiliminin ortaya çıktığı, söz konusu daralmanın etkilerini sınırlamak amacıyla TCMB'nin piyasalara likidite desteği sağladığı tespit edilmiştir.

Pehlivan vd. (2021) yapmış oldukları çalışmada, Covid-19 salgınının ilgili ekonomiler üzerindeki etkileri ile bu etkilere karşı alınan önlemler çerçevesinde uygulanan maliye ve para politikalarının kapsamı incelenmektedir. Elde edilen bulgular doğrultusunda, Türkiye ve seçilmiş diğer ülkelerin salgının olumsuz etkilerini azaltma ve telafi etme sürecinde para politikalarına kıyasla maliye politikalarından daha yoğun biçimde yararlandıkları ifade edilebilir.

Kete ve Karasaç (2022) yapmış oldukları çalışmada, 2019 yılı Aralık ayında ortaya çıkan ve 2020 yılında etkisini belirgin biçimde artıran Covid-19 pandemisinin, Avrupa Birliği'ne üye 27 ülke ile Avrupa Birliği'ne aday ülke konumundaki Türkiye'nin ekonomik performansları üzerindeki etkilerini incelemektedir. COPRAS yöntemi kullanılarak gerçekleştirilen analiz sonuçlarına göre, ele alınan göstergeler çerçevesinde ekonomik performans açısından en başarılı ülke Slovenya olmuş; bu ülkeyi sırasıyla Danimarka ve Almanya izlemiştir. Ekonomik performans bakımından en düşük düzeyde yer alan ülke ise Türkiye olarak tespit edilmiştir. Türkiye'yi Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ve Yunanistan takip etmiştir. Türkiye'nin görece düşük performans göstermesinin temel nedeninin, özellikle enflasyon ve işsizlik oranlarının analize dâhil edilen diğer ülkelere kıyasla belirgin ölçüde farklı bir yapı sergilemesi olduğu değerlendirilmiştir.

Tekinay (2022) yılında yapmış olduğu çalışmada, G7 ülkeleri ile Türkiye'nin seçilmiş ekonomik göstergeler çerçevesinde ekonomik performanslarının 2019 yılı ikinci çeyreği ve 2020 yılı ikinci çeyreği itibarıyla TOPSIS yöntemi kullanılarak ayrı ayrı sıralanmasını, elde edilen sonuçların karşılaştırılmasını ve Covid-19 salgını bağlamında değerlendirilmesini amaçlamaktadır. Bu doğrultuda analize dâhil edilen ekonomik göstergeler; cari işlemler dengesi / gayrisafi yurt içi hasıla oranı, enflasyon oranı, işsizlik oranı ve gayrisafi yurt içi hasıladan oluşmaktadır. Göstergelerin ağırlıkları eşit olarak belirlenmiştir. Bulgulara göre, 2019 yılı ikinci çeyreğinde en yüksek ekonomik performansı Japonya sergilerken, 2020 yılı ikinci çeyreğinde en yüksek performans

Almanya tarafından gösterilmiştir. Türkiye ise her iki dönemde de enflasyon ve işsizlik göstergeleri bakımından en düşük performansa sahip ülke konumunda yer almaktadır.

Ünivar ve Aktaş (2022) yapmış oldukları çalışmada, Covid-19 pandemisinin Dünya ve Türkiye ekonomisi üzerindeki ekonomik etkilerinin araştırmışlardır. Sonuç olarak, Covid-19 salgınının Çin'de ortaya çıkmasına karşın, salgının ekonomik etkilerinin en sınırlı düzeyde hissedildiği ülkenin yine Çin olduğu tespit edilmiştir. Gelişmiş ekonomiler arasında salgından en fazla etkilenen ülke ise Birleşik Krallık olmuştur. Türkiye özelinde makroekonomik göstergeler ile Covid-19 salgını arasındaki ilişkinin incelenmesi sonucunda, özellikle ekonomik büyüme ve dış ticaret göstergelerinin salgından önemli ölçüde olumsuz etkilendiği belirlenmiştir. Bununla birlikte, 2021 yılında kademeli normalleşme ve serbestleşme sürecinin başlamasıyla birlikte ekonomik göstergelerin önceki eğilimlerine yeniden yaklaştığı gözlemlenmiştir. Diğer makroekonomik göstergelerde ortaya çıkan bozulmaların ise doğrudan Covid-19 salgını kaynaklı olmadığı, büyük ölçüde Türkiye'nin yapısal ve kronik ekonomik sorunlarından kaynaklandığı sonucuna ulaşılmıştır.

Kefe (2023) yılında yapmış olduğu çalışmada, Covid-19 pandemisinin ekonomik etkilerinin bir yansıması olarak sağlık sektörünün genel görünümü ile Borsa İstanbul'da işlem gören sağlık işletmelerinin finansal performanslarının analiz edilmesi amaçlanmıştır. Analiz sonuçlarına göre, insan sağlığı hizmetleri sektöründe ilgili dönemler itibarıyla varlık kârlılığı ve öz sermaye kârlılığı göstergelerinde artış meydana geldiği tespit edilmiştir.

Huseynov ve Dinçsoy (2023) yapmış oldukları çalışmada, Covid-19 pandemisi sürecinde döngüsel ekonominin etkilendiği boyutları ortaya koymakta ve özellikle atık yönetimi üzerindeki etkilerini incelemektedir. Araştırmada, döngüsel ekonomi üzerindeki etkilerin geri dönüşüm süreçleri temel alınarak değerlendirilmesi ve elde edilen veriler aracılığıyla açıklanması amaçlanmaktadır. Analizde kullanılan veriler, 2016–2020 dönemini kapsamakta olup Avrupa Birliği İstatistik Ofisi (Eurostat) ile Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) kaynaklarından temin edilmiştir. Çalışma, söz konusu dönemde atık yönetimi aşamalarına ilişkin veriler üzerinden döngüsel ekonominin işleyişinde meydana gelen değişimleri ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir.

Bostan ve Karadağ (2023) yılında yapmış oldukları çalışmanın amacı, Covid-19 pandemi krizinin Borsa İstanbul (BİST) bünyesinde yer alan Gıda, Hizmet, Teknoloji, Toptan Satış–Perakende Ticaret, Elektrik ve Ulaştırma sektör endeksleri üzerindeki etkilerini zaman serisi analizi yöntemiyle incelemektir. Bu kapsamda, analizde etki değişkeni olarak 17.03.2020–31.05.2022 dönemine ait günlük aktif vaka sayıları kullanılırken, tepki değişkenleri BİST sektör endekslerinden oluşturulmuştur. Değişkenler arasındaki ilişkilerin sağlıklı biçimde analiz edilebilmesi amacıyla ADF ve Zivot–Andrews birim kök testleri uygulanmış ve serilerin düzeyde durağan olduğu belirlenmiştir. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini ortaya koymak amacıyla Vektör Otoregresif (VAR) modele dayalı Granger Nedensellik testi kullanılmıştır. Elde edilen bulgular, Covid-19 pandemisinden söz konusu sektörlere doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunduğunu ve sektörlerin aktif vaka sayılarındaki değişimlere farklı düzeylerde tepki verdiğini göstermektedir.

Yavuz (2024) yapmış olduğu çalışmada, Covid-19 salgınının sosyal politikaların geleceği üzerindeki muhtemel etkileri tartışılmaktadır. Krizin refah hizmetleri alanında yol açabileceği dönüşümleri değerlendirebilmek amacıyla, pandeminin Mart 2020'ye kadar sosyal yaşam ve toplumsal düzen üzerindeki erken dönem etkilerine ilişkin bulgular analiz edilmiştir. Covid-19 pandemisi, küresel ölçekte tüm dünyayı etkisi altına alan çok boyutlu bir kriz niteliği kazanmış olup, etkileri yalnızca bir sağlık sorunu ile sınırlı kalmayarak bireylerin sosyal ve ekonomik yaşamlarını doğrudan tehdit etmektedir. Salgının bugüne kadar ortaya çıkardığı ekonomik ve toplumsal sonuçların, bireylerin yaşam pratiklerinde derin ve kalıcı dönüşümlere yol açacağı öngörülmektedir. Bu bağlamda, 1970'li yılların sonlarından itibaren devletin sosyal ve ekonomik alanlara müdahalesini sınırlamayı amaçlayan ideolojik yaklaşımların zayıflayacağı ve kamusal müdahalenin yeniden güç kazanacağı değerlendirilmektedir.

Altun ve Dinçer (2024) yılında yapmış oldukları çalışmanın temel amacı, turist rehberlerinin Covid-19 öncesi ve pandemi sürecindeki ekonomik gelirleri, bu dönemde karşılaştıkları sorunlar ve pandemi sonrası döneme ilişkin ekonomik beklentileri üzerindeki salgın etkisini ortaya koymaktır. Çalışma kapsamında 30 turist rehberi ile yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerden elde edilen veriler doğrultusunda, Covid-19 öncesi ve pandemi sürecinde turist rehberlerinin ekonomik kazançları ile pandemi sonrası ekonomik beklentilerine ilişkin bulgular, üç ana tema ve

on alt tema altında sınıflandırılarak içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Araştırma sonuçları, turist rehberlerinin pandeminin ilk altı ayında herhangi bir ekonomik gelir elde edemediklerini ve pandemi sürecinde ise düşük ücretler karşılığında çalışmak zorunda kaldıklarını ortaya koymaktadır.

Akşehirli (2024) yapmış olduğu bu çalışma, Türkiye'de Covid-19 pandemisinin yol açtığı olumsuz etkileri azaltmak amacıyla uygulanan maliye politikalarını ve bu politikaların makroekonomik sonuçlarını iktisadi yaklaşımlar çerçevesinde analiz etmeyi amaçlamaktadır. Araştırmada, para politikası ve finansal politikalara yönelik alınan önlemlerin yanı sıra özellikle maliye politikası uygulamaları ele alınmış; ayrıca ana akım iktisat okullarının devletin ekonomiye müdahalesine ilişkin yaklaşımlarına yer verilmiştir. Çalışmanın bulguları, kamu harcamalarındaki artışla paralel biçimde ekonomik büyüme göstergelerinde gözlenen yükselişin, Keynesyen iktisadın "müdahaleci devlet" anlayışını desteklediğini ortaya koymaktadır.

Aslan (2025) yılında yapmış olduğu çalışmada, Covid-19 sonrası Türkiye'deki dış ticaret ve enflasyon arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Ancak Covid-19 pandemi süreci sonrasında tedarik zincirlerinde meydana gelen aksamalar ve fiyatlar genel düzeyinde gözlenen olağan dışı artışların devam etmesi, söz konusu işleyişin sınırlarını zorlamaya başlamıştır. Bu gelişmeler, ithalat ve ihracat hacmi ile enflasyon arasındaki ilişkinin, enflasyonu kontrol etmeye yönelik olarak dış ticaret işlemlerine ilişkin vergilendirme politikalarının gerekliliğinin değerlendirilmesi amacıyla analiz edilmesini gerekli kılmıştır. Bu kapsamda çalışmada, pandemi sonrası dönemde aylık veriler üzerinden dış ticaret işlemleri ile enflasyon arasındaki ilişki, nedensellik analizi çerçevesinde ekonometrik yöntemler kullanılarak incelenmektedir.

Güneş (2025) yapmış olduğu bu çalışma, gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye'de Covid-19 salgınının iş gücü piyasası üzerindeki yansımalarını; işsizlik, iş gücüne katılım, istihdam, sosyal koruma ve uzaktan çalışma gibi temel göstergeler üzerinden analiz etmektedir. Araştırma, pandeminin küresel ölçekte ortaya çıkardığı kısa ve uzun vadeli ekonomik etkilerin Türkiye'ye yansımalarını, açıklanan resmi veriler doğrultusunda sektörel bir perspektifle değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Analiz sürecinde TÜİK tarafından yayımlanan verilerden yararlanılmış olup, söz konusu veri seti

Covid-19 sonrası dönemde Türkiye iş gücü piyasasının genel görünümünü incelemek için kapsamlı bir analitik çerçeve sunmaktadır.

Bıyıklı ve Karataş (2025) yılında yapmış oldukları bu çalışma ile G7 ülkelerinin ekonomik büyüklükleri ile eğitim, sağlık ve Ar-Ge harcamalarının gayrisafi yurt içi hasıla (GSYİH) içindeki paylarının etkilerini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Araştırmada veri ön işleme sürecinde veri hazırlama, normalizasyon ve aykırı değer tespiti işlemleri gerçekleştirilmiş; ardından Elbow yöntemi kullanılarak en uygun küme sayısı belirlenmiş ve kümelere ayrılan ülkelerin karakteristik özellikleri incelenmiştir. Elde edilen bulgular, G7 ülkelerinin üç farklı kümeye ayrıldığını ortaya koymakta olup, bu durum ülkelerin ekonomik ve sosyal göstergeler bakımından belirgin farklılıklar sergilediğini göstermektedir. Bu çerçevede çalışma, ülkelerin eğitim, sağlık ve Ar-Ge yatırımlarındaki farklılaşmanın toplumsal gelişme ve ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesine önemli katkılar sunmaktadır.

Sezgin ve Deniz (2025) yılında yapmış oldukları bu çalışmada, OECD üye ülkelerden Almanya, Fransa, Birleşik Krallık ve İtalya'nın sağlık sistemleri ile Covid-19 sürecinde uyguladıkları sağlık politikaları incelenmiş ve Türkiye'nin sağlık sistemi ve pandemi politikalarıyla karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Araştırma kapsamında, refah düzeyi yüksek olan söz konusu ülkelerin sağlık sistemleri, ekonomik ve sağlık göstergeleri analiz edilmiş; Covid-19 pandemisiyle mücadelede uyguladıkları politika yaklaşımları ele alınmıştır. Çalışmanın temel amacı, ülkelerin sağlık sistemlerinin pandemi gibi salgın hastalıklarla mücadeledeki etkinlik düzeylerini ortaya koymak ve gelecekte geliştirilmesi gereken politikalara yol gösterici bir çerçeve sunmaktır.

2. BÖLÜM

SALGINLARIN EKONOMİK VE TİCARİ FAALİYETLERE ETKİLERİ

Salgınların tarihsel süreçteki seyri ve yarattığı toplumsal kırılmalar, bu olguların yalnızca halk sağlığını tehdit eden biyolojik olaylar değil, aynı zamanda ekonomik düzeni kökten şekillendiren sistemik şoklar olduğunu ortaya koymuştur. Birinci bölümde ele alınan kavramsal çerçeve ve tarihsel deneyimler, salgınların üretimden tüketime, istihdamdan ticaret ağlarına kadar uzanan çok boyutlu etki alanını anlamak için gerekli zemini hazırlamıştır. Bu bölümde ise salgınların ekonomik ve ticari faaliyetler üzerindeki etkileri; makroekonomik ve mikroekonomik boyutların yanı sıra sağlık, turizm, üretim ve hizmet gibi temel sektörler üzerinden analiz edilmiştir. Özellikle arz ve talep kanallarında yaşanan bozulmalar, artan belirsizliklerin tüketici ve işletme davranışlarına yansımaları ve bu süreçte ekonomi politikalarında meydana gelen yapısal değişimler detaylandırılmış, Covid-19 özelinde sonraki bölümler için teorik bir temel oluşturulmuştur.

2.1. Salgınların Ekonomi Üzerindeki Genel Etkileri

Salgın hastalıklar, tarih boyunca ekonomiler üzerinde derin ve uzun süreli etkiler yaratmıştır. Salgınların yayılması, ekonomik faaliyetlerin azalmasına, işsizlik oranlarının artmasına ve üretim seviyelerinin düşmesine neden olmuştur. Ayrıca, sağlık harcamalarındaki artış, devletlerin bütçe dengelerini olumsuz yönde etkilemiştir. Salgın hastalıkların ekonomik etkileri genellikle makroekonomik ve mikroekonomik düzeyde incelenmektedir.

2.1.1. Makroekonomik Etkiler

Salgınlar, makroekonomik düzeyde ciddi etkiler yaratarak ekonomik büyümeden kamu maliyesine, işgücü piyasalarından finansal piyasalara kadar birçok alanda köklü değişimlere yol açmıştır. Bu süreçte, ülkeler ekonomik durgunluklarla mücadele etmek için kapsamlı politika önlemleri almış, ancak bu önlemler ekonomik dengeleri korumakta her zaman yeterli olamamıştır. Covid-19 salgını, ekonomik şokların büyüklüğünü ve yayılma hızını gösteren bir örnek olarak, makroekonomik kırılganlıkları açıkça ortaya koymuştur (Jawad, 2023: 12).

2.1.1.1. Ekonomik Büyüme ve Resesyon

Salgınlar genellikle ekonomik büyümeyi olumsuz etkiler ve resesyonlara yol açar. Bu etkiler hem talep hem de arz yönlü şoklar şeklinde ortaya çıkabilir:

Talep Şokları: Salgınlar sırasında, tüketici harcamaları genellikle azalır. Bu durum, özellikle salgın nedeniyle uygulanan karantina ve sosyal mesafe önlemleri sırasında daha belirgin hale gelir. Tüketiciler, belirsizlik nedeniyle harcamalarını kısar ve tasarruf eğilimleri artar (Baldwin ve Tomiura, 2020: 66).

Arz Şokları: Üretim süreçlerindeki aksamalar, tedarik zincirlerinin kesintiye uğraması ve işgücü kayıpları, arz tarafında da önemli şoklara neden olur. Özellikle küresel tedarik zincirlerine bağımlı olan sektörler, bu tür şoklardan daha fazla etkilenir (Fernandez ve Jones, 2020: 7).

Salgınlar, genellikle ekonomik resesyonlara yol açar. Resesyon, ekonomik aktivitenin genel olarak azalması anlamına gelir ve bu durum, GSYH'nın düşmesi, işsizliğin artması ve sanayi üretiminin azalması gibi göstergelerle kendini gösterir. Örneğin, Covid-19 salgını, dünya genelinde ciddi ekonomik daralmalara neden olmuştur. IMF'nin 2020 raporuna göre, Covid-19'un ekonomik etkileri ile küresel GDP %4.4 oranında küçülmüştür. Bu daralma, özellikle hizmet sektörü gibi yüz yüze etkileşimin yüksek olduğu sektörlerde daha belirgin olmuştur. Turizm, konaklama, yeme-içme ve perakende sektörleri, pandemiden en çok etkilenen sektörler arasında yer almıştır (Sánchez, 2021: 3).

Aynı durum geçmişte yaşanan diğer salgınlarda da görülmüştür. Örneğin, 1918 İspanyol Gribi, dünya genelinde milyonlarca insanın ölümüne yol açmıştır. Bu salgın, işgücü kayıplarına ve üretim kapasitelerinin azalmasına neden olmuştur. ABD'de, 1918 İspanyol Gribi sırasında sanayi üretimi %18 oranında düşmüştür (Yolun, 2020: 75).

2003 yılı başlarında ortaya çıkan ve Temmuz 2003'te kontrol altına alınan SARS salgını, özellikle Asya ekonomilerini ciddi şekilde etkilemiştir. Hong Kong ve Singapur gibi ekonomilerde, turizm ve hizmet sektörleri büyük zarar görmüş, büyüme oranları önemli ölçüde düşmüştür. Hong Kong ekonomisi, SARS salgını sırasında %2.6 oranında küçülmüştür. SARS salgını sırasında, özellikle turizm ve seyahat kısıtlamaları nedeniyle, birçok işletme faaliyetlerini durdurmak zorunda kalmış ve bu da işsizlik oranlarını artırmıştır (Keogh ve Smith, 2008: 63).

2.1.1.2. İşgücü Piyasaları

Pandemiler, işgücü piyasalarını da olumsuz etkiler. İşsizlik oranları genellikle artar ve işgücü arzında azalma görülür. Örneğin, Covid-19 salgını sırasında ABD'de işsizlik oranı 2020'nin ikinci çeyreğinde %14,7'ye kadar yükselmiştir (Edwards vd., 2022: 4). İşgücü piyasalarındaki bu bozulma, üretim kapasitelerini ve genel ekonomik verimliliği düşürmüştür.

Bu tür bozulmalar sadece Covid-19 ile sınırlı değildir. 1918 İspanyol Gribi salgını sırasında da işgücü piyasaları ciddi şekilde etkilenmiştir. ABD'de işgücü kaybı, hastalık nedeniyle %3'e kadar ulaşmış ve bu durum üretimde önemli aksamalar yaratmıştır. Benzer şekilde, 2003 SARS salgını sırasında, Hong Kong'da işsizlik oranı %8,5'e çıkmıştır ve bu da ekonomik faaliyetleri ciddi şekilde engellemiştir (Roser, 2020: 3).

Pandemilerin işgücü piyasaları üzerindeki etkileri sadece işsizlikle sınırlı kalmamaktadır. Aynı zamanda, işgücüne katılım oranları da azalabilir. Örneğin, 2020 yılında dünya genelinde işgücüne katılım oranı, Covid-19 salgını nedeniyle %2,2 oranında düşmüştür (ILO, 2021: 12). Bu azalma, özellikle kadınlar ve gençler gibi kırılgan gruplar arasında daha belirgindir, bu da toplumsal eşitsizlikleri artırmaktadır.

Ayrıca, pandemiler sırasında işçilerin çalışma koşulları ve çalışma saatleri de değişiklik gösterebilir. Özellikle sağlık sektöründe çalışanlar, uzun çalışma saatleri ve artan iş yükü ile karşı karşıya kalabilir. Covid-19 salgını sırasında, sağlık çalışanlarının %30'u aşırı çalışma saatlerinden dolayı tükenmişlik yaşadıklarını bildirmiştir (Greenberg, 2020: 10).

Pandemiler işgücü piyasalarını ayrıca sektörel olarak da farklı şekilde etkileyebilir. Örneğin, hizmet sektörü ve turizm gibi yüz yüze etkileşimin yüksek olduğu sektörlerde iş kayıpları daha belirgin olurken, teknoloji ve sağlık gibi sektörlerde talep artışı gözlenebilir. Bu durum, sektörel işgücü yeniden dağılımını zorunlu hale getirebilir ve ekonomide yapısal değişikliklere yol açabilir (Edwards, 2022: 8).

2.1.1.3. Kamu Maliyesi

Salgınların bir diğer makroekonomik etkisi, kamu maliyesi üzerinedir. Hükümetler, sağlık harcamalarını artırmak, ekonomik faaliyetleri desteklemek ve işsizlere yardım sağlamak amacıyla büyük ölçekli mali paketler uygulamaya koyarlar. Covid-19 salgını

sırasında birçok ülke, ekonomik destek paketleri aracılığıyla trilyonlarca dolarlık harcama yapmıştır. Bu durum, devlet borçlarının hızla artmasına neden olmuştur (Olgun, 2022: 1352).

Pandemilerin kamu maliyesi üzerindeki etkilerini anlamak için farklı dönemlerdeki salgınları incelemek faydalı olabilir. Örneğin, 1918 İspanyol Gribi sırasında, ABD hükümeti sağlık harcamalarını önemli ölçüde artırmak zorunda kalmış ve bu durum, bütçe açıklarının artmasına yol açmıştır. Salgın sonrası, ABD federal hükümetinin bütçe açığı 1920'lerde %9 oranında artmıştır (Yolun, 2020: 78).

2003 yılında yaşanan SARS salgını da Asya ülkelerinin kamu maliyesi üzerinde benzer etkiler yaratmıştır. Hong Kong, Singapur ve Çin gibi ülkeler, salgınla mücadele etmek ve ekonomik faaliyetleri desteklemek için büyük mali teşvik paketleri açıklamıştır. Hong Kong, 11 milyar HKD (Hong Kong Doları) değerinde mali destek paketi uygulamış ve bu durum, hükümetin borç seviyesini %15 oranında artırmıştır (Kessler, 2020: 1380).

Covid-19 salgını sırasında ise birçok ülke benzeri görülmemiş büyüklükte mali paketler uygulamıştır. ABD, Mart 2020'de 2,2 trilyon dolarlık Cooperative for Assistance and Relief Everywhere (CARES) Yasasını yürürlüğe koymuş ve bu paketle birlikte, federal hükümetin bütçe açığı 2020 mali yılında %15,2'ye ulaşmıştır. Avrupa Birliği ise 750 milyar Euro değerindeki Next Generation EU paketi ile ekonomik faaliyetleri desteklemeyi amaçlamıştır. Bu tür büyük mali paketler, kısa vadede ekonomik toparlanmayı desteklese de uzun vadede kamu borçlarının sürdürülebilirliği konusunda endişeler yaratmaktadır (Edwards vd., 2022: 4).

Pandemiler ayrıca yerel yönetimlerin maliyesini de zorlamaktadır. Örneğin, Covid-19 salgını sırasında, ABD'deki eyalet ve yerel yönetimlerin gelirlerinde ciddi düşüşler yaşanmış ve bu durum, altyapı yatırımları ve kamu hizmetleri gibi kritik alanlarda kesintilere yol açmıştır (Pagano vd., 2021: 45).

2.1.1.4. Finansal Piyasalar

Finansal piyasalar, salgın dönemlerinde ekonomik belirsizliklerin en hızlı yansıdığı alanlardan biridir. 1918 İspanyol Gribi sırasında, salgının yoğun yaşandığı ülkelerde finansal piyasalar ciddi daralmalar yaşamış ve hisse senedi getirilerinde belirgin düşüşler meydana gelmiştir. ABD Ulusal Ekonomik Araştırma Bürosu tarafından yapılan bir çalışmada, ölüm oranı yüksek olan bölgelerde hisse senedi getirilerinin yaklaşık 26 puan

düştüğü ve reel kişi başına GSYH'nin salgın döneminde ortalama %6 oranında azaldığı tespit edilmiştir. Benzer şekilde, 2003 SARS salgını da özellikle Asya-Pasifik bölgesindeki finansal piyasaları olumsuz etkilemiş; Hong Kong, Çin ve Singapur gibi ekonomilerde turizm ve hizmetler sektöründeki daralmanın etkisiyle borsa endekslerinde yüksek volatilite gözlenmiştir. SARS döneminde yapılan panel veri analizleri, salgın duyurularının hisse senedi piyasalarında kısa vadeli fakat belirgin negatif tepkilere yol açtığını ortaya koymuştur (Keogh ve Smith, 2008: 112-114).

Covid-19 pandemisinin ilk dalgasında, küresel finansal piyasalar ciddi bir şok yaşamıştır. Belirsizlik ve panik, yatırımcıları riskten kaçınma eğilimine itmiş; bu durum özellikle hisse senedi piyasalarında keskin düşüşlere neden olmuştur. Örneğin, S&P 500 endeksi 2020 yılının Mart ayında %30'dan fazla değer kaybetmiştir. Avrupa ve Asya borsalarında da benzer çöküşler yaşanmıştır. Ancak, merkez bankalarının genişlemeci politikaları ve mali teşvik paketleri sayesinde piyasalarda toparlanma süreci hızla başlamıştır (IMF, 2020: 14).

Küresel tahvil piyasalarında ise farklı bir dinamik gözlemlenmiştir. Yatırımcılar, ekonomik belirsizlik nedeniyle güvenli liman olarak görülen devlet tahvillerine yönelmiştir. ABD 10 yıllık tahvil faiz oranı, Mart 2020'de %1'in altına düşerek tarihi düşük seviyelere gerilemiştir. Gelişmekte olan ülkelere ait tahvillere olan talep ise azalmış; bu durum, bu ülkelerde borçlanma maliyetlerini artırarak finansal kırılganlıkları tetiklemiştir (Dynan ve Elmendorf, 2024: 22).

Döviz piyasalarında, gelişmekte olan ülkelerin para birimleri ABD doları karşısında ciddi değer kayıpları yaşamıştır. Türk Lirası, Güney Afrika Randı ve Brezilya Reali gibi para birimlerinin pandemi dönemindeki dalgalanmaları, bu ülkelerde dış borç yükünün artmasına ve ithalat maliyetlerinin yükselmesine neden olmuştur. Buna karşılık, ABD doları ve Japon Yeni gibi rezerv para birimlerine olan talep artmıştır (IMF, 2021: 25).

Petrol fiyatları, Covid-19 pandemisi sırasında arz fazlası ve talep daralması nedeniyle dramatik bir düşüş yaşamıştır. Brent petrolün varil fiyatı, 2020 yılının Nisan ayında 20 doların altına gerilemiştir. Bunun aksine, altın gibi değerli metaller, güvenli liman yatırımları olarak değerlendirildiği için fiyatlarında rekor seviyeler görülmüştür (WTO, 2021: 22).

Covid-19 pandemi sürecinde finansal piyasaların istikrarını sağlamak amacıyla ulusal ve uluslararası düzeyde önemli politikalar uygulanmıştır. Merkez bankaları, faiz oranlarını düşürerek ve genişlemeci para politikaları benimseyerek piyasaları desteklemiştir. ABD Merkez Bankası (FED) ve Avrupa Merkez Bankası (ECB), likidite enjeksiyonları ile piyasalara güven sağlamış; IMF, üye ülkelere finansal istikrarı desteklemek amacıyla 250 milyar dolarlık kredi imkânı sunmuştur (Dynan ve Elmendorf, 2024: 21).

Pandemi sonrası dönemde, finansal piyasaların dinamiklerinde belirgin değişimler gözlemlenmiştir. Dijital finansal hizmetlerin, özellikle kripto para birimleri ve fintech uygulamalarının yaygınlaşması, piyasa yapısını önemli ölçüde etkilemiştir. Örneğin, kripto para piyasaları 2021 ve sonrasında büyük bir büyüme kaydederken, dijital ödeme sistemleri ve blockchain teknolojileri de finansal hizmetlerin bir parçası haline gelmiştir. Ayrıca, sürdürülebilir yatırımlara olan ilgi artmış ve yeşil tahvil piyasaları kayda değer bir büyüme göstermiştir. Bununla birlikte, gelişmekte olan ülkelerde borç krizleri ve finansal kırılganlıklar gibi sorunlar devam etmiş, bu da bu ülkelerin ekonomik toparlanmasını zorlaştırmıştır (Akram vd., 2024: 5).

Finansal piyasalar, salgınların ekonomik etkilerini hızlı bir şekilde yansıtan önemli bir alan olarak, ekonomik dengelerin korunmasında kritik bir rol oynamaktadır. Kısa vadeli politika müdahaleleri, piyasaları desteklemekte etkili olsa da uzun vadeli sürdürülebilirlik ve finansal istikrarın sağlanması için reformların uygulanması gereklidir (Jenkins ve Smith, 2023: 68).

2.1.2. Mikroekonomik Etkiler

Salgınlar, yalnızca makroekonomik düzeyde değil, aynı zamanda mikroekonomik seviyede de derin etkiler yaratmıştır. İşletmelerin faaliyetlerinden tüketici davranışlarına, gelir dağılımından yoksulluk seviyelerine kadar geniş bir yelpazede ekonomik değişimlere yol açan salgınlar, ekonomik yapının temel unsurlarını yeniden şekillendirmiştir. Özellikle Covid-19 salgını, küçük ve orta ölçekli işletmelerin karşılaştığı finansal zorlukları, tüketici tercihlerinin hızla değişmesini ve gelir eşitsizliğindeki artışı gözler önüne sermiştir. Bu etkiler, bireylerin ekonomik kararlarını ve işletmelerin stratejik planlarını derinden etkilemiştir (Ünüvar ve Aktaş, 2022: 125).

Alt başlıklarda, salgınların mikroekonomik düzeydeki etkileri; işletmeler, tüketiciler ve gelir dağılımı perspektifinde detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu kapsamda, mikroekonomik dönüşümün dinamikleri ve krizlere karşı geliştirilen stratejiler ele alınmıştır.

2.1.2.1. İşletmelerin Faaliyetleri

Salgınlar, işletmelerin faaliyetlerini doğrudan etkiler. Üretim süreçlerinin kesintiye uğraması, tedarik zincirlerinde aksamalar ve talep daralmaları, işletmelerin mali durumunu zorlar. Geçmiş salgınlar işletmelerin üretim, tedarik ve istihdam yapılarında önemli bozulmalara yol açmıştır. 1918 İspanyol Gribi sırasında ABD'de imalat sektöründe iş gücü kaybı nedeniyle üretim çıktısı %18 oranında düşmüş; küçük ölçekli işletmeler ölüm oranlarının yüksek olduğu bölgelerde orantısız biçimde etkilenmiştir. 2003 SARS salgını sırasında, özellikle Asya-Pasifik bölgesindeki küçük işletmeler ciddi gelir kayıpları yaşamış; Hong Kong'da küçük perakende işletmelerinin gelirleri salgının ilk iki ayında %50'ye yakın azalmıştır (Keogh ve Smith, 2008: 113).

2009 H1N1 (Domuz Gribi) salgınında ise, OECD ülkelerinde iş gücü devamsızlık oranları %3–6 arasında artmış, bu durum üretim kapasitesini düşürerek işletme maliyetlerini yükseltmiştir. Batı Afrika'da 2014–2016 Ebola salgınında, mikro ve küçük işletmeler salgının ekonomik baskısı nedeniyle ciddi kayıplar yaşamış; Dünya Bankası verilerine göre, Liberya'da küçük işletmelerin %35'i faaliyetlerini geçici veya kalıcı olarak durdurmak zorunda kalmıştır. Bu veriler, salgınların yalnızca sağlık krizleri yaratmakla kalmayıp, işletmelerin sürdürülebilirliğini de tarihsel olarak ciddi biçimde tehdit ettiğini göstermektedir. Özellikle Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler (KOBİ), salgınların ekonomik şoklarına karşı daha hassastır. Covid-19 sırasında, birçok küçük işletme iflas etmiş veya faaliyetlerini durdurmak zorunda kalmıştır (Türk, vd., 2020: 12).

Pandemilerin işletmeler üzerindeki etkileri sadece KOBİ'lerle sınırlı kalmamış, büyük ölçekli şirketler de ciddi sorunlarla karşılaşmıştır. Örneğin, Covid-19 salgını sırasında, üretim tesislerinin kapanması ve iş gücü eksikliği nedeniyle otomotiv endüstrisi büyük zarar görmüştür. Otomotiv şirketleri, üretim hedeflerini tutturamamış ve küresel tedarik zincirlerindeki aksaklıklar nedeniyle büyük kayıplar yaşamıştır. Covid-19 salgını sırasında, özellikle perakende ve yeme-içme sektörlerinde faaliyet gösteren işletmeler ağır darbe almıştır. ABD'de 2020 yılı boyunca yaklaşık 100.000 küçük işletme kalıcı

olarak kapanmıştır. Aynı dönemde, Birleşik Krallık'ta yaklaşık 60.000 işletme iflas başvurusunda bulunmuştur (OECD, 2020: 10).

Üretim sektöründe ise, Covid-19 salgını tedarik zincirlerinde büyük aksamalara yol açmıştır. Özellikle Çin'deki üretim tesislerinin kapanması, küresel üretim süreçlerini ciddi şekilde etkilemiştir. Bu durum, elektronik, otomotiv ve tekstil gibi sektörlerde hammadde ve ara ürün tedarikinde büyük sorunlara yol açmıştır (Nakıboğlu, 2020: 3).

Bunun yanı sıra, salgınlar işletmelerin dijital dönüşüm süreçlerini hızlandırmıştır. Covid-19 salgını sırasında birçok işletme, e-ticaret ve dijital pazarlama stratejilerine yönelmiş ve uzaktan çalışma modellerini benimsemiştir. Bu dönüşüm, işletmelerin operasyonel maliyetlerini azaltmakla birlikte, yeni iş modellerinin benimsenmesine ve inovasyon süreçlerinin hızlanmasına katkı sağlamıştır (Perker ve Akgün, 2021: 85).

2.1.2.2. Tüketici Davranışları

Tüketici davranışları, salgınların etkisiyle önemli ölçüde değişir. Belirsizlik, gelir kayıpları ve sağlık endişeleri, tüketici harcamalarını azaltır ve tasarruf oranlarını artırır. Salgın dönemlerinde tüketici güveni genellikle düşer ve bu durum, özellikle perakende ve hizmet sektörlerinde büyük etkiler yaratır.

1918 İspanyol Gribi döneminde ABD'de tüketicilerin toplu alanlardan kaçınması nedeniyle tiyatro ve eğlence harcamaları %40'a yakın düşmüş, bazı şehirlerde perakende satışlar %10–20 oranında gerilemiştir. 2003 SARS salgını sırasında Hong Kong'da perakende harcamaları ilk iki ay içinde %50'den fazla azalmış; özellikle restoran ve eğlence harcamalarında ciddi düşüşler meydana gelmiştir. Aynı dönemde, tüketicilerin evde daha fazla zaman geçirmesi ve bulaş riskine ilişkin algıların artması nedeniyle hazır gıda, hijyen ürünleri ve temel ihtiyaç mallarına yönelim güçlenmiştir. 2009 H1N1 salgını sırasında da benzer davranış kalıpları görülmüş; OECD ülkelerinde tüketicilerin seyahat ve toplu etkinlik harcamalarını belirgin biçimde azalttığı, buna karşılık sağlık harcamaları ve temizlik ürünleri alışverişlerinde artış yaşandığı rapor edilmiştir (Memish vd., 2014: 307).

Batı Afrika'da 2014–2016 Ebola salgını sırasında ise tüketici davranışları daha dramatik biçimde etkilenmiş; Liberya ve Sierra Leone'de hane halklarının gıda dışı harcamaları %35 oranında düşmüş, panik ve belirsizlik nedeniyle depolama amaçlı gıda alımları belirgin biçimde artmıştır. Bu tarihsel örnekler, salgınların tüketici

davranışlarında hem kısa vadeli harcama daralmalarına hem de harcama kompozisyonunun temel ihtiyaçlara kaymasına yol açtığını göstermektedir (Tamfum, 2012: 38).

Covid-19 sürecinde belirsizlik, gelir kayıpları ve sağlık endişeleri nedeniyle hane halkları zorunlu olmayan harcamalarını azaltmış; gıda, temizlik ürünleri ve kişisel bakım gibi temel ihtiyaçlara yönelim artmıştır. Aynı dönemde diğer salgınlardaki gibi sağlık ve hijyen ürünlerine olan talep yükselirken, seyahat, eğlence ve restoran harcamalarında önemli düşüşler yaşanmıştır. Avrupa'da yapılan bir araştırma, pandeminin ilk altı ayında seyahat harcamalarının %70, bireysel sağlık harcamalarının ise %30 oranında azaldığını göstermektedir (Sánchez, 2021: 6).

Online alışverişe olan yönelim de Covid-19 salgını sırasında belirgin şekilde artmıştır. Fiziksel mağazalara gitmeye yönelik risk algısının artması, tüketicilerin alışveriş alışkanlıklarını da dönüştürmüş ve global e-ticaret satışları 2020 yılında %27 oranında artış göstermiştir. Aynı durum daha önce yaşanan SARS salgını sonrası da yaşanmıştır. Hong Kong'da yapılan bir araştırmaya göre; 2003 SARS salgını sonrasında online alışverişe olan güven ve talep önemli ölçüde artmıştır (Kessler, 2020: 1381).

Covid-19 döneminde, tasarruf oranları da önemli ölçüde artmıştır. ABD'de kişisel tasarruf oranı, pandeminin zirve döneminde %33 gibi yüksek bir seviyeye ulaşmıştır. Tüketiciler, ekonomik belirsizlik ve işsizlik riskine karşı kendilerini güvence altına almak için harcamalarını kısma ve tasarruflarını artırma eğiliminde olmuşlardır (Edwards vd., 2022: 4).

2.1.2.3. Gelir Dağılımı ve Yoksulluk

Gelir dağılımı, bir ülkede veya bölgede gelirlerin bireyler veya hane halkları arasında nasıl dağıldığını ifade eder. Yoksulluk ise, bireylerin veya hane halklarının temel ihtiyaçlarını karşılayacak gelir düzeyine sahip olmamaları durumunu tanımlar. Gelir dağılımındaki eşitsizlikler, ekonomik ve sosyal istikrarsızlıklara yol açabilmekte ve toplumdaki yoksulluğu artırabilmektedir.

Salgınlar, gelir dağılımını olumsuz etkileyerek eşitsizlikleri artırabilir. Özellikle düşük gelirli bireyler ve gelişmekte olan ülkeler, salgınların ekonomik etkilerine karşı daha savunmasızdır. Bu durum, küresel yoksulluk oranlarının artmasına neden olabilir. Covid-19 salgını sırasında, gelir dağılımı eşitsizlikleri belirgin şekilde artmıştır. Pandemi,

düşük gelirli bireyler ve kırılgan kesimler üzerinde daha büyük ekonomik şoklar yaratmıştır. Örneğin, hizmet sektörü ve geçici işlerde çalışan bireyler, işlerini kaybetme riskiyle karşı karşıya kalmış ve gelirlerinde önemli düşüşler yaşamışlardır. Gelir kayıpları ve artan işsizlik, yoksulluğun daha da derinleşmesine neden olmuştur. Dünya Bankası verilerine göre, Covid-19 salgını 2020 yılında yaklaşık 97 milyon insanı aşırı yoksulluk sınırının altına itmiştir. Bu durum, özellikle düşük gelirli ülkelerde ve kırılgan ekonomilerde daha belirgin olmuştur (Özkan, 2021: 96).

Salgınların gelir dağılımı üzerindeki etkileri, farklı toplumsal kesimlerde farklılık gösterebilir. Örneğin, kadınlar ve gençler gibi kırılgan gruplar, ekonomik krizlerden daha fazla etkilenebilir. Pandemi sırasında, kadınların iş gücüne katılım oranı düşmüş ve kadınların karşılaştığı gelir kayıpları erkeklere göre daha yüksek olmuştur (Ünal vd., 2021: 3).

Gelişmekte olan ülkelerde, salgınların etkisi daha yıkıcı olabilir. Bu ülkelerdeki sağlık sistemleri ve sosyal güvenlik ağları genellikle daha zayıftır ve ekonomik krizlere karşı daha savunmasızdırlar. Covid-19 salgını sırasında, birçok gelişmekte olan ülke, sağlık harcamalarını artırmak ve ekonomik faaliyetleri desteklemek için dış yardıma ve borçlanmaya başvurmuştur (OECD, 2021: 10).

Salgınlar, aynı zamanda uzun vadeli ekonomik ve sosyal etkiler yaratabilir. Eğitimde aksaklıklar, sağlık hizmetlerine erişimde zorluklar ve sosyal güvenlik ağlarındaki yetersizlikler, uzun vadede gelir dağılımı eşitsizliklerini artırabilir ve yoksulluğu derinleştirebilir. Pandemi sırasında, milyonlarca çocuk okula gidememiş ve bu durum, eğitimdeki eşitsizlikleri daha da artırmıştır (UNICEF, 2021: 9). Araştırmalar, pandeminin neden olduğu eğitimdeki aksaklıkların uzun vadede öğrencilerin eğitimsel ve ekonomik sonuçlarını önemli ölçüde etkileyebileceğini öne sürmektedir.

Bir araştırma, okul kapanmaları ve uzaktan eğitime geçiş nedeniyle yaşanan öğrenme kayıplarının standart test skorlarıyla ölçülen bilişsel becerilerde önemli düşüşlere yol açabileceğini göstermektedir. Bu bilişsel yeteneklerdeki düşüşün, gelecekteki kazanç potansiyelini ve işgücü piyasasındaki fırsatları azaltması, nihayetinde ulusal ekonomik verimliliği düşürmesi beklenmektedir. Eğitimdeki bu azalmanın, pandemi döneminde öğrenim gören kuşakların yaşam boyu kazançlarında yaklaşık %1'lik bir azalmaya neden olabileceği öngörülmüştür. Ayrıca, düşük gelirli ailelerden gelen

öğrenciler, etkili uzaktan öğrenme için yeterli kaynaklara erişimlerinin olmaması nedeniyle, daha yüksek gelirli ailelerden gelen akranlarına göre daha büyük geri adımlar atmışlardır. Eğitimdeki bu başarı farkının artması, gelecekte sosyal eşitsizliğin artmasına ve sosyal hareketliliğin azalmasına yol açabilir (Sarı ve Sarı, 2020: 51).

Covid-19 öncesindeki salgınlar da gelir dağılımı ve yoksulluk üzerinde önemli etkiler yaratmıştır. 2003 SARS salgını sırasında Çin ve Hong Kong'da düşük gelirli haneler, karantina uygulamaları ve hizmet sektöründeki daralma nedeniyle gelirlerinin %20'ye varan kısmını kaybetmiş; geçici işlerde çalışanlar krizin en ağır etkilerini yaşamıştır. 2009 H1N1 salgını ise özellikle Meksika'da turizm ve perakende sektörlerinde istihdam kayıplarına yol açmış, düşük gelirli çalışanların gelirlerinde ortalama %11'lik düşüşe neden olmuştur. Batı Afrika'da 2014–2016 Ebola salgını, gelir eşitsizliğini daha da derinleştirerek Liberya ve Sierra Leone'da hanehalkı gelirlerini %30'a yakın azaltmış, kırsal bölgelerde aşırı yoksulluk oranlarının hızla yükselmesine yol açmıştır. Tarihsel bir örnek olan 1918 İspanyol Gribi döneminde ise ABD'de düşük gelirli işçiler, kapanan fabrikalar ve azalan iş günleri nedeniyle gelirlerinde büyük kayıplar yaşamış; bazı bölgelerde yoksulluk oranlarının salgın sonrası %15'e kadar yükseldiği rapor edilmiştir (Türk vd., 2020: 619). Bu bulgular, salgınların tarih boyunca özellikle kırılgan ve düşük gelirli gruplar üzerinde daha ağır sosyoekonomik etkiler ürettiğini göstermektedir.

2.2. Sektörel Analizler

Pandemiler, ekonomik ve ticari faaliyetlerin yanı sıra çeşitli sektörler üzerinde de derin etkiler bırakır. Bu etkiler, her sektörün özelliklerine ve pandemiye karşı savunmasızlık derecesine göre farklılık gösterir. Bu bölümde, sağlık, turizm ve seyahat, üretim ve imalat, tarım ve gıda üretimi ve hizmet sektörleri gibi çeşitli sektörlerin pandemilerden nasıl etkilendiği detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu analiz, sektörlerin pandemi sürecinde yaşadığı zorluklar, adaptasyon stratejileri, ekonomi yönleri ve uzun vadeli etkilerini içermektedir.

2.2.1. Sağlık Sektörü

Pandemiler, doğrudan ve yoğun etkiyi sağlık sektöründe gösterir. Salgın hastalıkların yayılması, sağlık sistemleri üzerinde büyük bir baskı oluşturur ve bu sistemlerin dayanıklılığını test eder. Sağlık harcamalarının artması, sağlık personeli

üzerinde artan yük ve sağlık altyapısının yetersizlikleri gibi sorunlar, pandemi dönemlerinde sıkça karşılaşılan durumlardır. Bu bölümde, sağlık harcamalarının nasıl arttığı, sağlık altyapısının nasıl güçlendirildiği ve bu süreçte yaşanan zorluklar ele alınacaktır.

2.2.1.1. Sağlık Harcamaları ve Altyapı

Pandemiler sırasında sağlık harcamaları hızla artar. Örneğin, Covid-19 salgını sırasında birçok ülke sağlık sistemlerini güçlendirmek için ek bütçeler ayırmıştır. Covid-19'un ortaya çıkmasıyla birlikte, sağlık sistemleri üzerindeki yük hızla arttı ve birçok ülke sağlık harcamalarını önemli ölçüde artırdı. Pandeminin ilk yılı olan 2020'de, ABD federal hükümeti, CARES Yasası (Corona Virus Aid, Relief, and Economic Security Act) kapsamında sağlık harcamalarına ek olarak yaklaşık 175 milyar dolar ayırmıştır. Bu harcamalar, sağlık altyapısının güçlendirilmesi ve pandemi sürecinde sağlık hizmetlerinin sürdürülebilirliğini sağlamak amacıyla kullanılmıştır (Sherlock vd., 2020: 1-3).

Benzer şekilde, Avrupa Birliği de sağlık harcamalarını önemli ölçüde artırmıştır. Avrupa Komisyonu, üye devletlerin sağlık sistemlerini desteklemek amacıyla 750 milyar Euro'luk bir ekonomik destek paketi açıklamıştır. Bu fonların bir kısmı, sağlık altyapısının iyileştirilmesi ve sağlık çalışanlarına ek kaynak sağlanması için ayrılmıştır. Almanya, sağlık sistemine 2020 yılında yaklaşık 23 milyar Euro ek kaynak ayırmış ve bu fonlar, yoğun bakım yataklarının artırılması, tıbbi ekipmanların temini ve sağlık personelinin desteklenmesi için kullanılmıştır (Freeman ve Baldwin, 2020: 6).

Covid-19 salgını, sağlık harcamalarının yanı sıra sağlık altyapısının da geliştirilmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Pandemi sürecinde birçok ülke, sağlık altyapısının yetersiz olduğunu fark etmiş ve bu durumu düzeltmek için uzun vadeli planlar yapmıştır. Örneğin, Birleşik Krallık, pandemi süresince National Health Service (NHS) kapasitesini artırmak için Nightingale Hastaneleri inşa etmiş ve bu hastaneler, kısa sürede yoğun bakım yatak kapasitesini önemli ölçüde artırmıştır (Blakeley, 2020: 83).

Türkiye'de ise, Covid-19 salgını sürecinde sağlık harcamalarını ve altyapısını önemli ölçüde artırmıştır. TÜİK verilerine göre, toplam sağlık harcaması 2022 yılında bir önceki yıla göre %71,5 artarak 606 milyar 835 milyon TL'ye ulaşmıştır. Bu harcamanın %76,4'ü genel devlet bütçesinden karşılanmıştır. 2023 yılında ise toplam sağlık harcaması

%105 artışla 1 trilyon 244 milyar 237 milyon TL'ye yükselmiş, bu dönemde genel devlet sağlık harcaması %108,1 artışla 964 milyar 355 milyon TL olmuştur (TÜİK, 2023: 7).

Pandemi döneminde sağlık altyapısına yapılan yatırımlar, sistem üzerindeki baskıyı hafifletmede etkili olmuştur. Özellikle yoğun bakım üniteleri ve ventilatör sayıları artırılmış, yerli üretim seferberlikleri ile kapasite güçlendirilmiştir. Pandemi öncesinde Türkiye'de yaklaşık 17.000 solunum cihazı bulunurken, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'nın koordinasyonunda başlatılan yerli üretim hamlesiyle bu kapasite 37.000'in üzerine çıkarılmıştır (Çadırcı ve Kaya, 2024: 225).

Sonuç olarak, pandemiler, sağlık harcamalarının hızla artmasına ve sağlık altyapısının iyileştirilmesine yönelik adımların atılmasına neden olmaktadır. Bu durum, uzun vadede sağlık sistemlerinin daha dirençli ve sürdürülebilir olmasına katkı sağlar.

2.2.1.2. İlaç ve Aşı Geliştirme

Salgınlar, ilaç ve aşı geliştirme çalışmalarını hızlandırmaktadır. Covid-19 salgını sırasında, aşı geliştirme çalışmaları eşi benzeri görülmemiş bir hızla gerçekleştirilmiştir. Normalde yıllar süren aşı geliştirme süreçleri, Covid-19 aşıları için aylar içinde tamamlanmış ve bu durum, biyoteknoloji ve ilaç sektörlerinde önemli yatırımları beraberinde getirmiştir. Özellikle mRNA teknolojisi kullanılarak geliştirilen aşılar, biyoteknoloji alanında devrim niteliğinde bir yenilik olarak kabul edilmiştir (WHO, 2021: 89).

Covid-19 salgını sırasında ilaç ve aşı geliştirme çalışmaları hız kazanmış, dünya genelinde biyoteknoloji ve ilaç firmaları yoğun bir şekilde çalışmıştır. Pandeminin ilk yılı içinde dünya genelinde onlarca aşı adayı geliştirilmiş ve bu adaylardan bazıları acil kullanım onayı alarak kısa sürede halkın kullanımına sunulmuştur. Örneğin, Pfizer-BioNTech ve Moderna aşıları, geliştirme ve onay süreçleri açısından tarihi bir başarı olarak nitelendirilmiştir (Dayan, 2021: 103).

Bu süreç, aynı zamanda kamu ve özel sektör arasındaki iş birliğini de artırmıştır. Birçok hükümet, ilaç ve aşı geliştirme çalışmaları için milyarlarca dolarlık fon sağlamış ve Ar-Ge yatırımlarını teşvik etmiştir. ABD'de "Operation Warp Speed" programı kapsamında ilaç ve aşı geliştirme çalışmalarına yaklaşık 18 milyar dolar kaynak aktarılmıştır. Avrupa Birliği de benzer şekilde "Horizon 2020" programı aracılığıyla milyarlarca euro yatırım yapmıştır. 2020 yılında, biyoteknoloji şirketlerine yapılan

yatırımlar, önceki yıllara göre %40 artarak 80 milyar dolara ulaşmıştır (Gürbüz, 2021: 52).

Bu yatırımlar, sadece Covid-19 aşısı geliştirilmesiyle sınırlı kalmamış, aynı zamanda gelecekteki salgınlara karşı hazırlıklı olma kapasitesini artırmıştır. Pandemi, ilaç ve biyoteknoloji sektörlerinde inovasyonu hızlandırmış, mRNA teknolojisi gibi yeni ve etkili yöntemlerin önünü açmıştır. Bu teknolojiler, gelecekteki salgınlar için aşı geliştirme süreçlerinin daha hızlı ve etkin olmasını sağlayabilir (Kazak, 2021: 572).

Pandeminin başlarında, Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), aşı geliştirme çalışmalarını koordine etmek ve hızlandırmak amacıyla "ACT-Accelerator" (Erişim ve Teslim Hızlandırıcısı) girişimini başlatmıştır. Bu girişim, aşı geliştirme, üretim kapasitesinin artırılması ve dünya genelinde adil erişim sağlanmasını hedeflemiştir. Bu girişimin bir parçası olarak, COVAX programı, düşük ve orta gelirli ülkelerin aşıya erişimini desteklemek için önemli bir rol oynamıştır (DSÖ, 2021: 93).

Pandemilerin ilaç ve aşı geliştirme üzerindeki etkileri ekonomik açıdan da büyük önem taşımaktadır. Covid-19 aşılarının geliştirilmesi ve dağıtımı, küresel ekonomiye milyarlarca dolarlık ekonomik katkı sağlamıştır. Aşıların yaygınlaştırılması, ekonomik faaliyetlerin yeniden başlamasına ve küresel ticaretin canlanmasına yardımcı olmuştur. IMF'nin raporuna göre, Covid-19 aşılarının etkin bir şekilde dağıtılması, 2021 yılı sonunda küresel GDP'ye yaklaşık 9 trilyon dolarlık bir katkı sağlamıştır (IMF, 2021: 32).

Aşı geliştirme ve dağıtımındaki bu hızlanma, ilaç ve biyoteknoloji sektörlerinde yeni iş alanlarının açılmasına ve sektördeki istihdamın artmasına da yol açmıştır. Örneğin, yalnızca ABD'de, biyoteknoloji sektöründe 2020 yılında yaklaşık 200 bin yeni istihdam yaratılmıştır. Bu ekonomik büyüme, hem doğrudan aşı üretimi ve dağıtımıyla ilişkili işlerde hem de dolaylı olarak ilgili sektörlerde hissedilmiştir (Kazak, 2021: 571).

Covid-19 pandemisi sürecinde Türkiye'de de aşı ve ilaç geliştirme alanında önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. TÜBİTAK öncülüğünde oluşturulan Covid-19 Türkiye Platformu kapsamında, 49 farklı kurum ve kuruluştan toplam 436 araştırmacı, 7 aşı ve 7 ilaç geliştirme projesi üzerinde çalışmıştır. Bu projelerin temel amacı, Covid-19'a karşı yerli çözümler üretmek ve küresel sağlık krizlerine karşı Türkiye'nin kapasitesini artırmaktı.

Bu çalışmaların en somut sonuçlarından biri, Türkiye Sağlık Enstitüleri Başkanlığı (TÜSEB) ve Erciyes Üniversitesi iş birliğiyle geliştirilen yerli inaktif Covid-19 aşısı TURKOVAC olmuştur. TURKOVAC, 22 Aralık 2021 tarihinde acil kullanım onayı almış ve seri üretimine başlanmıştır. Bu, Türkiye'nin yerli aşı geliştirme konusundaki en önemli başarılarından biri olarak değerlendirilmektedir (İnce ve Sayın, 2022: 259).

İlaç geliştirme alanında ise, Covid-19 Türkiye Platformu altında hem kimyasal hem de biyoteknolojik yöntemlerin uygulandığı projeler yürütülmüştür. Bu projeler, Covid-19'un tedavisine yönelik yeni moleküllerin ve biyoteknolojik ürünlerin geliştirilmesini hedeflemiştir (www.tubitak.gov.tr). Pandemi sürecindeki bu çabalar, Türkiye'nin ulusal sağlık altyapısının ve biyoteknolojik kapasitesinin geliştirilmesinde önemli bir rol oynamıştır.

2.2.1.3. Sağlık Personeli Üzerindeki Yük

Pandemiler, sağlık personelinin iş yükünü önemli ölçüde artırabilmektedir. Covid-19 salgını sırasında, dünya genelinde sağlık çalışanları uzun çalışma saatleri, yetersiz ekipman ve artan hasta sayıları gibi zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Bu durum, sağlık çalışanlarının tükenmişlik sendromu yaşamalarına ve iş verimliliklerinin düşmesine neden olmuştur (DSÖ, 2021: 102).

Pandemi sırasında, sağlık çalışanları arasında tükenmişlik oranlarının arttığı gözlemlenmiştir. ABD'de yapılan bir araştırmada, sağlık çalışanlarının %50'sinin tükenmişlik belirtileri gösterdiği tespit edilmiştir (Shanafelt, 2020: 2133). Bu oran, pandemi öncesi dönemde %20 civarındaydı, bu da Covid-19'un sağlık personeli üzerindeki etkisinin ne kadar ciddi olduğunu göstermektedir.

Sağlık personelinin maruz kaldığı stres, sadece uzun çalışma saatleri ve fiziksel yorgunlukla sınırlı kalmamış, aynı zamanda psikolojik baskılar da önemli bir rol oynamıştır. İtalya'da yapılan bir çalışmada, sağlık çalışanlarının %70'inin yüksek düzeyde anksiyete ve depresyon yaşadığı belirlenmiştir (Gürbüz, 2021: 52). Bu psikolojik baskılar, sağlık sisteminin işleyişini olumsuz etkileyerek, hasta bakımının kalitesini düşürmüştür.

Pandemi sırasında sağlık personelinin karşılaştığı bir diğer büyük zorluk, kişisel koruyucu ekipman (maske, eldiven, siper vb.) eksikliğiydi. Dünya genelinde birçok ülkede, kişisel koruyucu ekipman tedarik zincirlerinde yaşanan aksamalar, sağlık

çalışanlarının enfeksiyon riskini artırmıştır. Çin'de yapılan bir araştırma, sağlık çalışanlarının %29'unun Covid-19 ile enfekte olduğunu ortaya koymuştur. Bu yüksek enfeksiyon oranları, sağlık personelinin çalışma kapasitesini daha da azaltmış ve sağlık hizmetlerinde aksamalar yaşanmasına yol açmıştır (Lin vd., 2020: 177).

Sağlık personelinin iş yükünün artması, sadece akut dönemde değil, uzun vadede de etkilerini göstermiştir. Sağlık çalışanlarının büyük bir kısmı, pandemi sonrası dönemde de iş yükü ve stresle başa çıkmakta zorlanmış ve bu durum, sağlık sektöründe kalifiye personel eksikliğine neden olmuştur. Bu nedenle, gelecekteki salgınlara karşı sağlık sistemlerinin dayanıklılığını artırmak amacıyla, sağlık personelinin çalışma koşullarının iyileştirilmesi ve psikososyal destek sağlanması büyük önem taşımaktadır (Shanafelt, 2020: 2133).

Pandeminin ekonomik etkileri de sağlık personeli üzerindeki yükü artırmaktadır. Özellikle düşük ve orta gelirli ülkelerde sağlık sistemlerinin yetersiz finansmanı, sağlık personelinin daha zor koşullar altında çalışmasına yol açmıştır. Sağlık harcamalarının artırılması gerekliliği, birçok ülkenin bütçelerinde ek mali yük oluşturmuş ve bu durum ekonomik krizlerin derinleşmesine neden olmuştur. Dünya Bankası verilerine göre, pandemi süresince sağlık harcamalarındaki artış, dünya genelinde yaklaşık 500 milyar dolarlık ek maliyet yaratmıştır (Dünya Bankası, 2021: 50).

Bu maliyetler, hükümetlerin sağlık personelinin ücretlerini ve çalışma koşullarını iyileştirme çabalarını da kısıtlamıştır. Örneğin, Avrupa Birliği ülkelerinde yapılan bir analiz, sağlık personelinin ücretlerinin reel olarak düştüğünü ve iş tatmininin azaldığını göstermiştir. Bu durum, sağlık sektöründe iş gücü kaybına ve uzun vadede sağlık hizmetlerinin sürdürülebilirliğine yönelik ciddi tehditlere yol açmaktadır (Forman, 2021: 57).

Covid-19 salgını, Türkiye'deki sağlık personeli üzerinde önemli bir iş yükü ve psikolojik baskı oluşturmuştur. Pandemi sürecinde sağlık çalışanlarının iş yükü ve iş stresi algılarını inceleyen bir araştırma, sağlık personelinin koronavirüse yakalanma riski, kendilerini tehlikede hissetmeleri ve uzun çalışma saatlerinin iş stresini artırdığını ortaya koymuştur. Bu durum, sağlık çalışanlarının daha yoğun stres altında çalışmalarına neden olmuştur (Soylu, 2020: 175).

Türkiye Psikiyatri Derneği tarafından hazırlanan bir rehberde, Covid-19 salgınının sağlık sistemi üzerinde bir kriz oluşturduğu ve bu durumun sağlık çalışanlarında tükenmişlik riskini artırdığı belirtilmiştir. Tükenmişlik, yalnızca fiziksel bir yorgunluk değil, aynı zamanda işin duygusal ve zihinsel boyutlarında yaşanan ciddi sorunlara işaret etmektedir.

2.2.1.4. Sağlık Hizmetlerinin Sürdürülmesi

Pandemiler, acil olmayan sağlık hizmetlerinin ertelenmesine veya iptal edilmesine yol açabilmektedir. Covid-19 süresince, birçok ülkede rutin sağlık hizmetleri aksamış, ameliyatlar ertelenmiş ve kronik hastalığı olan bireylerin sağlık hizmetlerine erişimi kısıtlanmıştır. Bu durum, uzun vadede sağlık sonuçlarını olumsuz etkilediği gibi sağlık sistemlerinin pandemiye karşı dayanıklılığının sorgulanmasına da neden olmuştur (Gürbüz, 2021: 52).

Pandemi sırasında, sağlık sistemlerinde öncelikli olarak Covid-19 ile mücadeleye yönelik kaynakların tahsis edilmesi, diğer sağlık hizmetlerinin aksamasına neden olmuştur. DSÖ, Covid-19 salgını sırasında 105 ülkede yaptığı bir araştırmada, ülkelerin %90'ının temel sağlık hizmetlerinde aksaklıklar yaşadığını bildirmiştir. Bu aksaklıklar, bağışıklama programları, tanı hizmetleri, aile planlaması ve tedavi hizmetlerini kapsamıştır (DSÖ, 2020: 45).

Acil olmayan cerrahi müdahaleler de pandemiden ciddi şekilde etkilenmiştir. İngiltere ve Galler'de yapılan bir çalışmada, ilk dalga sırasında yaklaşık 2 milyon üzeri cerrahi işlemin ertelendiği veya iptal edildiği tahmin edilmiştir (Forman, 2021: 57). Bu durum, hastaların sağlık durumlarında kötüleşmeye ve uzun vadede sağlık sistemine olan yükün artmasına neden olmuştur.

Pandemi süresince, kronik hastalığı olan bireyler için durum daha da zorlayıcı hale gelmiştir. ABD'de yapılan bir araştırmada, diyabet, hipertansiyon ve kanser gibi kronik hastalıkları olan hastaların %40'ının pandeminin ilk aylarında gerekli sağlık hizmetlerine erişim sağlayamadığı tespit edilmiştir. Bu eksiklik, hastalık yönetiminde gecikmelere, komplikasyonların artmasına ve hatta ölüm oranlarında yükselmeye neden olmuştur (Edwards vd., 2022: 4).

Pandeminin uzun vadeli etkileri, sağlık hizmetlerinde aksaklıkların yol açtığı sağlık sorunlarının artmasıyla daha da belirgin hale gelmiştir. Örneğin, meme kanseri

taramalarının ertelenmesi, ileri evre kanser teşhislerinde artışa ve tedavi başarısızlık oranlarının yükselmesine neden olmuştur. Avrupa'da yapılan bir çalışmada, meme kanseri taramalarının %89 oranında azaldığı ve bu durumun ilerleyen yıllarda kanser mortalitesinde %10 artışa yol açabileceği öngörülmüştür (Shanafelt, 2020: 2133).

Bu bulgular, sağlık sistemlerinin pandemilere karşı dayanıklılığının artırılması gerektiğini göstermektedir. Sağlık hizmetlerinin sürdürülebilirliği için esnek sağlık politikalarının geliştirilmesi, sağlık personelinin ve ekipmanlarının yeterli seviyede sağlanması ve dijital sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılması önemlidir (Hollander ve Carr, 2020: 1672).

Pandemilerin sağlık hizmetleri üzerindeki ekonomik etkileri de göz ardı edilmemelidir. Sağlık hizmetlerinin aksaması, uzun vadede sağlık sistemine olan mali yükü artırmaktadır. Pandemi sırasında ertelenen sağlık hizmetlerinin yeniden başlatılması ve bu sürecin getirdiği maliyetler, sağlık bütçelerine ek yükler getirmiştir. ABD'de yapılan bir analiz, pandemi süresince ertelenen sağlık hizmetlerinin ekonomiye olan maliyetinin milyarlarca doları bulabileceğini öngörmektedir. Bu maliyetler, yalnızca sağlık hizmetlerinin yeniden başlatılması değil, aynı zamanda bu süreçte oluşan sağlık sorunlarının tedavisi için harcanan ek kaynakları da kapsamaktadır (Auerbach ve Gale, 2022: 8).

2.2.2. Turizm ve Seyahat

Pandemiler, dünya çapında en çok etkilenen sektörlerden biri olan turizm ve seyahatte derin izler bırakmaktadır. Bu etkiler, uluslararası seyahat kısıtlamaları, karantina önlemleri ve tüketici güvenindeki düşüşlerle belirgin hale gelmektedir. Covid-19 salgını sırasında turizm sektörü, birçok ülkenin sınırlarını kapatması ve seyahat kısıtlamaları getirmesi nedeniyle ağır darbe almıştır. Bu durum, turizm gelirlerinde dramatik düşüşlere yol açmış ve sektördeki istihdamı olumsuz etkilemiştir. Turizm ve seyahat sektörünün pandemilerden nasıl etkilendiğini anlamak, ekonomik iyileşme ve dayanıklılık stratejileri geliştirmek için kritik öneme sahiptir (Shanafelt, 2020: 2133).

2.2.2.1. Uluslararası Turizm

Pandemiler, uluslararası seyahat kısıtlamalarına yol açarak turizm sektörünü olumsuz etkilemektedir. Covid-19 sırasında küresel turizm gelirlerinde %70'e varan kayıplar yaşanmış; uluslararası turist sayısı bir önceki yıla göre yaklaşık 1 milyar azalmış

ve bu durum 1,3 trilyon dolarlık gelir kaybına neden olmuştur. Bu kayıplar, birçok ülkenin GSYH'sinde belirgin düşüşlere yol açmış ve özellikle turizme dayalı ekonomilerde ciddi ekonomik krizleri tetiklemiştir.

Covid-19 salgınının turizm sektörü üzerindeki ekonomik etkileri, ülkeler arasında farklılık göstermekle birlikte, genel olarak büyük ölçekte olmuştur. Örneğin, İspanya'da turizm sektörü GSYH'nın %12'sini oluştururken, 2020 yılında turizm gelirlerinde %80'lik bir azalma yaşanmış ve bu durum ekonomiyi derinden etkilemiştir. Benzer şekilde, Tayland'da turizm sektörü GSYH'nın %20'sini oluştururken, turizm gelirlerindeki düşüş nedeniyle ekonomide ciddi daralmalar meydana gelmiştir (Erol, 2020:39).

Pandemi sırasında uygulanan seyahat kısıtlamaları ve karantina önlemleri, havayolu şirketleri ve konaklama sektöründe büyük kayıplara neden olmuştur. Uluslararası Hava Taşımacılığı Birliği (IATA), 2020 yılında havayolu endüstrisinin 118 milyar dolar zarar ettiğini bildirmiştir (Arora, 2021: 16). Oteller ve restoranlar da benzer şekilde gelir kaybına uğramış, birçok işletme iflas etmek zorunda kalmıştır.

Pandeminin turizm sektörü üzerindeki bu olumsuz etkileri, aynı zamanda sektörde çalışan milyonlarca kişinin işsiz kalmasına neden olmuştur. Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi, 2020 yılında turizm sektöründe 62 milyon iş kaybı yaşandığını bildirmiştir (Afifi, 2021: 109). Bu durum hem ekonomik hem de sosyal açıdan büyük zorluklara yol açmıştır.

Türkiye'de de turizm gelirleri açısından önemli kayıplar yaşanmıştır. 2019 yılında yaklaşık 34,5 milyar ABD doları olan turizm gelirleri, 2020 yılında 12 milyar ABD dolarına düşmüştür (www.tuik.gov.tr). Türkiye'de 2020 yılı boyunca, turist sayısı bir önceki yıla göre %69,14 oranında azalmış ve 15,9 milyon turist ile sınırlı kalmıştır. Bu durum, özellikle Antalya, İstanbul ve İzmir gibi turizm merkezlerinde ekonomik faaliyetleri olumsuz etkilemiştir (Kıvılcım, 2020:18).

Turizm sektöründeki bu büyük daralma, Türkiye ekonomisi üzerinde ciddi makroekonomik etkiler yaratmıştır. Turizm, Türkiye'nin GSYH'sine önemli katkıda bulunmakta ve döviz gelirleri açısından kritik bir rol oynamaktadır. Turizm sektöründeki gelir kaybı, döviz rezervlerinin azalmasına ve cari açığın artmasına yol açmıştır. Ayrıca, turizm sektöründe çalışan milyonlarca insan işsiz kalmış veya gelir kaybına uğramıştır.

Özellikle KOBİ'ler salgının ekonomik şoklarına karşı daha savunmasız olmuş ve birçok işletme iflas etmiştir (ILO, 2021: 14).

Pandemi süresince, turizm sektöründe toparlanmayı desteklemek amacıyla çeşitli teşvik paketleri ve ekonomik önlemler devreye alınmıştır. Türkiye, turizm sektörünü yeniden canlandırmak için 2021 yılında "Güvenli Turizm Sertifikası" gibi yenilikçi uygulamalar başlatmış ve hijyen standartlarını yükselterek turistlerin güvenliğini sağlamaya çalışmıştır (Kılıç, 2021: 358).

2.2.2.2. Yerel Turizm ve Otelcilik

Pandemiler, yalnızca uluslararası turizmi değil, aynı zamanda yerel turizmi de derinden etkiler. Ancak bazı durumlarda, yerel turizmin canlandırılmasıyla turizm sektöründe kısmi bir toparlanma sağlanabilir. Covid-19 salgını sırasında, birçok ülke iç turizmi teşvik ederek otelcilik sektörüne destek olmuştur. Örneğin, Avustralya, Japonya ve İtalya gibi ülkeler, yerel turizmi artırmak için çeşitli kampanyalar ve teşvik paketleri sunmuştur (Demir, 2020: 492).

Yerel turizmin teşviki, otelcilik sektörü için hayati önem taşımaktadır. Pandemi süresince, otel doluluk oranları dramatik şekilde düşmüş, birçok otel kapanma noktasına gelmiştir. Ancak yerel turizmin desteklenmesi, otelcilik sektöründe belli bir hareketlilik sağlamış ve ekonomiye bir nebze de olsa katkıda bulunmuştur. Örneğin, Japonya'da "Go To Travel" kampanyası ile yerli turistlerin otel ve turizm harcamalarına devlet desteği sağlanmış, bu sayede turizm sektöründe bir canlanma hedeflenmiştir (Funashima ve Hiraga, 2022: 5).

Birleşik Krallık'ta, hükümet tarafından sunulan "Eat Out to Help Out" programı, yerel restoran ve otelcilik sektörüne destek sağlamak amacıyla yürürlüğe konmuş ve tüketicilerin yemek harcamalarında indirimler sunulmuştur (Stuart vd., 2021: 910). Bu tür önlemler, yerel ekonomiyi canlandırmada ve işletmelerin ayakta kalmasında önemli bir rol oynamıştır.

Türkiye'de de yerel turizm ve otelcilik sektörleri, pandemi sırasında önemli ekonomik etkiler yaşamıştır. 2020 yılında Türkiye'nin turizm gelirleri 2019 yılına kıyasla %65 oranında azalmış ve bu durum özellikle Ege ve Akdeniz bölgelerinde büyük ekonomik kayıplara yol açmıştır. Ancak, Türkiye'de de yerel turizmi canlandırmak amacıyla çeşitli kampanyalar düzenlenmiş ve otelcilik sektörü desteklenmiştir. Kültür ve

Turizm Bakanlığı tarafından başlatılan "Yerli Turiste Özel Tatil Paketleri" kampanyası ile birçok otel, yerli turistlere indirimler sunmuş ve bu sayede iç turizmde %20'lik bir artış sağlanmış, otel doluluk oranları %50 seviyelerine kadar çıkmıştır (Kılıç, 2021: 358). Bu kampanyalar, özellikle küçük ve orta ölçekli otellerin ayakta kalmasına ve ekonomik kayıplarını azaltmasına yardımcı olmuştur.

2.2.3. Üretim ve İmalat Sektörü

Pandemiler, üretim ve imalat sektörünü derinden etkileyerek küresel ekonomi üzerinde geniş çaplı sonuçlar doğurabilmektedir. Üretim ve imalat sektörünün tedarik zincirleri, son yaşanan Covid-19 salgını sırasında ciddi kesintilere uğramış, üretim maliyetleri artmış ve verimlilik düşmüştür. Bu kesintiler hem arz hem de talep tarafında büyük sorunlar yaratmış, küresel ticareti ve ekonomik faaliyetleri olumsuz etkilemiştir. Ancak, pandemi sürecinde dijitalleşme ve otomasyon gibi alanlarda yaşanan olumlu gelişmeler de dikkat çekmektedir. Bu bölümde, üretim ve imalat sektöründe pandemi nedeniyle ortaya çıkan tedarik zinciri kesintileri ve üretim maliyetleri ile verimlilik üzerindeki etkiler detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

2.2.3.1. Tedarik Zinciri Kesintileri

Pandemiler, küresel tedarik zincirlerinde ciddi kesintilere neden olabilmektedir. Örneğin, yakın zamanda yaşanan Covid-19 salgını sırasında, birçok üretim tesisi geçici olarak kapatılmış ve lojistik faaliyetlerde aksaklıklar yaşanmıştır (Nakıboğlu, 2020: 12). Bu kesintiler hem arz hem de talep tarafında büyük sorunlar yaratmış, üretim süreçlerini ve küresel ticareti olumsuz etkilemiştir.

Pandemiler sırasında yaşanan tedarik zinciri kesintilerinin en önemli ekonomik etkilerinden biri arz şoklarıdır. Üretim tesislerinin kapanması, mal ve hizmetlerin üretiminde ciddi düşüşlere neden olmuştur. Bu durum, özellikle kritik öneme sahip ürünlerde arz kıtlığı yaratmış ve fiyatlarda önemli artışlara yol açmıştır. Örneğin, Covid-19 salgını sırasında, kişisel koruyucu ekipman, tıbbi cihazlar ve ilaçlar gibi sağlık ürünlerine olan talep hızla artmış, ancak üretim kapasitesindeki düşüş nedeniyle bu ürünlerin arzında büyük sıkıntılar yaşanmıştır (Baldwin ve Tomiura, 2020: 79).

Lojistik faaliyetlerdeki aksaklıklar da tedarik zinciri kesintilerine önemli ölçüde sebep olmuştur. Pandemi sırasında, sınır kapamalar ve seyahat kısıtlamaları nedeniyle uluslararası taşımacılık büyük ölçüde aksamıştır. Deniz taşımacılığı, hava kargo ve kara

taşımacılığı gibi lojistik hizmetler, pandemi önlemleri nedeniyle yavaşlamış veya durma noktasına gelmiştir. Bu durum, mal akışının kesintiye uğramasına ve tedarik sürelerinin uzamasına neden olmuştur (Nakıboğlu, 2020: 11).

Tedarik zinciri kesintilerinin bir diğer önemli ekonomik etkisi ise talep şoklarıdır. Pandemi süresince tüketici davranışları önemli ölçüde değişmiş ve bazı ürünlere olan talep aniden artmış, bazılarında ise ciddi düşüşler yaşanmıştır. Örneğin, gıda ve temizlik ürünleri gibi temel ihtiyaç maddelerine olan talep hızla artarken, lüks tüketim ürünlerine olan talep azalmıştır. Bu değişimler, tedarik zincirinde dengesizliklere neden olmuş ve bazı sektörlerde stok fazlalığı, bazılarında ise stok yetersizliği yaşanmıştır (Akçacı, 2020: 448).

Pandemi sırasında tedarik zinciri kesintilerinin etkileri sadece küresel düzeyde değil, yerel ekonomilerde de belirgin şekilde hissedilmiştir. Türkiye de bu kesintilerden önemli ölçüde etkilenmiştir. Özellikle otomotiv, tekstil ve elektronik gibi ihracata dayalı sektörler, tedarik zinciri kesintilerinden ciddi şekilde etkilenmiş, üretim ve ihracat kapasitelerinde önemli kayıplar yaşanmıştır.

Türkiye'de tedarik zinciri kesintilerinin ekonomik etkileri, sadece ihracatla sınırlı kalmamış, aynı zamanda iç piyasada da kendini göstermiştir. İç pazarda gıda ve sağlık ürünleri gibi temel ihtiyaç maddelerine olan talep artmış, ancak tedarik sorunları nedeniyle bu ürünlerin arzında sıkıntılar yaşanmıştır. Ayrıca, lojistik faaliyetlerdeki aksaklıklar ve sınır geçişlerindeki kısıtlamalar ithalat süreçlerini de olumsuz etkilemiş, bu da üretim maliyetlerinin artmasına ve bazı ürünlerin piyasada bulunamamasına yol açmıştır (TÜSİAD, 2020: 18).

Pandemi sürecinde tedarik zincirlerinde yaşanan kesintilerin olumsuz etkilerinin yanı sıra bazı olumlu gelişmeler de yaşanmıştır. Örneğin, işletmeler tedarik zincirlerinde daha dayanıklı ve esnek yapılar oluşturma gerekliliğini fark etmişlerdir. Dijitalleşme ve otomasyon, tedarik zinciri yönetiminde daha etkin kullanılmaya başlanmıştır. Bu gelişmeler, uzun vadede tedarik zincirlerinin daha sağlam ve esnek olmasına katkı sağlamıştır. Ayrıca, yerel üretimin ve yerel tedarik zincirlerinin önemi artmış, ülkeler kendi kendine yeterlilik politikalarını gözden geçirmiştir. Bu da yerel üretimi teşvik eden ve dışa bağımlılığı azaltan stratejilerin gelişmesine yol açmıştır (Akçacı, 2020: 448).

Özetle, pandemiler küresel tedarik zincirlerinde büyük kesintilere yol açmakta, arz ve talep şoklarına neden olarak ekonomik faaliyetleri ciddi şekilde etkilemektedir. Türkiye gibi ihracata dayalı ekonomiler, bu kesintilerden daha fazla etkilenmekte ve hem üretim hem de ticaret süreçlerinde önemli sorunlar yaşamaktadır. Ancak, dijitalleşme ve otomasyonun hızlanması, tedarik zincirlerinin daha dayanıklı hale gelmesi ve yerel üretimin öneminin artması gibi olumlu gelişmeler de pandeminin etkileri arasında yer almaktadır.

2.2.3.2. Üretim Maliyetleri ve Verimlilik

Üretim süreçlerinde yaşanan aksaklıklar, maliyetlerin artmasına ve verimliliğin düşmesine yol açabilmektedir. Bu durum, özellikle imalat sektöründe rekabetçiliği azaltabilir. Pandemiler, üretim maliyetlerini artıran çeşitli faktörleri tetikleyebilir. Örneğin, iş gücü eksiklikleri, ham madde tedarikinde yaşanan zorluklar ve lojistik sorunlar, üretim maliyetlerini yükseltir ve verimliliği düşürür. Covid-19 salgını sırasında bu faktörlerin hepsi belirgin şekilde ortaya çıkmıştır (Baldwin ve Tomiura, 2020: 63).

İş gücü eksiklikleri, üretim maliyetlerini doğrudan etkileyen en önemli faktörlerden biridir. Pandemi sürecinde, sağlık nedenleriyle iş gücünde azalma yaşanmış ve bu durum üretim süreçlerinde aksamalara neden olmuştur. İş gücü eksiklikleri, üretim hızını yavaşlatmış ve işletmelerin iş gücü maliyetlerini artırmıştır. Örneğin, ABD'de, iş gücü eksiklikleri nedeniyle imalat sektöründe verimlilik %20 oranında düşmüştür (Edwards vd., 2022: 4).

Ham madde tedarikinde yaşanan zorluklar da üretim maliyetlerini artırır. Pandemi sürecinde, ham madde tedarik zincirlerinde yaşanan kesintiler, ham madde fiyatlarının artmasına neden olmuştur. Bu durum, özellikle imalat sektöründe üretim maliyetlerini artırmış ve işletmelerin kâr marjlarını daraltmıştır. Örneğin, Çin'de ham madde fiyatları %15 oranında artmış ve bu artış, imalat sektöründe maliyetlerin yükselmesine yol açmıştır (OECD, 2020: 33).

Lojistik sorunlar da üretim maliyetlerini ve verimliliği etkileyen bir diğer önemli faktördür. Pandemi sürecinde, uluslararası taşımacılıkta yaşanan aksaklıklar ve sınır kapamalar, lojistik maliyetlerini artırmış ve tedarik sürelerini uzatmıştır. Bu durum, üretim süreçlerinde aksamalara neden olmuş ve işletmelerin verimliliğini düşürmüştür.

Avrupa'da, pandemi nedeniyle lojistik maliyetleri yüzde 25 oranında artmış ve bu artış, üretim maliyetlerine yansımıştır (Nakıboğlu, 2020: 10).

Türkiye de üretim maliyetleri ve verimlilik konusunda pandemiden önemli ölçüde etkilenmiştir. TÜİK verilerine göre, Covid-19 salgını sırasında Türkiye'de üretim maliyetleri %8 oranında artmıştır. Özellikle otomotiv, tekstil ve elektronik gibi imalat sektörlerinde maliyet artışları belirgin olmuştur (TÜİK, 2020: 27). İş gücü eksiklikleri ve ham madde tedarikindeki sorunlar, Türkiye'de de üretim süreçlerinde aksamalara ve verimlilik kayıplarına neden olmuştur.

Pandemi sürecinde, olumsuz etkilerin yanı sıra bazı olumlu gelişmeler de yaşanmıştır. Örneğin, dijitalleşme ve otomasyon alanlarında önemli adımlar atılmıştır. Pandemi nedeniyle işletmeler, uzaktan çalışma ve dijital araçları kullanma konusunda hızlı bir adaptasyon göstermiştir. Bu durum, bazı sektörlerde verimliliği artırmış ve uzun vadede maliyet tasarrufu sağlamıştır. Üretim süreçlerinde dijital teknolojilerin kullanımı, iş gücü verimliliğini artırmış ve üretim maliyetlerini düşürmüştür. Özellikle, Endüstri 4.0 uygulamaları, otomasyon ve yapay zeka kullanımı, pandemi sürecinde hız kazanmış ve üretim süreçlerinde etkinlik artışı sağlamıştır (Akram vd., 2024: 11).

Özetle, üretim süreçlerinde yaşanan aksaklıklar, maliyetlerin artmasına ve verimliliğin düşmesine yol açarak, imalat sektöründe rekabetçiliği azaltabilir. Pandemiler sırasında bu etkiler belirgin şekilde ortaya çıkmakta ve işletmelerin üretim süreçlerini olumsuz etkilemektedir. Türkiye gibi imalat sektörüne dayalı ekonomilerde, bu etkiler daha yoğun hissedilmekte ve üretim maliyetleri ile verimlilik üzerinde önemli baskılar oluşmaktadır. Ancak, dijitalleşme ve otomasyon gibi olumlu gelişmeler de pandemi sürecinde hız kazanmış ve uzun vadede verimlilik artışına katkı sağlamıştır.

2.2.4. Tarım ve Gıda Üretimi

Tarım ve gıda üretimi sektörü, pandemiler sırasında hem olumlu hem de olumsuz çeşitli etkilerle karşılaşmaktadır. Gıda güvenliği, lojistik sorunlar ve tarımsal ürünlerin piyasa değerlerinde görülen dalgalanmalar gibi faktörler, bu sektörde önemli yapısal değişimlere neden olmaktadır. Pandemiler sırasında tarım ve gıda üretimi, sadece üretim miktarı ve fiziksel erişilebilirlik bakımından değil, aynı zamanda fiyat dinamikleri açısından da belirgin dalgalanmalar yaşamaktadır. Talepteki değişiklikler, üretim maliyetlerindeki artış ve lojistik sorunlar, tarımsal ürünlerin piyasa değerlerinde önemli

oynamalara yol açabilmektedir. Ayrıca, küresel tedarik zincirlerinde yaşanan aksamalar, ülkelerin yerel üretim ve kendi kendine yeterlilik politikalarına yönelmesine neden olmuş; bu durum birçok ülkede yerel tarımın önemini artırmıştır.

2.2.4.1. Gıda Güvenliği ve Lojistik

Pandemiler, gıda güvenliği ve lojistik üzerinde önemli etkiler yaratabilmektedir. Gıda arzı ve dağıtımında yaşanan kesintiler, tüketicilerin temel gıda maddelerine erişimini zorlaştırabilir. Covid-19 salgını sırasında, bazı bölgelerde gıda tedarik zincirlerinde aksaklıklar yaşanmış ve gıda güvenliği tehdit altına girmiştir. Pandemi, gıda tedarik zincirlerinin kırılganlıklarını ortaya çıkarmış, üretimden dağıtıma kadar her aşamada çeşitli zorluklara yol açmıştır (Soğancılar vd., 2022: 2335).

Pandeminin gıda güvenliği üzerindeki olumsuz etkileri arasında, tarımsal üretimin azalması ve lojistik sorunlar öne çıkmaktadır. Tarım işçileri ve gıda üretim tesislerindeki çalışanların hastalanması veya karantina önlemleri nedeniyle çalışamaması, üretimde ciddi aksamalara neden olmuştur. Ayrıca, uluslararası ticaretin yavaşlaması ve sınır kapamalar, özellikle ithalata bağımlı ülkelerde gıda kıtlıklarına yol açmıştır. Örneğin, Afrika kıtasında birçok ülke, temel gıda maddelerinin ithalatında büyük zorluklar yaşamış ve bu durum, açlık riskini artırmıştır (Arndt vd., 2020: 26).

Lojistik sorunlar da pandeminin gıda güvenliği üzerindeki etkilerini artırmıştır. Karantina önlemleri ve seyahat kısıtlamaları, gıda taşıma ve dağıtım süreçlerinde aksamalara yol açmış, bu da gıda ürünlerinin raf ömürlerinin kısalmasına ve taze gıda maddelerinin israfına neden olmuştur. Örneğin, Hindistan'da tarımsal ürünlerin pazarlara ulaştırılmasında yaşanan aksaklıklar, çiftçilerin ürünlerini satamamasına ve gelir kaybına uğramasına neden olmuştur (Aydın ve Güner, 2020: 158).

Bu arz ve talep dengesizlikleri, gıda güvenliğini tehdit etmenin yanı sıra tarımsal ürünlerin fiyat düzeylerinde de önemli dalgalanmalara yol açmıştır. Nitekim pandemi döneminde, pirinç ve buğday gibi temel gıda maddelerinin fiyatları artarken, meyve ve sebze gibi taze gıda ürünlerinin fiyatlarında bazı piyasalarda görece düşüşler gözlemlenmiştir (Akın ve Akın, 2020: 275).

Pandemi sürecinde gıda güvenliği ve lojistik üzerindeki olumsuz etkilerin yanı sıra bazı olumlu gelişmeler de yaşanmıştır. Örneğin, dijitalleşmenin hızlanması ve e-ticaret platformlarının yaygınlaşması, gıda tedarik zincirlerinde esneklik ve verimlilik

sağlamıştır. Birçok gıda üreticisi ve perakendeci, online satış kanallarını kullanarak tüketicilere ulaşmış ve bu sayede gıda arzında sürekliliği sağlamıştır. Ayrıca, yerel üretimin ve yerel tedarik zincirlerinin önemi artmış, birçok ülke kendi kendine yeterlilik politikalarını gözden geçirmiştir. Bu da yerel ekonomilerin güçlenmesine ve gıda güvenliğinin artırılmasına katkı sağlamıştır (Tayyar, 2020:65).

Türkiye'de de Covid-19 salgını sırasında gıda güvenliği ve lojistik alanında çeşitli sorunlar yaşanmıştır. TÜİK verilerine göre, 2020 yılında tarımsal üretim %4,8 oranında azalmıştır (TÜİK, 2020: 12). Özellikle mevsimlik işçilerin hareket kısıtlamaları, tarımsal üretimde verimlilik kayıplarına yol açmıştır. Ayrıca, iç pazarda gıda ürünlerine olan talebin artması ve lojistik sorunlar nedeniyle bazı gıda maddelerinde arz sıkıntıları yaşanmıştır.

Bu arz yönlü zorluklar, Türkiye'de tarımsal ürünlerin fiyat oluşumlarına da yansımıştır. TÜİK verilerine göre, 2020 yılında bazı temel tarım ürünlerinin fiyatlarında önemli artışlar görülmüş, özellikle buğday, pirinç ve ayçiçeği yağı gibi hanelerin tüketim sepetinde ağırlığı yüksek ürünlerde kayda değer fiyat artışları kaydedilmiştir (TÜİK, 2020: 16). Bu gelişme, gıda enflasyonu üzerinden kırılgan hane halkları üzerindeki baskıyı artırmış ve pandemi döneminde gelir dağılımı ve yoksulluk dinamiklerini olumsuz yönde etkilemiştir.

2.2.4.2. İşgücü ve Tarımsal Üretim

Pandemiler, tarımsal üretim ve işgücü üzerinde önemli etkiler yaratmaktadır. Bu etkiler hem doğrudan işgücü kayıpları hem de tarımsal üretim süreçlerindeki kesintiler şeklinde kendini göstermektedir. Salgınlar nedeniyle tarımsal işgücünde meydana gelen azalmalar, üretim verimliliğinde düşüşe ve tarımsal ürün arzında dalgalanmalara yol açabilir.

Salgınlar sırasında, işgücü kayıpları tarımsal üretim üzerinde ciddi olumsuz etkilere neden olabilir. İşçilerin hastalanması, karantina uygulamaları ve seyahat kısıtlamaları, tarımsal faaliyetlerin sürdürülmesini zorlaştırmaktadır. Örneğin, Covid-19 salgını sırasında birçok ülkede tarım işçilerinin iş gücü piyasasından çekilmesi, ekim ve hasat dönemlerinde ciddi iş gücü açığı yaratmıştır. Gıda ve Tarım Örgütü (FAO)'nün raporlarına göre, pandeminin zirve dönemlerinde tarımsal üretimde %20'ye varan verim kayıpları yaşanmıştır (FAO, 2020: 15).

Salgınlar, tarımsal üretim süreçlerinde de kesintilere yol açmaktadır. Tarımsal üretimin devamlılığı, ekimden hasada kadar birçok aşamayı içerir ve bu aşamalarda işgücüne sürekli ihtiyaç vardır. Salgınlar sırasında, bu süreçlerin kesintiye uğraması, özellikle zamanında ekim ve hasat yapılamaması, ürün kalitesinin ve miktarının düşmesine neden olmaktadır. Örneğin, Ekim 2020'de Covid-19 nedeniyle Brezilya'da kahve üretiminde %30'a varan bir düşüş yaşanmıştır (Akram vd., 2024: 25).

Salgın dönemlerinde işgücü maliyetlerinde de önemli artışlar gözlemlenmektedir. İşgücü kıtlığı nedeniyle, işçilere ödenen ücretlerin artması tarımsal üretim maliyetlerini artırmaktadır. Bu durum, özellikle küçük ölçekli çiftçilerin kâr marjlarını daraltarak finansal sürdürülebilirliklerini tehdit etmektedir. ABD'de Covid-19 sırasında tarım işçilerinin ücretlerinde %15'e varan artışlar rapor edilmiştir (Soğancılar vd., 2022: 2335).

Türkiye, tarımsal üretimde önemli bir ülke olup, salgınlardan kaynaklanan işgücü kayıplarından ve üretim kesintilerinden önemli ölçüde etkilenmiştir. Covid-19 salgını sırasında Türkiye'de tarım işgücü ciddi şekilde azalmış ve bu durum özellikle mevsimlik tarım işçilerinin yoğun olarak çalıştığı bölgelerde belirgin olmuştur. TÜİK verilerine göre, 2020 yılında tarım sektöründe istihdam edilen kişi sayısı bir önceki yıla göre %7,5 azalmıştır. Bu azalma, özellikle ekim ve hasat dönemlerinde işgücü kıtlığına ve dolayısıyla üretim kayıplarına neden olmuştur. Aynı dönemde tarımsal üretimde %10'a varan verim kayıpları rapor edilmiştir (TÜİK, 2021: 18).

Bunun sonucunda Türkiye'de tarımsal üretim maliyetlerinde de önemli artışlar yaşanmıştır. Tarım işçilerinin ücretlerinde %20'ye varan artışlar, üretim maliyetlerini yükseltmiş ve bu durum, tarım ürünlerinin nihai tüketici fiyatlarına yansımıştır.

2.2.4.3. Gıda İşleme ve Depolama

Salgınlar, gıda işleme ve depolama sektörlerinde önemli ekonomik etkiler yaratmaktadır. Bu etkiler, iş gücü kıtlığından tedarik zinciri kesintilerine, üretim maliyetlerindeki artışlardan tüketici talebindeki dalgalanmalara kadar geniş bir yelpazede incelenebilir.

Salgınlar sırasında iş gücünde meydana gelen kayıplar, gıda işleme tesislerinde önemli üretim kesintilerine yol açmaktadır. İşçilerin hastalanması veya karantina altına alınması, tesislerde iş gücü eksikliğine neden olarak üretim kapasitelerini azaltmaktadır.

Örneğin, Covid-19 salgını sırasında, ABD'deki büyük et işleme tesislerinde iş gücü eksikliği nedeniyle üretim kapasitesi %25-30 oranında azalmıştır (OECD, 2020: 13).

Salgınlar, küresel tedarik zincirlerinde de ciddi kesintilere neden olmaktadır. Hammaddelerin temininde yaşanan gecikmeler, üretim süreçlerini olumsuz etkilemektedir. Bu durum, gıda işleme sektöründe hem üretim maliyetlerini artırmakta hem de nihai ürünlerin piyasaya sürülmesini geciktirmektedir. Örneğin, 2020 yılında Covid-19 salgını nedeniyle gıda işleme sektöründe kullanılan ambalaj malzemelerinin temininde %20'ye varan gecikmeler yaşanmıştır (Tayyar, 2020:65).

Depolama kapasitesi, salgın dönemlerinde gıda işleme sektöründe karşılaşılan bir diğer önemli sorundur. Tedarik zincirindeki kesintiler ve lojistik sorunlar, depolama alanlarının yetersiz kalmasına neden olabilmektedir. Bu durum, özellikle çabuk bozulabilen gıda ürünlerinin depolanmasında büyük zorluklar yaratmaktadır. Covid-19 salgını sırasında, Hindistan'da çabuk bozulabilen gıdaların %30'u depolama yetersizlikleri nedeniyle kaybedilmiştir (FAO, 2020: 18).

Ekonomik belirsizlik ve gelir kaybı, tüketicilerin gıda harcamalarını azaltmış ve talep kompozisyonunu değiştirmiştir. Covid-19 pandemisi sürecinde, ABD'de gıda harcamaları %20 oranında düşmüş, bazı ülkelerde özellikle taze ve yerel gıdaya yönelik talep zayıflamıştır (Akdoğan, 2021: 669).

Salgının yarattığı işgücü eksiklikleri ve üretim aksaklıkları, özellikle küçük ve orta ölçekli işletmeleri daha olumsuz etkilemiştir. Avrupa'da gıda işleme alanında faaliyet gösteren KOBİ'lerin %25'i, işgücü eksikliği ve maliyet baskıları nedeniyle faaliyetlerini geçici olarak durdurmak zorunda kalmıştır. Bu durum, ölçek ekonomileri sayesinde daha dayanıklı olan büyük işletmelerle küçük işletmeler arasındaki kırılganlık farkını belirginleştirmiştir (Soğancılar vd., 2022: 2335).

Salgınlar, gıda işleme ve depolama sektörlerinde teknoloji ve dijitalleşme alanında olumlu gelişmelere de yol açmaktadır. Otomasyon sistemlerinin ve dijital izleme teknolojilerinin kullanımı, üretim süreçlerinin verimliliğini artırmaktadır. Özellikle Covid-19 salgını sırasında, birçok gıda işleme tesisi, üretim hatlarını otomatikleştirerek iş gücü eksikliklerini telafi etmiş ve üretim kapasitelerini korumuştur. Almanya'da yapılan bir araştırmada, otomasyonun gıda işleme tesislerinde verimliliği %15 artırdığı belirtilmiştir (Akram vd., 2024: 9).

Devletler, salgının olumsuz etkilerini hafifletmek için yerel tarım işletmelerine yönelik destek paketleri ve teşvikler sunmaktadır. Bu destekler, ekonomik toparlanmayı hızlandırarak ve işletmelerin ayakta kalmasına yardımcı olmaktadır. Örneğin, ABD hükümeti tarafından sağlanan Maaş Koruma Programı (Paycheck Protection Program) kapsamında 2020'de küçük tarım işletmelerine 669 milyar dolar destek sağlanmıştır (Arndt vd., 2020: 26).

Salgın dönemlerinde, değişen tüketici talepleri ve alışkanlıkları, gıda işleme sektöründe yeni pazar fırsatları yaratmaktadır. Özellikle paketlenmiş ve dayanıklı gıda ürünlerine olan talep artışı, sektördeki bazı firmaların kâr marjlarını artırmasına olanak tanımıştır. Örneğin, Covid-19 salgını sırasında, dünya genelinde paketlenmiş gıda ürünlerinin satışları %25 oranında artmıştır (Forman vd., 2021:554).

Türkiye'deki gıda işleme tesislerinde, pandemi döneminde iş gücü eksikliği nedeniyle üretim kapasitelerinde azalmalar yaşanmıştır. TÜİK verilerine göre, 2020 yılında gıda işleme sektöründe istihdam edilen işçi sayısı %10 oranında azalmıştır (TÜİK, 2021: 15). Bu azalma, özellikle büyük ölçekli işleme tesislerinde üretim kapasitelerinin düşmesine neden olmuştur.

Türkiye'de gıda işleme sektörü, tedarik zinciri kesintileri ve depolama kapasitelerinde yaşanan sorunlar nedeniyle olumsuz etkilenmiştir. Pandemi sırasında, gıda işleme sektöründe kullanılan hammaddelerin temininde %15 oranında gecikmeler yaşanmıştır. Ayrıca, depolama kapasitelerinin yetersizliği, çabuk bozulabilen gıda ürünlerinde %20'ye varan kayıplara yol açmıştır.

Pandemi döneminde Türkiye'de de gıda işleme sektöründe teknoloji ve dijitalleşme alanında olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Birçok firma, üretim hatlarını otomatikleştirerek ve dijital izleme sistemlerini kullanarak verimliliklerini artırmıştır. Ayrıca, değişen tüketici talepleri doğrultusunda paketlenmiş ve dayanıklı gıda ürünlerine olan talep artmış, bu durum sektördeki firmalar için yeni pazar fırsatları yaratmıştır. Türkiye'de pandemi döneminde paketlenmiş gıda ürünlerinin satışları %30 oranında artmıştır (Forman vd., 2021:555).

2.2.5. Hizmet Sektörü

Hizmet sektörü, modern ekonomilerin en büyük istihdam ve katma değer kaynağı olduğundan, salgınların etkilerine karşı en kırılgan alanlardan biri haline gelmektedir.

Covid-19 döneminde uygulanan hareketlilik kısıtlamaları, sosyal mesafe tedbirleri ve gelir kayıpları; eğlence, yiyecek-içecek, eğitim ve ulaşım gibi hizmet yoğun sektörlerde hem talep hem arz yönlü ciddi daralmalar yaratmıştır. Bu durum, sektör genelinde faaliyetlerin yavaşlamasına, işletmelerin kapanmasına ve milyonlarca çalışanın iş kaybı yaşamasına neden olmuştur.

Salgın süreci aynı zamanda hizmet sektörünün yapısal özelliklerini yeniden ön plana çıkarmış; dijital hizmet modellerinin, uzaktan erişime dayalı iş süreçlerinin ve esnek hizmet sunumunun önemini artırmıştır. Online sipariş sistemleri, uzaktan eğitim uygulamaları ve bireysel ulaşım tercihlerindeki değişimler, hizmet sektöründe hem adaptasyon kapasitesini hem de dönüşüm dinamiklerini belirlemiştir.

Bu çerçevede, izleyen alt başlıklarda salgının eğlence ve yiyecek-içecek, eğitim ve ulaşım hizmetleri üzerindeki etkileri ayrı ayrı ele alınarak, hizmet sektöründe ortaya çıkan ekonomik kayıplar ve yapısal değişimler ayrıntılı biçimde incelenmiştir.

2.2.5.1. Eğlence ve Yiyecek-İçecek Sektörü

Eğlence ve yiyecek-içecek sektörleri, salgınlardan en çok etkilenen sektörler arasındadır. Covid-19 salgını sırasında, restoranlar, barlar, kafeler ve eğlence mekanları uzun süre kapalı kalmış veya sınırlı hizmet vermiştir. Sosyal mesafe kuralları, hijyen protokolleri ve karantina önlemleri, bu sektörlerdeki faaliyetleri ciddi şekilde kısıtlamış ve ekonomik kayıplara yol açmıştır (Deniz, 2020: 195).

Pandemi sırasında eğlence ve yiyecek-içecek sektörleri büyük ekonomik kayıplar yaşamıştır. Avrupa Birliği genelinde, restoran ve eğlence mekanlarının cirolarında %50'den fazla düşüşler gözlemlenmiştir. Bu sektörlerde çalışan milyonlarca insan işsiz kalmış veya gelir kaybı yaşamıştır. ABD'de, yiyecek-içecek sektöründe yaklaşık 5,9 milyon iş kaybı yaşanmış ve birçok işletme kalıcı olarak kapanmıştır (Kahraman, 2020: 91).

Bununla birlikte, bazı olumlu gelişmeler de yaşanmıştır. Pandemi süresince, birçok restoran dijital dönüşüme geçerek online sipariş ve teslimat hizmetlerine yönelmiştir. Bu durum, bazı işletmelerin ayakta kalmasını sağlamış ve yeni iş modellerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Ayrıca, yerel yönetimlerin ve hükümetlerin sağladığı mali destek paketleri, sektördeki bazı işletmelerin kapanmasını önlemiştir (Eşsiz ve Durucan, 2021: 195).

Türkiye'de de eğlence ve yiyecek-içecek sektörleri pandemi süresince büyük darbe almıştır. TÜİK verilerine göre, 2020 yılında bu sektörlerdeki cirolar %60 oranında azalmıştır. 2019 yılında bu sektörün toplam ciroya katkısı %5,5 iken, pandemi sürecinde yaşanan kısıtlamalar nedeniyle 2020 yılında bu oran %3,2'ye düşmüştür (TÜİK, 2021: 126). Özellikle turistik bölgelerdeki restoran ve kafeler, gelir kaybından en fazla etkilenen işletmeler olmuştur. Restoranlar ve kafeler uzun süre kapalı kalmış, sadece paket servis hizmeti verebilmiştir. Örneğin; İstanbul'da birçok eğlence mekânı ve restoran pandemi nedeniyle faaliyetlerini durdurmak zorunda kalmıştır.

Ancak Türkiye'de de bazı olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Hükümetin sağladığı Kısa Çalışma Ödeneği ve diğer mali destekler, sektördeki iş kayıplarını bir nebze olsun azaltmıştır. Ayrıca, birçok işletme online sipariş ve teslimat hizmetlerine yönelerek faaliyetlerini sürdürmeye çalışmıştır. Pandemi sürecinde, dijital dönüşüm ve yenilikçi hizmet modelleri sektörde olumlu gelişmelere de neden olmuştur. Online yemek siparişi ve eve teslimat hizmetleri, birçok restoranın hayatta kalmasını sağlamıştır (Dinçay, 2021: 1875).

2.2.5.2. Eğitim

Pandemiler, eğitim hizmetlerini de önemli ölçüde etkileyebilmektedir. Covid-19 salgını sırasında, dünya genelinde okullar kapatılmış ve eğitim-öğretim faaliyetleri uzaktan eğitim modelleri ile sürdürülmüştür. UNESCO'nun 2020 raporuna göre, dünya genelinde 1,6 milyar öğrenci, eğitim hayatlarına uzaktan devam etmek zorunda kalmıştır (UNESCO, 2020: 11). Bu süreçte dijital dönüşüm hızlanmış ve online eğitim platformlarına olan talep artmıştır.

Eğitimde dijital dönüşüm, birçok ülkenin eğitim sistemlerine önemli yatırımlar yapmasını gerektirmiştir. İnternet altyapısının güçlendirilmesi, dijital cihazların temin edilmesi ve öğretmenlerin dijital yetkinliklerinin artırılması gibi alanlarda büyük bütçeler ayrılmıştır. Örneğin, ABD'de uzaktan eğitimi desteklemek amacıyla 13,5 milyar dolarlık bir fon oluşturulmuştur. Avrupa'da ise, Avrupa Komisyonu, dijital eğitim altyapısının iyileştirilmesi için 2021-2027 dönemi boyunca 8 milyar euro ayırmıştır (Nalbantoğlu, 2021:72).

Pandemi döneminde eğitimin örgün yapılamamasının uzun vadede beşeri sermaye üzerinde önemli olumsuz etkileri olacağı tahmin edilmektedir. Covid-19 pandemisi

sırasında okulların kapanması, öğrenme kayıplarına yol açmış ve bu kayıpların, gelecekteki işgücü verimliliği ve kazanç potansiyelini olumsuz yönde etkileyebileceği düşünülmektedir. Bu durum, özellikle düşük gelirli ve gelişmekte olan ülkelerde daha belirgin hale gelmiştir. Örneğin, Dünya Bankası'nın tahminlerine göre, Covid-19 nedeniyle dünya genelinde yaklaşık 1,6 milyar öğrenci eğitimden mahrum kalmış ve bu durumdan dolayı, mevcut öğrencilerin %53'ünün temel okuma becerilerinde yetersizliklere neden olabileceği öngörülmüştür (Yaman, 2021: 3299).

Akademik çalışmalar, okulların kapanmasının çocukların öğrenme düzeylerinde belirgin düşüşlere yol açtığını ve bu kayıpların, gelecekteki ekonomik üretkenliklerinde önemli azalmalar yaratabileceğini ortaya koymuştur. Hanushek ve Woessmann'ın yaptığı bir çalışmada, öğrenme kayıplarının öğrencilerin gelecekteki kazançlarında %3 ila %9 arasında bir düşüşe neden olabileceği belirtilmiştir. Aynı çalışma, bu durumun uzun vadede global ekonomide trilyonlarca dolar değerinde bir kayba yol açabileceğini öngörmektedir (Hanushek ve Woessmann, 2020:175).

Pandemi sürecinde yaşanan zorluklara rağmen, uzaktan eğitim modelleri bazı olumlu etkiler de doğurmuştur. Öğrencilerin dijital okuryazarlık seviyeleri artmış, öğretmenler yeni öğretim teknolojilerini kullanma konusunda deneyim kazanmış ve eğitim materyallerine erişim kolaylaşmıştır. Uzaktan eğitim, coğrafi engelleri aşarak kırsal kesimlerde yaşayan öğrencilerin de kaliteli eğitim alabilmesini sağlamıştır. Örneğin, Kenya'da, uzaktan eğitim programları sayesinde 500,000'den fazla öğrenci eğitimlerine devam edebilmiştir (Doğan ve Birişçi: 2022, 67).

Türkiye'de de Covid-19 salgını sırasında eğitim sisteminde önemli değişiklikler yaşanmıştır. Milli Eğitim Bakanlığı, EBA (Eğitim Bilişim Ağı) platformu üzerinden uzaktan eğitim faaliyetlerini yürütmüş ve TRT EBA TV kanalı ile ders içeriklerini öğrencilere ulaştırmıştır. TÜİK verilerine göre, 2020 yılında uzaktan eğitim kapsamında 18 milyon öğrenci online eğitim almıştır (TÜİK, 2021: 45).

Ekonomik açıdan, uzaktan eğitim modellerine geçiş, dijital cihaz ve internet erişimi konusundaki eşitsizlikleri ortaya çıkarmış ve bu alanda önemli yatırımlar yapılması gerektiğini göstermiştir. Türkiye'de 500 bin tablet dağıtılmış ve internet erişimi olmayan öğrencilere destek sağlanmıştır (Saygı, 2021: 112). Ancak, dijital eğitim yatırımları,

eğitim bütçelerinde önemli bir pay almış ve ekonomik kaynakların yeniden dağıtılmasını gerektirmiştir.

Türkiye'de pandemi nedeniyle eğitimde oluşan aksaklıklar, özellikle kırsal bölgelerde ve dezavantajlı gruplar arasında daha belirgin olmuştur. Okulların kapanması ve uzaktan eğitime geçilmesi, öğrencilerin öğrenme çıktılarında ciddi düşüşlere neden olmuştur. Ayrıca, uzaktan eğitime erişim imkânı olmayan öğrencilerde bu kayıplar daha da derinleşmiştir. Bu bağlamda, Türkiye'de eğitimdeki kesintilerin ekonomik etkileri de kayda değerdir. Pandemi sürecinde öğrencilerin öğrenme kayıplarının, Türkiye'nin gelecekteki beşeri sermaye kalitesini olumsuz etkileyeceği ve bu durumun ülkenin rekabet gücünü zayıflatabileceği öngörülmektedir. Türkiye'de eğitimdeki kesintiler, GSYH'da uzun vadede %1,5 oranında bir kayba yol açabilir (Yirci ve Özdemir, 2024: 2445).

Bu bulgular, eğitim sistemlerinin dayanıklılığının ve dijital altyapının güçlendirilmesinin önemini bir kez daha ortaya koymaktadır. Salgın sonrası dönemde, öğrenme kayıplarını telafi edici politikalar ve yatırımlar, beşeri sermayenin korunması ve ekonomik büyümenin sürdürülebilirliği açısından kritik öneme sahiptir.

2.2.5.3. Ulaşım Hizmetleri

Salgınların, ulaşım hizmetleri üzerinde de önemli etkileri bulunmaktadır. Covid-19 salgını sırasında, dünya genelinde uygulanan seyahat kısıtlamaları ve karantina önlemleri nedeniyle hava, kara ve deniz taşımacılığı ciddi şekilde aksamıştır. Bu süreçte, ulaşım sektöründe hem yolcu taşımacılığı hem de yük taşımacılığı faaliyetlerinde büyük düşüşler yaşanmıştır. Özellikle uluslararası hava taşımacılığı, pandemi süresince büyük zarar görmüştür. Uluslararası Hava Taşımacılığı Birliği (IATA) verilerine göre, 2020 yılında hava yolcu trafiği, bir önceki yıla göre %66 oranında azalmıştır (IATA, 2021: 45).

Pandemi sırasında toplu taşıma kullanımındaki azalma, şehir içi ulaşım hizmetlerini de büyük ölçüde etkilemiştir. Dünya genelinde toplu taşıma kullanımında %70'lere varan düşüşler gözlemlenmiştir. Bu durum, toplu taşıma işletmelerinin gelirlerinde ciddi azalmalar yaratırken, şehirlerde trafik yoğunluğunun azalmasına ve hava kalitesinin geçici olarak iyileşmesine neden olmuştur. Örneğin, Avrupa Çevre Ajansına göre 2020 yılı ilk yarısında Avrupa şehirlerinde hava kirliliğinde %30-40 oranında azalma gözlenmiştir (Özcan, 2021: 3550).

Ulaşım sektöründe yaşanan bu değişiklikler, ekonomik etkilerle de kendini göstermiştir. Hava taşımacılığındaki düşüş, havayolu şirketlerinin büyük mali kayıplar yaşamasına neden olmuş ve birçok havayolu şirketi iflas tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır. Örneğin, 2020 yılında global havayolu sektörünün toplam zararının 118 milyar dolar civarında olduğu tahmin edilmektedir (IATA, 2021: 50). Bu ekonomik kayıplar, işsizlik oranlarının artmasına ve ulaşım sektörüne bağlı diğer sektörlerde de olumsuz etkilere neden olmuştur.

Türkiye'de ulaşım sektörü de Covid-19 salgınından önemli ölçüde etkilenmiştir. TÜİK verilerine göre, 2020 yılında hava yolu taşımacılığında yolcu sayısı %61,8 oranında azalmıştır. Bu durum, Türkiye'de havayolu taşımacılığı gelirlerinde büyük düşüşlere neden olmuş ve sektör çalışanlarının iş kayıpları yaşamalarına yol açmıştır. Benzer şekilde, kara yolu taşımacılığında da büyük düşüşler gözlemlenmiş, şehirlerarası otobüs taşımacılığı %50'den fazla azalmıştır (TÜİK, 2021: 39).

Olumlu bir gelişme olarak, pandemi sürecinde bireysel ulaşım araçlarına olan talep artmış ve bisiklet kullanımında küresel çapta artış gözlenmiştir. Türkiye'de de şehir içi ulaşımda bisiklet yollarının artırılması ve bisiklet kullanımının teşvik edilmesi yönünde adımlar atılmıştır. Ayrıca, Türkiye'de hava kirliliği düzeylerinde geçici düşüşler kaydedilmiş, İstanbul ve Ankara gibi büyük şehirlerde hava kalitesinde iyileşmeler gözlemlenmiştir (Özcan, 2021: 3552).

Sonuç olarak, pandemi döneminde ulaşım hizmetlerinde yaşanan büyük değişimler, sektörün ekonomik dengelerini sarsmış ve toplu taşıma hizmetlerinden havayolu taşımacılığına kadar geniş bir yelpazede derin etkiler yaratmıştır. Bu durum, uzun vadede ulaşım hizmetlerinin sürdürülebilirliğini ve dayanıklılığını artırmaya yönelik politikaların önemini bir kez daha ortaya koymuştur.

2.2.6. Uluslararası Ticaret

Salgınların uluslararası ticaret üzerindeki etkileri, küresel ekonomik sistemin en kritik ve karmaşık alanlarından birini oluşturur. Salgın dönemlerinde uluslararası ticaret hacmi, tedarik zincirleri, ihracat ve ithalat dengesi, gümrük tarifeleri, ticaret anlaşmaları ve e-ticaret gibi birçok unsur derinden etkilenmektedir. Bu süreçte, ülkeler arası mal ve hizmet akışında yaşanan kesintiler, ekonomik belirsizlikler ve ticaret politikalarındaki

değişiklikler, küresel ticaretin dinamiklerini yeniden şekillendirmektedir. Bu bölümde, salgınların uluslararası ticaret üzerindeki çok yönlü etkileri ele alınmıştır.

2.2.6.1. İhracat ve İthalat Dengesi

Pandemi döneminde birçok ülkenin ihracat ve ithalat dengesinde belirgin değişiklikler yaşanmıştır. Küresel ticaretin daralması, tedarik zincirlerinde yaşanan aksamalar ve uluslararası talebin düşmesi, ülkelerin ihracat gelirlerini olumsuz etkilemiştir. Dünya genelinde Covid-19'un ilk etkileri, 2020'nin ilk yarısında kendini göstermiş ve küresel ihracat hacmi %9 oranında düşmüştür (Yıldırım, 2021: 286).

İhracat ve ithalat dengesinde yaşanan değişiklikler, ülkelerin ticaret açıklarını veya fazlalarını doğrudan etkilemiştir. İhracatın düşmesi, birçok ülkenin ticaret açığını artırmış, ithalatın azalması ise bazı ülkelerde ticaret fazlasının genişlemesine yol açmıştır. Örneğin, Avrupa Birliği ülkelerinde ithalat talebindeki düşüş, ticaret dengelerinde geçici bir iyileşme yaratmış, ancak bu iyileşme sürdürülebilir olmamıştır (Acar, 2021: 512).

Pandemi sürecinde bazı ürünler için olumlu gelişmeler de yaşanmıştır. Özellikle medikal ürünler, gıda maddeleri ve dijital hizmetler gibi bazı sektörlerde ihracat artışı gözlemlenmiştir. Medikal ekipman ve hijyen ürünlerine olan talebin artması, bu sektörlerdeki ihracatçı ülkeler için önemli fırsatlar yaratmıştır (Ünüvar ve Aktaş, 2022: 138).

Dijital hizmetlerin ve e-ticaretin yükselişi de uluslararası ticaretin bir kısmını ayakta tutmuş ve bazı ülkelerde ticaret hacmini artırmıştır. Özellikle hizmet sektöründe dijitalleşme ve çevrimiçi platformların kullanımı, ticaret faaliyetlerinin sürdürülebilirliğini desteklemiştir (Nalbantoğlu, 2021:72).

Türkiye'nin başlıca ihracat pazarlarından olan Avrupa ülkelerinde yaşanan ekonomik durgunluk, ihracat gelirlerinde düşüşe yol açmıştır. Ancak, Türkiye'nin medikal ürünler ve gıda maddeleri gibi kritik alanlarda ihracatını artırması, bazı sektörlerdeki gelir kaybını telafi etmiştir. Ayrıca, Türkiye'nin dijital hizmet ihracatında yaşanan artış, ticaret dengesine olumlu katkı sağlamıştır.

2.2.6.2. Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Anlaşmaları

Salgın döneminde uygulanan gümrük tarifeleri, korumacılık önlemleri ve ticaret anlaşmalarında yaşanan değişiklikler, küresel ticaret dinamiklerini önemli ölçüde

etkilemiştir. Covid-19 salgını süresince, ülkeler ekonomik toparlanma ve gıda güvenliği sağlamak amacıyla ticaret politikalarını gözden geçirmiş ve çeşitli önlemler almıştır. Bu dönemde, kritik ürünlerin ithalatını kolaylaştırmak için bazı ülkeler geçici olarak gümrük tarifelerini düşürmüştür (Kurtlu, 2022: 239).

Pandemi sırasında gümrük tarifelerinin geçici olarak düşürülmesi, temel ihtiyaç maddeleri, tıbbi malzemeler ve gıda ürünlerinin tedarikinde yaşanan zorlukları hafifletmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Örneğin, Avrupa Birliği, tıbbi ekipman ve koruyucu malzemelerin ithalatında gümrük vergilerini geçici olarak kaldırmıştır. Bu tür önlemler, acil ihtiyaç duyulan ürünlerin daha hızlı ve düşük maliyetle temin edilmesine olanak sağlamış, sağlık sektörünün ve genel halkın ihtiyaçlarını karşılamada önemli rol oynamıştır. Ancak, bu tür tedbirlerin uzun vadeli ekonomik etkileri karmaşık olabilmektedir. Gümrük tarifelerinin düşürülmesi, kısa vadede ithalat maliyetlerini düşürse de yerli üreticiler üzerinde rekabet baskısı oluşturabilir. Özellikle, gelişmekte olan ülkelerde yerel üreticiler, düşük maliyetli ithal ürünlerle rekabet etmekte zorlanabilirler (Halatçı, 2021: 18). Bu durum, yerli sanayilerin zayıflamasına ve istihdam kayıplarına yol açabilir.

Ticaret anlaşmalarında yaşanan değişiklikler de salgın döneminde önemli bir rol oynamıştır. Pandemi süresince bazı ülkeler, bölgesel ticaret anlaşmalarını güçlendirme yoluna gitmiş ve tedarik zincirlerinin bölgesel bazda yeniden yapılandırılmasına odaklanmıştır. Örneğin, Asya-Pasifik bölgesinde imzalanan Bölgesel Kapsamlı Ekonomik Ortaklık (RCEP) anlaşması, pandemi sürecinde bölgesel ticareti teşvik etmek ve tedarik zincirlerini güçlendirmek amacıyla imzalanmıştır (Ateş, 2022: 51).

Olumlu tarafından bakıldığında, bu tür ticaret anlaşmaları, bölgesel işbirliğini artırarak ekonomik toparlanmayı destekleyebilir. Bölgesel ticaretin artması, tedarik zincirlerinin daha dayanıklı hale gelmesini sağlayarak, ülkelerin kriz dönemlerinde daha hızlı tepki verebilmelerini mümkün kılabilir (İşcan ve Uzunses, 2022: 249). Ayrıca, ticaret anlaşmaları kapsamında sağlanan kolaylıklar, pandeminin ekonomik etkilerini hafifletmede önemli bir araç olmaktadır.

Türkiye de salgın döneminde benzer adımlar atmış ve ticaret politikalarında çeşitli düzenlemeler yapmıştır. Türkiye, Covid-19 sürecinde bazı ürünlerin ithalatında gümrük vergilerini düşürmüş ve tıbbi malzemeler ile gıda ürünlerinin teminini kolaylaştırmıştır.

Örneğin, 2020 yılı Nisan ayında alınan bir karar ile Türkiye, maske, koruyucu ekipman ve bazı ilaçların ithalatında gümrük vergilerini sıfırlamıştır. Bu adımlar, Türkiye'nin pandemi sürecinde ihtiyaç duyulan kritik ürünleri daha hızlı ve uygun maliyetle temin etmesini sağlamış ve sağlık sektörü üzerindeki baskıyı hafifletmiştir. Ancak, yerli üreticilerin korunması ve desteklenmesi amacıyla uzun vadeli stratejiler geliştirilmesi de önemlidir. Türkiye'nin yerli üretimi teşvik eden politikalar ile birlikte ticaret anlaşmalarını da gözden geçirerek bölgesel iş birliklerini güçlendirmesi, ekonomik toparlanma sürecinde önemli rol oynayacaktır (Halatçı, 2021: 18).

2.2.6.3. E-Ticaretin Rolü ve Gelişimi

Pandemi döneminde e-ticaretin artan rolü ve uluslararası ticaretteki önemi, küresel ekonomi üzerinde derin etkiler yaratmıştır. Covid-19 salgını, birçok sektörde dijital dönüşümü hızlandırmış ve e-ticaretin benimsenmesini artırmıştır. Pandemi süresince, tüketicilerin fiziksel mağazalardan alışveriş yapma imkanlarının kısıtlanması, e-ticaret platformlarına olan talebi önemli ölçüde artırmıştır. UNCTAD verilerine göre, küresel e-ticaret hacmi salgın süresince %30 oranında artış göstermiştir (UNCTAD, 2020: 48).

E-ticaretin pandemi döneminde artan rolü, ekonomik etkileriyle birlikte değerlendirildiğinde hem olumlu hem de olumsuz yönlere sahiptir. Olumlu yönden bakıldığında, e-ticaret, işletmelere kriz döneminde faaliyetlerini sürdürebilme imkânı sağlamış, tüketicilere de ihtiyaç duydukları ürünlere erişim kolaylığı sunmuştur. Ayrıca, e-ticaretin yaygınlaşması, dijital ekonominin büyümesine ve istihdamın artmasına katkı sağlamıştır (Kulak, 2023: 348).

Pandemi süresince birçok işletme, fiziki mağazalardan online satışlara geçiş yaparak dijital platformlar üzerinden satış yapmaya başlamıştır. Bu durum, KOBİ'lerin krizden daha az etkilenmesini sağlamış ve dijital dönüşümün hızlanmasına neden olmuştur. E-ticaretin yaygınlaşması, ayrıca lojistik ve kargo sektörlerinin de büyümesini desteklemiştir. Dünya genelinde, e-ticaret hacmindeki artış, lojistik hizmetlere olan talebi artırmış ve bu sektörün önemli ölçüde büyümesine katkı sağlamıştır. Ancak, e-ticaretin artışı, bazı olumsuz ekonomik etkilere de yol açmıştır. Özellikle, fiziksel perakende sektöründe faaliyet gösteren işletmeler, pandemi süresince ciddi gelir kayıpları yaşamış ve birçok mağaza kapanmak zorunda kalmıştır. Ayrıca, e-ticaretin yaygınlaşması, dijital bölünmenin derinleşmesine neden olmuş ve internet erişimi sınırlı olan bölgelerdeki

tüketicilerin bu hizmetlerden yeterince yararlanamaması sorununu ortaya çıkarmıştır (Eryiğit ve Özdemir, 2023: 89).

Ülkeler bazında bakıldığında, e-ticaretin pandemi süresince farklı etkileri olmuştur. Örneğin, Çin'de e-ticaret sektörü büyük bir büyüme göstermiş ve Alibaba gibi büyük e-ticaret platformları, satış hacimlerini önemli ölçüde artırmıştır. Benzer şekilde, ABD'de Amazon, pandemi süresince e-ticaret hacminde önemli bir artış yaşamış ve bu büyüme, firmanın piyasa değerine de yansımıştır (Kulak, 2023: 348).

Türkiye'de de e-ticaret, pandemi süresince büyük bir ivme kazanmıştır. Türkiye 2020 yılında Türkiye'deki e-ticaret hacmi %66 oranında artış göstererek 226 milyar TL'ye ulaşmıştır. Pandemi süresince birçok Türk işletmesi, online satış kanallarını güçlendirmiş ve dijital dönüşüm süreçlerini hızlandırmıştır. Özellikle gıda, giyim ve elektronik ürünler kategorilerinde e-ticaret satışları önemli ölçüde artmıştır. Bu durum, Türkiye'deki tüketicilerin dijital platformlara olan güvenini artırmış ve e-ticaretin yaygınlaşmasına katkı sağlamıştır (Bahçeci, 2022: 138).

E-ticaretin artan rolü, Türkiye'nin ekonomik toparlanma sürecinde önemli bir faktör olmuştur. Dijital ekonominin büyümesi, yeni iş fırsatlarının doğmasına ve istihdamın artmasına katkı sağlamıştır. Ancak, Türkiye'de de dijital bölünme sorunu göz ardı edilmemeli ve internet erişimi sınırlı olan bölgelerdeki tüketicilerin e-ticaret hizmetlerinden yararlanabilmesi için gerekli altyapı yatırımları yapılmalıdır.

2.3. Ekonomi Politikalarında Yapısal Değişimler

Pandemiler, küresel ekonomiler üzerinde arz ve talep şoklarının yanı sıra finansal şoklar yaratarak ekonominin işleyişinde önemli kırılmalar oluşturur. Covid-19 salgını, bu etkileri net bir şekilde göstererek politika yapıcıları genişletici mali ve para politikalarına yönlendirmiştir. IMF'nin "The Great Lockdown" (Büyük Karantina) olarak adlandırdığı 2020 raporunda, küresel reel GSYH'nin %3 daraldığı ve gelişmiş ülkelerde bu daralmanın %4,6'ya ulaştığı belirtilmiştir (IMF, 2020:13). Bu durum, ekonomilerin krizlere karşı dayanıklılığını artırmak için mali politikaların nasıl uyarlanması gerektiği konusunda önemli deneyimler sunmuştur.

Özellikle düşük gelirli grupların desteklenmesi, küçük ve orta ölçekli işletmelere sağlanan teşvik paketleri ve faiz oranlarının düşürülmesi gibi politikalar, ekonomilerin toparlanma süreçlerini desteklemek için yaygın olarak kullanılmıştır. Türkiye'de ise 2020

yılında açıklanan Ekonomik İstikrar Kalkanı Paketi kapsamında, likidite artırıcı tedbirler alınmış ve faiz oranlarında indirimlerle borçlanma maliyetleri düşürülerek reel sektör desteklenmiştir (Yeldan ve Voyvoda, 2020: 7).

Bu bağlamda, pandemilerin ekonomik etkilerini hafifletmek için uygulanan mali ve para politikalarının kapsamı, etkinliği ve sınırlılıkları bu bölümde ele alınacaktır. Ayrıca, bu politikaların uzun vadede ekonomik dayanıklılığı artırmadaki rolü değerlendirilmiştir.

2.3.1. Salgın Dönemi Mali Politikalar

Pandemi dönemlerinde mali politikalar, ekonomilerin krizle başa çıkma kapasitesini artırmak için kritik bir araç haline gelmiştir. Covid-19 salgını süresince birçok ülke, işletmeleri, hane halklarını ve kamu hizmetlerini desteklemek için geniş çaplı mali teşvik paketleri ve sosyal yardım programları uygulamıştır. Bu politikaların temel amacı, ekonomik daralmayı en aza indirmek, iş kayıplarını önlemek ve temel ihtiyaçların karşılanmasını sağlamaktır.

Küresel çapta mali politikaların en belirgin uygulamalarından biri, kamu harcamalarının artırılmasıdır. Örneğin, ABD'de 2020 yılında çıkarılan CARES Yasası kapsamında 2,2 trilyon dolar büyüklüğünde bir ekonomik teşvik paketi sunulmuş; bireysel hane halklarına doğrudan ödemeler, işsizlik sigortası yardımları ve küçük işletmelere destek programları sağlanmıştır. Benzer şekilde Avrupa Birliği, üye ülkeler arasında kaynakların koordinasyonunu sağlamak ve toparlanmayı hızlandırmak için 750 milyar Euro'luk "NextGenerationEU" fonunu devreye almıştır (Vural vd., 2025: 17).

Türkiye özelinde ise 18 Mart 2020'de açıklanan Ekonomik İstikrar Kalkanı Paketi, salgının ekonomik etkilerini hafifletmeyi amaçlamıştır. Bu paket kapsamında, kısa çalışma ödeneği genişletilmiş, işverenlere vergi ertelemeleri sağlanmış ve kamu bankaları aracılığıyla düşük faizli kredi olanakları sunulmuştur. Ayrıca, küçük ve orta ölçekli işletmelerin finansmana erişimini kolaylaştırmak için devlet destekli kredi garanti mekanizmaları devreye sokulmuştur (Yeldan ve Voyvoda, 2020: 7).

Bu dönemde uygulanan mali politikaların başarı düzeyi, ekonomilerin yapısal özelliklerine, kriz öncesi borç yüküne ve kamu kaynaklarının kullanım etkinliğine bağlı olarak farklılık göstermiştir. Bununla birlikte, genişletici mali politikaların bir yan etkisi olarak bütçe açıkları artmış ve birçok ülke için kamu borç sürdürülebilirliği konusu tartışma konusu haline gelmiştir. IMF, pandemi nedeniyle küresel kamu borcunun 2020

yılında %13 oranında artarak dünya GSYH'sinin %97'sine ulaştığını rapor etmiştir (IMF, 2020: 16).

Pandemi döneminde mali politika tasarımı, ekonomik daralma riskini azaltmaya, işgücü piyasalarını desteklemeye ve toplumsal refahı korumaya yönelik olmuştur. Bu süreçte maliye politikalarının etkili olabilmesi için şu faktörlere dikkat edilmiştir:

- **Hedef Odaklı Politikalar:** Kaynakların sınırlı olduğu göz önüne alınarak, politikalar genellikle en kırılgan gruplara odaklanmıştır. Örneğin, düşük gelirli bireyler için doğrudan nakit transferleri ve küçük işletmeler için vergi muafiyetleri yaygın bir yaklaşım olmuştur.
- **Hızlı Tepki Mekanizmaları:** Pandemi gibi beklenmeyen krizlerde hızlı karar alma ve uygulama süreci kritik hale gelmiştir. ABD'nin CARES Yasası kapsamında bireysel hanehalklarına yapılan doğrudan ödemeler buna iyi bir örnektir (Vural vd., 2025: 17).
- **Uzun Vadeli Sürdürülebilirlik:** Salgın sonrası toparlanma süreci dikkate alınarak, mali politikalar hem kısa vadeli etkileri hafifletmeyi hem de ekonomik dayanıklılığı artırmayı amaçlamıştır. Avrupa Birliği'nin "NextGenerationEU" fonu, yalnızca kriz yönetimine değil, aynı zamanda yeşil ve dijital dönüşüm gibi uzun vadeli hedeflere de odaklanmıştır (Vural vd., 2025: 17).

Maliye politikalarının uygulanması, genellikle üç temel mekanizma üzerinden gerçekleştirilmiştir:

- **Vergi Ertelemeleri ve Muafiyetleri:** İşletmelerin nakit akışını korumak için vergi tahsilatları ertelenmiş veya bazı vergiler geçici olarak kaldırılmıştır. Türkiye'de vergi yükünün azaltılması amacıyla geçici KDV indirimleri uygulanmıştır (Yeldan ve Voyvoda, 2020: 8).
- **Sosyal Yardımlar ve Teşvik Paketleri:** Hanehalkı gelirlerini desteklemek ve tüketim harcamalarını artırmak için sosyal yardım programları genişletilmiştir. Dünya genelinde bu tür yardımlar, özellikle temel ihtiyaçların karşılanmasında etkili olmuştur.
- **Kamu Harcamalarının Artırılması:** Sağlık, eğitim ve altyapı gibi alanlarda kamu harcamaları artırılarak ekonomiye nakit enjekte edilmiştir.

Örneğin, Hindistan'da PM CARES Fund aracılığıyla sağlık harcamalarına büyük kaynaklar ayrılmıştır (IMF, 2020: 15).

Mali politika uygulamaları sırasında şu zorluklarla karşılaşılmıştır:

- **Kaynak Yetersizliği:** Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, sınırlı mali kaynaklar nedeniyle genişletici maliye politikalarının uygulanmasında sorunlar yaşanmıştır. Birçok ülke, borçlanma maliyetlerini artıran dış krediye bağımlı hale gelmiştir (Vural vd., 2025: 17).
- **Bütçe Açıkları ve Kamu Borç Yükü:** Genişletici politikalar sonucunda birçok ülke, bütçe açıklarının artması ve kamu borç yükünün sürdürülebilirliği konusunda zorluklarla karşılaşmıştır. IMF verilerine göre, küresel kamu borcu 2020 yılında %97'ye ulaşmıştır (IMF, 2020: 16).
- **Hedefleme Sorunları:** Politikaların etkili olabilmesi için yardımların doğru hedef gruplara ulaşması gerekir. Ancak birçok ülke, kayıt dışı ekonomi ve veri eksikliği nedeniyle hedefleme sorunları yaşamıştır (Yeldan ve Voyvoda, 2020: 9).
- **Koordinasyon Eksikliği:** Koordinasyon eksikliği, özellikle mali ve parasal politikaların uyum içinde yürütülmesi gerekliliğini zora sokmuştur. Avrupa'da, mali politikaların merkezi bir otorite tarafından değil, ulusal düzeyde yönetilmesi, uygulamalar arasında uyumsuzluğa yol açmıştır. Bu durum hem kaynakların etkin kullanılmasını hem de ekonomik toparlanmanın hızını olumsuz etkilemiştir. Örneğin, Avrupa Merkez Bankası'na göre, bazı ülkeler erken mali gevşeme politikalarına giderken diğerleri daha sıkı bütçe politikaları uygulamıştır, bu da ekonomik iyileşmede bölgesel farklılıklara yol açmıştır (ECB, 2020: 17)
- **Sosyal ve Politik Dirençler:** Mali politikaların uygulanmasında sosyal ve politik dirençler önemli bir engel oluşturmuştur. Bu dirençler, özellikle mali teşviklerin adil dağılımı, hedeflenmiş yardımların yeterliliği ve sosyal güvenlik ağlarının güçlendirilmesi gibi konularda belirmiştir. Bazı ülkelerde, bu tür politikaların uygulanması halk arasında güven eksikliğine neden olmuş ve özellikle vergilerdeki değişiklikler ya da kamu harcamalarındaki artışa yönelik tepkilere yol açmıştır (Yeldan ve Voyvoda, 2020: 9). Bu dirençler, hükümetlerin mali araçları etkin bir şekilde

kullanmasını zorlaştırmıştır. Bu tür koordinasyon eksiklikleri ve dirençler, mali politikaların tasarımında daha geniş bir katılım ve uyum mekanizmalarının geliştirilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır.

2.3.2. Para Politikaları ve Merkez Bankalarının Rolü

Pandemi sürecinde para politikaları, ekonomik istikrarın korunmasında kritik bir rol oynamıştır. Merkez bankaları, likidite sıkıntısını gidermek, finansal piyasaları desteklemek ve ekonomik toparlanmayı hızlandırmak için çeşitli araçlar kullanmıştır. Bu süreçte uygulanan politikalar, birkaç temel başlık altında değerlendirilebilir.

Para politikalarının temel amaçları bakımından uygulanan politikalar şu şekilde sıralanabilir;

- **Likidite Sağlama:** Pandemi sırasında küresel ölçekte artan belirsizlik ve azalan ekonomik aktivite, finansal piyasalarda likidite sıkıntısı yaratmıştır. Merkez bankaları, genişlemeci para politikalarıyla likidite sağlayarak finansal sistemin işleyişini desteklemiştir. Örneğin, ABD Merkez Bankası (FED), pandemi döneminde politika faizlerini %0–0,25 aralığına düşürmüş ve piyasalara büyük ölçekli varlık alımlarıyla destek vermiştir (FED, 2020: 47).
- **Ekonomik Aktivitenin Desteklenmesi:** Merkez bankalarının ekonomik aktiviteyi desteklemek için pandemi döneminde uyguladıkları politikaların başında faiz oranlarının düşürülmesi ve likidite sağlanması gelmektedir. Örneğin, FED kısa vadeli faiz oranlarını sıfıra yaklaştırarak borçlanma maliyetlerini düşürmüş ve işletmelerin krediye erişimini kolaylaştırmıştır. Bu adımlar, talepte ani bir daralma yaşanan sektörlerde toparlanmayı hızlandırmayı amaçlamıştır. ECB ve diğer gelişmiş ülke merkez bankaları ise, özel sektör tahvillerini satın alarak işletmelerin nakit akışlarını korumalarını sağlamıştır. Bu tür politikalar, ekonomik daralmanın etkilerini hafifletmek için kritik bir destek mekanizması oluşturmuştur (IMF, 2021: 15)
- **Finansal İstikrarın Korunması:** Merkez bankaları, finansal piyasaların istikrarını sağlamak için ek tedbirler almıştır. Örneğin, ECB Pandemi Acil

Varlık Alım Programı (PEPP) kapsamında 1,85 trilyon Euro'luk varlık alımı gerçekleştirmiştir (ECB, 2021: 65).

Merkez bankalarının araçları ve uygulamaları ise şu şekilde özetlenebilir;

- **Faiz Politikaları:** Merkez bankaları, kısa vadeli politika faizlerini indirerek finansal koşulları gevşetmiştir. Bu durum, özellikle gelişmiş ekonomilerde kredi maliyetlerini düşürmüş ve piyasalarda güven ortamını desteklemiştir (IMF, 2021: 23).
- **Varlık Alımları:** Pandemi döneminde merkez bankaları geniş çaplı varlık alım programlarıyla ekonomik istikrarı sağlamaya çalışmıştır. Örneğin: FED, Mart 2020'de Quantitative Easing (QE) kapsamında hazine tahvilleri ve ipoteğe dayalı menkul kıymetler satın alarak piyasalara 1,5 trilyon doların üzerinde likidite sağlamıştır. Bu adımlar finansal piyasaları stabilize ederken şirketler ve bireylerin krediye daha kolay ulaşmasını sağlamıştır. ECB, PEPP ile euro bölgesinde ekonomik aktiviteleri desteklemek adına tahvil piyasalarına 1,85 trilyon euro likidite enjekte etmiştir. Bu program, özellikle İtalya ve İspanya gibi borç yükü yüksek ülkelerin krizden daha az etkilenmesine yardımcı olmuştur. Varlık alımlarının bir yan etkisi olarak, bazı ekonomilerde aşırı likidite enflasyonu artırmıştır. Bununla birlikte merkez bankalarının bağımsızlığı, yüksek düzeydeki devlet borçlanması nedeniyle zaman zaman sorgulanmıştır. Bu durum, uzun vadede merkez bankası bilançolarının şişmesi ve piyasaların bozulması endişesine neden olmuştur (IMF, 2021: 46).
- **Swap Hatları ve Likidite Destekleri:** Merkez bankaları, küresel ölçekte döviz likiditesini sağlamak için swap hatları açmıştır. Örneğin, FED diğer büyük merkez bankalarıyla döviz swap hatları oluşturarak uluslararası piyasalarda likidite sorunlarını gidermiştir (FED, 2020: 67).
- **Reeskont ve Kredilendirme Politikaları:** Merkez bankaları, özellikle küçük ve orta ölçekli işletmelerin krediye erişimini kolaylaştırmak amacıyla özel kredilendirme programları başlatmıştır. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB), reeskont kredileri yoluyla ihracatçı firmalara destek sağlamıştır (TCMB, 2021: 13).

Merkez bankaları bu süreçte bazı zorluklarla karşılaşmıştır. Öncelikle pandemi sırasında faiz oranları birçok ülkede sıfır seviyesine yakın olduğu için, merkez bankalarının geleneksel para politikası araçları sınırlı bir etkiye sahip olmuştur. Bununla birlikte genişlemeci politikalar sonucunda enflasyonist baskılar artmış ve kamu borçlarının sürdürülebilirliği tartışma konusu olmuştur. Bu durum, özellikle gelişmekte olan ülkelerde ek zorluklar yaratmıştır. Ayrıca küresel ekonomik toparlanmayı hızlandırmak için merkez bankaları arasında yeterli düzeyde koordinasyon sağlanamamıştır.

Sonuç olarak pandemi süresince merkez bankalarının para politikaları, kısa vadede ekonomik toparlanmayı desteklemek ve finansal istikrarı sağlamak açısından önemli rol oynamıştır. Ancak bu politikaların uzun vadeli etkileri, özellikle borç dinamikleri ve enflasyonist baskılar açısından dikkatle izlenmesi gereken bir süreci başlattığı söylenebilir.

2.3.3. Sosyal Yardım ve Teşvik Paketleri

Salgın dönemlerinde, ekonomik ve sosyal istikrarı sağlamak amacıyla sosyal yardım ve teşvik paketleri kritik bir araç olarak öne çıkmıştır. Covid-19 salgını, dünya genelinde bireylerin ve işletmelerin karşılaştığı ekonomik zorlukları hafifletmek için benzeri görülmemiş düzeyde destek paketlerinin devreye alınmasına neden olmuştur. Bu paketler, özellikle bireylere doğrudan yardım, işletmelere mali destek ve ekonomik faaliyetlerin sürdürülebilirliği gibi temel hedeflere odaklanmıştır (Çimen, 2021: 67).

İngiltere, "Furlough (Maaş Destekli Zorunlu İzin)" programıyla çalışanların maaşlarının %80'ini devlet tarafından karşılamış, aynı zamanda bireylere ve küçük işletmelere doğrudan nakit desteği sağlamıştır. Bu uygulama, ekonomik aktivitenin yeniden canlandırılmasında etkili olmuştur (Kaya, 2023: 7).

Amerika Birleşik Devletleri, "CARES Act" ile doğrudan nakit ödemeler, işsizlik yardımları ve işletmelere yönelik hibe destekleri sağlamıştır. Bu paket, ekonomik toparlanma sürecinde kilit bir rol oynamıştır (Vural vd., 2025: 17).

Türkiye'de ise Covid-19 pandemisi için "Ekonomik İstikrar Kalkanı" adıyla bir teşvik paketi açıklanmıştır. Bu paket kapsamında bireylere gelir desteği sağlanmış, kısa çalışma ödeneği uygulamaya alınmış ve vergi indirimleri uygulanmıştır. Ayrıca, kamu bankaları aracılığıyla işletmelere düşük faizli krediler sunulmuştur. Ancak, Türkiye'deki

teşvik paketlerinin çoğunlukla kredi odaklı olduğu, hibe desteklerinin ise sınırlı kaldığı gözlemlenmiştir (Güner, 2021: 89).

Dünya Bankası, pandeminin etkileriyle mücadele için dünya genelinde 200'den fazla ülkenin sosyal yardım ve teşvik politikalarını uyguladığını rapor etmiştir. Bu paketler, özellikle düşük gelirli hanelere yönelik doğrudan yardım programları ve küçük işletmeler için finansal destek mekanizmalarını içermiştir. Örneğin, ABD'nin CARES Act kapsamında uyguladığı politikalar, bireylere doğrudan nakit transferleri sağlarken, küçük işletmelerin hayatta kalması için kredi ve hibeler sunmuştur (Vural vd., 2025: 17).

IMF, pandemiye karşı önlem olarak düşük gelirli ülkeler dahil birçok ülkeye mali destek sağlamış ve bu teşviklerin sürdürülebilirliği konusunda önerilerde bulunmuştur. IMF, bu teşviklerin iş gücü piyasalarını desteklemek ve sağlık harcamalarını artırmak için kullanılmasını önermiştir (IMF, 2021: 28).

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), özellikle dezavantajlı gruplara yönelik desteklerin genişletilmesini teşvik etmiş ve hak temelli sosyal yardım politikalarının uygulanması gerektiğini vurgulamıştır. Özellikle kadınlar, çocuklar ve düşük gelirli haneler için sosyal yardımlar artırılmıştır (UNDP, 2020: 14).

Bu politikaların etkinliği, uygulama süreçlerinin kapsamı ve hedef kitlesine uygunluğu ile doğrudan ilişkilidir. Hükümetlerin teşvik paketlerini hızlı bir şekilde uygulamaya koyması, pandeminin ekonomik etkilerini hafifletmede önemli bir rol oynamıştır. Ancak, bu politikaların uzun vadede sürdürülebilirliği, kamu borçları ve bütçe dengesi açısından dikkatle ele alınmalıdır (Bingöl, 2021: 49).

Hibe odaklı desteklerin bireyler ve küçük işletmeler üzerindeki kısa vadeli olumlu etkileri gözlemlenirken, kredi odaklı desteklerin uzun vadede borç yükünü artırdığına dair eleştiriler bulunmaktadır. Bu nedenle, sosyal yardım politikalarının kapsamlı bir ekonomik analizle hazırlanması önemlidir (Güner, 2021: 89).

Sonuç olarak, sosyal yardım ve teşvik paketleri, salgın dönemlerinde ekonomik ve sosyal istikrarı sağlamada temel bir araç olarak öne çıkmıştır. Bu paketlerin etkinliğini artırmak için kriz sonrası dönemde sürdürülebilir kalkınma hedeflerine uyumlu politikaların geliştirilmesi gereklidir.

2.3.4. Vergi Politikalarındaki Düzenlemeler

Salgın dönemlerinde, ekonomik istikrarı sağlamak ve işletmelerin sürdürülebilirliğini desteklemek amacıyla vergi politikalarında kapsamlı düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemeler, bireyler ve işletmeler üzerindeki mali yükü hafifletmeyi, ekonomik faaliyetleri desteklemeyi ve gelir dağılımında adaleti sağlamayı hedeflemiştir. Vergi politikaları, özellikle Covid-19 salgını gibi kriz dönemlerinde, ekonomik toparlanmanın temel araçlarından biri haline gelmiştir (Çimen, 2021: 67).

Pandemi döneminde birçok ülke, kritik sektörler ve bireyler üzerindeki mali baskıyı hafifletmek için kapsamlı vergi ertelemeleri ve indirimleri gerçekleştirmiştir. Örneğin, Türkiye, 2020 yılında uyguladığı "Ekonomik İstikrar Kalkanı" programı kapsamında KDV oranlarını belirli sektörler için geçici olarak düşürmüş ve stopaj vergisi oranlarında indirime gitmiştir. Ayrıca, kısa çalışma ödeneği gibi uygulamalarla vergi yükü hafifletilmiştir (Güner, 2021: 89). Bu önlemler, işletmelerin nakit akışını desteklemeyi ve ekonomik faaliyetleri canlı tutmayı amaçlamıştır.

Amerika Birleşik Devletleri, "CARES Act" kapsamında işverenlere yönelik vergi kredileri sağlamış, bireylerin vergi beyannamelerini ertelemiş ve sağlık sektörüne yönelik özel vergi teşvikleri sunmuştur. Bu politikalar, bireylerin ekonomik yüklerini hafifletirken, işletmelere de finansal destek sağlamıştır. Avrupa ülkeleri ise KOBİ'ler için gelir vergisi ertelemeleri, belirli sektörlere yönelik vergi muafiyetleri ve ek teşvik paketleri sunarak ekonomik toparlanmayı hızlandırmayı hedeflemiştir (Vural vd., 2025: 17).

Vergi politikalarında yapılan düzenlemelerin etkinliği, uygulandığı ülkenin ekonomik yapısına, hedef kitlesine ve uygulanma süresine bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Kısa vadede vergi indirimleri ve ertelemeler, işletmelerin mali yüklerini hafifletirken ekonomik faaliyetlerin devamlılığını sağlamıştır. Ancak, bu tür düzenlemelerin uzun vadede kamu gelirlerinin sürdürülebilirliği üzerindeki etkileri tartışma konusu olmuştur (Erdoğdu vd, 2021: 6501).

IMF, pandemi sırasında üye ülkelere yönelik vergi politikalarının kriz döneminde gelir adaletini sağlamak ve uzun vadeli mali sürdürülebilirliği desteklemek üzere tasarlanması gerektiğini önermiştir. IMF raporları, özellikle düşük gelirli bireyler için

vergi muafiyetlerinin artırılmasının ve sağlık sektörüne yapılan yatırımların teşvik edilmesinin önemine dikkat çekmektedir (IMF, 2021: 22).

Dünya Bankası, özellikle gelişmekte olan ülkelerde vergi tabanının genişletilmesi ve küçük işletmeler için vergi kolaylıklarının sağlanması gerektiğini vurgulamıştır. Dünya Bankası'nın Latin Amerika'da gerçekleştirdiği analizler, küçük işletmelere yönelik geçici vergi muafiyetlerinin bu işletmelerin pandemiden kaynaklanan gelir kayıplarını hafifletmede etkili olduğunu göstermiştir (Kaya, 2023: 8).

Avrupa Birliği, üye ülkeler arasında ticaret ve lojistik süreçlerin desteklenmesi için özel vergi teşvikleri sağlamıştır. Örneğin, sağlık ekipmanları ithalatında gümrük vergileri kaldırılmış ve kritik ürünlerin dolaşımı kolaylaştırılmıştır. Bu düzenlemeler, pandemi sürecinde özellikle sağlık sektörünün ihtiyaçlarının karşılanmasına önemli katkılar sağlamıştır (Vural vd., 2025: 15).

Vergi politikalarındaki bu tür düzenlemeler, kısa vadede ekonomik toparlanmayı hızlandırırken, uzun vadede kamu maliyesi üzerinde baskılar oluşturabilir. Bu nedenle, kriz sonrası dönemde ülkelerin vergi politikalarını yeniden gözden geçirmesi ve mali sürdürülebilirliği sağlaması gerekmektedir. Ayrıca, gelir eşitsizliğini azaltmak ve ekonomik büyümeyi desteklemek için daha adil bir vergi sisteminin oluşturulması büyük önem taşımaktadır (İnneci ve Biçer, 2023: 112).

Sonuç olarak, pandemi döneminde uygulanan vergi politikaları, krizlerin ekonomik etkilerini hafifletmek ve ekonomik toparlanmayı desteklemek açısından kritik bir rol oynamıştır. Ancak bu politikaların sürdürülebilirliğini sağlamak, kriz sonrası dönemde hükümetler için önemli bir öncelik olacaktır.

2.4. Ticaret Politikalarında Adaptasyon

Salgınlar, ticaret politikalarının yeniden şekillenmesini zorunlu kılan derin etkiler yaratmıştır. Özellikle Covid-19 salgını hem küresel hem de yerel ticaret ağlarında ciddi kesintilere neden olmuş, tedarik zincirleri, lojistik altyapıları ve ticaret anlaşmalarını yeniden değerlendirme ihtiyacı doğurmuştur. Bu dönemde ticaret politikalarının uyarlanabilirliği, ekonomik istikrarın korunması ve krizlere karşı dayanıklılığın artırılması açısından önemli bir unsur haline gelmiştir (Yıldırım, 2021: 286).

Ticaret politikalarında adaptasyon, küresel ekonomilerdeki ani değişimlere ve belirsizliklere hızlı yanıt verme gerekliliğini ortaya koymuştur. Pandemi sürecinde birçok ülke, uluslararası ticarette yeni düzenlemeler yaparak lojistik süreçlerde esneklik sağlamaya çalışmıştır. Aynı zamanda, yerel üretimi ve tüketimi desteklemek için korumacı politikalar devreye sokulmuş ve ekonomik milliyetçilik eğilimleri artmıştır. Bu süreçte, dijitalleşme ve e-ticaretin önemi de ticaret politikalarının merkezine yerleşmiştir (Ünüvar ve Aktaş, 2022: 135).

Pandemi döneminde yaşanan lojistik zorluklar, özellikle tedarik zincirlerinin kırılganlığını gözler önüne sermiştir. Bu durum, ülkelerin tedarik zinciri yönetiminde daha sürdürülebilir ve çeşitlendirilmiş stratejiler benimsemesine neden olmuştur. Ayrıca kritik öneme sahip ürünlerin üretiminin yerelleştirilmesi ve dış ticaret süreçlerinde daha esnek düzenlemelerin getirilmesi bu dönemde sıkça tartışılmıştır (Acar, 2021: 512).

Bununla birlikte, pandemi süreci dijital ekonomiye geçişi hızlandırmış ve e-ticaret platformlarının ticaret hacmindeki payı büyük ölçüde artmıştır. Bu gelişmeler, ticaret politikalarının dijitalleşme ekseninde yeniden şekillenmesini gerektirmiştir. Özellikle KOBİ'lerin dijital pazarlara entegrasyonu, ekonomik toparlanmanın temel taşlarından biri olarak öne çıkmıştır (Nalbantoğlu, 2021:72).

Ticaret politikalarındaki adaptasyon süreci, ülkelerin ticari önceliklerine, ekonomik kapasitelerine ve salgının etkilerine bağlı olarak farklılık göstermiştir. Bazı ülkeler, korumacı politikalarla kendi yerel üretimlerini teşvik ederken, diğerleri ticaret ortaklarıyla daha güçlü iş birlikleri kurmayı tercih etmiştir. Dolayısıyla, bu süreçte hem ulusal hem de uluslararası düzeyde koordinasyon ve iş birliği büyük önem taşımıştır (Yıldırım, 2021: 286).

Sonuç olarak, salgınların ticaret politikaları üzerindeki etkileri, ekonomik yapıların krizlere karşı dayanıklılığını artırma ihtiyacını açıkça ortaya koymuştur. Ticaret politikalarının adaptasyonu, gelecekte benzer krizlerle karşılaşıldığında hızlı ve etkin çözümler sunma kapasitesine sahip olmayı gerektirmektedir. Bu nedenle, ticaret politikalarının yeniden şekillendirilmesi, sürdürülebilirlik ve dijitalleşme ekseninde stratejik bir dönüşümle ele alınmalıdır.

2.4.1. Uluslararası Ticarette Yeni Düzenlemeler

Salgınlar, küresel ticaret dinamiklerini derinden etkileyerek uluslararası ticarette kapsamlı düzenlemelere yol açmıştır. Özellikle Covid-19 salgını sırasında, ülkeler ticaret politikalarını yeniden şekillendirmek zorunda kalmış; bu süreçte lojistik zorlukların aşılması, kritik ürünlerin temin edilmesi ve ticaretin sürekliliğinin sağlanması için çeşitli tedbirler alınmıştır (Kurtlu, 2022: 238). Salgın süreci, aynı zamanda küresel ticaretin kırılganlıklarını ortaya çıkarmış ve birçok ülkenin korumacı politikalara yönelmesine neden olmuştur.

Pandemi sürecinde, birçok ülke stratejik ürünlerin ticaretine öncelik vermiştir. Örneğin, Avrasya Ekonomik Birliği'ne üye ülkeler (Rusya, Kazakistan, Ermenistan, Tacikistan, Belarus ve Kırgızistan) un, pirinç ve karabuğday gibi ürünlerin ihracatını geçici olarak yasaklayarak yerel gıda güvenliğini sağlamayı hedeflemiştir. Benzer şekilde, Türkiye, tarım ürünlerinin lojistiğinde sınırlamalar getirerek yerel üretimi ve tüketimi desteklemeye çalışmıştır (Kaya, 2023: 6). Bu tür uygulamalar, kriz dönemlerinde ortaya çıkan ekonomik milliyetçilik ve korumacılık eğilimlerinin tipik örnekleridir.

Covid-19'un ilk aylarında, birçok ülke tıbbi malzeme, ilaç ve koruyucu ekipman gibi kritik öneme sahip ürünlerin ihracatına kısıtlamalar getirmiştir. Dünya Ticaret Örgütü'nün (DTÖ) verilerine göre, 2020'nin başlarında 80'den fazla ülke tıbbi ürünlerin ihracatını kısıtlama yönünde karar almıştır. Ancak bu tür kısıtlamalar, uluslararası iş birliğini olumsuz etkilediği için, özellikle DTÖ gibi uluslararası kuruluşlar bu politikaların esnekleştirilmesi çağrısında bulunmuştur (Ateş, 2022: 52).

Avrupa Birliği, kritik ürünlerin dolaşımını sağlamak için ortak stoklama ve dağıtım mekanizmaları geliştirmiştir. Sağlık ürünlerinin üye ülkeler arasında serbest dolaşımını teşvik ederek tedarik zinciri kesintilerinin önüne geçmeyi amaçlamıştır. Aynı zamanda, gümrük vergilerinde geçici muafiyetler sağlayarak ticaretin sürekliliğini desteklemiştir (Kulak, 2023: 348). Bu yaklaşım, korumacı politikaların aksine kolektif çözüm odaklı bir model sunmuş ve küresel iş birliğinin önemini pekiştirmiştir.

Salgın sürecinde ekonomik milliyetçilik yalnızca ticaret kısıtlamalarıyla sınırlı kalmamış; aynı zamanda birçok ülke yerel üretimi artırmaya yönelik politikaları devreye sokmuştur. ABD ve Hindistan gibi ülkeler, özellikle ilaç, tıbbi ekipman ve stratejik

teknolojilerde dışa bağımlılığı azaltmak için yerelleştirme teşvikleri uygulamıştır. Avrupa Birliği ise Yeşil Mutabakat kapsamında sürdürülebilir yerel üretimi destekleyen yeni politikalar geliştirmiştir (Halatçı, 2021: 18). Bu girişimler, kriz dönemlerinde ekonomik bağımsızlık ve stratejik özerklik tartışmalarını gündeme taşımıştır.

Dijital ticaret, pandemi döneminde uluslararası ticaretin devamlılığını sağlamada önemli bir rol oynamıştır. Dünya Bankası raporlarına göre, e-ticaret platformlarının küresel ticaret hacmindeki payı, pandemi sırasında %20 oranında artmıştır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, dijitalleşme sayesinde işletmeler küresel pazarlara daha kolay erişim sağlamış ve ticari faaliyetlerini sürdürmüştür. DTÖ, dijital ticaretin geliştirilmesine yönelik politikaların önemini vurgulayarak üye ülkelerin bu yönde teşvik edilmesi gerektiğini belirtmiştir (Eryiğit ve Özdemir, 2023: 89).

IMF, uluslararası ticaretin sürdürülebilirliğini artırmak için dijital altyapı yatırımlarının önemini vurgulamış ve üye ülkelere ticaretin dijitalleşmesini destekleyen politikalar geliştirme çağrısında bulunmuştur. Dijital ödeme sistemleri, blok zinciri teknolojileri ve çevrimiçi ticaret platformlarının yaygınlaşması, ticaretin daha verimli ve şeffaf bir şekilde işlemesine olanak tanımıştır (IMF, 2021: 22).

Tedarik zinciri yönetiminde esneklik kazanmak için birçok ülke alternatif tedarik kaynakları geliştirmiştir. Pandemi, küresel ticarette yeni düzenlemelerin kalıcı hale gelmesine yol açmıştır. Özellikle Asya-Pasifik bölgesinde imzalanan Bölgesel Kapsamlı Ekonomik Ortaklık (RCEP) anlaşması, bölgesel ticareti kolaylaştırmayı ve tedarik zincirlerini güçlendirmeyi amaçlayan önemli bir adım olarak öne çıkmıştır. Bu tür düzenlemeler, gelecekte benzer krizlere karşı daha dayanıklı ticaret sistemlerinin oluşturulmasına katkı sağlamaktadır (Ateş, 2022: 51).

Sonuç olarak, uluslararası ticarette yapılan yeni düzenlemeler, küresel ticaretin pandemi döneminde karşılaştığı zorluklara uyum sağlamasında önemli bir rol oynamıştır. Bu düzenlemeler, yalnızca kriz yönetimi stratejileri olarak değil, aynı zamanda gelecekteki krizlere karşı daha dayanıklı bir uluslararası ticaret sistemi oluşturulması için bir temel olarak değerlendirilmektedir.

2.4.2. Yerel ve Küresel Tedarik Zinciri Yönetimi

Salgınlar, yerel ve küresel tedarik zincirlerinin kırılganlığını ortaya çıkararak bu alanda önemli değişimlere neden olmuştur. Özellikle Covid-19 salgını, tedarik

zincirlerindeki aksaklıkların işletmelerin ve ekonomilerin işleyişine ne denli zarar verebileceğini göstermiştir. Üretim süreçlerindeki duraklamalar, lojistik gecikmeler ve malzeme tedarikinde yaşanan zorluklar, tedarik zincirlerinin daha dayanıklı ve esnek hale getirilmesi gerektiğini açıkça ortaya koymuştur (Ivanov, 2020: 2).

Pandemi sürecinde ülkeler, kritik ürünlerin temininde bağımlılıklarını azaltmak için yerel üretim kapasitesini artırmaya odaklanmıştır. Örneğin; ABD, sağlık ekipmanları ve ilaç üretimini yerelleştirmeye yönelik teşvikler sağlamış, üretim süreçlerinde dışa bağımlılığı azaltmayı hedeflemiştir. Avrupa Birliği ise kritik ürünler için ortak stok oluşturma mekanizmaları geliştirerek, bölgesel dayanışma yoluyla tedarik zinciri yönetiminde esnekliği artırmayı amaçlamıştır (Shih, 2020:12).

Küresel düzeyde, tedarik zincirlerinin yeniden yapılandırılması gereği de gündeme gelmiştir. Çok uluslu şirketler, tedarik zincirlerini çeşitlendirmek ve tek bir bölgeye olan bağımlılıklarını azaltmak için yeni stratejiler benimsemiştir. Örneğin, Asya merkezli üretim ağırlığı azaltılarak, Avrupa ve Amerika gibi diğer bölgelere üretim tesisleri kurulması yoluyla tedarik zincirinde daha dengeli bir yapı oluşturulmaya çalışılmıştır (Akkartal, 2022:8). Bu süreçte, tedarik zincirlerinin bölgeselleşmesi ve yakın tedarik kaynaklarının önem kazanması dikkat çekmiştir.

Dijitalleşme, tedarik zinciri yönetiminde bir diğer kritik alan olarak öne çıkmıştır. Veri analitiği, yapay zekâ ve blockchain teknolojileri, tedarik zincirlerinin izlenebilirliğini ve şeffaflığını artırmada önemli araçlar olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu teknolojiler, tedarik zincirindeki aksaklıkları önceden tahmin etme ve risk yönetimi süreçlerini iyileştirme kapasitesi sunmaktadır (Eryiğit ve Özdemir, 2023: 87).

Sonuç olarak, salgınlar yerel ve küresel tedarik zinciri yönetiminde köklü değişimlere neden olmuş ve bu süreçlerin dayanıklılığını artırmaya yönelik önlemler alınmıştır. Yerelleştirme, çeşitlendirme ve dijitalleşme gibi stratejiler, tedarik zincirlerinin gelecekteki krizlere karşı daha esnek ve sürdürülebilir hale gelmesi için kritik önem taşımaktadır.

2.5. Uzun Vadeli Ekonomik Stratejiler

Salgınların küresel ekonomide yarattığı derin etkiler, yalnızca kısa vadeli çözümlerle sınırlı kalmayıp, uzun vadeli ekonomik stratejilerin geliştirilmesini zorunlu kılmıştır. Covid-19 salgını, ekonomilerin kırılgan noktalarını açığa çıkararak,

sürdürülebilirlik, dayanıklılık ve dijitalleşme gibi kavramların ekonomik stratejilerde öncelikli hale gelmesine neden olmuştur. Bu süreçte, ülkeler ve uluslararası kuruluşlar, gelecekte benzer krizlere karşı daha güçlü bir ekonomik yapı oluşturmak amacıyla uzun vadeli planlamalara yönelmiştir (İşlek, 2021: 59).

Uzun vadeli ekonomik stratejiler, genellikle ekonomik dayanıklılığı artırma, sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etme, dijital ekonomiye geçişi hızlandırma ve sektörel dönüşümleri destekleme gibi unsurları içermektedir. Her bir bileşen, ekonomilerin krizlere karşı daha esnek hale gelmesini sağlarken, aynı zamanda yeni fırsatlar yaratmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda, ulusal düzeyde uygulanan politikaların yanı sıra küresel iş birliği ve koordinasyon da uzun vadeli stratejilerin başarısında kritik bir rol oynamaktadır (Dalkıran ve Göncü, 2023: 1650).

Ekonomik dayanıklılık ve sürdürülebilirlik kavramları, salgın sonrası dönemde politika yapıcıların öncelik verdiği alanlardan biri haline gelmiştir. Pandemi, sağlık sistemlerinden lojistik altyapılara kadar çeşitli alanlardaki kırılganlıkları açığa çıkarmış ve bu alanlarda yatırım yapmanın önemini vurgulamıştır. Özellikle enerji, tarım ve sağlık gibi sektörlerde sürdürülebilirlik odaklı politikaların geliştirilmesi gerekliliği ön plana çıkmıştır (Veral, 2021: 15).

Dijital ekonomiye geçiş, uzun vadeli stratejilerin bir diğer önemli bileşeni olarak öne çıkmaktadır. Salgın sürecinde hızlanan dijitalleşme eğilimi hem kamu hem de özel sektör için dijital altyapı yatırımlarını bir zorunluluk haline getirmiştir. E-ticaret, uzaktan çalışma ve dijital hizmetlerin yaygınlaşması, bu dönüşümün somut örneklerini sunmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde dijital dönüşüm süreçlerinin hızlandırılması, ekonomik kalkınmanın sürdürülmesi açısından kritik bir öneme sahiptir (Eryiğit ve Özdemir, 2023: 87).

Bu dönemde dijital teknolojilerin ekonomik sistemlerin dayanıklılığını artırmadaki rolü daha görünür hâle gelmiştir. Fiziksel mağazaların kapanması ve uzaktan çalışma gibi uygulamalar, dijital altyapının önemini belirginleştirmiş; e-ticaret platformları ve dijital hizmetler, ekonomik faaliyetlerin sürdürülmesinde merkezi bir konuma yerleşmiştir. Dijital teknolojiler ve e-ticaret, özellikle gelişmekte olan ülkelerde ekonomik kalkınmayı destekleyecek önemli fırsatlar sunmaktadır. Nitekim Afrika'daki e-ticaret projeleri,

işletmelerin dijitalleşmesini destekleyerek gelirlerin artmasına katkı sağlamıştır (Bahçeci, 2022: 140).

IMF, dijital ekonomiye geçişin ekonomik toparlanma stratejilerindeki önemine dikkat çekmiştir. IMF, dijital altyapının güçlendirilmesinin, sadece kriz dönemlerinde değil, uzun vadeli ekonomik büyümede de sürdürülebilirliği desteklediğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, dijital ödeme sistemleri ve çevrimiçi bankacılık gibi teknolojiler, ekonomik faaliyetlerin hızlanmasına ve daha geniş kitlelere ulaşmasına olanak tanımaktadır (IMF, 2020: 15). UNCTAD'a göre ise küresel e-ticaret hacmi 2020 yılında bir önceki yıla göre %20 oranında artmış; bu artış, e-ticaretin uluslararası ticarete entegrasyonu artırma potansiyelini göstermiştir (UNCTAD, 2021: 9).

Dijital ekonomiye geçiş sürecinde yaşanan bu dönüşüm hem tüketici davranışlarını hem de işletme modellerini köklü bir şekilde değiştirmiştir. Özellikle dijital altyapının güçlendirilmesi, hükümetlerin ve özel sektörün öncelikli hedeflerinden biri haline gelmiştir. Uzaktan çalışma, dijital bankacılık, dijital sağlık hizmetleri ve e-ticaret platformlarının yaygınlaşması, dijital ekonomiye geçişin sürdürülebilir büyümeyi destekleyecek şekilde ilerlemesini sağlamıştır (Topcu, 2021: 459).

Salgınlar, farklı sektörlerin işleyişini derinden etkileyerek sektörel dönüşümleri kaçınılmaz hale getirmiştir. Özellikle Covid-19 salgını, geleneksel iş modellerinin sürdürülebilir olmadığını ortaya koymuş ve birçok sektörde inovasyona dayalı dönüşümlere zemin hazırlamıştır. Bu süreçte, üretimden hizmetlere kadar geniş bir yelpazede, teknolojik yatırımlar ve çevresel sürdürülebilirlik odaklı politikalar öncelik kazanmıştır (Veral, 2021: 15). Bazı sektörlerdeki dönüşüme bakılacak olursa;

- **Üretim ve İmalat Sektörü:** Pandemi, üretim süreçlerinin dijitalleşmesini ve otomasyon teknolojilerinin benimsenmesini hızlandırmıştır. Robotik sistemler, yapay zekâ ve nesnelerin interneti gibi teknolojiler, üretim süreçlerinin verimliliğini artırarak tedarik zincirlerindeki kesintileri azaltmada kritik bir rol oynamıştır. Özellikle gelişmiş ekonomiler, bu teknolojilere büyük yatırımlar yaparak, yerel üretimi desteklemeye ve dışa bağımlılığı azaltmaya çalışmıştır (Tigen ve Şengel, 2022:45).
- **Sağlık Sektörü:** Pandemi sırasında sağlık sektöründe yaşanan krizler, altyapı yetersizliklerini ve sağlık sistemlerinin dayanıklılığını artırma

gerekliliğini göstermiştir. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), pandemi sonrası sağlık hizmetlerinin daha erişilebilir, kapsayıcı ve dijitalleşmiş bir yapıya kavuşması için küresel iş birliği çağrısında bulunmuştur. Uzaktan sağlık hizmetleri (telemedicine) ve yapay zekâ destekli tanı araçları, sağlık sektöründe öne çıkan yenilikler arasında yer almaktadır (WHO, 2020: 20).

- **Hizmet Sektörü:** Pandemi, hizmet sektörünü köklü bir şekilde dönüştürerek dijitalleşmeyi ön plana çıkarmıştır. Eğitim, finans ve eğlence gibi hizmet alanları, çevrimiçi platformlar aracılığıyla hizmet sunumunu sürdürülebilir kılmıştır. Örneğin, eğitim sektöründe uzaktan eğitim platformlarının yaygınlaşması, eğitime erişimde dijital eşitsizlik gibi yeni sorunları beraberinde getirmiş olsa da sektördeki dijital dönüşümü hızlandırmıştır (Deniz, 2020: 195).
- **Yeşil Ekonomi ve Sürdürülebilir Üretim:** Sektörel dönüşümlerin bir diğer önemli boyutu, yeşil ekonomi politikalarının benimsenmesi olmuştur. Birçok ülke, çevresel sürdürülebilirlik hedefleri doğrultusunda yenilenebilir enerji yatırımlarını artırmış ve karbon nötr üretim modellerini teşvik etmiştir. Avrupa Birliği'nin Yeşil Mutabakat girişimi, bu alandaki en kapsamlı stratejilerden biri olarak dikkat çekmektedir (Koyuncu ve Karabulut, 2021:472).

Sonuç olarak, uzun vadeli ekonomik stratejiler; dijital dönüşüm, sürdürülebilir kalkınma, sektörel yenilikler ve ekonomik dayanıklılığın güçlendirilmesi gibi çok boyutlu hedefleri içermektedir. Teknolojiye yapılan yatırımlar, çevresel sürdürülebilirlik politikaları ve güçlü bir kamu-özel sektör iş birliği, bu stratejilerin başarısında belirleyici unsur olmaktadır.

3. BÖLÜM

COVİD-19 SALGININ G7 ÜLKELERİNDEKİ EKONOMİK ETKİLERİNİN ANALİZİ

Covid-19 salgını, yalnızca bir sağlık krizi olarak değil, aynı zamanda ülkelerin ekonomik dayanıklılıklarını sınayan küresel bir stres testi olarak da tarihe geçmiştir. Tezin ilk iki bölümünde pandemilerin ekonomik ve sektörel etkileri kavramsal ve tarihsel bağlamda ele alınmış, makroekonomik ve mikroekonomik sonuçlar üzerinden teorik bir zemin oluşturulmuştur.

Bu bölümde ise, Covid-19 salgınının G7 ülke ekonomileri üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Analiz, özellikle ekonomik büyüme, istihdam, bütçe dengesi, kamu maliyesi, dış ticaret ve sağlık harcamaları gibi göstergeler üzerinden yapılacak; ülkelerin bu süreçte uyguladıkları politikalar ve kriz yönetimi stratejileri değerlendirilmiştir.

Bu bölümün amacı yalnızca Covid-19'un ekonomik etkilerini belgelemek değil, aynı zamanda G7 ülkelerinin krize karşı verdikleri politika tepkilerini karşılaştırarak, hangi yapısal koşulların ülkeleri daha kırılgan ya da dirençli hale getirdiğini tespit etmektir.

Analiz sürecinde IMF, Dünya Bankası, OECD, ILO ve WTO gibi uluslararası kuruluşların yanı sıra güvenilir resmi istatistik kurumlarının yayımladığı veriler kullanılarak; bu veriler tablolar ve şekillerle desteklenerek analizin sayısal temeli güçlendirilmiştir. Önceki bölümde teorik çerçevesi çizilen makroekonomik etkiler, bu bölümde ampirik verilerle G7 ülkeleri üzerinden desteklenerek daha somut ve karşılaştırılabilir hale getirilmiştir.

3.1. Pandeminin Ortaya Çıkışı ve Yayılım Sürecine Genel Bakış

Covid-19 salgını, yalnızca bir sağlık sorunu olarak değil, küresel ölçekte ekonomik ve toplumsal sistemlerin kırılganlıklarını da görünür kılan bir stres testi niteliği taşımaktadır. Aralık 2019'da Çin'in Hubei Eyaleti'ne bağlı Wuhan kentinde kümelenen pnömoni olgularından izole edilen yeni betakoronavirüsün (SARS-CoV-2)

tanımlanmasıyla süreç başlamış; insandan-insana bulaşın doğrulanması sonrasında küresel yayılım hızla ivmelenmiştir (Zhu vd., 2020: 727-733).

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), 30 Ocak 2020'de olayı "Uluslararası Önemi Haiz Halk Sağlığı Acil Durumu" olarak ilan etmiş, 11 Mart 2020'de ise pandemiyi duyurmuştur. 11 Mart açıklaması yapıldığında 114 ülkede 118 bini aşkın doğrulanmış vaka mevcuttu. Bu eşik, ulus-üstü ve ulusal düzeyde sağlık-ekonomi politika eşgüdümünü zorunlu hale getirmiştir.

Erken evrede salgının mekânsal dinamiklerinde hava yolu trafiği yoğunluğu ve insan hareketliliği belirleyici olmuştur. Wuhan çıkışlı seyahat kısıtlaması yayılımı Çin içinde yaklaşık 3–5 gün geciktirebilmiş, uluslararası yayılım üzerindeki etkisi ise ek ilave kısıtlamalar olmadıkça sınırlı kalmıştır. Benzer biçimde, gerçek-zamanlı mobilite verileri ile yapılan analizler sert kontrol önlemlerinin Çin'deki yayılımı anlamlı biçimde hafiflettiğini göstermiştir (Kraemer vd., 2020: 493-497). Bu bulgular, küresel ağların (hava taşımacılığı, kentleşme ve tedarik-lojistik zincirleri) salgının ilk evresinde güçlü bir "iletim kanalı" işlevi gördüğünü ortaya koymuştur (Chinazzi vd., 2020: 395-400).

Sonuç olarak, pandeminin başlangıç dönemindeki yayılım hızı, coğrafi kapsam ve uygulanan erken politika önlemleri, izleyen bölümlerde yapılacak ekonomik ve ticari etkiler analizinin kavramsal ve kronolojik zeminini oluşturmaktadır. Bu nedenle, ülke grupları itibarıyla (gelişmiş, gelişmekte olan ve daha kırılgan ekonomiler) farklı risk maruziyeti ve politika kapasitesi farklılıklarının anlaşılması, sonraki karşılaştırmalı incelemeler için kritik önem taşımaktadır.

3.2. G7 Ülkelerinde Covid-19'un Ekonomik ve Ticari Etkileri

Covid-19 salgını, gelişmiş ekonomiler üzerinde İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana görülen en sert ekonomik şoklardan birini yaratmıştır. Salgın sürecinde uygulanan kapanmalar, uluslararası seyahat kısıtlamaları ve küresel tedarik zincirlerindeki kesintiler, üretim ve ticaret hacimlerinde ciddi daralmalara yol açmıştır. Bu süreç yalnızca ekonomik büyüme oranlarını aşağı çekmekle kalmamış, aynı zamanda işgücü piyasaları, dış ticaret dengeleri ve kamu maliyesi üzerinde de kalıcı etkiler bırakmıştır.

Özellikle gelişmiş ekonomilerde, hizmet sektörünün yüksek payı nedeniyle tüketim harcamaları sert biçimde gerilemiş; konaklama, ulaştırma ve perakende gibi temas yoğun sektörlerde istihdam kayıpları yaşanmıştır. Buna karşılık bilgi teknolojileri ve finans gibi

uzaktan çalışmaya elverişli sektörler görece daha dirençli kalmıştır. Bu farklılaşma, gelişmiş ekonomilerde salgının etkilerinin sektörel ve toplumsal düzeyde asimetrik olduğunu ortaya koymaktadır.

Maliye ve para politikaları açısından bakıldığında, gelişmiş ülkeler kriz döneminde "ne gerekiyorsa" yaklaşımıyla genişletici tedbir paketleri devreye almışlardır. Merkez bankaları faiz indirimleri, varlık alım programları ve kredi kolaylıklarıyla finansal sistemi desteklerken; hükümetler iş güvencesi programları, hibe ve kredi mekanizmaları ile reel sektörü korumaya çalışmıştır. Bu adımlar kısa vadede ekonomik çöküşü önlemiş olsa da uzun vadede borç sürdürülebilirliği, enflasyon baskıları ve mali disiplin tartışmalarını gündeme taşımıştır.

Salgın şoku gelişmiş ekonomilerde hem arz hem de talep yönlü etkiler yaratarak çok boyutlu bir kırılma doğurmuştur. İzleyen alt başlıklarda G7 üyesi gelişmiş ülke örnekleri üzerinden bu etkilerin somut verilerle nasıl şekillendiği incelenmiştir.

3.2.1. Amerika Birleşik Devletleri

Covid-19 salgını, Amerika Birleşik Devletleri'nde ilk olarak Ocak 2020'de Washington eyaletinde tespit edilen vaka ile gündeme gelmiştir. Şubat ayı boyunca vaka sayıları düşük seyretse de Mart ayından itibaren özellikle New York ve Kaliforniya gibi büyük eyaletlerde hızla artış göstermiştir. 13 Mart 2020'de ulusal acil durum ilan edilmiş, birçok eyalet ekonominin geniş kesimlerini kapsayan kapanma tedbirlerini yürürlüğe koymuştur. Böylece, pandeminin ekonomik ve sosyal faaliyetler üzerindeki etkileri çok kısa bir sürede belirgin hale gelmiştir (Jayawardana vd., 2024: 2).

Salgının seyri, ABD'nin federal yapısı nedeniyle eyaletler arasında farklı hız ve yoğunlukta yaşanmıştır. Örneğin, New York'ta sert karantina önlemleri uygulanırken, bazı eyaletlerde kısıtlamaların daha gevşek tutulması dikkat çekmiştir. Bununla birlikte, sağlık sistemindeki kapasite sorunları ve tedarik zincirlerindeki darboğazlar, ulusal ölçekte ortak bir ekonomik daralmaya yol açmıştır. İlk kapanmaların ardından özellikle hizmet sektöründe (eğlence, konaklama, perakende) ekonomik faaliyet büyük ölçüde durma noktasına gelmiş, işsizlik oranı Nisan 2020'de %14,7'ye ulaşarak tarihsel zirveye çıkmıştır (Vural vd., 2025: 17).

Bu bölümde ABD örneği, pandeminin ekonomik etkileri açısından beş temel boyut üzerinden incelenmiştir.

3.2.1.1. Büyüme ve Talep Bileşenleri

ABD ekonomisi, 2020 yılında reel olarak %2,1 oranında küçülmüştür. Bu daralma, 2008 küresel finans krizinden sonraki en ciddi yıllık küçülme olarak kayda geçmiştir. Özellikle yılın ikinci çeyreğinde ekonomide tarihsel düzeyde sert bir daralma yaşanmıştır. Tablo 3.1.'deki veriler ABD'nin çeyreklik ve yıllık büyüme oranlarını göstermektedir. 2020 yılı II. çeyreğinde bir önceki çeyreğe göre −%28, ardından III. çeyrekte +%34,9 oranında rekor düzeyde toparlanma ve IV. çeyrekte +%4,6 büyüme gerçekleşmiştir. Yıllık bazda ise ABD ekonomisi 2020'de %2,1 daralmış, takip eden yıllarda (2021–2024) pozitif büyüme oranları ile toparlanma sürecine girmiştir.

Tablo 3.1. ABD'de Reel GSYH Büyüme Oranları (Yıllık ve Çeyreklik)

Yıl	Çeyrek	Önceki Döneme Göre Reel GSYH'deki % lik Değişim (Çeyreklik)	Önceki Döneme Göre Reel GSYH'deki % lik Değişim (Yıllık)
2019	Q1	2,5	2,6
	Q2	3,4	
	Q3	4,8	
	Q4	2,8	
2020	Q1	-5,2	-2,1
	Q2	-28	
	Q3	34,9	
	Q4	4,6	
2021	Q1	5,7	6,2
	Q2	7	
	Q3	3,3	
	Q4	7	
2022	Q1	-1	2,5
	Q2	0,6	
	Q3	2,9	
	Q4	2,8	
2023	Q1	2,9	2,9
	Q2	2,5	
	Q3	4,7	
	Q4	3,4	
2024	Q1	0,8	2,8
	Q2	3,6	
	Q3	3,3	
	Q4	1,9	

Kaynak: www.apps.bea.gov

Bu olağanüstü dalgalanmalar, pandeminin ABD ekonomisine yarattığı şiddetli şoku ve toparlanmanın hızını açıkça göstermektedir.

Daralmanın temel nedenleri, özellikle hanehalkı tüketim harcamalarındaki sert düşüş ve özel sektör yatırımlarındaki azalma olmuştur. Buna karşılık, federal hükümetin gerçekleştirdiği yüksek ölçekli mali harcamalar ekonomideki küçülmenin daha da derinleşmesini sınırlamıştır. Özel yatırımlar da pandemi sürecinde ciddi biçimde gerilemiştir. 2020'nin ilk yarısında şirketler belirsizlik ve düşük talep nedeniyle sermaye harcamalarını azaltmış, ticari yatırımlar keskin düşmüştür. Konut yatırımları ise başlangıçta zayıflasa da düşük faiz oranlarının etkisiyle yılın ikinci yarısında toparlanma eğilimine girmiştir. Net ihracat kalemi, küresel ticaretteki daralmaya bağlı olarak küçülmeye katkıda bulunmuş, ancak ithalattaki gerileme nedeniyle net ihracatın olumsuz etkisi sınırlı kalmıştır. Bu tablo, 2020'de ABD büyüme dinamiklerinin hem iç talep hem de dış ticaret kanallarında eş zamanlı baskı altında olduğunu ortaya koymaktadır (Uzmanoglu vd., 2024: 5).

Pandemi sonrasında ise ekonomi yeniden toparlanmaya başlamıştır. 2021'de %6,2 büyüme, 2022'de %2,5, 2023'te %2,9 ve 2024'te %2,8 oranında büyüme kaydedilmiştir. Bu veriler, 2020'deki ani daralmanın ardından ABD ekonomisinin güçlü bir toparlanma gösterdiğini ortaya koymaktadır.

3.2.1.2. İşgücü Piyasası

Pandeminin işgücü piyasasına etkileri, ABD ekonomisinin en belirgin kırılma noktalarından birini oluşturmuştur. Grafik 3.1.'de yer alan ABD işgücü piyasasına ilişkin 2018–2024 dönemi verileri, Covid-19 pandemisinin istihdam dinamikleri üzerindeki etkisini çarpıcı biçimde ortaya koymaktadır. Pandemi öncesi dönemde işsizlik oranları görece istikrarlı seyretmiş ve %3,5–4,1 aralığında dalgalanmıştır. Özellikle 2018'in ikinci yarısı ile 2019 yılı boyunca kaydedilen düşük işsizlik oranları, ABD ekonomisinin tam istihdama yakın bir seviyede faaliyet gösterdiğini ve işgücü piyasasında yapısal bir istikrar bulunduğunu göstermektedir. 2019 yılının son çeyreğinde işsizlik oranının %3,5 düzeyine gerilemesi, pandemi öncesi dönemin güçlü makroekonomik konjonktürünü teyit etmektedir.

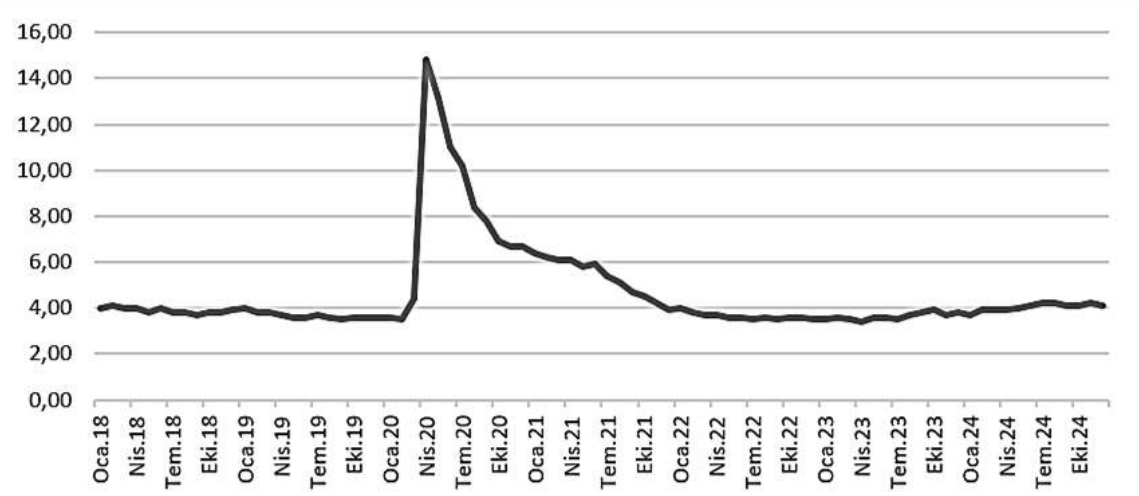

Kaynak: www.bls.gov

Grafik 3.1. ABD'de İşsizlik Oranı (%)

Grafik 3.1'e göre 2020 yılının ilk çeyreğinde işsizlik oranları hâlâ düşük düzeylerde seyretmekteyken, Covid-19 salgınının ekonomik faaliyetler üzerindeki ani ve geniş kapsamlı etkisi Mart 2020 itibarıyla açık biçimde gözlemlenmiştir. Mart 2020'de %4,4 olarak gerçekleşen işsizlik oranı, Nisan 2020'de %14,8 seviyesine yükselerek veri setindeki en yüksek düzeye ulaşmıştır. Bu artış, işgücü piyasasının pandemiye son derece duyarlı olduğunu ve şokun arz ve talep kanallarından eş zamanlı biçimde tetiklendiğini göstermektedir. Nisan 2020 verisi, ABD tarihinde Büyük Buhran sonrasında görülen en yüksek işsizlik oranı olarak kayda geçmiştir.

Pandemi şokunun ardından, 2020 yılının Mayıs–Aralık döneminde işgücü piyasasında belirgin bir toparlanma gözlenmiştir. Mayıs 2020'de %13,2 olan işsizlik oranı, yıl sonunda %6,7 düzeyine gerilemiştir. Bu toparlanma, geniş ölçekli mali teşvik paketleri, hanehalkı gelir destekleri, KOBİ koruma mekanizmaları ve kademeli yeniden açılma politikalarının işgücü piyasası üzerindeki etkilerini yansıtmaktadır. Bununla birlikte oranların pandemi öncesi düzeye dönmemesi, kalıcı arz yönlü tahribatı ve işgücü piyasasında histerezis (gecikme) etkisinin varlığını göstermektedir (Edwards vd., 2022: 4).

2021 yılı genelinde işsizlik oranında kademeli bir düşüş eğilimi kaydedilmiş; oran %6,4'ten %3,9'a doğru gerilemiştir. Bu dönem, işgücü arzının yeniden canlanması ve ekonomik faaliyet düzeyinin toparlanması ile ilişkilendirilebilir. Eylül 2021 (%4,7) ve Kasım 2021 (%4,2) değerleri, yeniden açılma sürecinin istihdam yaratma kapasitesini desteklediğini göstermektedir.

2022 yılına gelindiğinde işsizlik oranlarının %3,5–3,8 bandında istikrar kazandığı görülmektedir. Bu istikrar, pandemi sonrası dönemde işgücü piyasasının dengeye yaklaştığını ve genişlemeci mali önlemlerin etkilerinin azaldığını göstermektedir. 2023 yılında oranlar genel olarak %3,4–3,9 aralığında seyretmiş olup, yılın ikinci yarısında gözlenen sınırlı artış, sıkılaştırılmış para politikasının istihdam üzerindeki gecikmeli etkilerini işaret etmektedir.

2024 yılı itibarıyla işsizlik oranında belirgin bir yukarı yönlü eğilim ortaya çıkmıştır. Yılın ilk çeyreğinde %3,7–3,9 aralığında olan oran, yıl ortasına doğru %4,1–4,2 düzeyine yükselmiştir. Bu artış, talep yönlü yavaşlama, finansal koşullardaki sıkılaşma ve küresel ekonomik belirsizliklerin ABD işgücü piyasasına yansımasıyla ilişkilendirilebilir. Bununla birlikte işsizlik oranının tarihsel ortalamalara kıyasla hâlen düşük seviyelerde seyretmesi, işgücü piyasasının yapısal dayanıklılığının sürdüğünü göstermektedir.

Grafik 3.2'de ABD'nin tarım dışı istihdam verileri, 2018–2024 döneminde işgücü piyasasının salgın öncesi, salgın dönemi ve salgın sonrası toparlanma süreçlerini açık biçimde yansıtmaktadır. 2018 yılı boyunca tarım dışı istihdam 147,6 milyon kişi seviyesinden 149,8 milyon kişiye yükselmiş ve istikrarlı bir büyüme göstermiştir. 2019 yılında bu artış eğilimi devam etmiş; yıl sonunda istihdam 151,8 milyon kişiye ulaşarak ekonomik genişlemenin güçlü seyrini sürdürdüğünü göstermiştir.

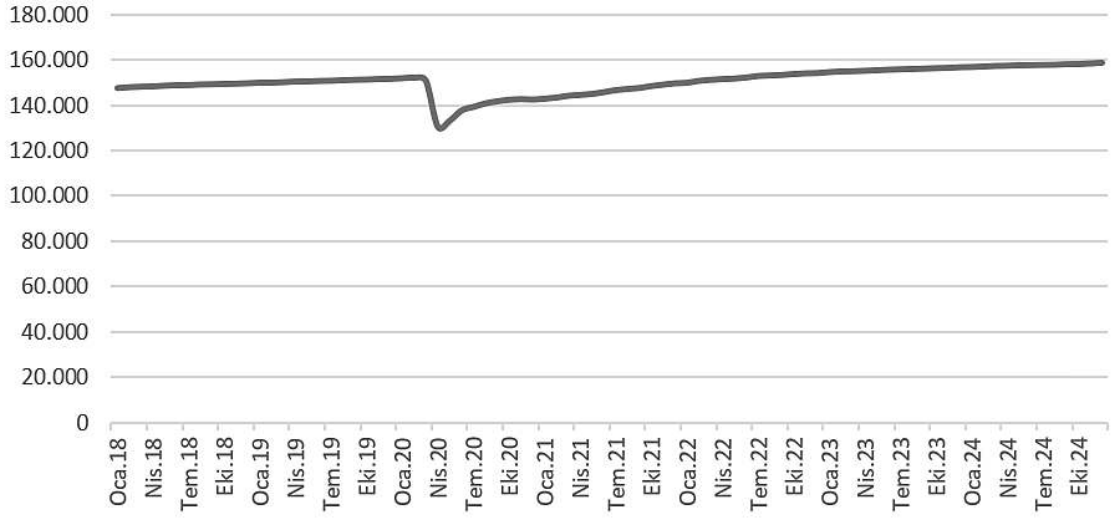

Kaynak**:** www.bls.gov

Grafik 3.2. ABD'de Tarım Dışı İstihdam Değişimi (Bin Kişi)

2020 yılı ise Covid-19 salgınının işgücü piyasasına etkilerini dramatik biçimde ortaya koymuştur. Özellikle Nisan 2020'de tarım dışı istihdam 130,4 milyon kişiye gerileyerek 20 milyondan fazla istihdam kaybı yaşanmıştır.

Grafik 3.2.'de görüldüğü üzere pandeminin ilk şoku sonrasında işgücü piyasasında hızlı bir toparlanma süreci başlamış ve Mayıs 2020'den itibaren istihdam her ay artış göstermiştir. 2020'nin ikinci yarısında istihdam yeniden 140 milyon kişi seviyesinin üzerine çıkmış ve ekonomik açılmaların etkisiyle toparlanma eğilimi güçlenmiştir. 2021 yılı boyunca toparlanma devam etmiş; yıl sonuna gelindiğinde tarım dışı istihdam 149,7 milyon kişiye ulaşmıştır. Bu artış, özellikle hizmet sektöründe yeniden işe alımların hızlanması ve federal mali teşvik paketlerinin işgücü piyasasını desteklemesi ile ilişkilendirilebilir.

2022 yılında istihdam artışları istikrarlı biçimde sürmüş ve yıl sonunda 154,3 milyon kişi seviyesine ulaşılmıştır. Bu dönemde, pandemi döneminde işgücünden ayrılan bireylerin geri dönüşü ve tüketim talebinin normale dönmesi işgücü piyasasını destekleyen temel unsurlar olmuştur. 2023 yılında tarım dışı istihdam artışı devam ederek Aralık ayında 156,9 milyon kişi seviyesine yükselmiştir. Bu dönemde istihdam artış hızının normalleştiği, ancak ABD ekonomisinin tam istihdam düzeyine yakın seyrettiği söylenebilir.

2024 yılı verileri, istihdam artışının daha ılımlı fakat devam eden bir eğilim gösterdiğini ortaya koymaktadır. Tarım dışı istihdam Ocak 2024'te 157,0 milyon kişiyken yıl sonunda 158,9 milyon kişiye yükselmiştir. Böylece ABD işgücü piyasası, pandemi öncesi seviyelerin belirgin şekilde üzerine çıkarak tarihsel açıdan güçlü bir istihdam düzeyine ulaşmıştır.

İstihdam kaybı yalnızca kısa vadeli bir şok değil, aynı zamanda üretim ve gelir dağılımı açısından kalıcı etkiler yaratabilecek bir kırılma olarak değerlendirilmiştir.

Sektörel açıdan bakıldığında, hizmet sektörü en ağır darbeyi almıştır. Özellikle eğlence ve konaklama faaliyetlerinde 7,7 milyon istihdam kaybı yaşanmış; bunun 5,5 milyonu yalnızca yiyecek-içecek hizmetlerinden kaynaklanmıştır. Eğitim, sağlık hizmetleri, perakende ve ulaşım gibi diğer temas yoğun sektörlerde de istihdam kayıpları milyonlarla ifade edilmiştir. Buna karşılık, bilgi teknolojileri ve bazı finansal hizmetler uzaktan çalışma imkanları sayesinde görece daha dirençli kalmıştır. Bu durum, farklı

sektörlerin pandemi koşullarına uyum kapasitesinde belirgin farklılıklar olduğunu göstermektedir (FED, 2021: 6).

ABD'de işgücü katılım oranı ise Grafik 3.3.'de gösterilmiştir. Buna göre, 2018 yılı boyunca işgücü katılım oranı %62,7 ile %63,0 aralığında istikrarlı bir seyir izlemiş ve 2019 yılı boyunca da %63,3 seviyesine kadar yükselerek güçlü bir işgücü arzını yansıtmıştır. 2020 yılına gelindiğinde, pandemi etkisinin belirginleşmesiyle birlikte Mart 2020'de oran %62,6'ya gerilemiş; Nisan 2020'de ise keskin bir düşüşle %60,1'e inerek incelenen dönemin en düşük seviyesini oluşturmuştur. Bu dramatik düşüş, Covid-19 sürecinde işgücünden ayrılan milyonlarca çalışanın geçici veya kalıcı olarak işgücü piyasasından çekilmesinden kaynaklanmıştır.

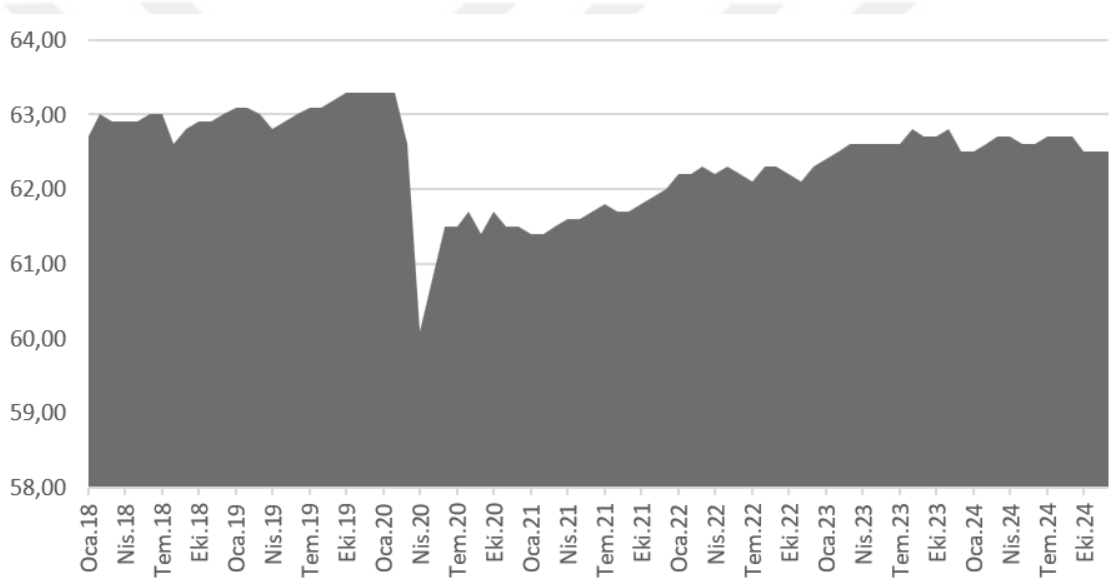

Kaynak**:** www.bls.gov

Grafik 3.3. ABD İşgücü Katılım Oranı

2020'nin ikinci yarısında ise Grafik 3.3.'te görüldüğü üzere işgücü arzında toparlanma başlamış ve işgücüne katılım oranı yıl sonunda %61,5 düzeyine yükselmiştir. 2021 yılında toparlanma eğilimi daha dengeli bir görünüm sergilemiş; yıl boyunca işgücü katılım oranı %61,4–%61,9 bandında dalgalanmış ve Aralık 2021'de %62,0 seviyesine ulaşmıştır. 2022 yılı ile birlikte pandemi sonrası normalleşme daha net şekilde hissedilmiş, işgücü katılım oranı yıl boyunca çoğunlukla %62,1–%62,3 seviyelerinde istikrar kazanmıştır. 2023 yılında toparlanma kademeli biçimde devam etmiş ve oran Mart 2023'te %62,6'ya, Ağustos 2023'te ise %62,8'e yükselerek pandemi öncesi seviyelere oldukça yaklaşmıştır. 2024 yılı boyunca işgücü katılım oranı görece yatay bir

görünüm sergilemiş; yıl boyunca %62,5–%62,7 aralığında seyrederek istikrar kazanmıştır.

3.2.1.3. Dış Ticaret ve Tedarik Zinciri

Covid-19 salgını, ABD dış ticaretinde keskin bir daralmaya yol açmış ve küresel tedarik zincirlerindeki kırılganlıkları görünür kılmıştır. Tablo 3.2, ABD'nin 2018–2024 dönemine ait toplam mal ihracatı ve ithalatı verilerini göstermektedir. Buna göre, ABD'nin ihracatı 2018 yılında 1,666 trilyon dolar seviyesindeyken, küresel ticaret savaşlarının ve özellikle 2020 yılında Covid-19 pandemisinin etkisiyle 2020'de 1,430 trilyon dolara gerilemiştir. Pandemi sonrası toparlanmayla birlikte ihracat hacmi 2021'de 1,758 trilyon dolara, 2022'de ise 2,073 trilyon dolar ile dönem içindeki en yüksek seviyesine ulaşmıştır. 2023 ve 2024 yıllarında sınırlı dalgalanmalar görülse de ihracatın 2 trilyon doların üzerinde seyrettiği ve göreli istikrar kazandığı görülmektedir.

Tablo 3.2. ABD İhracat ve İthalat Verileri

Yıllar	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
İhracat (Milyar Dolar)	1.666	1.646	1.430	1.758	2.073	2.020	2.062
İthalat (Milyar Dolar)	2.536	2.492	2.331	2.829	3.240	3.077	3.266

Kaynak: www.usitc.gov

Benzer şekilde Tablo 3.2.'nin ithalat tarafında da 2020 yılında belirgin bir düşüş yaşandığı, 2018'de 2,536 trilyon dolar olan ithalat hacminin pandemi etkisiyle 2020'de 2,331 trilyon dolara gerilediği görülmektedir. Ancak bu düşüş geçici olmuş; küresel talep artışı, mali teşvik paketleri ve tedarik zincirlerinin yeniden canlanmasıyla birlikte ithalat 2021 ve 2022 yıllarında hızlı bir yükseliş göstererek sırasıyla 2,829 ve 3,240 trilyon dolara çıkmıştır. 2023 yılında bir miktar yavaşlama yaşansa da 2024 itibarıyla ithalat hacmi yeniden artış eğilimine girmiş ve 3,266 trilyon dolar seviyesine yükselmiştir.

3.2.1.4. Maliye Politikası Tepkisi

Covid-19'un yarattığı ekonomik şok karşısında ABD, maliye politikasında tarihin en geniş çaplı müdahalelerinden birini gerçekleştirmiştir. Mart 2020'de yürürlüğe giren Koronavirüs Yardım ve Ekonomik Güvenlik (CARES) Yasası, yaklaşık 2,2 trilyon dolarlık büyüklüğü ile modern ABD tarihinin en büyük ekonomik destek programı olmuştur (Sherlock vd., 2020: 1-3). Bu paket, hem hanehalkı gelir kayıplarını telafi

etmeyi hem de işletmelerin ayakta kalmasını hedefleyen çok boyutlu önlemler içermektedir.

CARES Yasası kapsamında alınan önlemler, farklı kesimlere doğrudan ve dolaylı mali destek sağlamıştır:

- Bireylere doğrudan nakit transferleri: Kişi başına 1.200 dolar, çocuk başına 500 dolar tutarında ödemeler yapılmıştır.
- İşsizlik sigortası ödemelerinin genişletilmesi: Haftalık 600 dolarlık ek ödeme uygulanmış ve işsizlik sigortası kapsama alanı genişletilmiştir.
- Küçük işletmeler için Maaş Koruma Programı (PPP): İstihdamın korunmasına yönelik düşük faizli ve geri ödemesi affedilebilecek krediler sağlanmıştır.
- Eyalet ve yerel yönetimlere destek: 150 milyar dolarlık Koronavirus Yardım Fonu oluşturulmuştur.
- Havacılık ve ulaştırma sektörü desteği: Havayolu şirketleri ve ilgili firmalara yaklaşık 32 milyar dolar ücret desteği verilmiştir (Sherlock vd., 2020: 5).

CARES Yasası'nın ardından mali genişleme farklı yasalarla sürdürülmüştür. Aileleri Önceleyen Koronavirüs Müdahale Yasası ile sağlık hizmetleri ve ücretli izinler desteklenmiş; Maaş Koruma Programı ve Sağlık Hizmetleri Geliştirme Yasası ile küçük işletme kredileri artırılmış; yıl sonunda kabul edilen Konsolide Ödenekler Yasası (Aralık 2020) ile doğrudan transferler ve işsizlik ödemeleri yeniden devreye alınmıştır. Bu ek müdahalelerle birlikte ABD'nin Covid-19 ile mücadele için açıkladığı mali paketlerin toplam büyüklüğü 2020 yılı sonunda yaklaşık 3,5 trilyon dolara ulaşmıştır (IMF, 2021a: 7).

Bu olağanüstü mali genişlemenin kamu maliyesine yansıması sert olmuştur. 2020 mali yılında ABD federal bütçesi, pandemi kaynaklı geniş kapsamlı teşvik ve destek harcamaları nedeniyle tarihsel bir açık vermiştir. Bu yıl bütçe açığı GSYH'ye oranla önemli ölçüde artmış ve modern dönemde kaydedilen en yüksek düzeye ulaşmıştır. Bu durum, bütçe açığının borç yükü ve mali sürdürülebilirlik açısından uzun vadeli riskler taşıdığını ortaya koymaktadır. Aynı dönemde federal borç stoku da hızlı bir artış göstermiştir. Maliye politikası tepkisinin bu ölçekte uygulanması, kısa vadede ekonomik

çöküşü önlemiş olsa da uzun vadeli borç sürdürülebilirliği ve mali disiplin tartışmalarını gündeme taşımıştır (Auerbach ve Gale, 2022: 8).

3.2.1.5. Para Politikası ve Finansal İstikrar

Covid-19 salgını karşısında ABD Merkez Bankası (FED), modern tarihinde benzeri görülmemiş hızda ve kapsamda bir para politikası tepkisi vermiştir. 15 Mart 2020'de Federal Açık Piyasa Komitesi, politika faizini %0–0,25 aralığına indirmiş ve böylece finansal piyasalara güven vermeyi amaçlamıştır (FED, 2020: 18). Bu adım, küresel finansal piyasalarda belirsizliğin zirve yaptığı bir dönemde kredi koşullarını gevşetmeyi ve likiditeyi korumayı hedeflemiştir.

Faiz indiriminin yanı sıra FED, büyük ölçekli varlık alım programlarını yeniden başlatmış ve hızla genişletmiştir. Hazine tahvilleri ile mortgage destekli menkul kıymet alımları artırılmış; FED bilançosu 2020'nin Şubat ayında 4,2 trilyon dolar iken yıl sonunda 7,4 trilyon doların üzerine çıkmıştır (Elmendorf vd., 2025: 6). Bu genişleme, yalnızca finansal piyasalarda güveni tesis etmekle kalmamış, aynı zamanda konut kredisi faizleri ve uzun vadeli borçlanma maliyetlerini aşağı çekerek reel ekonomi üzerinde de destekleyici rol oynamıştır.

FED ayrıca finansal sistemin farklı kesimlerine doğrudan likidite sağlamak amacıyla çok sayıda acil kredi ve likidite programı devreye almıştır:

- Ticari Senet Finansman Kolaylığı (Commercial Paper Funding Facility): Covid-19 salgınında şirketlerin kısa vadeli finansmana erişimini güvence altına almak ve kredi piyasalarında güveni yeniden tesis etmek için.
- Birincil Piyasa Şirket Tahvili Finansman Kolaylığı (Primary Market Corporate Credit Facility) ve İkincil Piyasa Şirket Tahvili Finansman Kolaylığı (Secondary Market Corporate Credit Facility): Büyük şirketlerin doğrudan yeni tahvil ve senet ihraç ederek fonlanmasını ve şirketlerin daha önce çıkardıkları tahvillerin ikincil piyasadaki fiyat istikrarını sağlamak.
- Yerel Yönetim Likidite Destek Mekanizması (Municipal Liquidity Facility): Covid-19 nedeniyle gelir kaybı yaşayan eyaletler, belediyeler ve ilçelerin kısa vadeli nakit ihtiyacını karşılamak için.
- Maaş Koruma Programı (PPP) Kredileri için Likidite Destek Mekanizması (Paycheck Protection Program Liquidity Facility): FED, bankaların

verdikleri PPP kredilerini teminat olarak kabul edip karşılığında düşük maliyetli likidite sağlamıştır. Böylece: Bankalar likidite sıkıntısı yaşamadan PPP kredilerini dağıtmaya devam edebilmiş, küçük işletmelere daha hızlı ve geniş kapsamlı finansman aktarımı sağlanmıştır.

- Varlığa Dayalı Menkul Kıymet Kredilendirme Programı (Term Asset-Backed Securities Loan Facility): Hanehalkı ve küçük işletmelere kredi akışını desteklemek için finansal piyasalardaki varlığa dayalı menkul kıymet piyasasına likidite sağlamak.

Bu programların büyük bölümü, Hazine Bakanlığı'nın sağladığı teminatlarla desteklenmiş ve yalnızca bankacılık sistemine değil, doğrudan reel sektör firmalarına ve yerel yönetimlere de likidite aktarımı yapılmıştır (FED, 2025a: 15). Böylece FED, klasik para politikası araçlarının ötesine geçerek finansal sistemin farklı katmanlarına müdahale etmiştir.

Finansal istikrar açısından bakıldığında, FED'in hızlı ve çok yönlü tepkisi, piyasalarda panik satışlarının yavaşlamasına, kredi makaslarının daralmasına ve hisse senedi piyasalarında güvenin yeniden tesis edilmesine katkı sağlamıştır. Bununla birlikte, FED'in bilançosundaki hızlı genişleme ve piyasalara doğrudan müdahale araçlarının çeşitlenmesi, uzun vadede finansal istikrar, enflasyon baskıları ve merkez bankası bağımsızlığı konularında tartışmalara yol açmıştır (Dynan ve Elmendorf, 2024: 22).

3.2.2. Birleşik Krallık

Covid-19 salgını, Birleşik Krallık'ta ilk olarak Ocak 2020'nin sonunda doğrulanan vakalarla gündeme gelmiş, Mart 2020'den itibaren vaka sayılarında hızlı bir artış kaydedilmiştir. 23 Mart 2020'de hükümet ulusal çapta ilk tam kapanmayı ilan etmiş ve bu tarihten itibaren "stay at home" (evde kal) politikası yürürlüğe girmiştir. Okullar kapatılmış, zorunlu olmayan işyerleri faaliyetlerini durdurmuş, uluslararası seyahatler sınırlandırılmış ve yalnızca temel ihtiyaçlara yönelik hareketlere izin verilmiştir (Cairney, 2021: 95).

Birleşik Krallık'ın pandemiye tepkisi, başlangıçta "sürü bağışıklığı" stratejisinin tartışılması nedeniyle gecikmeli olmuş, ancak kısa sürede artan vaka ve ölüm sayıları karşısında katı kapanma tedbirlerine yönelinmiştir. İlk kapanma döneminde özellikle Londra başta olmak üzere büyük şehirlerde ekonomik ve sosyal hayat neredeyse tamamen

durmuş, hizmet sektöründe faaliyetler keskin biçimde azalmıştır. Pandeminin yoğunlaştığı ilk dalgada sağlık sistemi büyük bir baskı altına girmiş, Ulusal Sağlık Servisi hastane yatak kapasitesi ve yoğun bakım imkanlarında ciddi sorunlarla karşı karşıya kalmıştır (ONS, 2021a: 38).

Ülkenin federal olmayan üniter yapısı içinde İngiltere, İskoçya, Galler ve Kuzey İrlanda yönetimleri bazı kısıtlamaları farklı zamanlarda ve farklı yoğunlukta uygulamışlardır. Örneğin, İskoçya ve Galler bazı dönemlerde İngiltere'den daha uzun süreli kısıtlamaları sürdürmüştür. Bununla birlikte, ulusal çapta özellikle hizmet sektörüne dayalı ekonomide (finans, turizm, konaklama, perakende) faaliyetler sert biçimde daralmış ve işsizlik oranları hızla yükselmiştir.

Birleşik Krallık ekonomisi 2020 yılında reel olarak %10,3 oranında daralmıştır. Bu oran Birleşik Krallık tarihinde kaydedilen en yüksek yıllık küçülme olup, pandeminin ülke ekonomisine etkilerinin benzeri görülmemiş düzeyde olduğunu ortaya koymaktadır. Bu oran, G7 ülkeleri arasında en keskin daralmayı ifade etmektedir. Kapanma tedbirlerinin sıkı ve uzun sürmesi, özellikle temas yoğun hizmet sektörünü vurmuş; buna karşılık dijital hizmetler ve uzaktan çalışma imkanları sınırlı bir denge unsuru sağlayabilmiştir (Gupta vd., 2023: 14).

Sonuç olarak, Birleşik Krallık örneğinde pandemi süreci hem sağlık sistemi hem de ekonomik faaliyetler üzerinde ağır baskılar yaratmış; 2020 yılındaki sert daralma, ülkenin küresel krizlere karşı kırılganlığını açık biçimde göstermiştir. Hükümetin uyguladığı mali ve parasal politikalar, sonraki alt başlıklarda ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

3.2.2.1. Büyüme ve Talep Bileşenleri

Birleşik Krallık ekonomisi Tablo 3.3.'te görüldüğü üzere 2020 yılında %10,3 oranında daralmıştır, bu dramatik daralma, 2008 küresel finans krizindeki küçülmenin neredeyse iki katı büyüklüğünde olup, pandeminin ülke ekonomisine etkilerinin benzeri görülmemiş düzeyde olduğunu ortaya koymaktadır.

Daralmanın en sert hissedildiği dönem, 2020 ikinci çeyrek olmuştur; bu dönemde GSYH, önceki çeyreğe göre −%20,3 azalmış, üçüncü çeyrekte ise %16,8 oranında tarihi bir toparlanma kaydedilmiştir. Son çeyrekte büyüme %1,4 ile sınırlı kalsa da bu dalgalanmalar pandeminin ekonomi üzerindeki şiddetli etkilerini açıkça göstermektedir.

Tablo 3.3. Birleşik Krallıkta GSYH Büyüme Oranları (Yıllık ve Çeyreklik)

Yıl	Çeyrek	Önceki Döneme Göre Reel GSYH'deki % lik Değişim (Çeyreklik)	Önceki Döneme Göre Reel GSYH'deki % lik Değişim (Yıllık)
2019	Q1	0,7	1,6
	Q2	0,3	
	Q3	0,7	
	Q4	0	
2020	Q1	-2,7	-10,3
	Q2	-20,3	
	Q3	16,80	
	Q4	1,40	
2021	Q1	-1,00	8,6
	Q2	7,30	
	Q3	1,70	
	Q4	1,50	
2022	Q1	0,7	4,8
	Q2	0,3	
	Q3	0,1	
	Q4	0,3	
2023	Q1	0,1	0,4
	Q2	0	
	Q3	-0,1	
	Q4	-0,2	
2024	Q1	0,9	1,1
	Q2	0,5	
	Q3	0	
	Q4	0,1	

Kaynak: www.ons.gov.uk

Talep bileşenleri açısından incelendiğinde, hanehalkı tüketim harcamaları sert biçimde gerilemiştir. Özellikle perakende, ulaşım, konaklama ve restoran hizmetleri pandemi kısıtlamalarından doğrudan etkilenmiş, özel tüketim 2020 yılında reel olarak %10'un üzerinde bir azalma göstermiştir. Bu daralma, toplam küçülmenin ana kaynağı olmuştur. Yatırımlar da belirsizlik ve finansman koşullarındaki zorluklar nedeniyle gerilemiş; sabit sermaye yatırımları yaklaşık %10,7 oranında düşmüştür. Konut yatırımlarında yılın ilk yarısında büyük bir daralma yaşanmış, ancak düşük faiz oranları sayesinde ikinci yarıda kısmi bir toparlanma görülmüştür. Kamu harcamaları ise özellikle sağlık sektörü ve pandemiyle mücadele kapsamında artmış, böylece GSYH'de daha derin bir daralmanın önlenmesine yardımcı olmuştur (Blakeley, 2020: 83).

Net ihracat kalemi de küçülmeye sınırlı ölçüde katkıda bulunmuştur. Mal ve hizmet ihracatındaki sert daralma, ithalattaki düşüşle kısmen dengelenmiş olsa da 2020 yılında dış talep büyümeye negatif katkı yapmıştır. Bu gelişmelerin ayrıntılı analizi dış ticaret başlığında ele alınacaktır.

3.2.2.2. İşgücü Piyasası

Covid-19 salgını, Birleşik Krallık işgücü piyasasında İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana görülen en sert bozulmalardan birine yol açmıştır. Grafik 3.4.'te işsizlik oranı 2020'nin ilk aylarında görece yatay seyrederken, yılın sonuna doğru %5 civarına yükselmiş ve 2021 başında yaklaşık %5,1–%5,2 ile zirve yapmıştır. İstihdam edilenlerin toplam sayısı 2020'nin ikinci çeyreğinde 220 bin kişi azalmış, yıl sonuna gelindiğinde ise kayıplar 600 bin kişiye yaklaşmıştır. Bununla birlikte, işsizlik oranının diğer gelişmiş ülkelere kıyasla görece sınırlı kalması, hükümetin uyguladığı geniş kapsamlı iş güvencesi mekanizmasına bağlanmaktadır.

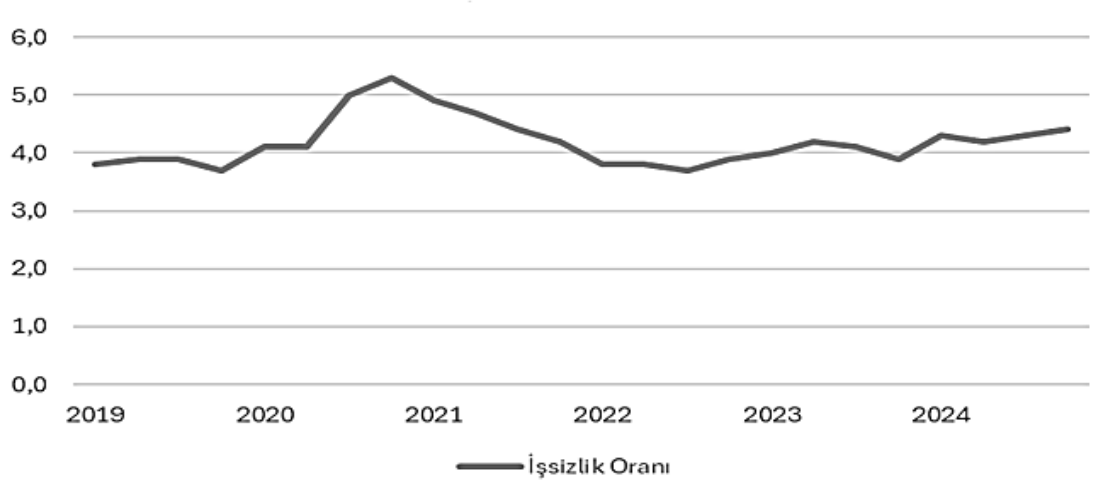

Kaynak: www.ons.gov.uk

Grafik 3.4. Birleşik Krallık İşsizlik Oranları

Bu dönemde işgücü piyasasının en belirleyici unsuru, hükümet tarafından devreye alınan Koronavirüs İş Güvencesi Programı olmuştur. Kamuoyunda "furlough scheme" olarak bilinen bu sistem sayesinde, işverenlerin faaliyetlerini kısmen ya da tamamen durdurmak zorunda kaldıkları çalışanlarının ücretlerinin %80'i kamu tarafından karşılanmış, bu oran ayda 2.500 sterline kadar sınırlandırılmıştır. 2020'nin Nisan ayında yaklaşık 8,9 milyon çalışanın bu kapsama alındığı ve işgücü kayıplarının büyük ölçüde bu sayede frenlendiği kaydedilmiştir. Böylece Birleşik Krallık'ta işsizlik oranı dramatik artışlar göstermemiş, ancak İş Güvencesi Programı çalışan sayısının yüksekliği gizli işsizlik tartışmalarını gündeme taşımıştır (Stuart vd., 2021: 910).

Sektörel açıdan bakıldığında, pandemiden en çok konaklama, yiyecek-içecek hizmetleri, perakende ve ulaştırma sektörleri etkilenmiştir. Birleşik Krallık Ulusal İstatistik Ofisi (Office for National Statistics) verilerine göre bu alanlarda istihdam 2020

boyunca sert düşüş göstermiştir. Buna karşılık, finans, sigorta ve kamu sektörü gibi faaliyetler uzaktan çalışma imkanları sayesinde daha dirençli kalmıştır. Ayrıca, Koronavirüs İş Güvencesi Programı kapsamındaki desteklerin çoğunlukla düşük gelirli işlerde yoğunlaşması, işgücü piyasasında eşitsizliklerin daha görünür hale gelmesine yol açmıştır. Kadın çalışanlar (özellikle perakende ve hizmet sektörlerinde yoğunlaşan istihdamları nedeniyle) ve genç işçiler pandemiden orantısız biçimde etkilenmiş, işgücü arzında yapısal sorunlar derinleşmiştir (Blundell vd., 2022: 611).

Tablo 3.4. Birleşik Krallık Sektörel İstihdam Değişimleri (2019-2020)

Sektör	Değişim (Kişi)	Değişim (%)
Sağlık	+75.700	+1,9
Eğitim	+32.900	+1,2
Kamu yönetimi	+25.900	+1,9
Konaklama ve yiyecek hizmetleri	−182.300	−7,7
Diğer hizmetler	−128.400	−9,3
Kamu sektörü toplamı	+114.600	+2,1
Özel sektör toplamı	−685.400	−2,7

Kaynak: www.ons.gov.uk

Tablo 3.4. Birleşik Krallık'ta Sektörel İstihdam Değişimleri (2019–2020) verileri, pandeminin işgücü piyasasında yarattığı asimetrik etkileri açık biçimde ortaya koymaktadır. Özellikle konaklama ve yiyecek hizmetleri sektörü, 182,300 kişilik istihdam kaybı ve %−7,7 oranındaki düşüş ile en ağır daralmayı yaşamıştır. Benzer şekilde, diğer hizmet faaliyetlerinde istihdam %−9,3 oranında azalmış ve 128,400 kişilik kayıp kaydedilmiştir. Buna karşılık, sağlık sektörü (+75,700 kişi; +%1,9), eğitim sektörü (+32,900 kişi; +%1,2) ve kamu yönetimi (+25,900 kişi; +%1,9) gibi sektörlerde istihdam artışı gözlenmiştir.

3.2.2.3. Dış Ticaret ve Tedarik Zinciri

Covid-19 salgını, Birleşik Krallık dış ticaretinde son yılların en sert bozulmalarından birine yol açmıştır. ONS verilerine göre Grafik 3.5.'te 2020 yılında toplam mal ve hizmet ihracatı bir önceki yıla göre %14,7 azalmış, ithalat ise %17,8 düşüş göstermiştir. Bu daralma hem küresel talepteki ani düşüş hem de karantina önlemlerinin tedarik zincirlerinde yarattığı kesintilerle ilişkilidir. Özellikle AB ile ticarette yaşanan daralma dikkat çekmiştir; 2020'nin ikinci yarısında Brexit geçiş sürecinin yarattığı belirsizlikler de bu düşüşü pekiştirmiştir.

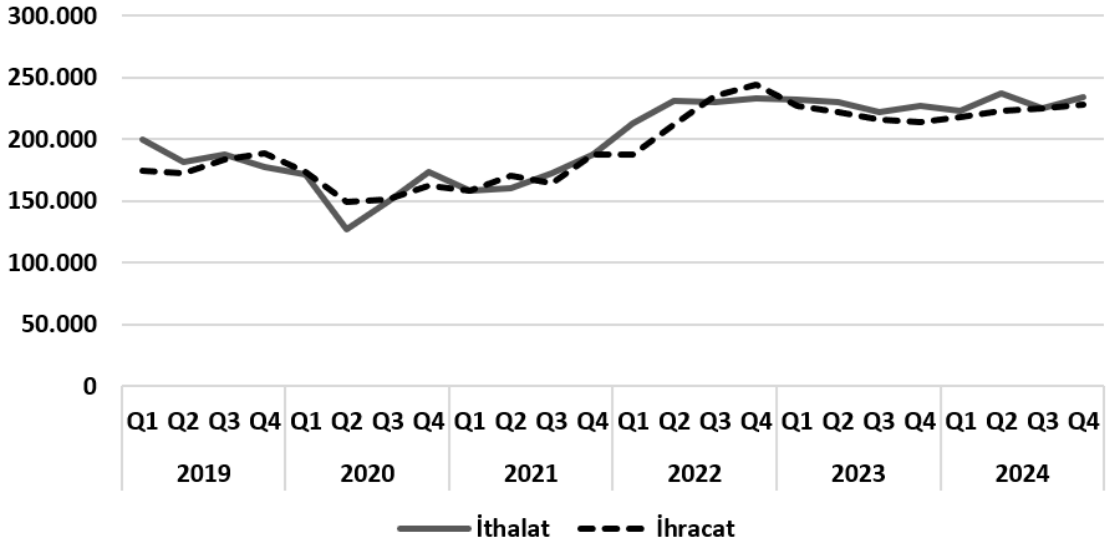

Kaynak**:** www.ons.gov.uk

Grafik 3.5. Birleşik Krallık İthalat-İhracat

Sektörel düzeyde, ihracatta en dramatik kayıplar otomotiv, havacılık ve makine imalatında yaşanmıştır. Otomotiv ihracatı bir önceki yıla kıyasla %31,9, havacılık ihracatı %30,2, makine imalatı ise %20,7 oranında gerilemiştir. Enerji ürünlerinde %29,8 oranında düşüş kaydedilmiştir. Buna karşılık, kimyasal ürünlerde daralma yalnızca %6,5 ile sınırlı kalmış, finansal hizmetler %7,8 düşüş göstermiştir. En sert kayıp ise turizm ve seyahat hizmetlerinde gerçekleşmiş, bu alanda ihracat %63,1 oranında azalmıştır (WTO, 2021: 32).

Tablo 3.5. Birleşik Krallık Sektörel İhracat Değişim % (2019-2020)

Sektör	2019 İhracat (Milyar £)	2020 İhracat (Milyar £)	Değişim (%)
Otomotiv	36	24,5	-31,9
Havacılık	31,5	22	-30,2
Makine İmalatı	29	23	-20,7
Kimyasal Ürünler	62	58	-6,5
Enerji Ürünleri	28,5	20	-29,8
Turizm ve Seyahat Hizmetleri	42	15,5	-63,1
Finansal Hizmetler	64	59	-7,8

Kaynak: www.ons.gov.uk

Tablo 3.5. salgının ihracat üzerinde yarattığı asimetrik etkileri açıkça ortaya koymaktadır. Üretime dayalı sektörler (otomotiv, havacılık, makine, enerji) küresel talep şokları ve arz yönlü kısıtlar nedeniyle sert daralmalar yaşamıştır. Hizmet ticaretinde özellikle seyahat ve turizm faaliyetlerinin durma noktasına gelmesi, ihracat kayıplarını derinleştirmiştir. Buna karşılık, kimyasal ürünler ve finansal hizmetlerde düşüşler daha

sınırlı kalmıştır. Çünkü pandemi ile mücadelede kimyasal ürünler etkin bir rol oynarken, pandeminin neden olduğu ekonomik koşullarla mücadelede ise finansal hizmet sektörü etkin bir rol oynamıştır. Bu durum iki sektörün kriz koşullarına daha dirençli bir performans göstermelerine neden olmuştur.

Tedarik zinciri açısından, pandemi Birleşik Krallık'ın Avrupa Birliği'ne olan bağımlılığını da görünür hale getirmiştir. Gıda ve ilaç gibi stratejik ürünlerde sınır geçişlerindeki gecikmeler ve lojistik darboğazlar, arz şoklarına neden olmuştur. Özellikle 2020 ilkbaharında tıbbi malzemeler ve kişisel koruyucu ekipman tedariğinde yaşanan sıkıntılar, ülkenin sağlık sisteminde büyük baskı yaratmıştır. Ayrıca küresel konteyner taşımacılığındaki maliyet artışları ithalat maliyetlerini yükseltmiş, enflasyonist baskıları artırmıştır (Stuart vd., 2021: 910).

Sonuç olarak, 2020'de Birleşik Krallık dış ticaretindeki daralma yalnızca küresel talep şokları ile açıklanamaz; aynı zamanda Brexit süreciyle birleşen arz yönlü tedarik zinciri sorunları da bu daralmayı derinleştirmiştir. Bu süreç, ülkenin ticaret stratejisinde tedarik güvenliği, lojistik altyapı güçlendirme ve AB sonrası dönemde alternatif ticaret ortaklıkları konularının öncelikli hale gelmesine yol açmıştır.

3.2.2.4. Maliye Politikası Tepkisi

Covid-19'un yarattığı ekonomik şok karşısında Birleşik Krallık hükümeti, modern dönemde benzeri görülmemiş büyüklükte mali destek programları uygulamıştır. Birleşik Krallık Hazine Bakanlığı (HM Treasury) verilerine göre, 2020 yılında açıklanan toplam destek paketlerinin büyüklüğü 350 milyar sterline yaklaşmıştır, bu da GSYH'nin yaklaşık %16'sına karşılık gelmektedir. Bu destekler hem hanehalkı gelirlerini korumayı hem de firmaların nakit akışlarını sürdürmesini hedeflemiştir (Spencer, 2023: 86).

En dikkat çeken düzenleme, kamuoyunda "furlough scheme" olarak bilinen Koronavirüs İş Güvencesi Programı olmuştur. Bu program kapsamında işverenlerin faaliyetleri kısmen veya tamamen durdurulan çalışanlarının ücretlerinin %80'i kamu tarafından karşılanmış, bu oran ayda 2.500 sterline kadar sınırlandırılmıştır. 2020 baharında yaklaşık 8,9 milyon çalışan bu programdan faydalanmıştır. Bu sayede işsizlik oranı daha yüksek seviyelere ulaşmadan frenlenmiş, ancak uzun süreli kamu desteğinin mali yükü tartışma konusu olmuştur (Akanni vd., 2024: 150).

Hane halklarını doğrudan destekleyen önlemler arasında Serbest Meslek Gelir Destek Planı yer almıştır. Serbest çalışanlara gelir desteği sağlanmış, ilk aşamada üç ay için kârlarının %80'i oranında ödeme yapılmıştır. Ayrıca düşük gelirli hanelere yönelik sosyal güvenlik ve gelir desteği ödemeleri artırılmış, sosyal yardımlarda geçici genişlemeler gerçekleştirilmiştir (Spencer, 2023: 89).

Covid-19 salgınının ekonomik etkilerini hafifletmek amacıyla Birleşik Krallık'ta işletmelere yönelik çeşitli mali destek mekanizmaları devreye alınmıştır. Bu kapsamda, Koronavirüs İşletme Kesintisi Kredi Programı (Coronavirus Business Interruption Loan Scheme) ve Geri Sıçrama Kredisi Programı (Bounce Back Loan Scheme) aracılığıyla küçük ve orta ölçekli işletmelerin nakit akışları güvence altına alınmaya çalışılmıştır. Kredi mekanizmalarına ek olarak, özellikle salgından en olumsuz etkilenen konaklama, yiyecek-içecek ve turizm sektörlerinde katma değer vergisi oranı geçici olarak %20'den %5'e indirilmiş, daha sonra kademeli biçimde %12,5'e yükseltilmiş ve nihayetinde 1 Nisan 2022 itibarıyla tekrar %20 seviyesine çıkarılmıştır. Bu düzenlemeler, salgın koşullarında faaliyetlerini sürdürmekte zorlanan sektörlere maliyet avantajı sağlamış, işletmelerin nakit akışlarını ve istihdam kapasitelerini korumalarına katkıda bulunmuştur. Ayrıca, söz konusu sektörlerde vergi ertelemeleri ve ödeme kolaylıkları tanınarak firmaların likidite sıkışıklığının azaltılması hedeflenmiştir (Brown ve Rocha, 2020: 2-3).

Bu olağanüstü mali genişleme, Birleşik Krallık kamu maliyesinde ciddi bir bozulmaya yol açmıştır. 2020 yılında bütçe açığı 327 milyar sterline ulaşmış, bu rakam Grafik 3.6'ya göre GSYH'nin %15'ine denk gelerek modern dönemde kaydedilen en yüksek açık olmuştur. Kamu borcu da GSYH'nin %100'üne yaklaşarak son yüzyılın en yüksek seviyesine çıkmıştır. Dolayısıyla maliye politikası kısa vadede ekonomik çöküşü önlemiş olsa da uzun vadede borç sürdürülebilirliği ve mali disiplin konularında ciddi tartışmaları beraberinde getirmiştir.

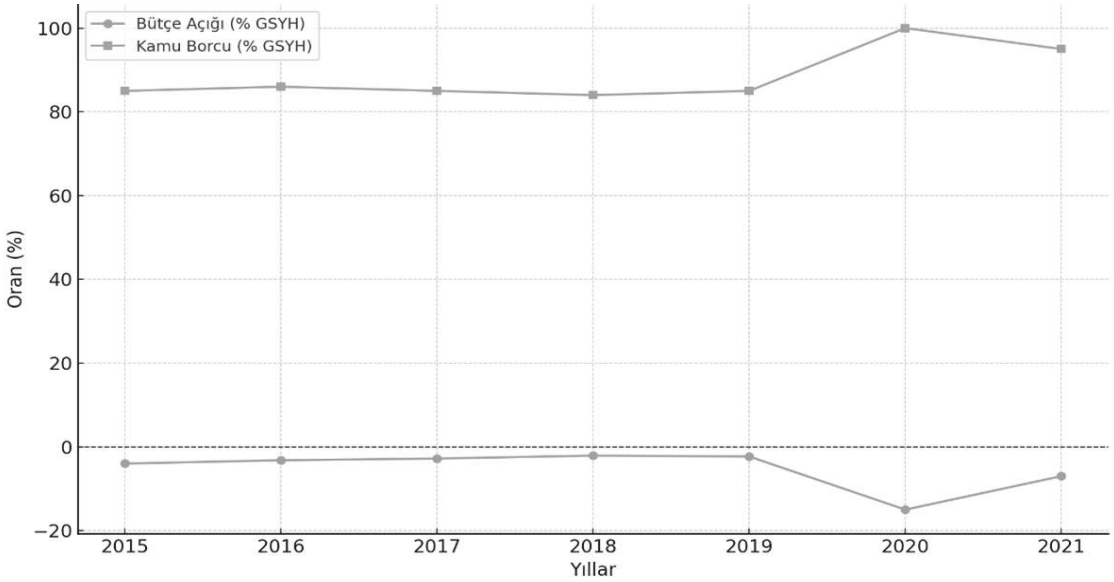

Kaynak**:** www.ons.gov.uk

Grafik 3.6. Birleşik Krallık Bütçe Açığı ve Kamu Borcu

3.2.2.5. Para Politikası ve Finansal İstikrar

Covid-19 şokuna karşı Birleşik Krallık Merkez Bankası, tarihsel ölçekte hızlı ve kapsamlı bir para politikası tepkisi vermiştir. Mart 2020'de Birleşik Krallık Merkez Bankası politika faizini %0,75'ten %0,25'e, ardından %0,10'a düşürmüş ve faiz oranlarını tarihin en düşük seviyelerine çekmiştir. Bu adımların amacı finansal piyasalarda güven tesis etmek, kredi koşullarını gevşetmek ve şirketlerin nakit akışını desteklemek olmuştur (Giese ve Haldane, 2020: 207).

Faiz indirimlerinin yanında Birleşik Krallık Merkez Bankası, büyük ölçekli varlık alım programlarını genişletmiştir. Niceliksel Gevşeme programı çerçevesinde devlet tahvili ve şirket tahvili alımları artırılmış, toplam varlık alım hedefi 2020 sonunda 895 milyar sterline çıkarılmıştır. Bu genişleme, finansal sistemde likiditeyi artırarak kamu ve özel sektör borçlanma maliyetlerini düşürmüş, piyasaların istikrar kazanmasına katkı sağlamıştır (Rathnayaka vd., 2024: 154).

Finansal istikrar açısından ise Birleşik Krallık Merkez Bankası, yalnızca faiz ve Nicel Gevşeme politikası araçlarıyla sınırlı kalmamış, aynı zamanda reel sektörü doğrudan destekleyen programlar da devreye almıştır. Covid-19 Kurumsal Finansman Kolaylığı ile büyük ölçekli firmalara kısa vadeli finansman sağlanmış, Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelere Yönelik Ek Teşvikli Uzun Vadeli Fonlama Programı aracılığıyla bankalara küçük ve orta ölçekli işletmelere kredi sağlamaları için uygun maliyetli kaynak

aktarılmıştır. Bu mekanizmalar, bankacılık sistemi aracılığıyla reel ekonomiye likidite akışını hızlandırmıştır (Congreve vd., 2021:4).

Sonuç olarak, Birleşik Krallık Merkez Bankası'nın faiz indirimleri, varlık alımları ve hedeflenmiş kredi destekleri, Birleşik Krallık ekonomisinin pandemi döneminde finansal çöküşe sürüklenmesini önlemiş, ancak merkez bankası bilançosunun hızlı genişlemesi uzun vadeli enflasyon baskıları ve maliye–para politikası koordinasyonu tartışmalarını beraberinde getirmiştir. Bu çerçevede, Birleşik Krallık deneyimi para politikasının kriz dönemlerinde yalnızca finansal istikrarı değil, aynı zamanda reel sektörde istihdam ve üretim sürekliliğini de gözetmesi gerektiğini ortaya koymuştur.

3.2.3. Almanya

Covid-19 salgını, Almanya'da ilk kez 27 Ocak 2020'de Bavyera'da kaydedilen bir vaka ile gündeme gelmiştir. Mart ayından itibaren vaka sayılarının hızla artması, 22 Mart 2020'de ülke genelinde temas kısıtlamaları, okulların kapanması, perakende dışı işletmelerin faaliyetlerinin durdurulması ve kamusal etkinliklerin askıya alınması gibi sert tedbirlerin alınmasına yol açmıştır. Federal yapıya rağmen, kararların büyük bölümü eyaletler arası koordinasyon toplantılarında alınmış ve ulusal ölçekte uyumlaştırılmıştır. Bu durum, salgına karşı merkezi koordinasyonun görece güçlü olduğu bir model ortaya çıkarmıştır (Betsch vd., 2020: 1255).

Kapanma önlemleri kısa sürede ekonomik ve toplumsal etkilerini göstermiştir. Özellikle perakende, ulaşım, eğlence ve turizm sektörlerinde faaliyetler durma noktasına gelmiş; Almanya'nın ihracat odaklı sanayi yapısı küresel tedarik zinciri kırılmalarından doğrudan etkilenmiştir. İlkbaharda sert daralma yaşayan ekonomi, yaz aylarında vaka sayılarının azalmasıyla geçici bir toparlanma sürecine girmiştir. Ancak sonbaharda ikinci dalganın etkisiyle Kasım 2020'de "hafif kapanma" ve Aralık 2020'de kapsamlı kapanma önlemleri yeniden devreye alınmıştır (Freeman ve Baldwin, 2020: 6).

Sağlık sistemi kapasitesi diğer birçok Avrupa ülkesine kıyasla güçlü olsa da pandeminin ilk aylarında kişisel koruyucu ekipman ve bazı tıbbi cihazların tedarikinde ciddi sıkıntılar yaşanmıştır. Bu durum, Almanya'nın küresel tedarik zincirlerine bağımlılığını ve stratejik stok yönetiminin önemini gündeme taşımıştır.

Sonuç olarak, Almanya örneği pandemi sürecinde hem federal koordinasyonun işleyişini hem de ihracat odaklı ekonomik yapının kırılganlıklarını gözler önüne

sermektedir. Takip eden alt başlıklarda bu etkiler büyüme ve talep bileşenleri, işgücü piyasası, dış ticaret ve tedarik zincirleri ile maliye ve para politikası tepkileri çerçevesinde ayrıntılı olarak incelenmiştir.

3.2.3.1. Büyüme ve Talep Bileşenleri

Almanya ekonomisi 2020'de Grafik 3.7.'de görüldüğü üzere reel olarak %3,7 oranında küçülmüştür. Bu daralmanın temelinde özel tüketim ve yatırımlardaki sert düşüşler yer alırken, kamu harcamalarındaki artış kısmen telafi edici bir rol oynamıştır. 2020'nin ikinci çeyreğinde sert kapanma önlemleriyle birlikte GSYH çeyrekten çeyreğe tarihi ölçüde gerilemiş, yaz aylarında kademeli açılmalarla güçlü ancak eksik kalan bir toparlanma yaşanmıştır. 2021'de ekonomi %2,6 büyüme kaydederken, 2022'de %1,8'lik ılımlı bir büyüme gerçekleşmiş; 2023'te ise enerji krizinin etkisiyle %0,3 oranında sınırlı bir büyüme gerçekleşmiştir.

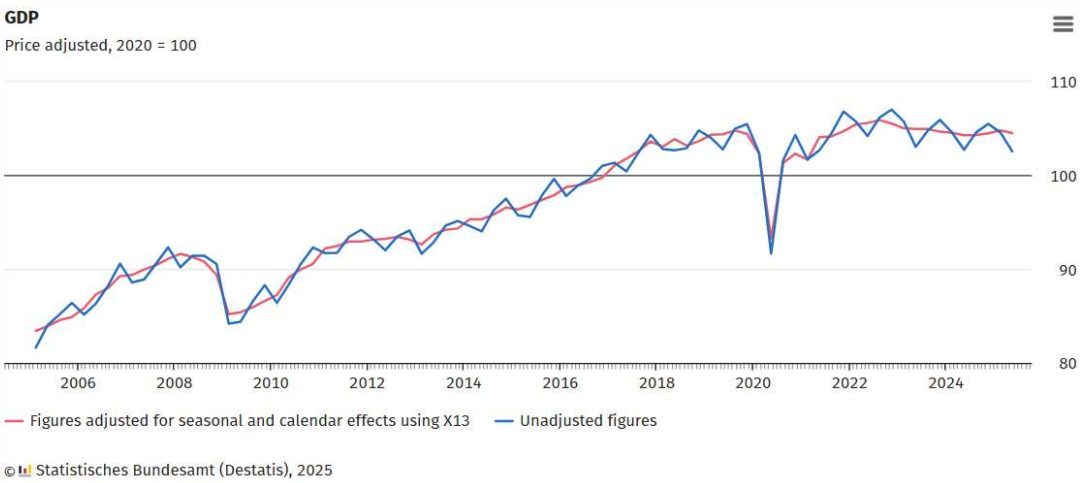

Kaynak: www.destatis.de

Grafik 3.7. Almanya GSYH Büyüme Oranları

Salgının etkisi özellikle talep tarafında belirginleşmiştir. 2008/2009 küresel finans krizinde olduğu gibi kamu ve özel tüketim tarafından desteklenmiş bir görünüm yerine, 2020'de hanehalkı nihai tüketim harcamaları reel olarak %6,0 oranında düşmüş ve bu, modern istatistiklerde eşi benzeri görülmemiş bir azalış olmuştur. Buna karşılık kamu kesiminin nihai tüketim harcamaları %3,4 artarak salgın sürecinde istikrar sağlayıcı bir unsur olmuştur. Bu artış, büyük ölçüde koruyucu ekipman alımları ve sağlık hizmetlerine yapılan harcamalardan kaynaklanmıştır. Tablo 3.6. da Almanya ekonomisinde 2019-2020 talep bileşenlerinin yıllık değişimlerini özetlemektedir.

Tablo 3.6. Almanya Talep Bileşenlerinin Yıllık Değişimi (2019-2020)

Bileşen	2019	2020	Yıllık Değişim (%)
Hanehalkı Tüketim Harcamaları	1.784,3 milyar €	1.676,0 milyar €	-6,1
Sabit Sermaye Yatırımları	650,1 milyar €	627,3 milyar €	-3,5
Kamu Harcamaları	707,6 milyar €	734,1 milyar €	+3,7
Mal ve Hizmet İhracatı	1.562,0 milyar €	1.381,3 milyar €	-11,6
Mal ve Hizmet İthalatı	1.361,4 milyar €	1.203,8 milyar €	-11,6

Kaynak: www.destatis.de

Brüt sabit sermaye oluşumu, 2008/2009 mali krizinden bu yana en büyük düşüşünü kaydetmiş ve fiyat etkilerinden arındırılmış olarak %3,5 gerilemiştir. Ancak bu genel eğilime karşılık inşaat yatırımları %1,5 artış göstermiştir. Makine ve teçhizat yatırımlarında ise %12,5'lik sert bir azalış görülmüştür. Özellikle araştırma ve geliştirme gibi "diğer sabit varlıklar" kategorisinde de %1,1 oranında gerileme yaşanmıştır.

3.2.3.2. İşgücü Piyasası

Salgın, Almanya işgücü piyasasında belirgin ancak göreli olarak sınırlı bir bozulmaya yol açmıştır. Almanya Federal İstatistik Ofisi (Destatis) verilerine göre, ILO tanımlı işsizlik oranı 2019'daki %3,0 düzeyinden 2020'de %4,0'a yükselmiştir. Toplam istihdamda düşüş yıl içinde özellikle ilk kapanma döneminde yoğunlaşmış; 2020'nin ikinci çeyreğinde istihdam, bir önceki yılın aynı dönemine kıyasla 618 bin kişi azalmıştır (Bauer ve Weber, 2020: 5).

Bu göreli dayanıklılığın temel nedeni, Almanya Federal İş Kurumu tarafından yönetilen kısa çalışma ödeneği (Kurzarbeit) mekanizmasının hızla ve geniş ölçekte devreye alınmasıdır. Araştırmalar, Nisan 2020'de kısa çalışmadan yararlanan kişi sayısının yaklaşık 6 milyona ulaştığını (işgücünün yaklaşık %15–18'i), bu sayede kitlesel işten çıkışların ve işsizlikte sıçramanın önlendiğini göstermektedir. OECD de Almanya'da işsizlik oranındaki artışın salgının ilk yılında 1 puanın altında kaldığını, bunun başlıca nedeninin kısa çalışma düzeneklerinin geniş kullanımı olduğunu vurgulamaktadır (Christl vd., 2023: 15).

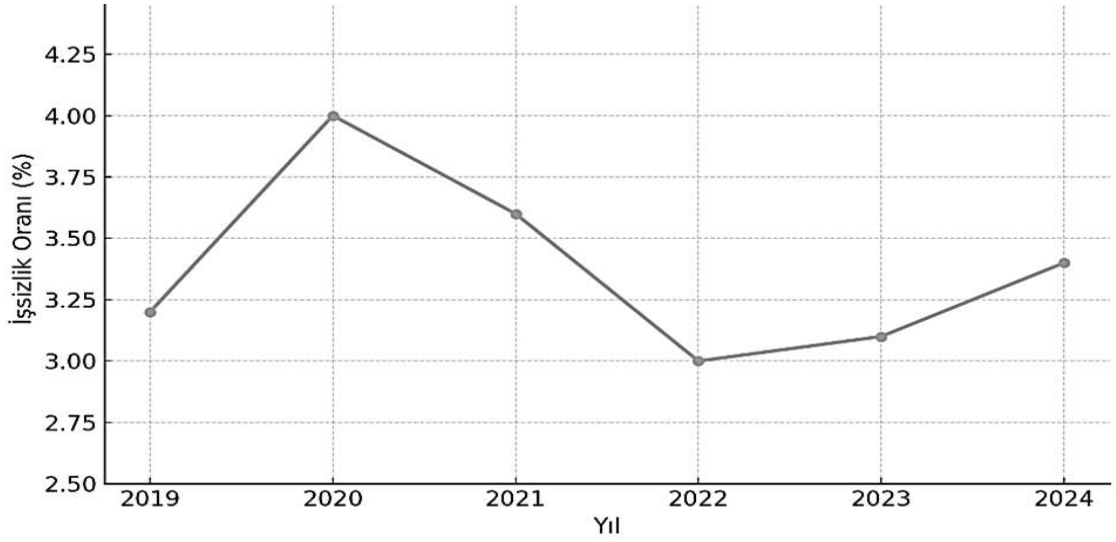

Kaynak: www.destatis.de

Grafik 3.8. Almanya İşsizlik Oranları

Grafik 3.8.'de Almanya'nın, salgın döneminde işsizlik oranında görülen ani yükselişi ve sonraki yıllarda kademeli toparlanmayı açıkça göstermektedir. Özellikle kısa çalışma ödeneği programının milyonlarca çalışanı kapsaması, Almanya'da kalıcı işsizlik yerine geçici istihdam korunmasına olanak sağlamış ve işgücü piyasasında dayanıklılığın öne çıkmasına katkıda bulunmuştur.

Sektörel açıdan bakıldığında, temas yoğun hizmetler en yüksek etkiyi yaşamıştır. Destatis'e göre konaklama-yeme-içme faaliyetlerinde Mart–Ağustos 2020 döneminde istihdam %17,6 gerilemiş; 2020 genelinde ise bu sektördeki ciro reel olarak %39,0 azalmıştır. Buna karşılık kamu hizmetleri ve sağlık-bakım gibi alanlarda istihdam görece daha dayanıklı kalmıştır. İhracata bağımlı imalat kollarında (özellikle otomotiv ve makine) üretim kesintileri ve sipariş iptalleri istihdam üzerinde baskı yaratmış, ancak kısa çalışma ödeneği bu baskının işsizlik oranına tam yansımasını sınırlamıştır (Bauer ve Weber, 2020: 7).

Demografik kırılganlıklar açısından kadınlar, gençler ve düşük ücretli/atipik istihdam grupları görece daha olumsuz etkilenmiştir. OECD değerlendirmeleri, uzaktan çalışmaya uygun işlerde istihdamın korunduğunu; buna karşın yüz yüze etkileşime dayanan düşük ücretli işlerde risklerin yoğunlaştığını belirtmektedir (Christl vd., 2023: 13).

Özetle, Almanya'da işsizlik oranı ve toplam istihdam kaybı Avrupa ortalamasına göre sınırlı kalmış; bu sonuç büyük ölçüde kısa çalışma ödeneği sayesinde iş ilişkilerinin

korunması ve talep toparlanınca hızlı geri dönüşün mümkün olmasına bağlanmıştır. Bununla birlikte, hizmetler ve ihracat-odaklı imalat kollarındaki istihdam şokları, sektörel ve demografik eşitsizlikleri belirginleştirmiştir.

3.2.3.3. Dış Ticaret ve Tedarik Zinciri

Tablo 3.7'de sunulan 2018–2024 dönemi Almanya dış ticaret verileri, ülkenin ihracat ve ithalat performansının küresel ekonomik koşullara ve özellikle Covid-19 salgınına karşı duyarlılığını açık biçimde ortaya koymaktadır. 2018 ve 2019 yıllarında dış ticarette sınırlı ancak pozitif bir büyüme gözlenmiş, ihracat değerleri sırasıyla %3 ve %0,8 oranında artarken ithalat kalemlerinde de benzer şekilde %5,6 ve %1,4'lük yükselişler kaydedilmiştir. Bu dönem, küresel ticaret akışlarının görece istikrarlı seyrettiği ve Almanya'nın otomotiv, makine ve kimya sanayilerine dayalı ihracat yapısının güçlü kaldığı bir döneme işaret etmektedir.

Tablo 3.7. Almanya İthalat-İhracat Verileri

Yıl	Dış Ticaret Değeri (Milyon Euro)		Önceki Yıla Göre Artış/Azalış % si	
	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat
2018	1.317.440	1.088.720	+ 3.0	+ 5.6
2019	1.328.152	1.104.141	+ 0,8	+ 1.4
2020	1.206.928	1.026.502	- 9.1	- 7.0
2021	1.371.397	1.195.499	+ 13.6	+ 16,5
2022	1.594.342	1.506.254	+ 16.3	+ 26.0
2023	1.575.209	1.357.465	- 1.2	- 9.9
2024	1.549.577	1.306.690	- 1.6	- 3.7

Kaynak: www.destatis.de

2020 yılı ise Covid-19 salgınının küresel tedarik zincirlerinde yarattığı kesintilerin dış ticaret performansına doğrudan yansıdığı bir kırılma noktası olmuştur. Almanya'nın ihracatı %9,1, ithalatı ise %7,0 oranında gerilemiştir. Bu düşüşler, özellikle Avrupa Birliği içinde üretim faaliyetlerinin durması, lojistik gecikmeler ve ara malı tedarikindeki aksaklıkların dış ticaret hacmini daralttığını göstermektedir. Nitekim literatür, Almanya gibi yüksek oranda küresel ara malı bağımlılığı bulunan ekonomilerin pandemi şoklarından daha güçlü etkilenme eğiliminde olduğunu ifade etmektedir (Baldwin ve Freeman, 2020: 4).

2021 yılında küresel toparlanmanın etkisiyle Almanya dış ticaretinde belirgin bir iyileşme yaşanmış; ihracat %13,6, ithalat ise %16,5 gibi yüksek oranlarda artmıştır. Bu artış, ertelenmiş talebin devreye girmesi, üretim zincirlerindeki kısmi normalleşme ve

Avrupa pazarlarında ekonomilerin yeniden açılmasıyla bağlantılıdır. Bununla birlikte tedarik zincirleri, özellikle yarı iletken ve enerji piyasalarında devam eden arz darboğazları nedeniyle hâlen kırılgan bir yapı sergilemiştir (Ejairu vd., 2022: 417).

2022 yılında ihracatta %16,3 ve ithalatta %26'lık artış, pandemi sonrası talep genişlemesinin yanı sıra enerji fiyatlarındaki küresel yükselişlerin nominal ithalat değerlerini artırdığı bir dönemi yansıtmaktadır. Bununla birlikte, 2023 ve 2024 yıllarında hem ihracat hem ithalat tarafında yeniden daralma başlamış; ihracat %1,2 ve %1,6, ithalat ise %9,9 ve %3,7 oranında azalmıştır. Bu gerileme, küresel ekonomik büyümenin yavaşlaması, yüksek enflasyon, enerji fiyatlarındaki oynaklık ve Almanya'nın özellikle 2023 itibarıyla yaşadığı sanayi üretimi düşüşüyle uyumludur. Ayrıca uluslararası literatürde pandemi sonrası dönemin, küresel değer zincirlerinde "yeniden yapılanma", coğrafi çeşitlendirme ve tedarik güvenliği odaklı strateji değişikliklerini hızlandırdığı belirtilmektedir (Miroudot, 2020: 8).

3.2.3.4. Maliye Politikası Tepkisi

Almanya, salgının yaratmış olduğu ekonomik şok karşısında "ne gerekiyorsa" yaklaşımıyla güçlü ve çok yönlü maliye politikası adımları atmıştır. Öncelikle, istihdamı korumaya yönelik politikalar genişletilmiştir. Kısa çalışma ödeneği kuralları gevşetilmiş, süresi uzatılmış ve işveren-işçi ilişkisinin geçici kesintiye uğramasına karşı devlet tarafından mali destekler sağlanmıştır. Bu mekanizma, işgücü maliyetlerinin büyük kısmının kamu tarafından üstlenilmesiyle, istihdamda kitlesel işten çıkışların önüne geçilmesini desteklemiştir (Aiyar ve Dao, 2021: 12).

Covid-19 salgını sürecinde Almanya'nın ekonomik istikrarını korumaya yönelik en önemli araçlardan biri, likidite ve kredi akışını güvence altına almaya odaklanan kamu destek mekanizmaları olmuştur. Özellikle Federal Kalkınma Bankası'nın (KfW) pandemi döneminde üstlendiği rol dikkat çekicidir. Literatürde, KfW'nin 2020 yılında firmalara yönelik geniş ölçekli likidite programları yürüttüğü ve düşük faizli krediler, devlet garantileri ile işletmelere acil finansman sağlayan çeşitli araçları hızla devreye aldığı belirtilmektedir (Beverungen, 2021: 45).

Bu desteklerin temel amacı, işletmelerin nakit akışındaki ani bozulmayı gidermek, üretim ve istihdam kapasitesindeki daralmayı sınırlamak ve finansman piyasalarında oluşabilecek çalkantının reel ekonomiye daha derin bir şekilde yansımasını

engellemektir. Nitekim yapılan çalışmalar, KfW desteklerinin özellikle küçük ve orta ölçekli işletmelerin likidite pozisyonunu güçlendirdiğini ve kriz döneminde kredi kanalının işlerliğini koruduğunu göstermektedir. Böylece, KfW aracılığıyla sağlanan kredi ve likidite önlemleri, Almanya'nın pandemi karşısında uyguladığı makro-finansal istikrar stratejisinin temel bileşenlerinden biri hâline gelmiştir (Kuckertz vd., 2020: 6).

Tüketimi canlandırmaya dönük vergi-politikası adımları da atılmıştır. Örneğin, Alman Hükûmeti 1 Temmuz–31 Aralık 2020 döneminde standart KDV oranını %19'dan %16'ya, indirimli KDV oranını ise %7'den %5'e düşürmüştür. Üniversite araştırmaları, bu geçici KDV indiriminin hâlihazırda düşük faiz ortamında özel tüketimi yaklaşık 0.3 puan kadar artırmış olabileceğini göstermektedir (Weber vd., 2021).

Maliye politikalarının bütçe üzerindeki yansıması da belirgin olmuştur. Uluslararası Para Fonu (IMF) verilerine göre Almanya'nın salgına yönelik yeni bütçe harcamaları, garanti ve kredi destekleri dahil edildiğinde 2020–2021 döneminde GSYH'nin yaklaşık %30'a kadar çıkabilen bir hacme ulaşmış; destek harcamaları ve gelir kayıpları dışındaki doğrudan mali destekler ise GSYH'nin birkaç puanı düzeyinde gerçekleşmiştir (IMF, 2021a: 28). Ayrıca Grafik 3.9'da görüldüğü üzere 2020 yılında Almanya federal hükümetinin bütçe dengesi açık vermiş ve GSYH'nin yaklaşık %3'ü düzeyinde açık gerçekleşmiştir. Bu gelişme, Alman federal borç kuralının geçici olarak askıya alınmasıyla mümkün olmuştur.

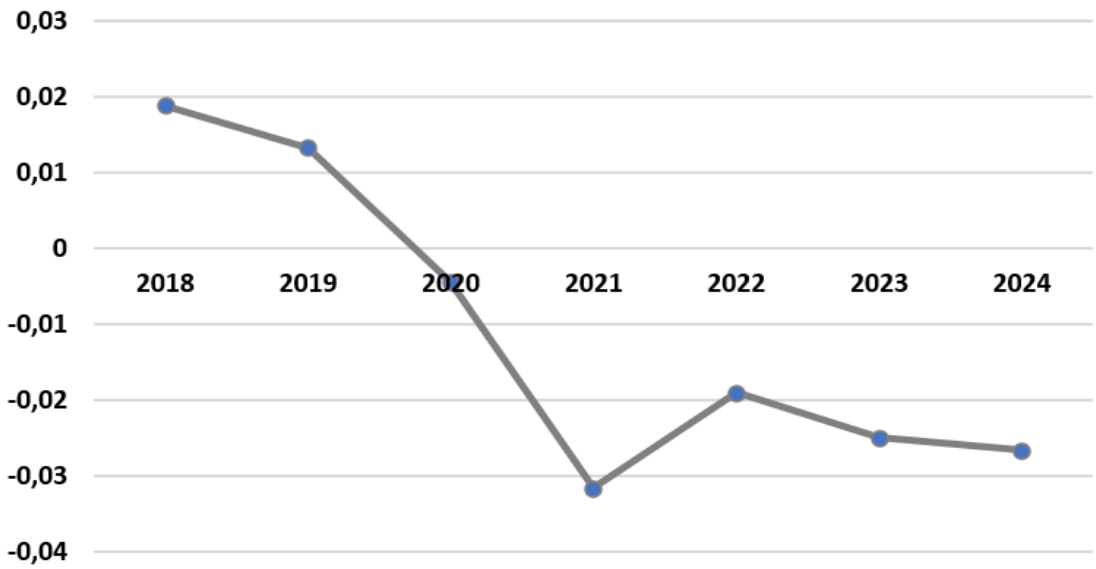

Kaynak: www.data.ecb.europa.eu

Grafik 3.9. Almanya'nın Bütçe Açığı/Fazlasının GSYH'ye Oranı

Bu kapsamlı mali politika tepkisi, ekonomik daralmayı sınırlama, istihdamı koruma ve mali istikrarı destekleme yönünden Almanya açısından dayanıklılık unsuru oluşturmuştur. Bununla birlikte, desteklerin yoğun aktarılması ve garanti mekanizmalarının büyüklüğü, orta-uzun vadeli borç stokunun artışı ve mali sürdürülebilirlik konularında politika tartışmalarını gündeme taşımıştır (Naumann, 2020: 194).

3.2.3.5. Para Politikası ve Finansal İstikrar

Almanya, avro bölgesi üyesi olduğundan para politikası ECB tarafından yürütülmektedir. Salgının ekonomik ve finansal piyasalarda yarattığı ani şok karşısında ECB, Mart 2020'de PEPP'i 750 milyar avro büyüklüğünde başlatmış ve yıl içerisinde programın büyüklüğünü artırarak 2021'de 1,85 trilyon avro tavanına yükseltmiştir. PEPP kapsamında devlet ve şirket tahvillerinin esnek alımı, finansal piyasalarda likiditeyi artırmış ve özellikle Güney Avrupa ülkelerinde risk primlerindeki yükselişi sınırlamıştır. Almanya açısından ise bu program, federal tahvil faizlerinin düşük seviyelerde kalmasına katkı sağlamış, borçlanma maliyetlerini tarihsel olarak en düşük seviyelere indirmiştir (Moessner ve Haan, 2022: 4).

ECB ayrıca, mevcut Varlık Alım Programı (APP) kapsamında tahvil alımlarına devam etmiş ve uzun vadeli faizleri baskı altında tutmayı sürdürmüştür. Bankaların reel sektöre kredi vermesini desteklemek amacıyla Hedefli Uzun Vadeli Refinansman Operasyonları koşulları gevşetilmiş, düşük hatta negatif faizli uzun vadeli fonlama sağlanmıştır. Bu mekanizma sayesinde Almanya'daki ticari bankaların kredi arzı devam etmiş, özellikle KOBİ'lerin finansmana erişiminde ani bir daralma yaşanmamıştır (Pinto ve Costa, 2023: 60).

Finansal istikrar açısından, ECB'nin hızlı ve geniş ölçekli müdahaleleri avro bölgesinde olduğu gibi Almanya'da da tahvil piyasalarında panik satışlarını engellemiş, kredi makaslarını daraltmış ve bankacılık sistemine güveni artırmıştır. Bundesbank raporlarına göre, 2020'nin ilk yarısında artan volatiliteye rağmen finansal sistem genelinde ciddi bir likidite krizi yaşanmamış; ECB politikalarının piyasalarda güven tesis etmesi kritik rol oynamıştır. Bununla birlikte, PEPP ve APP aracılığıyla ECB bilançosunun hızla büyümesi, uzun vadeli dönemde enflasyon baskıları ve para politikası normalleşmesi tartışmalarını beraberinde getirmiştir. Almanya özelinde, düşük faiz

ortamının tasarruf sahipleri üzerindeki olumsuz etkileri ve varlık fiyatlarında şişkinlik riskleri kamuoyunda sıklıkla tartışılmıştır (Blotevogel, vd., 2022: 7).

Sonuç olarak, Almanya'da para politikası tepkisi doğrudan ulusal otoritelerce değil ECB aracılığıyla yürütülmüş; faiz indirimleri, varlık alımları ve hedeflenmiş kredi mekanizmaları yoluyla finansal istikrarın korunması sağlanmıştır. Bu politikalar, kriz döneminde ekonomik daralmanın finansal sektöre sıçramasını engellemiş; ancak uzun vadede para politikasının etkinliği, maliye politikası ile koordinasyonunun sürdürülmesine bağlı hale gelmiştir.

3.2.4. Fransa

Fransa, Avrupa'da salgından en erken ve en ağır etkilenen ülkelerden biri olmuştur. İlk vakalar Ocak 2020 sonunda tespit edilmiş, Mart 2020'de vakaların hızla artması üzerine ülke genelinde kapsamlı bir kapanma kararı alınmıştır. Bu süreçte eğitim kurumları, perakende işletmeler ve hizmet sektörü büyük ölçüde faaliyetlerini durdurmuş, yalnızca temel ihtiyaçların karşılandığı sektörler açık kalmıştır. İlk kapanma önlemleri Avrupa Birliği içinde en katı tedbirlerden biri olarak kayda geçmiştir (Atalan, 2020: 989)

Salgının ekonomik etkileri kısa sürede hissedilmiş; özellikle hizmetler, turizm, ulaştırma ve imalat sektörleri faaliyetlerinde ciddi daralmalar yaşanmıştır. Fransa, Euro Bölgesi'nin ikinci büyük ekonomisi olarak Avrupa'daki arz zincirlerinin kesintiye uğramasından ve dış talepteki düşüşten güçlü biçimde etkilenmiştir. 2020'de GSYH'de tarihin en keskin daralmalarından biri yaşanmış, işgücü piyasasında milyonlarca kişi kısa süreli çalışma programlarına yönlendirilmiştir (Sülün, 2020: 41).

Hükümet, ekonomik şokun derinleşmesini engellemek amacıyla geniş kapsamlı mali teşvik paketleri açıklamış, özellikle kısmi çalışma/kısa çalışma ödeneği uygulaması ile istihdamı korumayı hedeflemiştir. Para politikası cephesinde ise Fransa, Euro Bölgesi üyesi olarak ECB'nin salgın döneminde uyguladığı genişletici önlemlerden yararlanmıştır. Genel olarak bakıldığında, Fransa salgının başlangıcında hem sağlık hem de ekonomik cephede büyük bir şok yaşamış, güçlü maliye politikası önlemleri ve Avrupa düzeyindeki koordinasyon sayesinde 2021'den itibaren kademeli bir toparlanma sürecine girmiştir (Boissay, 2020: 7).

3.2.4.1. Büyüme ve Talep Bileşenleri

Fransa ekonomisi, salgının ilk yılında Avrupa'daki en sert daralmalardan birini yaşamıştır. Grafik 3.10.'da Fransa'nın GSYH büyüme oranları verilmiştir. Buna göre 2019'da %1,8 oranında büyüyen ekonomi, 2020'de %–7,4 oranında küçülerek II. Dünya Savaşı sonrasındaki en büyük ekonomik gerilemeyi kaydetmiştir. Bu daralmanın temel nedeni, Mart 2020'de uygulanan sıkı kapanma önlemleriyle hizmet sektörünün (özellikle turizm, konaklama, ulaştırma ve perakende ticaret) neredeyse tamamen durması olmuştur. Ayrıca imalat sanayinde üretim zincirlerinin kesilmesi, otomotiv ve havacılık gibi stratejik sektörlerde üretim kayıplarını derinleştirmiştir.

2021 yılında kademeli açılma ve küresel talepteki toparlanmayla birlikte Fransa ekonomisi %6,8 büyüme kaydetmiştir. Bu dönemde hanehalkı tüketimi, ertelenmiş talebin devreye girmesiyle toparlanırken, yatırımlar özellikle kamu destekli teşvik programları sayesinde yeniden artışa geçmiştir. Ancak toparlanma tüm sektörlerde eşit olmamış; turizm ve hizmetler, uluslararası seyahat kısıtlamaları nedeniyle 2022'ye kadar kriz öncesi seviyelerin altında kalmıştır (Bénassy vd.,2020: 6).

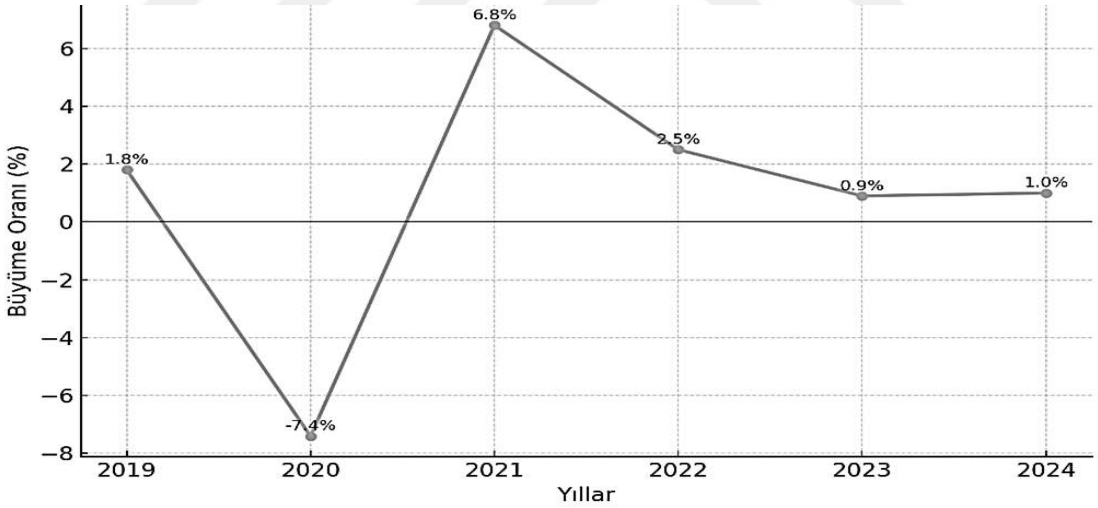

Kaynak: www.data.worldbank.org

Grafik 3.10. Fransa Reel GSYH Büyüme Oranları

Talep bileşenleri açısından, hanehalkı tüketimi salgın süresince özellikle gelir kayıpları ve işsizlik endişeleri nedeniyle sert biçimde daralmıştır. Grafik 3.11.'de ise Fransa'da 2019–2024 dönemi boyunca GSYH'nin yıllık değişimini ve bu değişime ana talep kalemlerinin katkılarını göstermektedir.

- 2020 yılında GSYH'daki %–7,4 düşüşte en büyük paya, hanehalkı tüketimindeki sert daralma ve işletme yatırımlarındaki düşüş sahiptir. Aynı zamanda dış ticaret de büyümeyi negatif yönde etkilemiştir.
- 2021'de ise %+6,8'lik güçlü bir toparlanma kaydedilmiştir. Bu toparlanma özellikle hanehalkı tüketimi ve yatırımların yeniden canlanması sayesinde gerçekleşmiştir. Kamu harcamaları da büyümeye sınırlı ama pozitif katkı yapmıştır.
- 2022 yılında büyüme %+2,5'e yavaşlamıştır. Bu dönemde tüketim ve yatırımlar katkı sağlamaya devam etse de dış ticaretin negatif katkısı büyümeyi aşağı çekmiştir.
- 2023'te büyüme %+0,9 gibi düşük bir seviyeye gerilemiştir. Özellikle enerji fiyatlarındaki artış ve dış talepteki zayıflama bu dönemde etkili olmuştur. Buna rağmen hanehalkı tüketimi GSYH artışına yaklaşık +0,9 yüzde puan katkı yaparak toparlanmanın en önemli unsuru olmuştur.

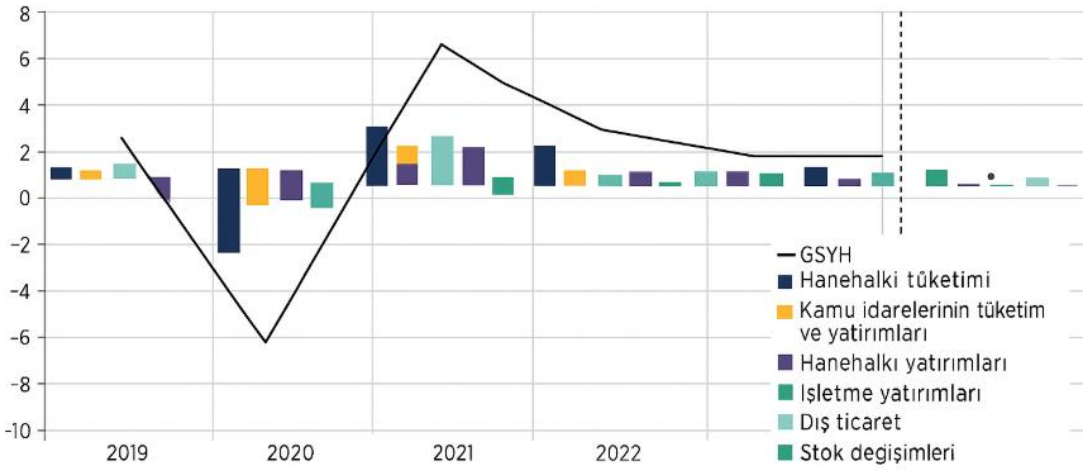

Kaynak: www.insee.fr

Grafik 3.11. Fransa'da GSYH ve Talep Bileşenlerinin Katkısı

3.2.4.2. İşgücü Piyasası

Salgın, Fransa işgücü piyasasında önemli dalgalanmalara yol açmıştır. Grafik 3.12.'de 2019-2024 yıllarına ait Fransa işsizlik oranları verilmiştir. Buna göre 2019 yılında işsizlik oranı %8 seviyesinde iken, 2020'de ekonomik faaliyetlerdeki sert daralma işsizlik riskini ciddi şekilde artırmıştır. Ancak hükümetin hızla devreye aldığı kısmi çalışma/kısa çalışma ödeneği programı, milyonlarca çalışanın işini korumasına olanak

sağlamıştır. Bu mekanizma sayesinde işsizlik oranı 2020'de %8,0–8,5 aralığında sabit kalmış, AB ortalamasına kıyasla daha sınırlı bir artış göstermiştir.

Fransa işgücü piyasası verileri, 2019–2024 döneminde işsizlik oranında kademeli bir iyileşmeye işaret etmektedir. 2019'da %8,1 olan işsizlik oranı, 2020'de salgının ekonomik faaliyetleri durma noktasına getirmesiyle %8,5'e yükselmiştir. Ancak hükümetin kısa çalışma ödeneği ve destek mekanizmaları sayesinde işsizlikte sert bir sıçrama engellenmiştir.

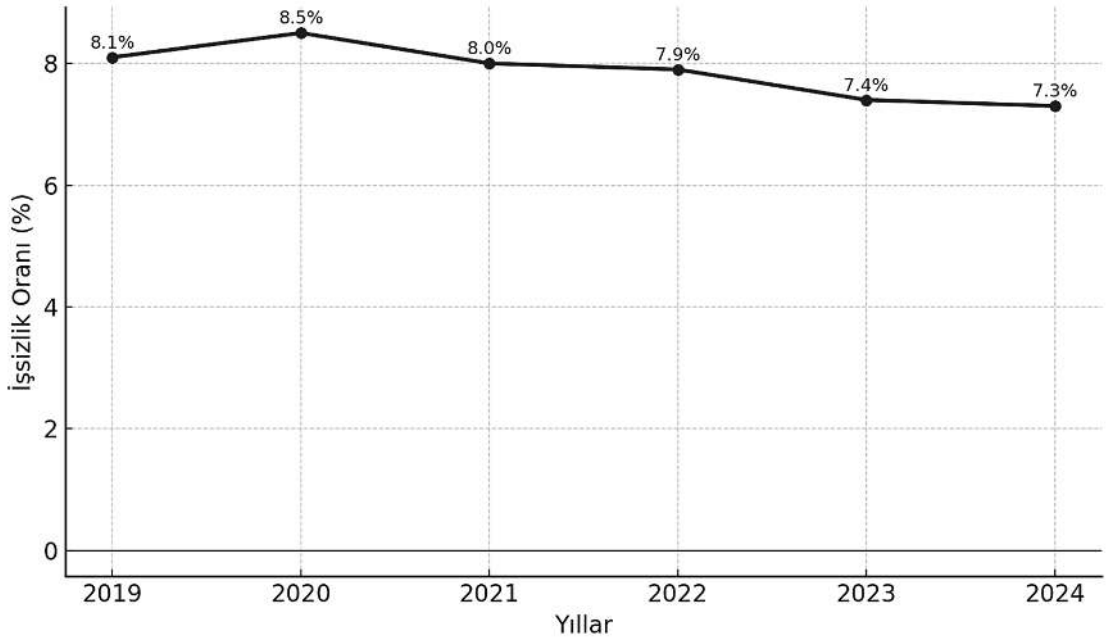

Kaynak: www.insee.fr

Grafik 3.12. Fransa İşsizlik Oranı

Bununla birlikte, salgının özellikle genç işgücü ve hizmet sektörü çalışanları üzerinde orantısız etkileri olmuştur. 2020'de 25 yaş altı işsizlik oranı %20'ye yaklaşırken, turizm, perakende ve konaklama gibi yüz yüze hizmetlere dayalı sektörlerde iş kayıpları yoğunlaşmıştır. Kadınlar da çoğunlukla hizmet sektöründe ve esnek çalışma düzenlerinde yoğunlaşmaları nedeniyle salgından orantısız biçimde etkilenmiştir (Fontainea ve Rathelot, 2022: 9).

2021'den itibaren ekonomik toparlanmanın başlamasıyla istihdam yeniden artış göstermiştir. 2021 yılında 500 binden fazla yeni istihdam yaratılmış, işsizlik oranı %7,9'a gerilemiştir. 2022 ve 2023'te bu eğilim devam etmiş, işsizlik oranı 2023 sonunda %7,4'e kadar düşmüştür. Bununla birlikte, toparlanma tüm işgücü gruplarında eşit olmamış;

nitelikli çalışanlar hızla işgücü piyasasına geri dönerken, düşük vasıflı işçiler için istihdam oranları kriz öncesi seviyelerin altında kalmıştır.

Hükümet, salgın boyunca yalnızca kısa çalışma ödeneği değil, aynı zamanda dayanışma fonları ve KOBİ'lere yönelik istihdam koruma teşvikleriyle iş kayıplarını sınırlamaya çalışmıştır. Ancak salgın, işgücü piyasasında uzun süredir var olan eşitsizlikleri daha belirgin hale getirmiştir. Özellikle kalıcı ve güvenceli işlerde çalışanlarla, geçici ya da kırılgan koşullarda çalışanlar arasındaki fark salgın döneminde daha da açığa çıkmıştır. Bu durum, Fransa'da işgücü piyasası politikalarının uzun vadede reform gereksinimini ortaya koymaktadır (Alon, vd., 2020:35).

3.2.4.3. Dış Ticaret ve Tedarik Zinciri

Fransa, Euro Bölgesi'nin ikinci büyük ekonomisi olarak dış ticarette hem Avrupa içi hem de küresel düzeyde güçlü bağlantılara sahiptir. Ancak salgın döneminde bu bağlantılar ciddi şekilde sarsılmıştır. 2020'de özellikle havacılık, otomotiv, lüks tüketim ve turizm gelirlerinde dramatik kayıplar yaşanmış, Airbus ve Renault gibi stratejik sektörlerde üretim ve ihracat sert biçimde düşmüş, dış ticaret açığı derinleşmiştir (Liu, 2020: 140-141).

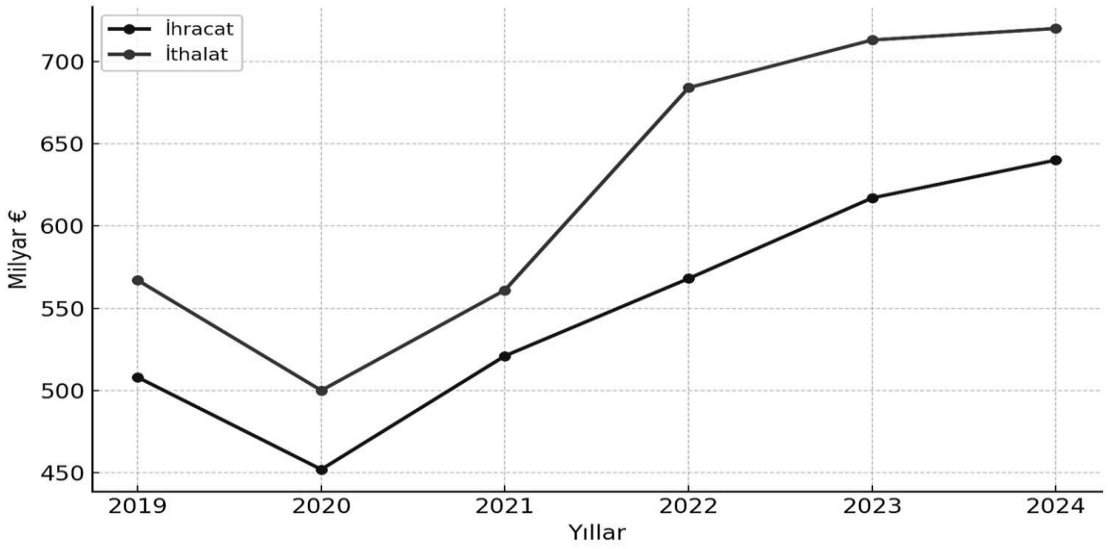

Kaynak: ec.europa.eu

Grafik 3.13. Fransa İhracat ve İthalat Hacmi

Grafik 3.13'te görüldüğü üzere, Fransa'nın dış ticareti 2019–2024 döneminde büyük dalgalanmalar yaşamıştır. 2019'da ihracat 508 milyar avro, ithalat 567 milyar avro düzeyindeyken, 2020'de salgının etkisiyle her iki kalemde çift haneli düşüşler

kaydedilmiştir. 2021'de kademeli toparlanma başlamış; ihracat 521 milyar, ithalat 561 milyar avroya yükselmiştir. 2022'de Rusya–Ukrayna savaşı ve enerji fiyatlarındaki sıçrama ithalatı hızla artırmış (684 milyar avro), ihracat ise 568 milyar avro ile daha sınırlı kalmıştır. 2023'te eğilim devam etmiş, ithalat 713 milyar, ihracat 617 milyar avroya çıkmıştır. 2024 için tahminler, ihracatın 640 milyar, ithalatın 720 milyar avroya yükselerek dış ticaret açığının yüksek seviyelerde kalacağını göstermektedir. Bu durum Fransa'nın enerji ithalatına bağımlılığını ve dış ticaret dengesinin kırılganlığını ortaya koymaktadır.

Tedarik zincirlerinde ise özellikle Avrupa içi üretim ağları kapanmalar ve lojistik kısıtlar nedeniyle kesintiye uğramış, otomotiv, elektronik ve ilaç sektörlerinde kritik parçaların temininde gecikmeler yaşanmıştır. Fransa ayrıca enerji ithalatına bağımlılığı nedeniyle 2021–2022 yıllarında küresel fiyat artışlarından olumsuz etkilenmiş, cari açık üzerindeki baskı artmıştır. Uluslararası turizmde toparlanma ise yavaş ilerlemiş ve turizm gelirleri 2019 seviyelerine ancak 2023 itibarıyla yaklaşabilmiştir (Verschave, 2025: 60).

Genel olarak, Fransa dış ticareti salgının ilk şokunun ardından toparlanma göstermiş, ancak enerji fiyatları ve jeopolitik gelişmeler dış ticaret açığını yüksek seviyelerde tutmuştur. Tedarik zincirlerindeki kırılganlıklar, Fransa için kritik sektörlerde üretimin çeşitlendirilmesi ve Avrupa düzeyinde stratejik otonomi arayışının önemini artırmıştır.

3.2.4.4. Maliye Politikası Tepkisi

Fransa, salgının ekonomik etkilerini sınırlamak için geniş çaplı maliye politikası önlemleri uygulamıştır. 2020'de hükümet, yaklaşık %4,5 oranında GSYH'ye denk gelen acil destek paketi açıklamış; bu paket kısa çalışma ödeneği, işletmelere doğrudan hibeler, vergi ertelemeleri ve sosyal transferlerden oluşmuştur. Özellikle KOBİ'ler için sağlanan dayanışma fonları, hizmet sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin ayakta kalmasına katkı sağlamıştır (Herrero, 2022: 148).

Grafik 3.14., Fransa'nın 2018–2024 dönemindeki genel devlet bütçe açığının GSYH'ye oranını göstermektedir. Pandemi öncesi dönemde bütçe açığı görece düşük seyretmiş; 2018 ve 2019 yıllarında sırasıyla %2,3 ve %2,4 düzeylerinde gerçekleşmiştir. Ancak 2020 yılında Covid-19 salgınının ekonomik faaliyetleri durma noktasına getirmesiyle bütçe açığı %8,9'a yükselmiş ve serideki en yüksek değeri oluşturmuştur.

Bu dramatik artış hem vergi gelirlerindeki keskin düşüş hem de hükümetin hanehalkı, işletmeler ve işgücü piyasasını desteklemek amacıyla devreye aldığı yüksek ölçekli mali paketlerden kaynaklanmıştır. Literatürde, Fransa'nın 2020 yılında uyguladığı "ne gerekiyorsa yaparız" yaklaşımının kamu mali dengesi üzerinde güçlü bir genişletici etki yarattığı belirtilmektedir (Sülün, 2020: 21).

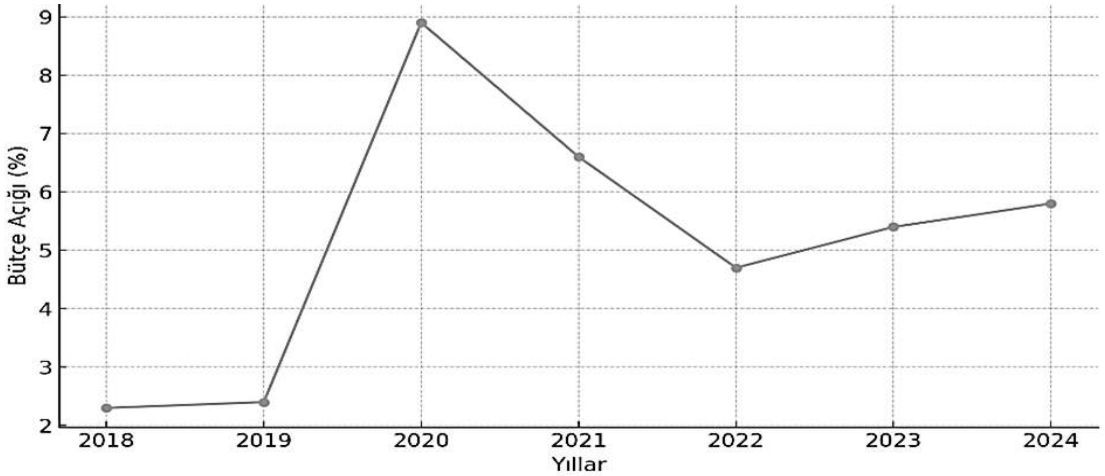

Kaynak: www.insee.fr

Grafik 3.14. Fransa'nın Bütçe Açığı

2021 yılında bütçe açığı ekonomik toparlanmaya paralel olarak %6,6'ya gerilemiş; ertesi yıl açığın daha da azalarak %4,7'ye düştüğü görülmektedir. Bu iyileşme, ekonomik faaliyetteki toparlanmanın vergi gelirlerini desteklemesi ve pandemi dönemine özgü bazı geçici harcama programlarının kademeli olarak sonlandırılmasıyla ilişkilendirilebilir. Ancak 2023'te bütçe açığı yeniden artarak %5,4'e yükselmiş, 2024 yılında ise %5,8 ile yüksek seyrini korumuştur. Bu dönemde enerji fiyat şokları, faiz giderlerindeki artış ve kamu harcamalarının yüksek düzeyi bütçe pozisyonunun iyileşmesini sınırlandıran temel unsurlar olarak değerlendirilmektedir.

Fransa'nın maliye politikası, yalnızca kısa vadeli gelir kayıplarını telafi etmeyi değil, aynı zamanda uzun vadeli toparlanmayı hızlandırmayı da amaçlamıştır. Bu kapsamda, Avrupa Birliği'nin Yeni Nesil AB Programı (NextGenerationEU) fonları çerçevesinde Fransa'ya ayrılan yaklaşık 40 milyar avroluk hibe, dijitalleşme, yeşil enerji ve altyapı yatırımlarında kullanılmaya başlanmıştır (Franks vd., 2021: 4).

Grafik 3.15, Fransa'nın kamu borcunun GSYH'ye oranının 2018–2024 arasındaki değişimini göstermektedir. 2018 ve 2019 yıllarında borç oranı sırasıyla %98,6 ve %98,2 düzeyinde istikrarlı bir görünüm sergilemiştir. Ancak 2020'de Covid-19 krizinin etkisiyle

borç oranı %114,9'a yükselmiş ve incelenen dönemin en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Bu artış, bütçe açığındaki genişleme ve ekonomik küçülme nedeniyle borç/GSYH oranının mekanik olarak yükselmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Çalışmalar, Avrupa ülkelerinin pandemi döneminde borç oranlarında benzer sıçramalar yaşadığını ve bunun özellikle Fransa gibi mali genişleme uygulayan ekonomilerde daha belirgin olduğunu göstermektedir (Wyplosz, 2021: 3).

2021 ve 2022 yıllarında kamu borcu sırasıyla %112,8 ve %111,4'e gerileyerek kademeli bir düşüş eğilimine girmiştir. Bu gelişme, ekonomik toparlanmanın GSYH'yi büyütmesi ve bazı destek programlarının azaltılmasıyla ilişkilendirilebilir. Ancak 2023'te borç oranı %109,8'e kadar inse de 2024'te yeniden artarak %113,2 düzeyine yükselmiştir. Bu yükseliş, zayıf büyüme görünümü, yüksek bütçe açığı ve borçlanma maliyetlerindeki artışın birleşik etkisine işaret etmektedir. Ekonomik literatürde, pandemi sonrası dönemde Avrupa genelinde borç dinamiklerinin daha kırılgan hâle geldiği ve özellikle yüksek başlangıç borç seviyesine sahip ülkelerde borç sürdürülebilirliği tartışmalarının güçlendiği belirtilmektedir.

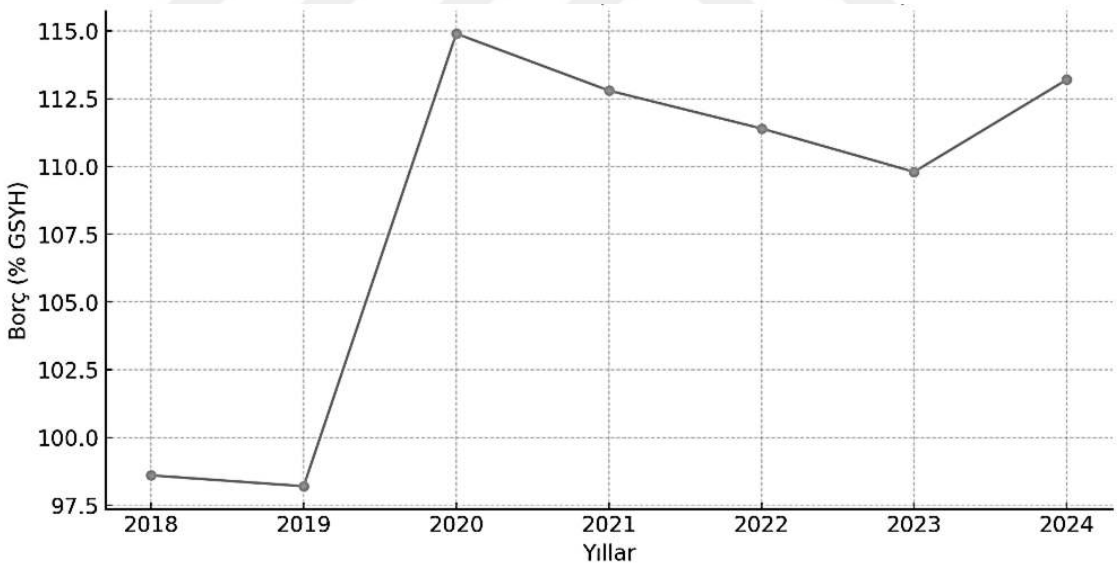

Kaynak: www.insee.fr

Grafik 3.15. Fransa'nın Kamu Borcu

3.2.4.5. Para Politikası ve Finansal İstikrar

Fransa, Euro Bölgesi üyesi olduğundan para politikası doğrudan ECB tarafından belirlenmiştir. Dolayısıyla salgın döneminde uygulanan parasal genişleme önlemleri Fransa ekonomisini de doğrudan etkilemiştir. ECB, Mart 2020'de PEPP kapsamında 750

milyar avroluk tahvil alımını başlatmış, bu rakam daha sonra 1,85 trilyon avroya yükseltilmiştir. Ayrıca mevcut Varlık Alım Programı (APP) sürdürülmüş, bankalara sağlanan hedefli uzun vadeli refinansman operasyonları daha cazip koşullarla uygulanarak kredi arzı desteklenmiştir. Bu adımlar Fransa'da kamu ve özel sektörün borçlanma maliyetlerini önemli ölçüde düşürmüştür (Blanchard ve Bernanke, 2024: 32).

Finansal istikrar açısından, Fransa bankacılık sistemi güçlü sermaye yapısı sayesinde krizin ilk şokunu görece sınırlı kayıplarla atlatmıştır. Ancak özellikle KOBİ kredilerinde geri ödeme riskleri artmış, hükümetin garanti programları bu risklerin bankalara yansımasını azaltmıştır. 2021'den itibaren toparlanmayla birlikte kredi genişlemesi yeniden hızlanmış, fakat enerji fiyatlarındaki dalgalanmalar ve jeopolitik belirsizlikler finansal piyasalar üzerinde baskı yaratmaya devam etmiştir (Bonam, vd., 2024: 39).

2022–2023 döneminde ECB'nin faiz artırımları, Fransa'da hanehalkı ve işletmeler için finansman maliyetlerini yükseltmiştir. Bu süreçte özellikle konut kredileri piyasasında faiz oranlarının artışıyla birlikte hanehalkı borçluluğu daha kırılgan hale gelmiş, yeni mortgage başvurularında ciddi bir yavaşlama gözlenmiştir. Ayrıca Fransa devlet tahvillerinin getirileri yükselmiş, Almanya Bund tahvilleriyle arasındaki getiri farkı açılmış, bu da borçlanma maliyetlerinin artışına işaret etmiştir (Blanchard ve Bernanke, 2024: 53).

Buna rağmen düşük faizli uzun vadeli kredilerin mirası, bankacılık sektörünün güçlü sermaye tamponları ve devlet garantileri finansal istikrarın korunmasına yardımcı olmuştur. Sonuç olarak Fransa, bağımsız bir para politikası alanına sahip olmamakla birlikte, ECB'nin genişlemeci politikalarından salgın döneminde önemli ölçüde fayda sağlamış; sonraki dönemde ise sıkılaşma adımlarının özellikle hanehalkı borçluluğu ve tahvil piyasaları üzerinden iç talep ve yatırımlar üzerinde sınırlandırıcı etkilerini yaşamıştır (Bonam, vd., 2024: 41).

3.2.5. İtalya

İtalya, salgının Avrupa'daki ilk ve en ağır etkilediği ülkelerden biri olmuştur. İlk vakalar Şubat 2020'de kuzeydeki Lombardiya bölgesinde tespit edilmiş, kısa süre içinde tüm ülkeye yayılmıştır. Mart 2020'de ilan edilen kapsamlı karantina tedbirleri ile İtalya, Avrupa'da ulusal düzeyde sokağa çıkma yasağı uygulayan ilk ülke olmuştur. Ekonomik

faaliyetler bu dönemde büyük ölçüde durma noktasına gelmiş; özellikle hizmet sektörü, turizm ve imalat sanayi ciddi darbe almıştır (Salvati ve Tridico, 2025: 262).

İtalya'nın kırılgan ekonomik yapısı, salgının etkilerini daha da derinleştirmiştir. Zaten düşük büyüme potansiyeli ve yüksek kamu borcu ile karakterize edilen ülke ekonomisi, 2020'de keskin bir küçülme yaşamış, işsizlik ve yoksulluk oranlarında artış görülmüştür. Hükümetin hızlı şekilde devreye aldığı maliye politikası önlemleri kısa vadeli destek sağlamış, ancak kamu borcu sürdürülebilirliği üzerindeki baskıyı artırmıştır (Gherardini ve Ramella, 2023: 19).

Sonraki dönemde, Avrupa Birliği'nin Yeni Nesil AB Programı (NextGenerationEU) fonları kapsamında en yüksek payı alan ülke olan İtalya, bu kaynakları özellikle dijital dönüşüm, yeşil enerji ve altyapı projelerine yönlendirmiştir. Bununla birlikte toparlanma süreci ülke genelinde homojen olmamış; kuzey bölgeleri sanayi üretiminde daha hızlı toparlanırken, güney bölgeleri daha kırılgan kalmıştır (Scotti vd., 2025: 2).

İtalya örneği, salgının hem kısa vadeli ekonomik etkilerini hem de uzun vadeli yapısal zorluklarını bir arada gözler önüne sermektedir. Aşağıdaki alt başlıklarda, İtalya'nın büyüme ve talep bileşenleri, işgücü piyasaları, dış ticaret, maliye ve para politikası tepkileri ayrıntılı olarak incelenmiştir.

3.2.5.1. Büyüme ve Talep Bileşenleri

İtalya ekonomisi, salgından en sert etkilenen Avrupa ülkelerinden biri olmuştur. Grafik 3.16.'da İtalya'nın 2019-2024 yıllarına ait GSYH Büyüme Oranları gösterilmiştir. Buna göre 2019'da %0,5 gibi zayıf bir büyüme kaydeden ülke, 2020'de GSYH'de %–9,0 daralma yaşayarak Avrupa Birliği içinde en yüksek küçülmelerden birini yaşamıştır. Bu daralma, özellikle hanehalkı tüketimi, turizm gelirleri ve imalat sanayindeki keskin düşüşten kaynaklanmıştır. Hizmet sektöründe uzun süreli kısıtlamalar, İtalya'nın geleneksel büyüme motorlarını durma noktasına getirmiştir.

İtalya ekonomisi 2020'deki sert daralmanın ardından 2021'de %7,0 oranında güçlü bir toparlanma yaşamıştır. Bu toparlanma büyük ölçüde ertelenmiş tüketim talebi, kamu destekleri ve Avrupa Birliği fonlarının devreye girmesiyle gerçekleşmiştir. Ancak 2022'de Rusya–Ukrayna savaşı ve enerji fiyatlarındaki yükseliş nedeniyle büyüme %3,7'ye gerilemiş, dış talep ve sanayi üretiminde zayıflama gözlenmiştir. 2023 yılında

büyüme %0,9 düzeyine inmiş, yüksek enflasyon ve enerji maliyetleri hanehalkı tüketimini baskılamıştır. Bu görünüm, İtalya'nın toparlanma sürecinin kırılganlığını ve yapısal sınırlamalarını ortaya koymaktadır.

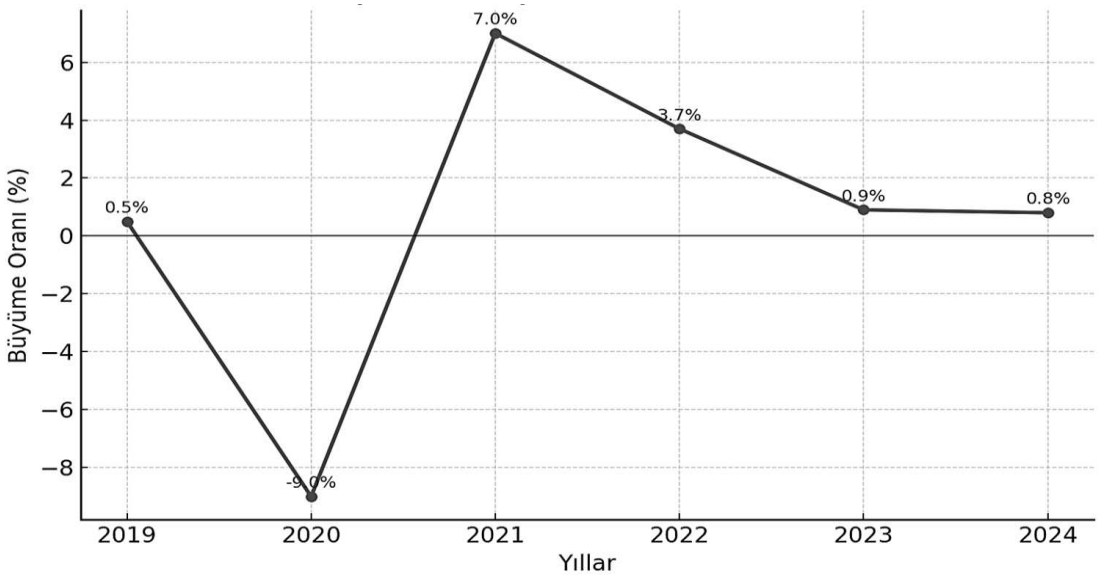

Kaynak: www.oecd.org

Grafik 3.16. İtalya GSYH Büyüme Oranı

Talep bileşenleri açısından bakıldığında, hanehalkı tüketimi salgının ilk yılında sert biçimde düşmüş, sonraki yıllarda ise toparlanma eğilimi göstermiştir. Kamu harcamaları 2020 ve 2021'de büyümeyi destekleyici rol oynamış, AB fonları sayesinde kamu yatırımlarında artış kaydedilmiştir. Yatırımlar özellikle 2021'de güçlü katkı yapmış olsa da enerji krizi ve yükselen faizler nedeniyle 2022 ve 2023'te yavaşlamıştır. Net ihracatın katkısı dalgalı seyretmiş; özellikle enerji ithalatındaki artış cari dengedeki kırılganlığı artırmıştır (Salvati ve Tridico, 2025: 264).

3.2.5.2. İşgücü Piyasası

İtalya işgücü piyasası, salgın döneminde ciddi baskılarla karşı karşıya kalmıştır. 2019'da %10 seviyesindeki işsizlik oranı, 2020'de ekonomik daralmanın etkisiyle %9,3 seviyesine gerilese de bu düşüş büyük ölçüde işgücü piyasasından çekilme (özellikle kadınlar ve gençler arasında) ve kısa çalışma ödeneği uygulamalarının etkisiyle gerçekleşmiştir. Gerçekte işgücü talebinde önemli ölçüde daralma yaşanmış, özellikle hizmetler, turizm ve imalat sektörlerinde istihdam kayıpları belirginleşmiştir (Gherardini ve Ramella, 2023: 8).

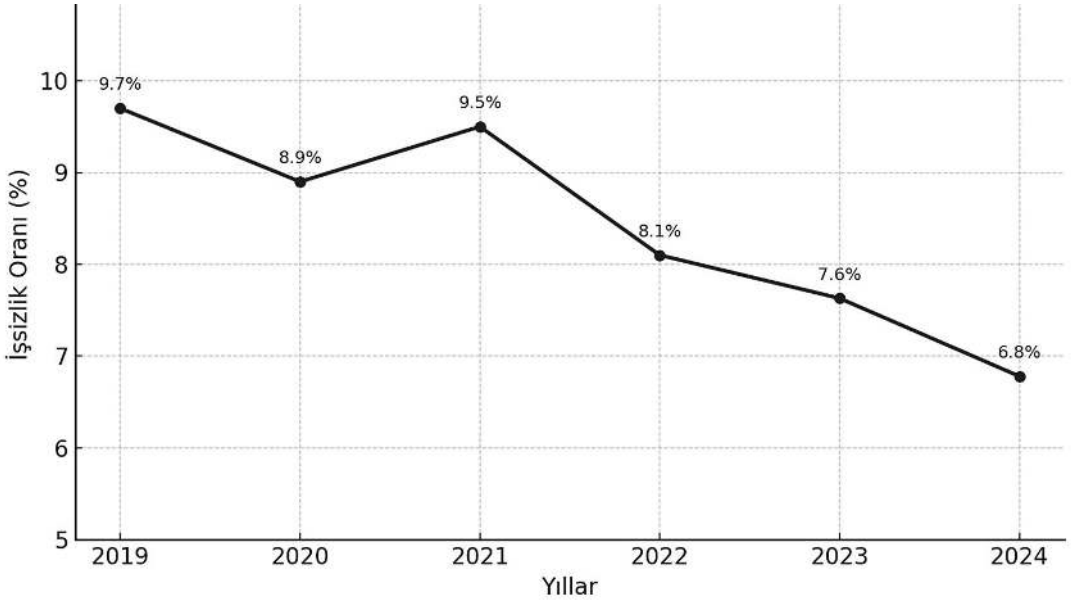

Kaynak: www.oecd.org

Grafik 3.17. İtalya İşsizlik Oranı

Grafik 3.17.'de görüldüğü üzere, İtalya'da işsizlik oranı 2019'da %9,7 düzeyinde iken salgının ilk yılı olan 2020'de %8,9'a gerilemiştir. Ancak bu gerileme, istihdam artışından çok işgücü piyasasından çekilmelerin ve kısa çalışma ödeneği programlarının etkisiyle gerçekleşmiştir. 2021'de toparlanma süreciyle birlikte işsizlik oranı yeniden %9,5'e yükselmiştir. 2022'den itibaren kademeli iyileşme kaydedilmiş, oran %8,1'e düşmüştür. 2023'te işsizlik %7,6 seviyesine, 2024'te ise %6,8'e gerileyerek son yılların en düşük oranına ulaşmıştır. Bu eğilim, salgın sonrası toparlanma sürecinde işgücü piyasasının kısmen güçlendiğini göstermekle birlikte, yüksek genç işsizliği ve bölgesel farklılıklar gibi yapısal sorunların devam ettiğini de ortaya koymaktadır.

2021'de toparlanma süreciyle birlikte işsizlik oranı yeniden artarak %9,5 seviyesine yükselmiş, genç işsizlik oranı ise %29 düzeyinde kalarak Avrupa'daki en yüksek oranlardan biri olmuştur. Kadınlar salgın döneminde erkeklere kıyasla daha yüksek oranda iş kaybı yaşamış, bunun temel nedeni kadın istihdamının yoğunlaştığı perakende, konaklama ve hizmet sektörlerinin daha uzun süreli kısıtlamalara maruz kalmasıdır (Gherardini ve Ramella, 2023: 6).

2022 ve 2023 yıllarında işsizlik oranı kademeli olarak %8 civarına gerilese de istihdamın kalitesi tartışma konusu olmaya devam etmiştir. Özellikle geçici ve güvencesiz sözleşmelerle çalışanların payı artmış, işgücü piyasasında yapısal kırılganlıklar daha görünür hale gelmiştir. 2024 itibarıyla işsizlik oranı %6,8 düzeyine

inmiş olsa da yüksek genç işsizliği ve bölgesel farklılıklar (özellikle güney bölgelerinde %15'in üzerinde işsizlik oranları) İtalya işgücü piyasasının temel sorunları olarak varlığını sürdürmektedir (Salvati ve Tridico, 2025: 263).

Kriz sürecinde hükümetin uyguladığı kısa çalışma ödeneği programı ve işletmelere sağlanan ücret sübvansiyonları, istihdam kayıplarını sınırlamada kritik rol oynamıştır. Bununla birlikte, bu politikaların mali sürdürülebilirliği tartışmalı olmuş, aynı zamanda kayıt dışı istihdamın yoğun olduğu alanlarda yeterli koruma sağlanamamıştır.

3.2.5.3. Dış Ticaret ve Tedarik Zinciri

İtalya, Avrupa Birliği'nin üçüncü büyük ekonomisi olarak güçlü dış ticaret bağlantılarına sahiptir. Ancak salgın döneminde hem küresel talepteki daralma hem de Avrupa içi tedarik zincirlerindeki kesintiler, ülkenin dış ticaret performansını ciddi biçimde etkilemiştir. Grafik 3.18.'de İtalya'nın ihracat ve ithalat verileri gösterilmektedir. Buna göre, 2019'da ihracat 475 milyar avro, ithalat ise 422 milyar avro düzeyindeyken; 2020'de salgın şokunun etkisiyle ihracat %9,7, ithalat ise %12,8 oranında gerilemiştir. Özellikle otomotiv, makine, moda ve tekstil sektörleri dış talepte keskin düşüş yaşamış, turizm gelirlerindeki kayıplar da cari denge üzerinde baskı yaratmıştır.

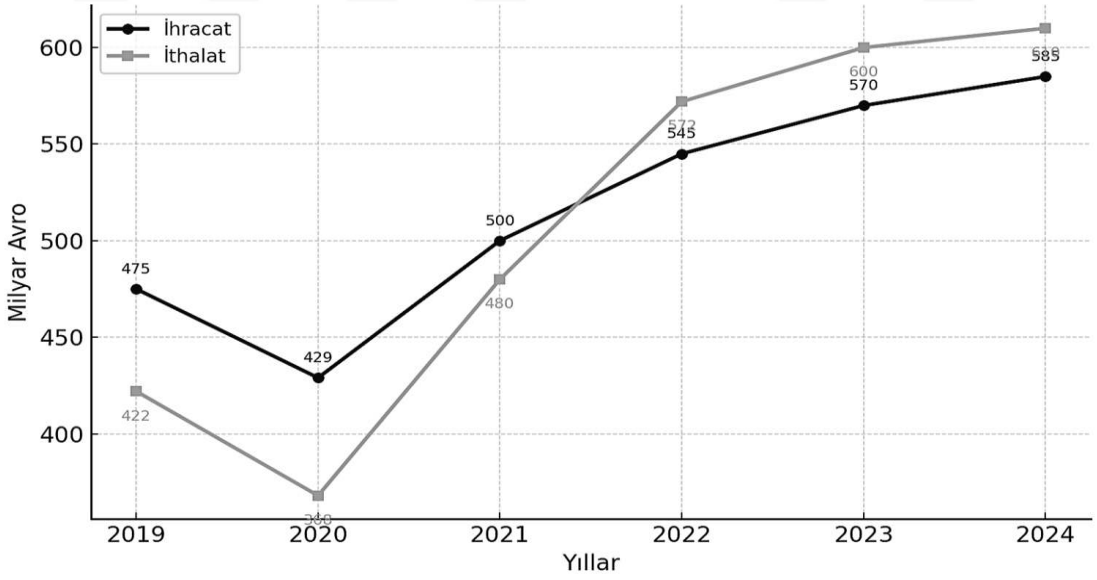

Kaynak: www.oecd.org

Grafik 3.18. İtalya İhracat ve İthalat Hacmi

2020'deki sert düşüşün ardından 2021'de küresel ekonomideki toparlanma ve Avrupa içi talebin canlanmasıyla ihracat yeniden artış göstermiş ve 500 milyar avroya ulaşmıştır. Özellikle Almanya ve Fransa'ya yapılan makine, otomotiv ve kimya ürünleri

ihracatı toparlanmanın lokomotifi olmuştur. İthalat da aynı yıl 480 milyar avroya yükselmiştir.

2022'de Rusya–Ukrayna savaşı ve enerji fiyatlarındaki sıçrama, ithalat faturasını hızla artırmış; ithalat 572 milyar avroya çıkarken ihracat 545 milyar avro düzeyinde kalmıştır. Enerji ithalatına olan yüksek bağımlılık, dış ticaret açığını derinleştiren en önemli faktör olmuştur. Özellikle doğal gazda Rusya'ya bağımlılık, 2022'de alternatif tedarik kaynaklarına yönelme çabalarını beraberinde getirmiştir.

2023 yılında ithalat 600 milyar avroya yaklaşırken ihracat 570 milyar avro düzeyinde gerçekleşmiş, dış ticaret açığı tarihsel olarak yüksek seviyelere ulaşmıştır. 2024 itibarıyla küresel enerji fiyatlarındaki kısmi gerilemeye rağmen ihracat 585 milyar avroya, ithalat ise 610 milyar avroya ulaşmış, dış ticaret açığı yüksek seviyelerde kalmaya devam etmiştir.

Tedarik zincirleri açısından bakıldığında, İtalya özellikle otomotiv ve elektronik sektörlerinde kritik parçaların tedarikinde aksaklıklar yaşamıştır. Çin ve Almanya'dan gelen ara malı tedarikinde gecikmeler, limanlardaki darboğazlar ve nakliye maliyetlerindeki artış dış ticaret maliyetlerini yükseltmiştir. Ayrıca ilaç ve sağlık ekipmanı tedarikinde yaşanan sıkıntılar, ülkenin küresel tedarik zincirlerine bağımlılığını ortaya koymuştur (Coluccia vd., 2021: 4).

Genel olarak, 2019–2024 dönemi İtalya dış ticareti dalgalı bir seyir izlemiş; salgın kaynaklı şokun ardından toparlanma yaşansa da enerji ithalatı ve tedarik zincirlerindeki kırılganlık dış ticaret açığını yapısal bir sorun haline getirmiştir. Bu gelişmeler, İtalya'nın dış ticaret stratejisinde çeşitlendirme ve Avrupa düzeyinde stratejik özerklik politikalarının önemini artırmıştır.

3.2.5.4. Maliye Politikası Tepkisi

İtalya, salgının ekonomik etkilerini sınırlamak amacıyla genişlemeci maliye politikası önlemlerini devreye sokmuştur. 2020'de hükümet, yaklaşık %6,5 oranında GSYH'ye denk gelen acil destek paketleri açıklamış, bu paketler kısa çalışma ödeneği (Cassa Integrazione Guadagni), KOBİ'lere doğrudan hibeler, vergi ertelemeleri, kredi garantileri ve sosyal transferlerden oluşmuştur. Bu önlemler özellikle hizmetler ve turizm gibi en çok etkilenen sektörlerde iflasların önlenmesine katkıda bulunmuştur (Posta vd., 2022: 16).

Grafik 3.19'da İtalya'nın bütçe açığı ve kamu borcu verileri gösterilmiştir. Bütçe dengesi açısından bakıldığında, 2019'da GSYH'nin %1,6'sı seviyesinde olan bütçe açığı, 2020'de %9,5'e yükselmiş; kamu borcu ise %135'ten %155'e çıkmıştır. Bu artış, modern dönemdeki en yüksek borç yüklerinden birini temsil etmektedir. Avrupa Birliği'nin İstikrar ve Büyüme Paktı kurallarını askıya alması, İtalya'nın bu genişlemeci politikaları sürdürmesine imkân vermiştir.

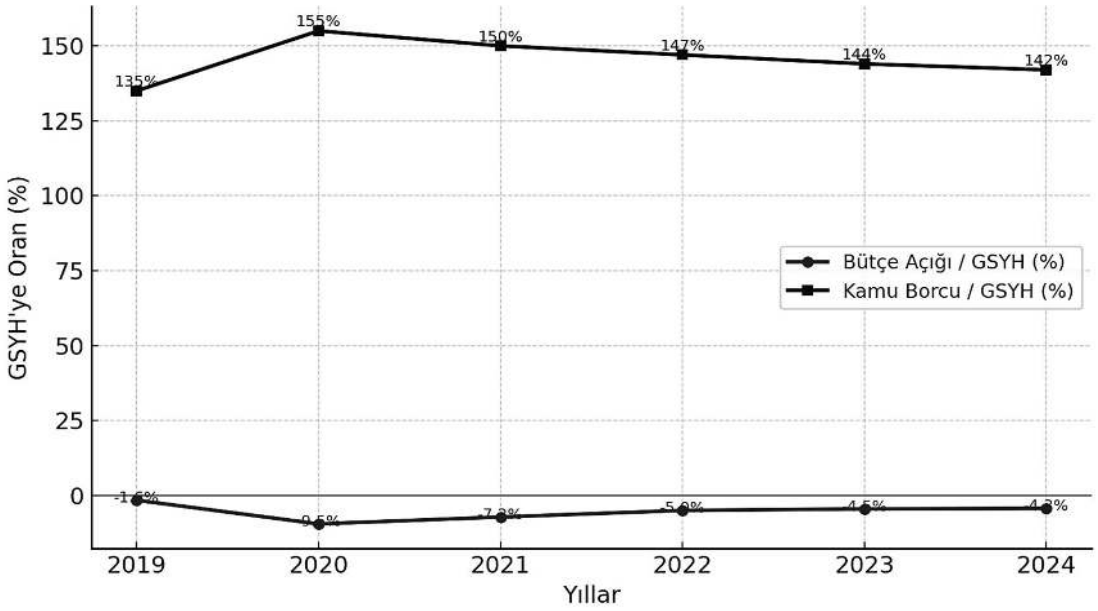

Kaynak: IMF

Grafik 3.19. İtalya Bütçe Açığı ve Kamu Borcu

2021 ve 2022'de toparlanmayla birlikte bütçe açığı kademeli olarak azalmış; ancak Rusya–Ukrayna savaşı ve enerji fiyatlarındaki artış nedeniyle hükümet hane halklarını desteklemeye yönelik sübvansiyonları genişletmiştir. Bu çerçevede enerji faturalarına yönelik vergi indirimleri ve doğrudan transferler mali baskıları artırmıştır.

İtalya ayrıca Avrupa Birliği'nin Yeni Nesil AB (NextGenerationEU) fonlarından önemli ölçüde yararlanmıştır. Ülkeye tahsis edilen yaklaşık 190 milyar avroluk destek paketinin 69 milyar avrosu hibe, kalanı düşük faizli kredi niteliğindedir. Bu kaynaklar dijital dönüşüm, yeşil enerji yatırımları ve altyapı projelerine yönlendirilmiştir. Özellikle yeşil enerji dönüşümü için ayrılan yatırımlar hem iklim hedeflerini desteklemiş hem de enerji ithalatına bağımlılığı azaltmayı amaçlamıştır (Pianta vd., 2021: 220).

2023 ve 2024'te mali konsolidasyon ihtiyacı yeniden gündeme gelmiş, bütçe açığının %4–4,5 seviyesine düşürülmesi hedeflenmiştir. Ancak yüksek kamu borcu, artan

faiz yükü ve sosyal harcama baskıları, mali sürdürülebilirlik açısından riskleri canlı tutmuştur.

Bu veriler, İtalya'nın salgın döneminde maliye politikasını güçlü biçimde genişlettiğini, ancak yapısal olarak yüksek kamu borcu nedeniyle mali sürdürülebilirlik risklerinin halen devam ettiğini göstermektedir.

3.2.5.5. Para Politikası ve Finansal İstikrar

İtalya, Euro Bölgesi üyesi olduğundan bağımsız bir para politikası uygulama yetkisine sahip değildir. Salgın döneminde İtalya'nın para politikası tepkisi doğrudan ECB tarafından alınan kararlarla şekillenmiştir. Mart 2020'de ECB, PEPP kapsamında 750 milyar avroluk tahvil alımını başlatmış; daha sonra bu rakam kademeli olarak 1,85 trilyon avroya yükseltilmiştir. Aynı zamanda mevcut Varlık Alım Programı (APP) devam ettirilmiş, bankalara sağlanan hedefli uzun vadeli refinansman operasyonlar daha cazip koşullarla uygulanarak kredi arzı desteklenmiştir. Bu adımlar, İtalya'da hem kamu hem de özel sektörün borçlanma maliyetlerini önemli ölçüde düşürmüştür (Yang, 2024: 1341).

Finansal istikrar açısından bakıldığında, İtalya bankacılık sistemi 2008 küresel finans krizinden sonra güçlendirilen sermaye yapısı sayesinde salgının ilk şokunu görece sınırlı kayıplarla atlatabilmiştir. Bununla birlikte, özellikle KOBİ kredilerinde geri ödeme riskleri artmış, hükümetin sağladığı garanti programları bu risklerin doğrudan bankalara yansımasını engellemiştir (Posta vd., 2022: 13).

2021'den itibaren ekonomik toparlanmayla birlikte kredi genişlemesi hızlanmış; ancak 2022'de Rusya–Ukrayna savaşı ve küresel enerji fiyatlarındaki dalgalanmalar finansal piyasalar üzerinde yeni baskılar yaratmıştır. 2022 ve 2023'te ECB'nin faiz artırımları İtalya'da hem hanehalkı hem de işletmeler için borçlanma maliyetlerini yükseltmiştir. Bu durum, iç talep ve yatırımlar üzerinde sınırlayıcı bir etki doğurmuştur (Bartocci vd., 2024: 22).

Bununla birlikte, düşük faizli uzun vadeli krediler ve bankaların güçlü sermaye tamponları, finansal istikrarın korunmasına katkı sağlamıştır. Ayrıca, İtalya hükümetinin AB fonları ile desteklenen yatırım projeleri, bankacılık sektörü üzerinde dolaylı olarak pozitif etkiler yaratmıştır. Sonuç olarak, İtalya bağımsız bir para politikasına sahip olmamasına rağmen ECB'nin genişlemeci politikalarından salgın döneminde önemli

ölçüde fayda sağlamış; ancak sonraki sıkılaştırma adımları, ülkenin yüksek kamu borcu ve kırılgan finansal dengeleri nedeniyle ekonomik toparlanmayı sınırlandırmıştır.

3.2.6. Japonya

Japonya'da ilk Covid-19 vakası 16 Ocak 2020'de, Wuhan'dan dönen bir yolcuda tespit edilmiştir. Bu erken tespit, ülkenin salgınla ilk karşılaşan Asya-Pasifik ekonomilerinden biri olmasına neden olmuştur. Özellikle Şubat 2020'de Yokohama Limanı'na demirleyen "Diamond Princess" yolcu gemisinde binlerce yolcunun karantinaya alınması, Japonya'nın salgına yönelik küresel dikkat çeken ilk vakalarından biri olmuştur (Rocklöv vd., 2020: 11).

Hükümetin ilk tepkileri nispeten temkinli olmuş, sıkı sokağa çıkma yasakları yerine "acil durum ilanı" yoluyla kısmi kısıtlamalar uygulanmıştır. Nisan 2020'de Başbakan Shinzo Abe, Tokyo ve Osaka başta olmak üzere büyük kentleri kapsayan ilk acil durum ilanını yürürlüğe koymuş, bu uygulama kısa süre içinde ülke geneline yayılmıştır. Ancak Japonya'da diğer G7 ülkelerine kıyasla kapanma önlemleri daha sınırlı kalmış; restoran, mağaza ve ofislerin faaliyetleri büyük ölçüde "gönüllü" kısıtlamalara dayandırılmıştır (Mizumoto ve Chowell, 2020: 7.)

Japonya'nın politika tepkisi yalnızca sağlık önlemleriyle sınırlı kalmamış, ekonomik alanda da belirginleşmiştir. Hükümet, 2020 baharından itibaren ek bütçeler yoluyla geniş ölçekli destek paketleri açıklamış; hanehalkına nakit transferleri, küçük ve orta ölçekli işletmelere sübvansiyonlar ve tedarik zincirinde dışa bağımlılığı azaltmaya yönelik yatırımlar teşvik edilmiştir. Bu dönemde özellikle üretimin bir kısmının Japonya'ya geri çekilmesi amacıyla doğrudan finansal destek programları devreye alınmıştır (Kubota vd., 2021: 16).

Genel olarak Japonya'nın salgın karşısındaki stratejisi, Avrupa ülkelerindeki sert kapanmalara kıyasla daha "yumuşak" önlemlere dayanmış; buna karşılık ekonomik teşviklerin kapsamı oldukça geniş olmuştur. Bu durum, ülkenin hem sağlık risklerini sınırlı tutma hem de ekonomik istikrarı koruma arasında denge kurma çabasını yansıtmaktadır.

3.2.6.1. Büyüme ve Talep Bileşenleri

Japonya'nın 2019-2024 yıllarına ait GSYH büyüme oranları Grafik 3.20.'de gösterilmiştir. Buna göre, Japonya ekonomisi 2020 yılında reel olarak %4,8 oranında daralmış ve bu küçülme, küresel finans krizinden sonraki en sert daralma olarak kayıtlara geçmiştir. Salgının ilk şokunun etkisiyle özellikle 2020'nin ikinci çeyreğinde GSYH çeyrekten çeyreğe yaklaşık %8,3 oranında gerilemiş, bu Japonya'nın modern istatistik tarihinde en büyük çeyreklik küçülmelerden biri olmuştur.

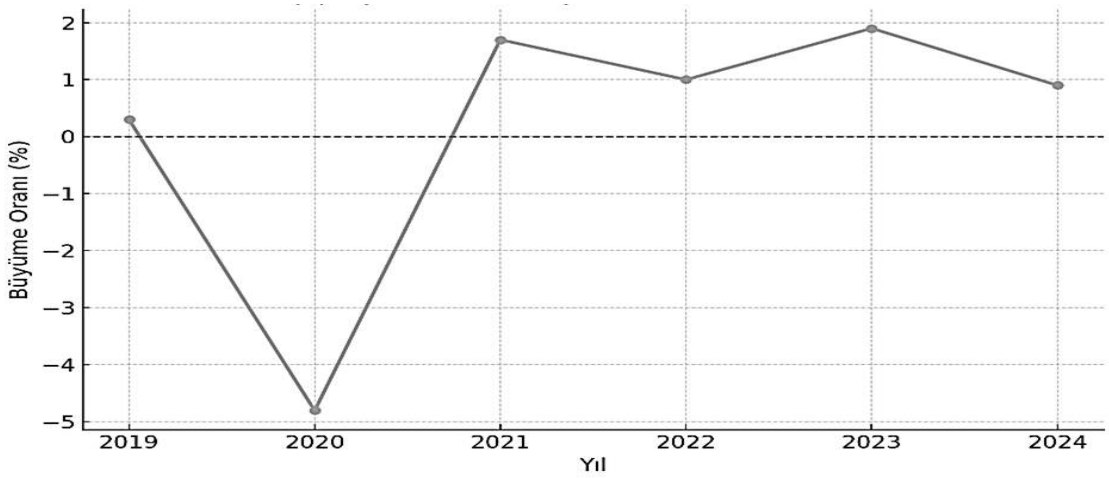

Kaynak: OECD, 2025

Grafik 3.20. Japonya Reel GSYH Büyüme Oranları

Talep tarafında daralmanın ana nedeni özel tüketimdeki sert düşüşlerdir. Hanehalkı nihai tüketim harcamaları 2020 yılında yaklaşık %6 oranında gerilemiş, bu azalış büyük ölçüde temas yoğun sektörlerde (restoran, konaklama, ulaşım, perakende) gözlenmiştir. Yatırımlar ise özellikle belirsizlik ortamı nedeniyle özel sektör sabit sermaye harcamalarında %7'ye yaklaşan bir düşüş göstermiştir. Buna karşılık kamu harcamaları 2020'de pozitif katkı sağlamış ve merkezi hükümetin ek bütçeleri sonucunda %2,5 civarında artış kaydetmiştir (Fukunaga vd., 2024: 15).

Dış ticaret kanalında ise hem küresel talebin zayıflaması hem de tedarik zincirlerindeki aksamalar nedeniyle ihracat 2020 yılında yaklaşık %11 gerilerken, ithalat da benzer ölçüde daralmıştır. Bu durum, dış talebin büyümeye katkısını sınırlamış, ancak net ihracat tarafında daha dengeli bir görünüm oluşmuştur. 2021 yılında ise küresel talepteki toparlanma ve Asya bölgesine yönelik ihracat artışı ile büyüme yeniden pozitif seyre dönmüş ve %1,7 oranında gerçekleşmiştir (Nakamura vd., 2024: 16).

Dolayısıyla Japonya'da salgın döneminde büyümenin talep bileşenleri incelendiğinde, özel tüketim ve yatırımlardaki sert daralmanın kısmen kamu harcamaları ile dengelendiği, dış ticaretin ise ilk aşamada negatif, sonraki aşamada sınırlı pozitif katkı yaptığı görülmektedir. Bu tablo, Japonya'nın salgın şokuna karşı nispeten dayanıklı bir üretim yapısına sahip olduğunu, ancak iç talep bağımlılığının kriz dönemlerinde kırılganlık yarattığını göstermektedir.

3.2.6.2. İşgücü Piyasası

Japonya işgücü piyasası, salgının etkilerini diğer gelişmiş ekonomilere kıyasla daha sınırlı hissetmiştir. Grafik 3.21'de Japonya'nın 2019-2024 yıllarına ait işsizlik oranları gösterilmektedir. Buna göre 2020 yılında işsizlik oranı %2,4'ten %2,8'e yükselmiş, 2021'de ise %2,8 seviyesinde sabit kalmıştır. Bu oran, OECD ortalamasının oldukça altında seyretmiş ve Japonya'nın işgücü piyasasının göreli dayanıklılığını ortaya koymuştur.

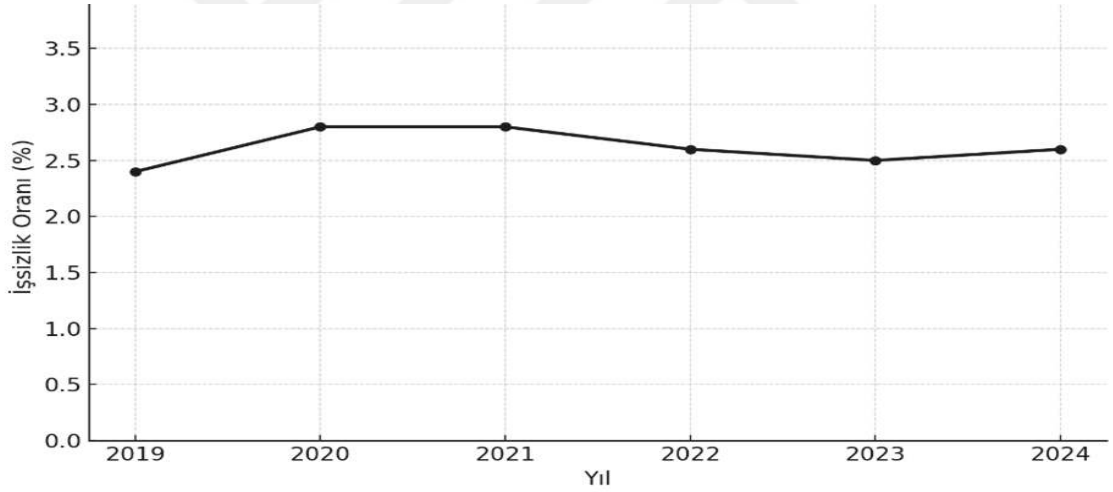

Kaynak: OECD

Grafik 3.21. Japonya İşsizlik Oranları

Bununla birlikte, istihdamın niteliği açısından ciddi dalgalanmalar yaşanmıştır. Özellikle hizmet sektöründe (turizm, konaklama, yiyecek-içecek, perakende) kısmi süreli ve geçici sözleşmeli çalışanlar salgından en olumsuz etkilenen gruplar olmuştur. Kadınlar, gençler ve düşük ücretli çalışanların yoğun olarak yer aldığı bu kesimlerde iş kayıpları belirginleşmiştir. Buna karşılık imalat sanayinde istihdam nispeten daha hızlı toparlanmış, otomotiv ve elektronik ihracatındaki artış iş kayıplarını telafi edici bir rol oynamıştır (Matsumoto vd., 2024: 3).

Hükümet, işgücü piyasasındaki şoku sınırlamak amacıyla İstihdamı Koruma Ödeneği programını genişleterek işletmelere çalışanlarını ücretsiz izne çıkarmaları karşılığında mali destek sağlamıştır. Bu mekanizma sayesinde firmaların işten çıkarmalara başvurmadan istihdamı koruması teşvik edilmiştir. Ayrıca, serbest meslek sahipleri ve küçük işletme çalışanlarına yönelik doğrudan nakit yardımları ile istihdam gelir kayıpları kısmen telafi edilmiştir (Mugiyama ve Komatsu, 2025: 7).

Özetle, Japonya işgücü piyasası salgın döneminde görece düşük işsizlik oranlarıyla öne çıkarken, kırılgan grupların (geçici işçiler, kadınlar, gençler) istihdam güvenliği daha fazla zedelenmiştir. Bu durum, işgücü piyasasında uzun süredir var olan kalıcı çalışanlar ile geçici çalışanlar arasındaki eşitsizliğin, kriz dönemlerinde daha da belirginleştiğini göstermektedir.

3.2.6.3. Dış Ticaret ve Tedarik Zinciri

Salgının ilk yılında küresel talepte yaşanan daralma ve lojistik zincirlerindeki kesintiler, Japonya'nın dış ticaret hacmini doğrudan etkilemiştir. Grafik 3.22'de görüldüğü üzere ihracat ve ithalat 2020 yılında belirgin biçimde düşüş göstermiştir. Bu gerileme özellikle otomotiv, makine-teçhizat ve elektronik bileşenler gibi Japonya'nın temel ihracat kalemlerinde yaşanan küresel talep şoku ve sevkiyat gecikmelerinin bir sonucu olarak değerlendirilmiştir (Wang, 2024: 5). Grafik, 2018 ve 2019'da yüksek ve birbirine yakın seyreden ithalat ve ihracat düzeylerinin 2020'de keskin biçimde azaldığını açıkça ortaya koymaktadır.

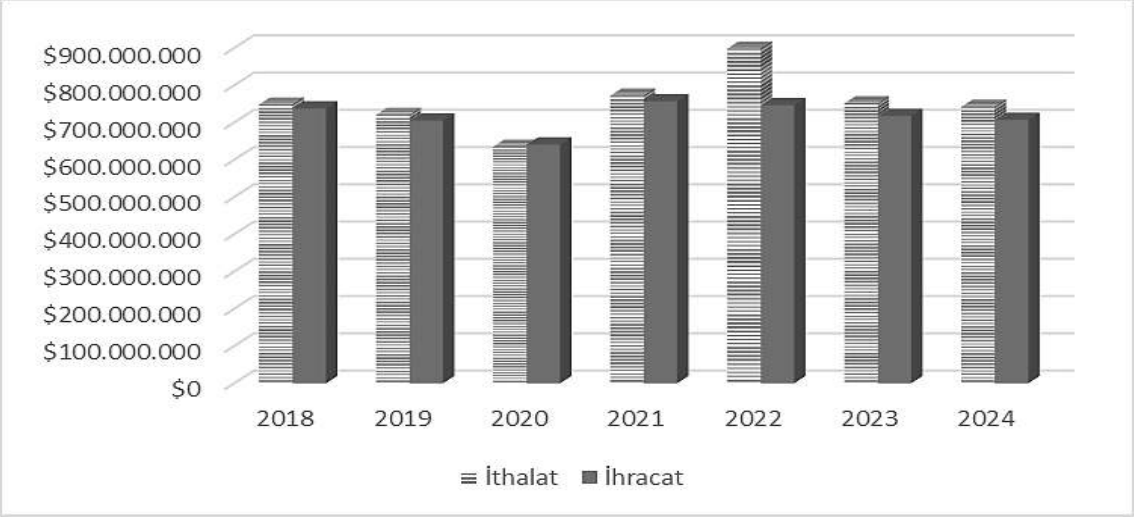

Kaynak: wits.worldbank.org

Grafik 3.22. Japonya'nın İhracat ve İthalat Değerleri (2018-2024) (Bin ABD $)

2021 yılı itibarıyla küresel talebin toparlanmasıyla Japonya'nın ihracatı yeniden artışa geçmiş; Asya bölgesine yönelik güçlü sevkiyatlar dış ticaretin toparlanmasında belirleyici olmuştur. Grafik 3.22'de 2021 yılında ithalat ve ihracat değerlerinin yeniden yükseldiği görülmektedir. Ancak bu toparlanmaya rağmen küresel yarı iletken kıtlığı, özellikle Japon otomotiv sektörü üzerinde baskı yaratmış, üretim kesintileri araç ve parça ihracatının hızını sınırlamıştır.

2022 yılı dış ticaret açısından dikkat çekici bir kırılma noktasıdır. Grafik 3.22'de ithalat değerlerinin bu yıl belirgin biçimde yükseldiği ve ihracatın üzerine çıktığı görülmektedir. Literatürde bu artış; enerji fiyatlarındaki sıçrama, yenin hızlı değer kaybı ve ithalat maliyetlerindeki keskin yükselişle ilişkilendirilmiştir. Nitekim Japonya, 2022'de tarihinin en yüksek dış ticaret açığını kaydetmiştir. Ekonomi, Ticaret ve Sanayi Bakanlığı'nın 2024 Beyaz Kitabı, bu dönemde artan enerji ithalatı ve kur gelişmelerinin cari denge üzerinde güçlü baskı yarattığını belirtmektedir. Bu kapsamda hükümet, dışa bağımlılığı azaltmak amacıyla 2020 Ek Bütçesi içinde "Tedarik Zincirlerinin Güçlendirilmesi Programı"nı başlatmış ve stratejik sektörlerde yeniden-konumlandırma yatırımları için 220 milyar Yen kaynak ayırmıştır (Maharjan ve Kato, 2024: 1473).

Grafik 2023 ve 2024 döneminde, ithalat ve ihracat değerlerinin 2022'ye kıyasla daha dengeli bir seviyeye gerilediğini göstermektedir. Bu eğilim, literatürde 2023'te Çin'e yönelik ticaretin toparlanması, zayıf yenin rekabet avantajı sağlaması ve enerji ithalatının azalmasıyla ilişkilendirilmektedir. Bu gelişmeler dış ticaret açığının daralmasına katkı sunmuştur. 2024 yılına gelindiğinde ise Japonya'nın pazar çeşitlendirmesi stratejisi öne çıkmış; özellikle Çin kaynaklı tedarik ve talep kısıtlarına rağmen tarım ve gıda ürünlerinde alternatif pazarlara yönelimle ihracatın rekor seviyelere ulaştığı ifade edilmektedir (Wang, 2024: 7).

Genel olarak Grafik 3.22, Japonya'nın dış ticaret hacminin 2018–2024 döneminde dalgalı bir seyir izlediğini; 2020'de pandeminin etkisiyle keskin biçimde daraldığını, 2021'de toparlandığını, 2022'de enerji fiyatları ve döviz kuru etkisiyle ithalatın ani sıçrama yaptığını ve 2023–2024 yıllarında görece dengeli bir düzeye gerilediğini göstermektedir. Bu eğilimler, Japonya'nın dış ticaretinin sadece küresel talep koşullarından değil, aynı zamanda tedarik zincirleri, enerji fiyatları ve kur dinamikleri gibi çok boyutlu faktörlerden etkilendiğini ortaya koymaktadır.

3.2.6.4. Maliye Politikası Tepkisi

Japonya, Covid-19 salgınının ekonomik etkilerini sınırlamak amacıyla maliye politikasında tarihsel ölçekte genişlemeye gitmiştir. 2020 yılında kabul edilen dört ek bütçe sonucunda toplam mali teşviklerin büyüklüğü GSYH'nin yaklaşık %40'ına ulaşmış ve bu oran G7 ülkeleri içinde en yüksek seviyelerden biri olmuştur. İlk ek bütçelerde sağlık sistemi kapasitesinin güçlendirilmesi, acil tıbbî malzeme tedariki ve salgınla mücadele harcamaları öncelik taşırken, sonraki bütçelerde hane halklarına ve işletmelere yönelik doğrudan mali destekler genişletilmiştir (Tsigaris vd., 2024: 6).

Grafik 3.23'te görüldüğü üzere, kamu harcamalarının GSYH'ye oranı 2018 ve 2019 yıllarında yaklaşık 35–38 % bandında seyrederken, 2020 yılında belirgin bir artış göstererek dizinin en yüksek seviyesine yaklaşmıştır. Bu yükseliş, salgınla mücadele için devreye alınan ek bütçelerin kamu harcamalarını önemli ölçüde artırdığını doğrular niteliktedir. Harcama oranı 2021 sonrasında daha istikrarlı bir görünüme kavuşmuş olsa da kamu maliyesinin pandemi öncesine kıyasla yüksek seviyede kaldığı grafikten açıkça izlenmektedir.

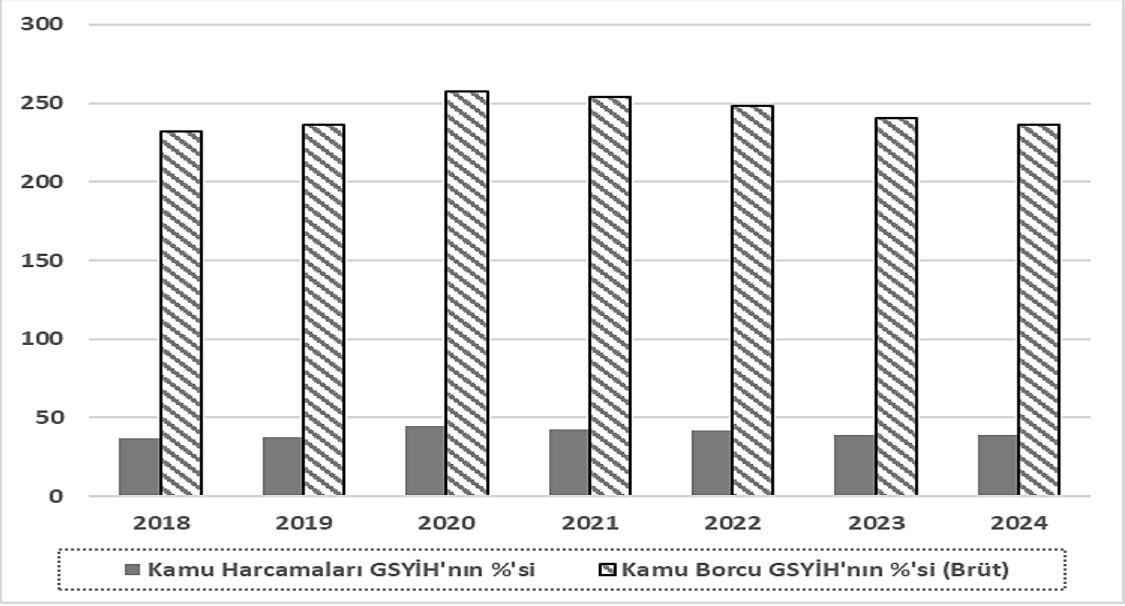

Kaynak: data.imf.org

Grafik 3.23. Japonya Kamu Harcamaları ve Borcunun GSYH'ya Oranı %

Politika araçları oldukça geniş kapsamlı tasarlanmıştır. Hane halklarına kişi başına 100.000 yen tutarında nakit transferi yapılmış; küçük ve orta ölçekli işletmelere kira ve ücret desteği sağlanmış; işverenlerin istihdamı korumasına yönelik "İstihdam Ayarlama Ödeneği" sübvansiyonları genişletilmiş; serbest meslek sahiplerine nakit destek

programları uygulanmıştır. Yerel yönetimlere aktarılan kaynaklarla belediyelerin sağlık, sosyal hizmet ve kriz yönetimi kapasiteleri artırılmıştır (Kawane vd., 2024: 13).

Buna paralel olarak kamu borcu göstergeleri de güçlü bir artış eğilimi sergilemiştir. Grafik 3.23, Japonya'nın brüt kamu borcunun GSYH'ye oranının 2018–2019 döneminde yaklaşık 230–240 % düzeyinde seyrettiğini, 2020 yılında ise belirgin şekilde yükselerek dizi içerisindeki en yüksek noktaya (%257) ulaştığını göstermektedir. 2021–2024 döneminde borç oranı kademeli olarak gerilese de yüksek seviyesini korumuştur. Bu görünüm, pandeminin yarattığı mali yükün borç göstergelerine kalıcı biçimde yansıdığını ortaya koymaktadır (Katagiri, 2025: 11).

Maliye politikası aynı zamanda stratejik sektörlerde tedarik güvenliğini güçlendirmeyi hedeflemiştir. Özellikle elektronik bileşenler, sağlık malzemeleri ve otomotiv parçaları gibi kritik girdilerde arz çeşitlendirmesine yönelik programlar, ek bütçeler yoluyla desteklenmiştir. Bu müdahaleler kısa vadede üretim kapasitesinin korunmasını, orta vadede ise dışa bağımlılığın azaltılmasını amaçlamıştır (Kawane vd., 2024: 9).

Sonuç olarak Japonya'nın pandemi dönemindeki maliye politikası, kısa vadede ekonomik daralmayı sınırlamış ve istihdamı desteklemiştir. Bununla birlikte, harcama oranlarındaki artış ve borç stokunun Grafik 3.23'te görüldüğü üzere 2020 yılında keskin biçimde yükselmesi, uzun vadeli mali sürdürülebilirlik açısından riskleri artırmıştır. Bu nedenle Japonya örneğinde maliye politikası, şoku hafifletici bir etki yaratırken, yüksek borç düzeyi nedeniyle orta-uzun vadeli kırılganlıkları da beraberinde getiren çift yönlü bir etki doğurmuştur.

3.2.6.5. Para Politikası ve Finansal İstikrar

Japonya Merkez Bankası, salgının yarattığı ekonomik ve finansal şoklara karşı genişlemeci para politikasını sürdürmüş ve ek önlemler almıştır. Mart 2020'den itibaren Japonya Merkez Bankası, varlık alım programlarını genişletmiş, özellikle Japon devlet tahvilleri ve kurumsal tahvil/bono alımları artırılmıştır. Ayrıca, finansal kuruluşlara sağlanan kredi imkânlarını genişleterek reel sektöre kredi akışını desteklemek amacıyla "Covid-19'a Yanıt Olarak Finansmanı Desteklemeye Yönelik Özel Program" programını devreye sokmuştur (Matsuki ve Sugimoto, 2024: 180).

Bu çerçevede, işletmelere ve hane halklarına kredi akışını güvence altına almak için rekor seviyede düşük faiz oranları korunmuş ve bankalara sıfır faizli uzun vadeli fonlama sağlanmıştır. 2020–2021 döneminde bilanço genişlemesi hızlanmış ve Japonya Merkez Bankasının toplam varlıkları GSYH'nin yaklaşık %130'una ulaşarak tarihsel zirveye çıkmıştır (Hasui ve Teranishi, 2025: 4).

Finansal istikrar açısından Japonya Merkez Bankası, piyasadaki dalgalanmaları sınırlamak amacıyla hisse senedi yatırım fonu alımlarını da artırmış, böylece sermaye piyasalarındaki ani değer kayıplarının etkilerini azaltmıştır. Bu uygulama, Japonya'yı diğer G7 ülkelerinden ayıran önemli bir özellik olmuştur. Bununla birlikte, uzun vadeli ultra gevşek para politikasının finansal sistemdeki risk iştahını artırabileceği ve bankacılık sektörünün kârlılığı üzerinde baskı oluşturabileceği tartışmaları gündeme gelmiştir (Matsuki ve Sugimoto, 2024: 182).

Özetle, Japonya Merkez Bankasının salgın dönemindeki politikası, düşük faiz, geniş ölçekli varlık alımları ve özel kredi destek programları aracılığıyla finansal istikrarı korumaya odaklanmış; ancak uzun vadeli maliyetler ve yapısal riskler bakımından yeni tartışmaları da beraberinde getirmiştir.

3.2.7. Kanada

Kanada'da Covid-19'a ilişkin ilk doğrulanmış vaka 25 Ocak 2020 tarihinde Ontario'da kaydedilmiş ve bu durum, virüsün ülkeye uluslararası seyahat yoluyla girişinin başlangıcı olarak kabul edilmiştir. 2020 yılının ilk çeyreğinde vakalar özellikle büyük şehirlerde yoğunlaşmış, bu dönemde bulaş dinamiklerinin hızla değişmesi federal-eyalet düzeyinde erken müdahaleyi zorunlu hâle getirmiştir. Mart 2020'ye gelindiğinde vaka sayılarındaki keskin artış, Kanada'nın küresel pandemi dalgasının parçası hâline geldiğini göstermiştir (Waldner vd., 2021: 763).

Salgının ülke çapında yayılmaya başlamasıyla birlikte eyalet hükümetleri art arda olağanüstü hâl ilan etmiş ve geniş kapsamlı kapanma önlemleri uygulanmaya konmuştur. Özellikle Ontario ve Quebec, hem vaka yoğunluğu hem de nüfus büyüklüğü nedeniyle en sert tedbirleri alan bölgeler arasında yer almıştır. Mart–Nisan 2020 döneminde Ontario'da uygulanan bölgesel kapanma kararları, zorunlu olmayan işletme faaliyetlerini ciddi biçimde sınırlamış ve hareketliliği önemli ölçüde azaltmıştır. Bu kapanma

politikalarının temel amacı, sağlık sistemi üzerindeki baskıyı azaltmak, bulaşma hızını düşürmek ve yoğun bakım kapasitesini korumak olmuştur (Long vd., 2021: 7–9).

Kapanmaların ekonomik ve toplumsal etkileri ise oldukça geniş olmuştur. Pandemi sürecinde uygulanan sosyal kısıtlamalar işgücü piyasasında ani ve ciddi bir bozulmaya yol açmış; özellikle düşük ücretli, yüz yüze hizmet işi yapan çalışanlar daha yüksek oranda iş ve gelir kaybı yaşamıştır. Bu durum, kapanma önlemlerinin salgını yavaşlatmadaki etkinliğine rağmen ekonomik eşitsizlikleri derinleştirdiğini göstermektedir (Lemieux vd., 2020: 46–47).

Federal ve eyalet hükümetleri, salgınla mücadelede yalnızca kapanma önlemlerine değil, aynı zamanda test-izleme kapasitesinin artırılmasına, sağlık kurumlarının desteklenmesine ve sosyal yardımlara da ağırlık vermiştir. 2020 boyunca temas takibi, test kapasitesi ve bölgesel izleme sistemlerinin geliştirilmesi salgının kontrolünde kritik rol oynamıştır. Bununla birlikte, yeni varyantların ortaya çıkışı ve zaman zaman kısıtlamaların gevşetilmesi, Kanada'nın 2020 sonu ve 2021 başında yeni dalgalarla karşılaşmasına yol açmıştır (Wu vd., 2024: 24–28).

Kanada'da Covid-19 yönetiminin çok düzeyli yönetişim yapısı bazı avantaj ve dezavantajları açığa çıkarmıştır. Eyaletlerin halk sağlığı politikaları üzerindeki geniş yetkileri, bazı bölgelerde hızlı tepkiye imkân sağlarken; diğer taraftan ulusal ölçekte tutarlılığın zaman zaman sınırlı kalmasına neden olmuştur Böylece pandemi, Kanada'da federal-eyalet ilişkilerinin kriz yönetimi bağlamında yeniden tartışılmasına zemin hazırlamıştır (Schnabel, 2021: 6–8).

3.2.7.1. Büyüme ve Talep Bileşenleri

Kanada ekonomisi, salgın döneminde ciddi bir daralma yaşamış ancak sonraki yıllarda kademeli toparlanma sürecine girmiştir. Grafik 3.24'te Kanada'nın 2019-2024 yıllarındaki büyüme oranlarını göstermektedir. Buna göre, 2019'da %1,9 büyüme kaydedilirken, 2020'de GSYH %–5,2 daralmıştır. Bu daralma, küresel enerji talebindeki sert düşüş, sınırların kapanmasıyla turizm gelirlerindeki kayıplar ve iç talepteki zayıflamadan kaynaklanmıştır. Özellikle hizmet sektörü ve enerji ihracatına bağımlılık, ekonominin kırılganlığını artırmıştır.

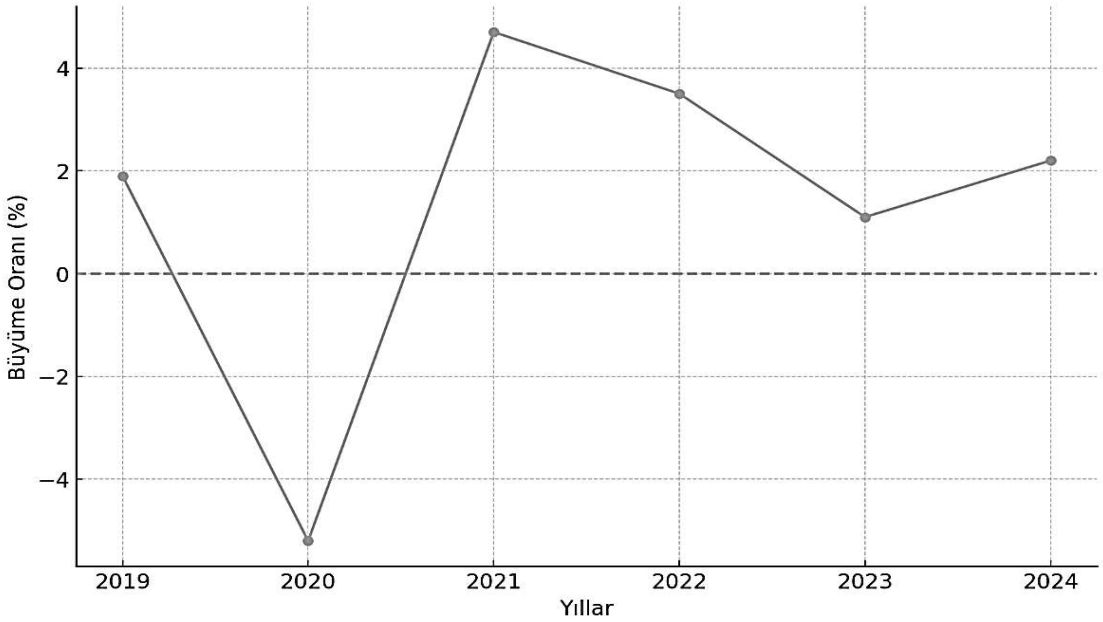

Kaynak: www.statcan.gc.ca

Grafik 3.24. Kanada GSYH Büyüme Oranı

2021'de ekonomik toparlanma başlamış ve büyüme %5,3'e yükselmiştir. Bu artışta ertelenmiş tüketim talebi, geniş çaplı maliye politikası önlemleri ve enerji fiyatlarındaki toparlanma etkili olmuştur. 2022'de büyüme %3,8'e gerilese de pozitif ivme korunmuştur. Ancak 2023'te küresel belirsizlikler, yüksek enflasyon ve sıkı para politikaları nedeniyle büyüme %1,0 seviyesine gerilemiştir.

2024 itibarıyla büyüme oranı, grafikte de görüldüğü üzere %2,2'ye yükselmiş ve 2023'e göre sınırlı bir toparlanmaya işaret etmiştir. Ancak bu oran, 2021 ve 2022 yıllarında gözlenen güçlü büyüme performansının belirgin biçimde altında kalmaktadır. Böylece 2019–2024 dönemi genelinde ekonomi; 2020'de derin bir daralma, 2021–2022'de yüksek oranlı toparlanma ve 2023–2024'te daha ılımlı fakat pozitif büyüme oranları ile dalgalı bir büyüme patikası izlemiştir.

3.2.7.2. İşgücü Piyasası

Kanada işgücü piyasası, salgının ekonomik etkilerinden en doğrudan etkilenen alanlardan biri olmuştur. Grafik 3.25.'te Kanada'nın 2018-2024 yıllarına ait işsizlik oranları gösterilmektedir. Buna göre, 2020 yılında işsizlik oranı %9,6'ya yükselerek 1980'lerden bu yana görülen en yüksek seviyeye çıkmıştır. Bu artış, özellikle hizmetler sektörü (perakende, turizm, konaklama, eğlence) ile düşük vasıflı işlerde çalışanları

etkilemiştir. Salgın nedeniyle geçici işten çıkarmalar yaygınlaşmış, işgücü piyasasında kırılgan kesimlerin konumu daha da zayıflamıştır (Gunn vd., 2022: 6).

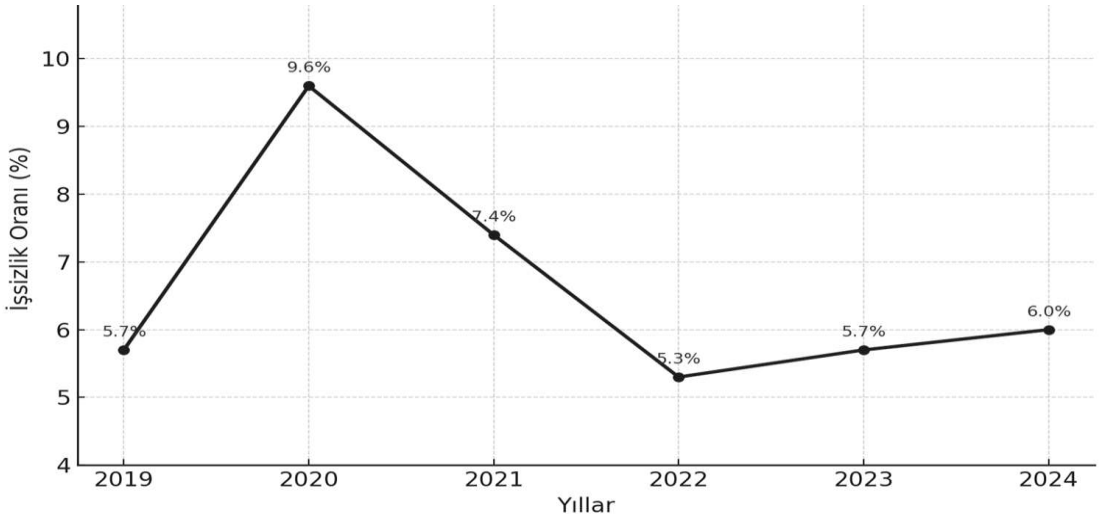

Kaynak: www.statcan.gc.ca

Grafik 3.25. Kanada İşsizlik Oranı

2021'de ekonomik toparlanmayla birlikte işsizlik oranı %7,4'e gerilemiş, ancak toparlanma homojen olmamıştır. Kadınlar, gençler ve göçmen işçiler iş kayıplarından orantısız şekilde etkilenmiştir. Kadınların işgücünden çekilme oranı artarken, gençler özellikle hizmetler sektöründeki daralmadan kaynaklı iş bulmakta zorlanmıştır

2022'de işsizlik oranı %5,3'e düşerek son 50 yılın en düşük seviyelerinden birine ulaşmıştır. Bu iyileşme, enerji ve madencilik sektörlerindeki toparlanma, kamu destekli istihdam programları ve artan yatırımlarla ilişkilidir. Ancak 2023'te sıkı para politikası, yüksek faiz oranları ve zayıflayan iç talep nedeniyle işsizlik oranı yeniden artış göstermiş ve %5,7'ye yükselmiştir. 2024 itibarıyla işsizlik oranı %6,0 seviyesine çıkmıştır (IMF, 2024: 67).

Kanada işsizlik oranı 2020'de salgının etkisiyle keskin biçimde yükselmiş, 2021–2022 döneminde güçlü bir toparlanma göstermiştir. Ancak 2023 ve 2024'te yüksek faizler, enflasyonist baskılar ve küresel talepteki yavaşlama nedeniyle işsizlik yeniden artış eğilimine girmiştir. Bu tablo, Kanada işgücü piyasasının salgın sonrası dönemde toparlansa da kırılgan yapısını koruduğunu ortaya koymaktadır.

3.2.7.3. Dış Ticaret ve Tedarik Zinciri

Kanada ekonomisi, küresel değer zincirlerine ve özellikle enerji, madencilik, otomotiv ve tarım ürünleri ihracatına güçlü şekilde bağlıdır. Salgın döneminde bu

bağımlılık ihracat gelirleri ve ithalat tedarikinde kırılganlıklar yaratmıştır. Grafik 3.26.'da Kanada'nın dış ticaret verileri gösterilmektedir. Buna göre, 2020'de Kanada ihracatı bir önceki yıla göre %12 düşerken, ithalat %9 oranında gerilemiştir. Bu daralma, özellikle petrol ve doğal gaz ihracatında, otomotiv üretiminde ve sınır kapatmalarının etkisiyle lojistik sektöründe yoğunlaşmıştır.

2021'de küresel talebin toparlanması ve enerji fiyatlarındaki artışla birlikte Kanada dış ticareti yeniden büyüme eğilimine girmiştir. İhracat %18 artış göstermiş, ithalat ise özellikle sermaye mallarındaki talep nedeniyle %12 yükselmiştir. Ancak 2022'de Rusya–Ukrayna savaşı sonrası enerji ve emtia fiyatlarının yükselmesi, ihracat gelirlerini olumlu etkilerken; ithalat maliyetlerini de artırmıştır. Bu dönemde Kanada, özellikle ABD'ye yönelik enerji ve otomotiv ihracatında güçlü performans sergilemiştir.

Tedarik zinciri açısından bakıldığında, Kanada yarı iletkenler, ilaç ve medikal ekipman gibi kritik ürünlerde tedarik darboğazları yaşamıştır. Özellikle otomotiv sanayii, küresel çip krizinden sert biçimde etkilenmiş ve üretimde ciddi kesintiler yaşanmıştır. Ayrıca Çin'den ithal edilen tekstil ve elektronik ürünlerde lojistik maliyetleri artmış, limanlardaki sıkışıklık tedarik sürelerini uzatmıştır (Gray ve Torshizi, 2021: 15).

2023–2024 döneminde küresel talep yavaşlamış, enerji fiyatlarında dalgalanmalar yaşanmış ve Kanada'nın ihracatı sınırlı artış göstermiştir. İthalat ise güçlü iç talep yerine sermaye malları ve enerji ithalatı ile sürdürülmüştür. Bu tablo, Kanada'nın dış ticaret dengesinin büyük ölçüde enerji fiyatlarına ve ABD talebine bağımlı olduğunu göstermektedir.

Grafik 3.26.'da görüldüğü üzere, Kanada dış ticareti 2019–2024 döneminde küresel şokların etkisiyle dalgalı bir seyir izlemiştir. 2020'de salgın nedeniyle yaşanan keskin düşüşün ardından 2021'de toparlanma başlamış, 2022'de enerji fiyatlarındaki sıçrama ihracatı desteklemiştir. Ancak 2023 ve 2024'te ithalat ihracatı aşmış ve dış ticaret açığı kalıcı bir sorun haline gelmiştir. Bu gelişmeler, Kanada'nın küresel değer zincirlerindeki kırılganlığını ve enerji bağımlılığını açık biçimde göstermektedir.

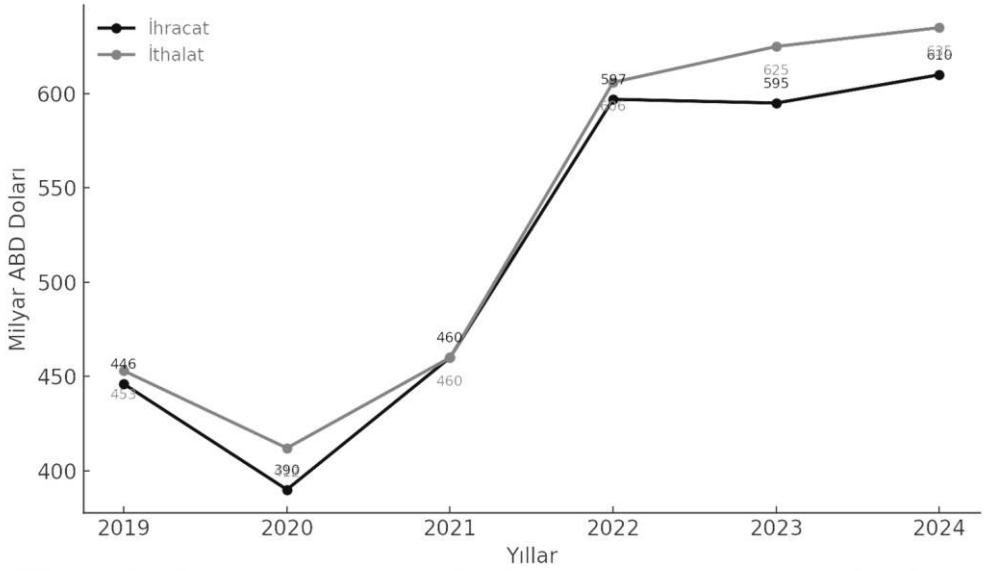

Kaynak: www.statcan.gc.ca

Grafik 3.26. Kanada'nın İhracat ve İthalat Hacimleri

3.2.7.4. Maliye Politikası Tepkisi

Kanada, salgının ekonomik etkilerini sınırlamak için G7 içindeki en büyük mali genişlemelerden birini uygulamış; federal-eyalet çok katmanlı yapısı sayesinde hanehalkı ve işletmelere hızla nakit akışı sağlamıştır. Politika paketi; ücret sübvansiyonu, doğrudan gelir desteği, faizsiz işletme kredileri, kira desteği, işsizlik sigortası geçici iyileştirmeleri ve eyaletlere sağlık/yeniden açılış transferleri gibi çok sayıda araçtan oluşmuştur. Bu bileşenler, özellikle hizmetler ve KOBİ yoğun sektörlerde iflasları sınırlayıp istihdamı korumayı hedeflemiştir (Lemieux vd., 2020: 7).

Grafik 3.27.'da Kanada'nın bütçe açığı ve kamu borcu verileri bulunmaktadır. Buna göre, bütçe dengesi salgının ilk yılında sert biçimde bozulmuştur. Genel devlet açığı, 2019'da GSYH'nin %0,6'sı düzeyindeyken, 2020'de %9,6'ya yükselmiştir. Takip eden yıllarda desteklerin kademeli çekilmesiyle açık daralmış; 2021'de %4,2, 2022'de %3,5 düzeyine gerilemiştir. Ancak 2023 ve 2024'te enerji fiyatlarındaki dalgalanmalar, yüksek faiz ödemeleri ve hanehalkına yönelik sübvansiyonlar nedeniyle açık yeniden %2'nin üzerinde kalmıştır.

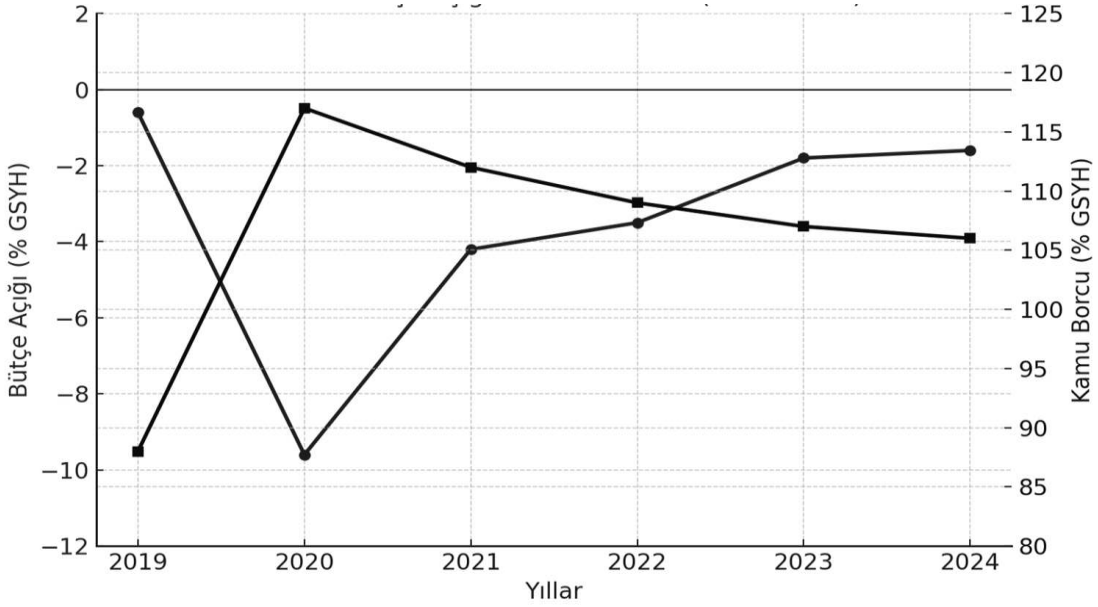

Kaynak: Statistics Canada ve OECD.

Grafik 3.27. Kanada Bütçe Açığı ve Kamu Borcu

Borç göstergeleri de benzer şekilde dalgalı bir seyir izlemiştir. 2019'da GSYH'nin %88'i olan brüt kamu borcu, 2020'de %117'ye çıkmıştır. Bu artış hem bütçe açıklarının büyümesinden hem de daralan ekonomik aktiviteden kaynaklanmıştır. 2021'den itibaren nominal GSYH artışı ve enflasyon etkisiyle borç/GSYH oranı kademeli olarak gerilemiş, 2024'te %106 düzeyine inmiştir.

Politika bileşenlerinin etkileri farklılaşmıştır. Ücret sübvansiyonu işveren-işçi bağını koruyarak işsizliğe geçişi sınırlamış, doğrudan gelir desteği hanehalkı gelirini desteklemiş, faizsiz işletme kredileri ve kira sübvansiyonları KOBİ'lerin likiditesini artırmıştır. Eyalet transferleri ise sağlık kapasitesini güçlendirmiştir (Urrutia vd., 2021: 10). 2022'den itibaren destekler kademeli olarak geri çekilmiş, yerine düşük gelir gruplarını hedefleyen daha sınırlı programlar öne çıkmıştır. Böylece maliye politikası çerçevesi, borç sürdürülebilirliği ile yeşil dönüşüm ve altyapı yatırımları arasındaki dengeyi gözetmiştir (Cohen vd., 2025: 12).

Kanada'nın maliye politikası tepkisi geniş ve hızlı olmuş; ilk aşamada ekonomik daralmayı yumuşatmış, sonraki aşamada ise kademeli konsolidasyon ve hedefli desteklere yönelmiştir. Ancak yüksek faiz ortamı, artan kamu borcu ve küresel talep zayıflığı, 2023–2024 döneminde mali sürdürülebilirlik açısından başlıca riskler olmaya devam etmiştir.

3.2.7.5. Para Politikası ve Finansal İstikrar

Kanada Merkez Bankası, salgın döneminde para politikasını olağanüstü ölçüde genişleterek ekonomiye likidite sağlamıştır. 2020'de politika faizi hızla %1,75'ten %0,25'e indirilmiş ve "alt sınır" olarak belirlenmiştir. Ayrıca, devlet tahvilleri ve mortgage destekli menkul kıymet alımlarıyla bilanço genişlemesi yapılmış, finansal piyasalara güven verilmiştir. Bu önlemler, hanehalkı ve işletmelerin krediye erişimini kolaylaştırmış, özellikle konut piyasasında hızlı bir canlanma yaratmıştır (Azad vd., 2021: 378).

2021'de ekonomik toparlanmanın başlamasıyla birlikte Kanada Merkez Bankası, varlık alımlarını kademeli olarak azaltmaya başlamış, ancak faiz oranlarını düşük seviyelerde tutarak istihdam piyasasındaki iyileşmeyi desteklemeye devam etmiştir. 2022'de Rusya–Ukrayna savaşı sonrası enerji fiyatları ve tedarik zinciri şoklarının tetiklediği yüksek enflasyon, Kanada Merkez Bankası'nın politika yönünü değiştirmesine yol açmıştır. Bu dönemde merkez bankası, Mart 2022'den itibaren agresif faiz artırımlarına başlamış ve 2023 ortasında politika faizini %5,0 seviyesine kadar yükseltmiştir (Atkinson ve Mou, 2024: 13).

Finansal istikrar açısından bakıldığında, düşük faiz ortamı konut piyasasında aşırı değerlenmeye yol açmış; 2022–2023 döneminde ise faiz artırımları mortgage maliyetlerini keskin biçimde yükselterek hanehalkı borçluluğu üzerinde baskı yaratmıştır. Kanada, G7 ülkeleri arasında hanehalkı borçluluk oranı en yüksek ülkelerden biri olduğundan, faiz şokları tüketim ve konut yatırımları üzerinde sınırlayıcı etki yapmıştır (Comeau ve Morris, 2025: 5).

Bankacılık sektörü ise güçlü sermaye tamponları ve sıkı düzenlemeler sayesinde küresel şoklara karşı görece dayanıklı kalmıştır. Ancak kredi riskleri özellikle KOBİ'lerde ve mortgage piyasasında artış göstermiştir. Hükümetin kredi garanti programları ve finansal düzenleyici kurumların önleyici tedbirleri bu risklerin sistemik boyuta ulaşmasını engellemiştir (Ponce vd., 2022: 396).

Genel olarak, Kanada'nın para politikası salgın döneminde genişlemeci, sonrasında ise sert biçimde sıkılaştırıcı bir seyir izlemiştir. Bu durum kısa vadede enflasyonu kontrol altına almak için gerekli olsa da orta vadede büyüme ve finansal istikrar açısından kırılganlıklar yaratmıştır.

4. BÖLÜM

TÜRKİYE'DE COVİD-19'UN EKONOMİK VE TİCARİ ETKİLERİ

Bu bölümde Covid-19'un Türkiye'de ortaya çıkışı, ilk vakanın tespit edilmesinden sonraki süreçte alınan önlemler ve salgının seyri ele alınmıştır. Dünya Sağlık Örgütü'nün pandemi ilanının ardından Türkiye'nin krize nasıl yanıt verdiği, sağlık altyapısının kapasitesi, karar alma mekanizmalarının işleyişi ve ilk aşamada uygulanan kısıtlamaların toplumsal yaşama ve ekonomiye etkileri ayrıntılı olarak değerlendirilmiştir.

Özellikle kapanma kararları, sokağa çıkma yasakları, şehirlerarası seyahat kısıtlamaları, eğitim kurumlarının uzaktan eğitime geçişi, kamu ve özel sektörde esnek çalışma modelleri gibi uygulamalar salgının seyrini kontrol altına almada kritik rol oynamıştır. Bu süreç, yalnızca sağlık politikalarının değil aynı zamanda ekonomik ve sosyal politikaların da kriz yönetimi perspektifiyle şekillendiğini göstermektedir.

Bölüm kapsamında ayrıca, salgının Türkiye'deki kronolojisi üzerinden gelişmeler aktarılmış; Mart 2020'den itibaren hangi tarihlerde hangi önlemlerin devreye girdiği ve bu önlemlerin toplum üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Böylece, Türkiye'nin salgına verdiği tepkinin sağlık sistemine ve ekonomik-sosyal yaşama nasıl yansıdığı bütüncül bir bakış açısıyla ortaya konmuştur.

4.1. Türkiye'de Covid-19'un Ortaya Çıkışı ve Salgının Seyri

Türkiye'de Covid-19 salgını, Dünya Sağlık Örgütü'nün pandemiyi ilan etmesinden kısa bir süre sonra ülke gündemine girmiştir. Sağlık Bakanlığı 11 Mart 2020 tarihinde ilk resmi vakayı açıklamış ve bu tarih Türkiye'de salgının başlangıcı olarak kabul edilmiştir. İlk vakanın duyurulmasından hemen sonra hükümet hızlı şekilde tedbirler almaya başlamış; 12 Mart'ta okullar ve üniversiteler kapatılarak uzaktan eğitim modeline geçilmiş, tiyatro, sinema, spor salonu, kahvehane ve eğlence mekânları gibi toplu alanların faaliyetleri durdurulmuştur. Salgın süresince Türkiye'de yaklaşık 211 bin işletme kapatılmış ve 1,4 milyon çalışan bu durumdan doğrudan etkilenmiştir (Yükseler, 2020: 5).

Mart ayının ikinci yarısından itibaren sokağa çıkma kısıtlamaları devreye girmiş; 65 yaş üstü ve 20 yaş altı için tam yasaklar getirilmiş, ardından hafta sonları tüm ülkeyi kapsayan sokağa çıkma yasakları uygulanmıştır. Şehirlerarası seyahatler izne bağlanmış, toplu taşıma kapasitesi düşürülmüş ve maske kullanımına yönelik zorunluluklar getirilmiştir (Bulut ve Pınar, 2020: 220).

Bu sürecin kronolojik olarak daha net izlenebilmesi amacıyla, Türkiye'de salgın kapsamında uygulanan sağlık ve hareketlilik politikaları ay bazında aşağıdaki tabloda özetlenmiştir.

Tablo 4.1. Türkiye'de Covid-19 Kapsamında Sağlık ve Hareketliliğe Yönelik Önlemler

Ay / Yıl	Gelişmeler
Mart 2020	İlk vaka açıklandı; uluslararası uçuşlara kısıtlamalar getirildi, 65 yaş üstü için sokağa çıkma yasağı uygulandı.
Nisan 2020	20 yaş altına sokağa çıkma yasağı getirildi; ilk hafta sonu yasakları ve karantina uygulamaları başlatıldı.
Mayıs 2020	Yaş gruplarına göre saatlik çıkış izinleri tanımlandı; Ramazan Bayramı'nda tam kapanma uygulandı.
Haziran 2020	Normalleşme süreci başladı; iç hat uçuşları ve seyahat kısıtlamaları kaldırıldı.
Sonbahar 2020	Vaka artışıyla kısıtlamalar yeniden sıkılaştırıldı.
Mart 2021	İllere göre kademeli normalleşme süreci başlatıldı.
2021 İlk Yarısı	Aşılama programının yaygınlaşmasıyla vaka ve ölüm oranlarında düşüş gözlendi.

Kaynak: Ankara Üniversitesi, Covid-19 Zaman Çizelgesi.

Eğitim alanında tüm kademelerde yüz yüze eğitim askıya alınmış, dersler EBA TV ve çevrim içi platformlar üzerinden verilmiştir. Bu uygulama, özellikle internet altyapısına erişim sorunları yaşayan bölgelerde fırsat eşitsizliğini artırmış ve öğrenciler arasında dijital uçurumun büyümesine yol açmıştır. Üniversiteler de bahar dönemini tamamen çevrim içi olarak sürdürmek zorunda kalmıştır (Soylu, 2020: 176). Salgın sürecinde eğitim alanında alınan önlemler ve sınav uygulamalarına ilişkin gelişmeler, ay bazında aşağıda sunulmaktadır.

Tablo 4.2. Covid-19 Sürecinde Eğitim Alanında Alınan Önlemler ve Uygulamalar

Ay / Yıl	Gelişmeler
Mart 2020	Tüm okullarda ve üniversitelerde uzaktan eğitime geçildi.
Nisan–Mayıs 2020	EBA TV ve çevrim içi platformlar üzerinden eğitim sürdürüldü.
Temmuz 2020	LGS ve YKS sınavları pandemi koşullarına uygun şekilde gerçekleştirildi.
Eylül 2020	Eğitim uzaktan ve hibrit modellerle devam etti.
2021	Kademeli olarak yüz yüze eğitime dönüş gündeme geldi.

Kaynak: Ankara Üniversitesi, Covid-19 Zaman Çizelgesi.

Nisan 2020'de kamu kurumlarında esnek ve dönüşümlü çalışma uygulaması başlatılmış, özel sektörde ise evden çalışma yaygınlaşmıştır. Bu dönemde kısa çalışma ödeneği, ücretsiz izin desteği ve nakdi ücret yardımı gibi uygulamalar devreye alınmış; işverenlerin istihdamı koruması amaçlanmıştır (Akgün ve Yalman, 2022: 1414). Pandeminin ekonomik ve çalışma hayatına yönelik etkileri de ay bazında aşağıdaki tabloda özetlenmektedir.

Tablo 4.3. Covid-19 Sürecinde Ekonomi ve Çalışma Hayatına Yönelik Önlemler

Ay / Yıl	Gelişmeler
Mart 2020	Hizmet sektörü büyük ölçüde kapandı; ekonomik belirsizlik arttı.
Nisan 2020	Kısa çalışma ödeneği ve ücret destekleri uygulamaya alındı.
Mayıs 2020	İşten çıkarma yasakları ve istihdam koruyucu önlemler sürdürüldü.
Haziran 2020	Normalleşme ile ekonomik faaliyetler kademeli olarak yeniden başladı.
Kasım–Aralık 2020	Kısıtlamaların geri gelmesiyle özellikle hizmet sektörü yeniden daraldı.
2021	Aşılamayla birlikte ekonomik toparlanma ve uzaktan çalışmanın kalıcılaşması gözlemlendi.

Kaynak: Ankara Üniversitesi, Covid-19 Zaman Çizelgesi.

Türkiye'nin salgın yönetiminde sağlık altyapısının güçlü olması önemli bir rol oynamıştır. Şehir hastaneleri yatırımları ve yoğun bakım kapasitesinin yüksekliği sayesinde sağlık sisteminin çökmesi önlenmiş; ancak uygulanan kısıtlamalar ekonomik daralma, işsizlik artışı ve eğitimde fırsat eşitsizliği gibi kalıcı etkiler yaratmıştır. Bu süreç, Covid-19'un yalnızca bir sağlık krizi değil, aynı zamanda derin ekonomik ve toplumsal sonuçlar doğuran yapısal bir kriz olduğunu ortaya koymuştur (Soylu, 2020: 175).

4.2. Makroekonomik Etkiler

Covid-19 pandemisi, Türkiye ekonomisinin temel makroekonomik göstergeleri üzerinde derin ve çok boyutlu etkiler yaratmıştır. Salgının başlamasıyla birlikte, 2020 yılının ilk yarısında küresel ekonomide yaşanan daralma Türkiye'ye de yansımış; GSYH büyüme oranları negatife dönmüş, işsizlik oranları artış göstermiş, enflasyon baskıları yoğunlaşmış ve finansal piyasalarda dalgalanmalar meydana gelmiştir. Bu bölümde, Türkiye'nin makroekonomik performansı pandemi öncesi, pandemi dönemi ve pandemi sonrası toparlanma evreleri dikkate alınarak analiz edilmiştir.

Bu başlıkta öncelikle, salgının ekonomik büyüme üzerindeki etkileri ele alınmış; 2020 yılındaki keskin daralma ve ardından gelen toparlanma eğilimleri incelenmiştir. Daha sonra istihdam piyasasındaki değişimler değerlendirilmiş; işsizlik oranlarındaki artış, kısa çalışma ödeneği ve işgücü piyasasına yönelik düzenlemeler tartışılmıştır. Enflasyon dinamikleri ve fiyat istikrarı üzerindeki etkiler de yine bu bölümde ele alınmış; salgın sürecinde ortaya çıkan arz-talep şoklarının fiyatlara yansıması değerlendirilmiştir. Ayrıca faiz oranları, para politikası uygulamaları ve döviz kuru gelişmeleri üzerinden finansal istikrara yönelik etkiler analiz edilmiştir.

4.2.1. Ekonomik Büyüme ve GSYH

Covid-19, Türkiye'nin büyüme patikasında keskin fakat kısa süreli bir kırılmaya yol açmış; ardından kredi genişlemesi, kamu harcamaları ve baz etkisiyle güçlü bir toparlanma izlenmiştir. Grafik 4.1.'de Türkiye'nin 2018-2024 yılları GSYH büyüme oranları gösterilmektedir. Buna göre, 2018'de %2,8 ve 2019'da %0,9 büyüyen ekonomi, 2020'nin ilk yarısında kapanma ve hareketlilik kısıtları nedeniyle sert biçimde yavaşlamış; yıl genelinde ise iç talep destekleri ve hızlı kredi genişlemesinin etkisiyle %1,8 pozitif büyüme ile kapatmıştır (Akşehirli, 2024: 120).

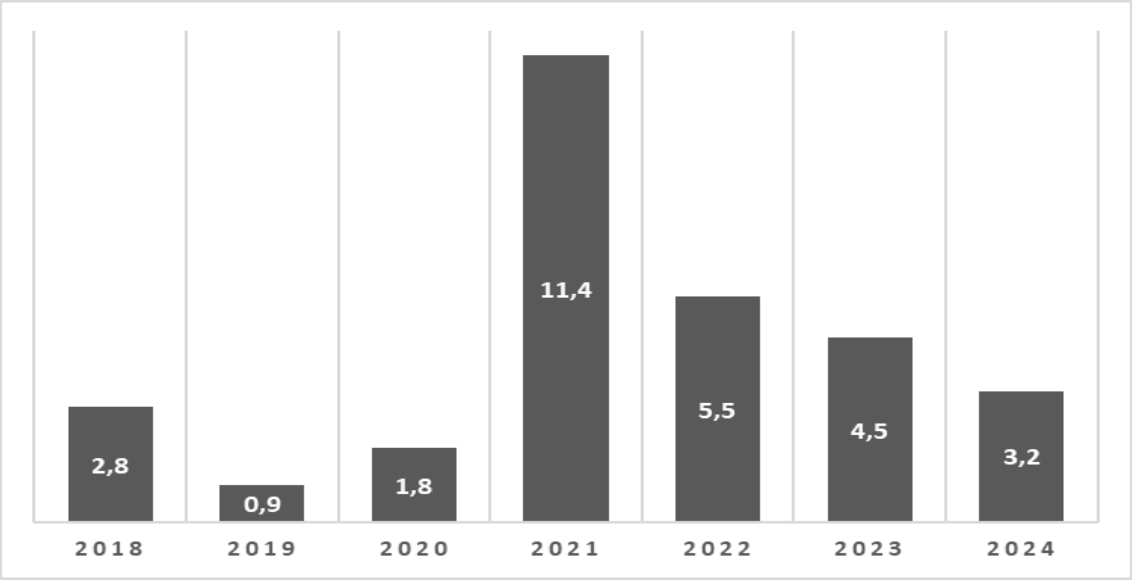

Kaynak: TUİK

Grafik 4.1. Türkiye Yıllık Reel GSYH Büyüme Oranları (%)

Grafik 4.1.'de görüldüğü üzere, 2021'de normalleşme ve baz etkisiyle %11 civarında yüksek bir büyüme gerçekleşmiş; bu artışın kompozisyonunda kamu destekleri ve iç talep öne çıkmıştır (Gölçek, 2023: 225). 2022'de küresel enerji şoku ve dış

koşulların sıkılaşmasına rağmen büyüme %5,5 düzeyinde ılımlı bir patikaya inmiştir. 2023'te ise %4,5 ile dengelenme eğilimi belirginleşmiştir (Akşehirli, 2024: 123). Bu görünüm, kısa vadede talep destekleriyle sağlanan güçlü toparlanmanın, orta vadede enflasyonist baskılar ve dış kırılganlıklar eşliğinde daha ılımlı bir tempoya evrildiğine işaret etmektedir (Soylu, 2020: 175).

Türkiye ekonomisi 2020 yılında, pandemi kısıtlamaları ve hızlı ekonomik tepkiler nedeniyle yüksek çeyreklik dalgalanmalar yaşamıştır. Tablo 4.4'te ise 2020 yılı çeyreklik GSYH büyüme oranları (bir önceki yılın aynı çeyreğine göre değişim) sunulmaktadır. Yılın ilk çeyreği olan Ocak-Mart döneminde, GSYH zincirlenmiş hacim endeksi olarak bir önceki yılın aynı çeyreğine göre %4,5 artış göstermiştir. Ancak, salgının küresel çapta yayılımının hızlandığı ve Türkiye'de ilk kısıtlamaların uygulandığı ikinci çeyrekte (Nisan-Haziran), ekonomik faaliyetler sert bir şokla karşılaşmıştır. Bu dönemde GSYH, bir önceki yılın aynı çeyreğine göre zincirlenmiş hacim endeksi olarak %9,9 oranında azalarak büyük bir daralma kaydetmiştir. Bu çeyreklik küçülme, küresel çapta uygulanan sokağa çıkma kısıtlamaları, turizm ve hizmet sektörlerindeki faaliyet duruşları ve tedarik zinciri aksamalarının bir yansıması olmuştur.

Tablo 4.4. Türkiye GSYH Büyüme Hızları, 2020 (%)

Çeyrek	GSYH Büyüme Oranı (%)
I. Çeyrek	4.5
II. Çeyrek	-9.9
III. Çeyrek	6.7
IV. Çeyrek	5.9

Kaynak: TUİK

Hükümetin hızlı kredi genişlemesi, kamu harcamaları ve ertelenmiş talebin etkisiyle, Türkiye ekonomisi yılın ikinci yarısında güçlü bir toparlanma eğilimine girmiştir. Üçüncü çeyrekte (Temmuz-Eylül) GSYH, bir önceki yılın aynı çeyreğine göre %6,7 oranında artışla şokun büyük bir kısmını telafi etmiştir. Yılın son çeyreği olan Ekim-Aralık döneminde ise büyüme ivmesi devam etmiş ve GSYH, bir önceki yılın aynı çeyreğine göre %5,9 artış kaydetmiştir. Bu güçlü çeyreklik toparlanma, ilk yarıdaki keskin daralmaya rağmen Türkiye ekonomisinin 2020 yılını yıllık bazda %1,8 pozitif büyüme ile kapatmasını sağlamıştır. Genel olarak, 2020 yılındaki ekonomik seyir, salgın şokuna karşı uygulanan genişletici politikaların iç talebi desteklemesi sayesinde çıktı kaybının sınırlandığını göstermiştir.

Büyümenin talep bileşenleri açısından bakıldığında, 2020'de kamunun ve kredi kanalıyla desteklenen hanehalkı tüketiminin göreli olarak daha dirençli kaldığı; özel yatırımların belirsizlik döneminde zayıfladığı, 2021'de ise baz etkisi ve iç talep canlanmasıyla yatırımların toparlandığı ve sanayi üretiminin güçlü katkı verdiği görülmektedir (Gölçek, 2023: 232). Net ihracat kanalı 2020'de tedarik zinciri aksamaları ve dış talep şokundan olumsuz etkilenirken, 2021'de küresel toparlanma ve ihracat pazarlarındaki canlanma sayesinde büyümeye pozitif katkı vermiştir (Soylu, 2020: 172–176). Bununla birlikte, toparlanmanın kompozisyonu kredi genişlemesi ve iç talep odaklı olduğu için, makro istikrar maliyetlerinin (enflasyon ve cari açık/kur baskıları) arttığı literatürde vurgulanmaktadır (Akşehirli, 2024: 124–125).

4.2.2. İşsizlik ve İstihdam Piyasasındaki Değişimler

Covid-19 pandemisi, Türkiye işgücü piyasası üzerinde derin etkiler yaratmıştır. Salgının ilk aylarında uygulanan kapanmalar, faaliyet durdurmaları ve hareketlilik kısıtlamaları nedeniyle özellikle hizmetler sektörü, turizm, konaklama, yeme-içme ve perakende ticaret gibi alanlarda istihdam kayıpları hızla artmıştır. TÜİK verilerine göre, 2020 yılı Nisan ayında işsiz sayısı 4,5 milyon kişiye ulaşmış ve işsizlik oranı %14 seviyelerine yaklaşmıştır (Bulut ve Pınar, 2020: 219). Bu dönemde işgücüne katılım oranı da belirgin biçimde azalmış, birçok kişi iş aramaktan vazgeçtiği için "atıl işgücü" oranı yükselmiştir.

Bu eğilim, Tablo 4.5'te yer alan çeyreklik göstergelerde açık biçimde görülmektedir. 2020'nin ikinci çeyreğinde işgücüne katılım oranı %47,6'ya, istihdam oranı ise %41,2'ye gerilerken işsizlik oranı %13,6 seviyesine yükselmiştir. Aynı dönemde işgücü büyüklüğündeki daralma, işsizlik oranındaki artışın sınırlı kalmasına rağmen istihdam kaybının daha belirgin yaşandığını göstermektedir.

Tablo 4.5, 2020 yılının ikinci yarısından itibaren istihdam göstergelerinde kademeli bir toparlanma yaşandığını göstermektedir. 2020 IV. çeyreğinde istihdam 27,0 milyon kişiye yükselmiş, işsizlik oranı %12,9'a gerilemiştir. 2021 yılı boyunca bu eğilim devam etmiş; yılın son çeyreğinde işgücüne katılım oranı %52,3, istihdam oranı %46,5 ve işsizlik oranı %11,1 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 4.5. Türkiye'deki 15+ yaş Temel İşgücü Göstergeleri (Bin Kişi)

Yıllar	Çeyrek	İşgücü	İstihdam	İşsiz	İşgücüne dahil olmayanlar	İşgücüne katılma oranı(%)	İstihdam oranı (%)	İşsizlik oranı(%)
2020	I.	31.379	27.349	4.031	30.737	50,5	44,0	12,8
	II.	29.737	25.698	4.039	32.685	47,6	41,2	13,6
	III.	30.831	26.754	4.076	31.900	49,1	42,6	13,2
	IV.	31.052	27.036	4.015	31.986	49,3	42,9	12,9
2021	I.	32.086	27.980	4.106	31.234	50,7	44,2	12,8
	II.	32.342	28.318	4.024	31.238	50,9	44,5	12,4
	III.	32.932	29.112	3.820	30.905	51,6	45,6	11,6
	IV.	33.509	29.801	3.708	30.585	52,3	46,5	11,1
2022	I.	33.748	30.035	3.713	30.583	52,5	46,7	11,0
	II.	34.361	30.718	3.643	30.200	53,2	47,6	10,6
	III.	34.214	30.776	3.438	30.579	52,8	47,5	10,0
	IV.	34.913	31.334	3.579	30.112	53,7	48,2	10,3
2023	I.	34.842	31.382	3.460	30.370	53,4	48,1	9,9
	II.	34.904	31.539	3.365	30.448	53,4	48,3	9,6
	III.	34.912	31.702	3.210	30.582	53,3	48,4	9,2
	IV.	34.996	31.931	3.065	30.640	53,3	48,6	8,8
2024	I.	35.643	32.490	3.153	30.119	54,2	49,4	8,8
	II.	35.700	32.594	3.106	30.170	54,2	49,5	8,7
	III.	35.678	32.565	3.112	30.301	54,1	49,4	8,7
	IV.	35.779	32.716	3.063	30.309	54,1	49,5	8,6
2025	I.	35.440	32.519	2.921	30.764	53,5	49,1	8,2
	II.	35.529	32.493	3.036	30.801	53,6	49,0	8,5
	III.	35.568	32.558	3.010	30.889	53,5	49,0	8,5

Kaynak: TUİK

Grafik 4.2'de yer alan yıllık veriler de bu durumu desteklemektedir. Buna göre işgücüne katılım oranı 2019 yılında %52,9 iken 2020'de %49,1'e düşmüş; istihdam oranı aynı dönemde %45,6'dan %42,7'ye gerilemiştir. İşsizlik oranı ise %13,1 olarak gerçekleşmiştir. Bu görünüm, pandemi döneminde işgücü piyasasındaki bozulmanın yalnızca işsizlik artışıyla değil, aynı zamanda işgücüne katılımdaki azalışla şekillendiğini ortaya koymaktadır.

Hükümet, istihdamı korumak amacıyla kısa çalışma ödeneği, nakdi ücret desteği ve işten çıkarma yasağı gibi uygulamaları devreye almıştır. Kısa çalışma ödeneği kapsamında, salgın nedeniyle faaliyetleri azalan veya duran işyerlerinde çalışan işçilerin maaşlarının bir kısmı İşsizlik Sigortası Fonu'ndan karşılanmıştır. Bu uygulamadan 2020 yılında yaklaşık 3,5 milyon çalışan yararlanmıştır (Gölçek, 2023: 227). Ayrıca ücretsiz izne çıkarılan çalışanlara günlük nakdi ücret desteği verilmiştir. Bu politikalar işsizlikteki artışı sınırlamış, ancak kayıt dışı çalışanlar ve geçici işlerde çalışanlar bu desteklerden yeterince yararlanamamıştır (Akşehirli, 2024: 122).

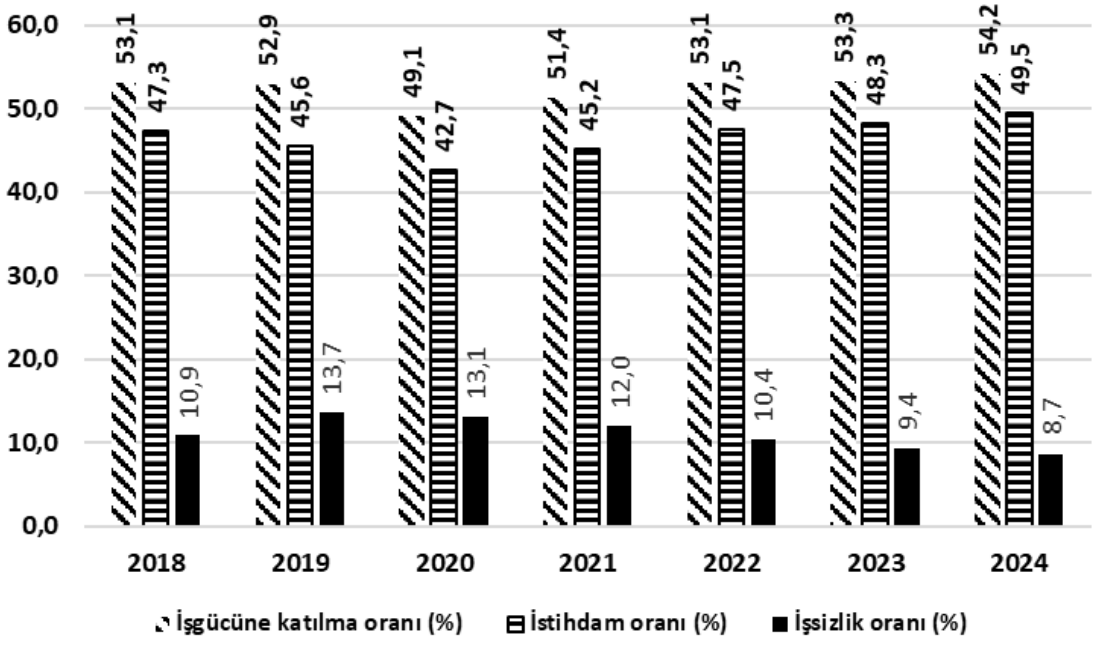

Kaynak: TUİK

Grafik 4.2. Türkiye İşgücüne Katılım, İstihdam ve İşsizlik Oranları %

2022 ve 2023 yıllarında işgücü piyasasında kademeli iyileşme eğilimi sürmüştür. Grafik 4.2'ye göre işgücüne katılım oranı 2022'de %53,1'e, 2023'te %53,3'e yükselmiş; istihdam oranı aynı yıllarda sırasıyla %47,5 ve %48,3 olarak gerçekleşmiştir. İşsizlik oranı ise 2022'de %10,4'e, 2023'te %9,5'e gerilemiştir.

Tablo 4.5. ve Grafik 4.2.'de 2024 ve 2025 yıllarına ait TÜİK verileri, toparlanma eğiliminin sürdürülmekte olduğunu göstermektedir. 2024 yılı itibarıyla işgücüne katılım oranı %54,2'ye, istihdam oranı %49,5'e yükselirken, işsizlik oranı %8,6 seviyelerine kadar gerilemiştir.

Sektörel açıdan bakıldığında, tarım ve sanayi sektörlerinde istihdam görece daha dirençli kalırken, turizm ve hizmet sektörlerinde büyük kayıplar yaşanmıştır. 2020 yaz

aylarında normalleşme süreciyle birlikte hizmetler sektöründe kısmi toparlanma görülse de yıl genelinde istihdam kayıpları kalıcı olmuştur. Özellikle genç işsizlik oranı %25 seviyelerine ulaşmış, kadın işsizliği de erkeklere kıyasla daha yüksek seyretmiştir (Bulut ve Pınar, 2020: 221).

Sonuç olarak, pandemi süreci Türkiye'de işsizlik ve istihdam piyasasında önemli dalgalanmalara yol açmıştır. Kamu destekleri sayesinde işsizlik oranları dramatik şekilde yükselmemiş, ancak işgücüne katılım oranındaki düşüş, kayıt dışı istihdamın artışı ve genç-kadın işsizliği gibi sorunlar yapısal hale gelmiştir.

4.2.3. Enflasyon ve Fiyat İstikrarı

Covid-19 pandemisi, Türkiye'de fiyat dinamiklerini hem arz hem de talep yönlü kanallardan etkileyerek enflasyon yapısında belirgin kırılmalara yol açmıştır. Pandeminin ilk aşamasında küresel ölçekte talebin daralması ve enerji fiyatlarındaki düşüş, kısa vadede enflasyon baskılarını sınırlamış görünse de tedarik zincirlerinin bozulması, lojistik maliyetlerdeki artış, döviz kuru oynaklığı ve genişletici politika tepkileri fiyat istikrarı üzerinde kalıcı baskılar yaratmıştır. Türkiye örneğinde bu baskıların özellikle üretici fiyatları kanalı üzerinden şiddetlendiği, tüketici fiyatlarına ise gecikmeli fakat sürekli biçimde yansıdığı görülmektedir (Onaç ve Birol, 2024: 27).

Bu eğilim, aşağıda verilen Grafik 4.3'te yer alan Tüketici Fiyatları Endeksi (TÜFE) ve Yurt İçi Üretici Fiyatları Endeksi (YİÜFE) endekslerinin seyrinde açık biçimde izlenmektedir. 2018–2020 döneminde her iki endeks görece yatay ve sınırlı artışlarla ilerlerken, 2021 yılı itibarıyla hem TÜFE hem YİÜFE'de çok daha dik bir yukarı yönlü eğilim başlamıştır. Grafikte özellikle YİÜFE serisinin 2021'den sonra belirgin biçimde hızlanarak TÜFE'den sistematik olarak ayrıştığı görülmektedir. Bu ayrışma, üretim maliyetlerindeki artışın tüketici fiyatlarından önce ve daha güçlü hissedildiği tipik maliyet enflasyonu dinamikleriyle uyumludur.

2022 yılı, grafiğe göre enflasyonist baskıların en güçlü seyrettiği dönemlerden biri olmuştur. YİÜFE endeksi bu dönemde TÜFE'nin çok üzerinde bir artış ivmesi yakalamış; üretici fiyatlarındaki maliyet yükü hızla birikmiş ve fiyatların yukarı yönlü katılığı güçlenmiştir. Literatürde, özellikle gelişmekte olan ülkelerde üretici fiyatlarının tüketici fiyatlarına geçiş etkisinin kur oynaklığı ve dışa bağımlılık nedeniyle daha yüksek olduğu vurgulanmaktadır. Grafikteki güçlü ayrışma, bu bulgularla uyumludur.

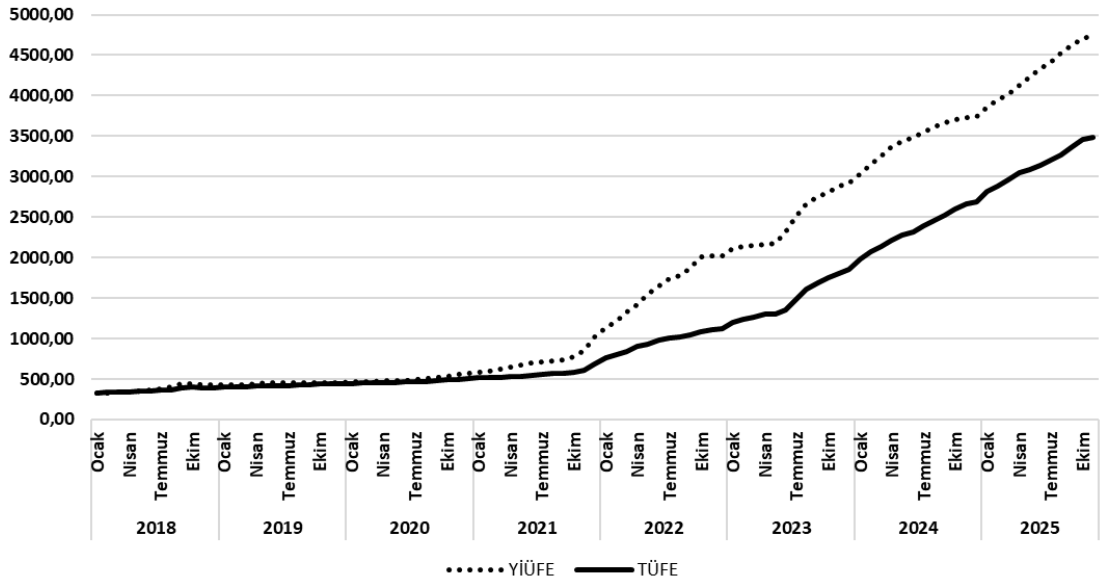

Kaynak: TÜİK

Grafik 4.3. Türkiye Aylık TÜFE ve YİÜFE Endeksleri

2023 ve 2024 dönemlerinde her iki endekste artış eğilimi devam etmiş, ancak YİÜFE endeksinin seviyesi TÜFE'nin belirgin biçimde üzerinde kalmayı sürdürmüştür. Bu durum, maliyet yönlü baskıların hâlen sürdüğüne ve fiyatlar genel düzeyinin üretici tarafındaki birikimli şoklardan beslendiğine işaret etmektedir. 2025 yılına gelindiğinde ise grafik, artış hızında göreli bir yavaşlamaya rağmen endeks seviyelerinin tarihsel olarak yüksek kalmaya devam ettiğini göstermektedir.

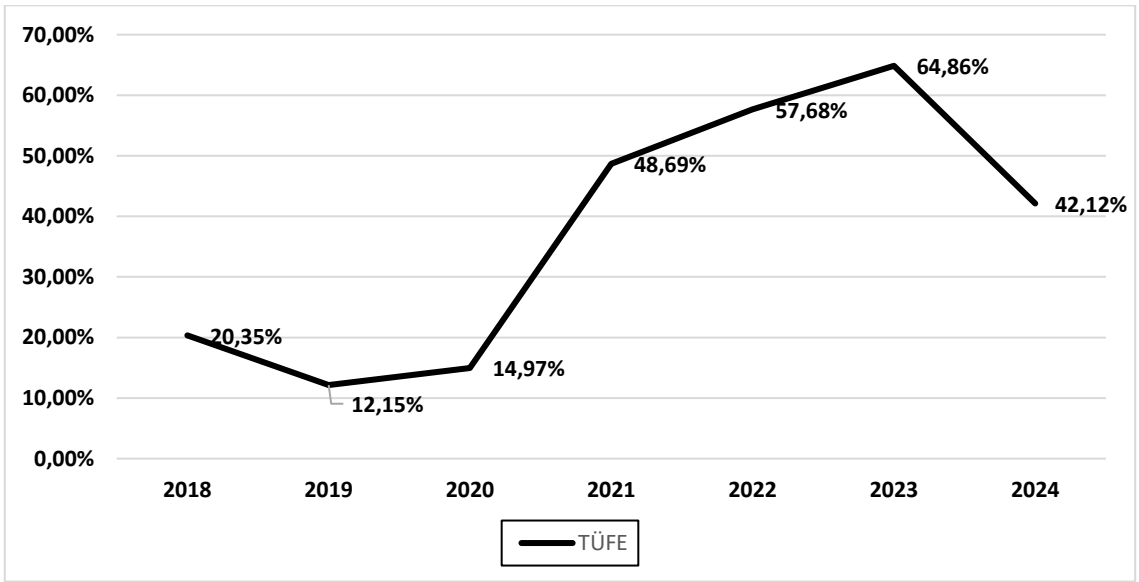

Kaynak: TÜİK

Grafik 4.4. Yıllık TÜFE Oranları

Grafik 4.4, Türkiye'de 2018–2024 döneminde yıllık TÜFE'nin belirgin dalgalanmalarla seyrettiğini ve fiyatlar genel düzeyinde yapısal kırılganlıkların zaman içinde giderek güçlendiğini göstermektedir. 2018 yılında %20,35 seviyesinde gerçekleşen enflasyon, 2019'da %12,15'e gerileyerek önemli bir yavaşlama göstermiştir. Bu gerileme dönemi, nispeten daha sıkı makroekonomik koşullar ve talep yönlü zayıflığın etkilerini yansıtmaktadır. Ancak 2020 yılında enflasyonun yeniden %14,97'ye yükselmesi döviz kuru etkilerini ve pandemi sürecinde oluşan arz yönlü baskıları işaret etmektedir.

2021 yılı itibarıyla grafikte en belirgin kırılma gözlenmekte; enflasyon oranı %48,69'a yükselerek dönemsel bir sıçrama yaratmaktadır. Bu güçlü artış, pandemi sonrası küresel arz zinciri bozulmaları, enerji fiyatlarındaki yükseliş ve kur geçişkenliğinin güçlenmesiyle ilişkilendirilebilecek maliyet yönlü baskıların fiyatlara hızla yansıdığını göstermektedir. 2022 yılında enflasyonun %57,68'e ulaşması, fiyatlama davranışlarında yukarı yönlü katılığın belirginleştiğini ve maliyet-talep bileşenlerinin birlikte çalıştığını ortaya koymaktadır.

Grafik 4.4.'te 2023 yılı %64,86 ile dönemin en yüksek enflasyon oranına işaret etmektedir. Bu tepe noktası birikimli maliyet artışlarının ve beklenti kanalı üzerinden gelişen fiyatlama davranışlarının etkili olduğu bir dönemi yansıtmaktadır. 2024 yılında enflasyonun %42,12'ye gerilemesi ise artış hızında belirli bir yavaşlamaya işaret etmekle birlikte, fiyat seviyesinin hâlen yüksek kaldığını ve enflasyonist baskıların tam olarak ortadan kalkmadığını göstermektedir.

Fiyat artışlarının bileşimine bakıldığında özellikle gıda ve enerji kalemlerinin pandemi döneminde manşet enflasyonu sürükleyen başlıca unsurlar olduğu görülmektedir. Gıda fiyatlarındaki artış, düşük gelirli hanelerin tüketim sepetinde daha yüksek ağırlığa sahip olduğundan satın alma gücü kaybını derinleştirmiştir. Enerji fiyatları ise hem doğrudan tüketici harcamalarını artırmış hem de üretim maliyetleri üzerinden diğer mal ve hizmet fiyatlarına yansımıştır. Bunun yanı sıra kira, ulaşım ve eğitim gibi hizmet kalemlerinde salgın sonrası normalleşmeyle birlikte yaşanan fiyat yükselişleri enflasyonun katılaşmasına yol açmıştır (Gökcü, 2024: 96).

Pandemi döneminde fiyat istikrarı üzerindeki bu baskılar, Türkiye'nin sadece sağlık krizinin değil aynı zamanda dışsal şokların da etkisi altında kaldığını göstermektedir.

2022’de patlak veren Rusya-Ukrayna savaşı, enerji ve tahıl fiyatlarını dramatik biçimde artırarak ithalat bağımlısı ülkeler için ek bir maliyet yükü yaratmıştır. Türkiye özelinde, enerji ithalat faturasının hızla yükselmesi enflasyonist baskıları daha da yoğunlaştırmıştır. Ayrıca, Şubat 2023’te yaşanan Kahramanmaraş merkezli depremler üretim altyapısına, lojistik ağlarına ve tarımsal faaliyetlere ciddi zarar vermiş; yeniden yapılanma sürecinin getirdiği maliyetler de enflasyon üzerinde ek bir baskı yaratmıştır. Böylece pandemi sürecindeki enflasyonist eğilim, jeopolitik gelişmeler ve doğal afetlerin etkisiyle daha da kalıcı bir nitelik kazanmıştır (Oskay, 2024: 26).

2018–2025 dönemi incelendiğinde, Türkiye’de enflasyonun kısa vadeli talep daralması dışında sürekli olarak yukarı yönlü bir patika izlediği görülmektedir. Pandemi, arz ve talep şoklarını eşzamanlı olarak tetikleyerek fiyat istikrarını bozmuş; buna bölgesel savaşların ve doğal afetlerin eklenmesiyle yüksek enflasyon uzun süreli bir sorun haline gelmiştir. Bu süreç, fiyat istikrarının korunmasında para politikasının sıkılığı, maliye politikasıyla eşgüdüm ve beklentilerin doğru yönetilmesinin önemini bir kez daha ortaya koymuştur.

4.3. Kamu Maliyesi ve Politika Tepkileri

Covid-19 salgını, Türkiye’de kamu maliyesi ve makroekonomik politika bileşimini yeniden şekillendiren çok boyutlu bir kriz ortaya çıkarmıştır. Salgın yalnızca kısa vadeli bir talep daralması değil, aynı zamanda arz yönlü kesintiler, gelir kayıpları, işsizlik artışı ve sosyal kırılganlıkların derinleşmesi ile karakterize edilen karmaşık bir şok niteliği taşımıştır. Bu nedenle politika yapıcılar, krize yanıt geliştirirken klasik anlamda sadece bütçe açığı veya enflasyon hedefiyle sınırlı kalmayan; maliye politikası, para politikası ve sosyal politika araçlarının birlikte kullanıldığı bir politika karmasına ihtiyaç duymuştur (Yayman, 2022: 531).

Bu çerçevede maliye politikası, krizin ilk aşamasında otomatik stabilizatörler ve “Ekonomik İstikrar Kalkanı” gibi takviyelerle genişletici yönde devreye girmiştir. Hanehalklarının ve işletmelerin ani gelir kayıplarını sınırlamak, istihdamı korumak ve sağlık sisteminin kapasitesini güçlendirmek amacıyla bütçe harcamaları artırılmış, vergi ertelemeleri ve kredi garanti mekanizmaları kullanılmıştır. Ancak bu genişleme, orta vadede bütçe açığı, faiz yükü ve kamu borcu dinamikleri üzerinde baskı oluşturmuş;

özellikle kur korumalı mevduat ve enerji sübvansiyonları gibi kalemler mali sürdürülebilirlik tartışmalarını güçlendirmiştir (Gümüş, 2020: 65).

Para politikası ise aynı dönemde, başlangıçta finansal koşulları gevşeterek ve likiditeyi artırarak maliye politikasını tamamlayıcı bir rol üstlenmiştir. Politika faizindeki indirimler, zorunlu karşılık oranlarının düşürülmesi ve kredi kanallarının genişletilmesi, kısa vadede finansal istikrarı ve kredi akışını desteklemiştir. Bununla birlikte, enflasyonun hızla yükseldiği 2021 sonrasında para politikasının kriz yönetimi ile fiyat istikrarı hedefi arasında gidip gelen bir çizgi izlediği; genişletici maliye politikasıyla birlikte değerlendirildiğinde, politika karmasının enflasyon beklentileri ve döviz kuru üzerinde ek baskı yarattığı görülmüştür. Bu nedenle 2023 sonrası dönemde, para politikasında sıkılaştırma sürecine geçilmesi, politika bileşiminin yeniden fiyat istikrarı eksenine oturtulması açısından kritik bir kırılma noktası olmuştur (Oskay, 2023: 20).

Kamu maliyesi açısından bir diğer belirleyici bileşen, sosyal destek ve yardım politikalarının tasarımı olmuştur. Pandemi, gelir dağılımı, yoksulluk ve bölgesel eşitsizlikler açısından mevcut kırılganlıkları görünür hale getirmiş; bu da mali ve parasal politikaların yalnızca makro göstergeler üzerinden değil, aynı zamanda sosyal adalet ve kapsayıcı kalkınma hedefleri açısından da değerlendirilmesini zorunlu kılmıştır. Kısa çalışma ödeneği, nakdi ücret desteği, sosyal koruma kalkanı programları ve yerel yönetimler aracılığıyla yapılan ayni-nakdi yardımlar, hanehalkı refahındaki bozulmayı sınırlamaya dönük önemli araçlar olarak öne çıkmıştır. Bununla birlikte, kayıt dışı istihdam, hedefleme sorunları ve bölgesel farklılıklar, sosyal politikaların etkinliğini sınırlayan önemli unsurlar olarak gündemde kalmıştır (Sandalcı ve Sandalcı, 2025: 52–54).

Covid-19 dönemi ve sonrası, Türkiye açısından maliye politikası–para politikası–sosyal politika etkileşimini birlikte düşünmenin zorunlu hale geldiği bir dönem olmuştur. Krizin yönetiminde genişletici maliye ve para politikaları aracılığıyla büyüme ve istihdam korunmaya çalışılırken; artan bütçe açıkları, yükselen enflasyon ve gelirin dağılımında kalıcı bozulma riskleri kamu maliyesinde yeni bir denge arayışını beraberinde getirmiştir. Bu nedenle izleyen alt başlıklarda, sırasıyla maliye politikası, para politikası ve sosyal destek–yardım mekanizmaları, Türkiye'nin uygulamaları ve bu uygulamaların başarı ve sınırlılıkları çerçevesinde ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

4.3.1. Maliye Politikası

Covid-19 pandemisiyle birlikte Türkiye'de maliye politikası, ekonomik aktivitedeki keskin yavaşlamayı ve gelir kayıplarını telafi etmek amacıyla genişletici bir niteliğe bürünmüştür. 2020 yılında açıklanan Ekonomik İstikrar Kalkanı programı kapsamında kamu harcamaları artırılmış, vergi tahsilatları ötelenmiş ve işletmelere yönelik likidite desteği sağlanmıştır. Programın toplam büyüklüğü yaklaşık 100 milyar TL olarak açıklanmış; uygulamanın ana eksenini kısa çalışma ödeneği, vergi ertelemesi, kredi garanti mekanizması ve doğrudan sosyal transferler oluşturmuştur (Gümüş, 2020: 66).

Grafik 4.5, Türkiye'nin bütçe dengesi/GSYH oranının 2018–2024 dönemindeki seyrini ortaya koymaktadır. 2018 yılında bütçe açığı/GSYH oranı %-1,91 olarak gerçekleşmiş, 2019'da bu oran %-2,83 seviyesine yükselmiştir. Bu artışta, ekonomik yavaşlamayı telafi etmek üzere uygulanan genişletici maliye politikaları ile vergi indirimlerinin etkili olduğu görülmektedir. 2020 yılında Covid-19 pandemisinin ortaya çıkmasıyla birlikte, kamu harcamalarındaki artış ve vergi tahsilatlarındaki düşüşe paralel olarak bütçe açığı daha da genişlemiş ve oran %-3,41 düzeyine ulaşmıştır. Salgın nedeniyle kısa çalışma ödeneği, nakdi ücret desteği ve sosyal transferlerdeki artışlar bütçe üzerindeki baskıyı belirgin şekilde artırmıştır.

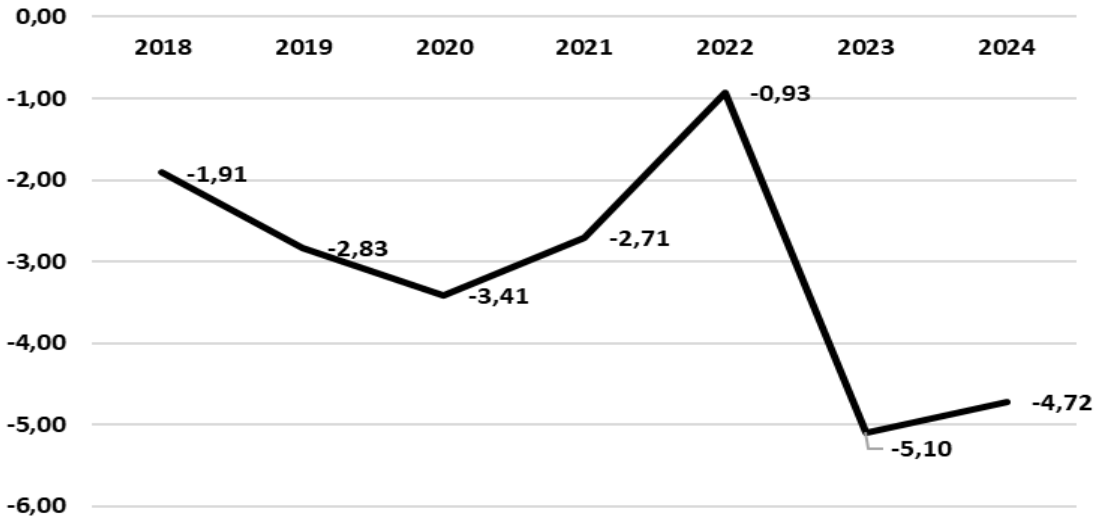

Kaynak: www.hmb.gov.tr/ekonomik-gostergeler

Grafik 4.5. Türkiye'nin Bütçe Dengesi/GSYH Oranı %

2021 yılında ekonomik faaliyetteki toparlanma sayesinde bütçe açığı kısmen daralmış ve oran %-2,71 olarak gerçekleşmiştir. Bununla birlikte, 2022 yılı mali dengede

göreli bir iyileşmenin gözlendiği tek yıl olup, bütçe açığı/GSYH oranı %-0,93 seviyesine kadar gerilemiştir. 2023 yılı ise mali denge açısından kırılma noktasıdır. Kahramanmaraş merkezli depremler nedeniyle artan yeniden inşa, sosyal destek ve altyapı harcamaları bütçe üzerindeki yükü önemli ölçüde artırmış ve bütçe açığı/GSYH oranı %-5,10 ile döneminin en olumsuz seviyesine ulaşmıştır. 2024 yılında bütçe açığında sınırlı bir iyileşme gözlenmiş; oran %-4,72 seviyesine gerilese de pandemi sonrası dönemde biriken mali yükler ile deprem harcamalarının etkisinin devam ettiği anlaşılmaktadır.

Grafik 4.6, Türkiye'nin toplam brüt kamu borç stokunun GSYH'ye oranının 2018–2023 döneminde nasıl değiştiğini göstermektedir.

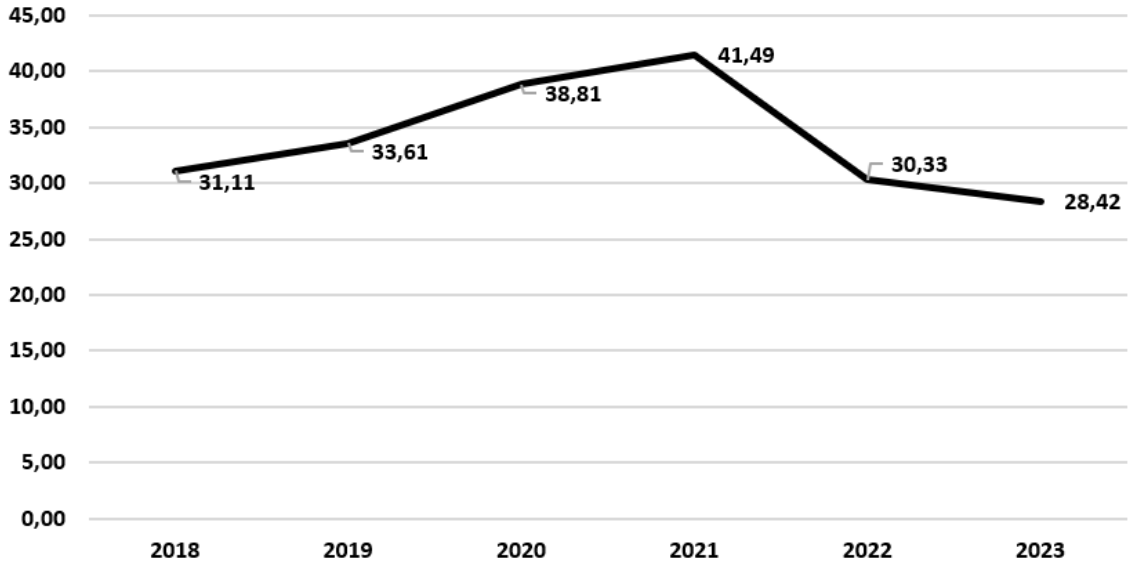

Kaynak: www.hmb.gov.tr/ekonomik-gostergeler

Grafik 4.6. Türkiye'nin Toplam Bürüt Kamu Borç Stoku/GSYH Oranı %

2018 yılında borç stokunun GSYH'ye oranı %31,11 düzeyinde gerçekleşmiştir. Bu dönem, kur şoku ve ekonomik daralmanın yaşandığı bir yıl olduğundan, GSYH'deki zayıflama borç oranının yukarı yönlü eğilimini desteklemiştir. 2019 yılında oran %33,61'e yükselmiş; bu artışta, büyüme hızındaki zayıflık ve kamunun finansman ihtiyacındaki artış etkili olmuştur. 2020 yılında Covid-19 pandemisinin ekonomiyi sert biçimde etkilemesiyle birlikte kamu borçlanması hızlanmış ve oran %38,81 seviyesine ulaşmıştır. Pandemi sürecinde bütçe açığının genişlemesi, sosyal transferler, kredi destekleri ve sağlık harcamalarının artması borç stokunu yukarı çekmiştir. Bu yılda bütçe açığının finansmanı ağırlıklı olarak (%59) iç borçlanma yoluyla sağlanmıştır.

2021 yılı, borç stokunun zirve yaptığı dönemdir. Toplam brüt kamu borcu/GSYH oranı %41,49 düzeyine çıkarak analiz döneminin en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Bu artışta pandemi desteklerinin devam etmesi, kamu bankaları üzerinden sağlanan kredi genişlemesi ve yüksek enflasyonun mali göstergeler üzerinde yarattığı baskılar etkili olmuştur. Ayrıca nominal GSYH artışına rağmen borç dinamiklerinin yeterince güçlenememesi borç oranını sınırlı şekilde azaltabilmiştir.

2022 yılı itibarıyla borç oranı önemli ölçüde gerilemiş ve %30,33 seviyesine düşmüştür. Bu keskin düşüşün temel nedeni, nominal GSYH'deki güçlü artış ile yüksek enflasyon ortamının borç stokunun reel yükünü azaltmasıdır. Mali literatürde "enflasyonun borç eritme etkisi" olarak tanımlanan bu mekanizma, 2022 yılında Türkiye için belirgin şekilde gözlenmiştir. 2023 yılında ise borç oranı %28,42 düzeyine gerileyerek dönem boyunca kaydedilen en düşük seviyeye inmiştir. Ancak bu düşüşün yapısal iyileşmeden ziyade yüksek enflasyonun nominal GSYH'yi şişirici etkisinden kaynaklandığı söylenebilir (Çadırcı ve Kaya, 2024: 225).

Tablo 4.6, Türkiye'de merkezi yönetim bütçesi kapsamında yapılan harcamaların GSYH'ye oranının 2018–2024 dönemindeki gelişimini ayrıntılı olarak ortaya koymaktadır. Veri seti toplam harcama düzeyindeki değişimi ve harcama bileşenlerinin zaman içindeki dönüşümünü göstermekte olup, dönem boyunca ekonomik koşullar, maliye politikası tercihleri ve olağanüstü şokların bütçe yapısı üzerindeki etkilerine ışık tutmaktadır.

Tablo 4.6. Türkiye Merkezi Yönetim Bütçesi Harcamalarının GSYH Oranı %

	2018	**2019**	**2020**	**2021**	**2022**	**2023**	**2024**
Harcamalar Toplam	**21,8**	**22,7**	**23,4**	**21,6**	**19,2**	**24,3**	**24,2**
Personel	5,3	5,7	5,6	4,7	4,0	4,9	6,0
SGK Devlet Primi	0,9	1,0	0,9	0,8	0,6	0,7	0,7
Mal ve Hizmet Alımları	1,9	1,9	1,9	1,8	1,7	1,7	1,7
Cari Transferler	8,5	9,1	9,7	8,4	7,3	8,8	8,7
Sermaye Giderleri	2,3	1,8	1,8	1,8	1,8	2,0	2,1
Sermaye Transferleri	0,4	0,4	0,3	0,3	0,3	3,2	1,4
Borç Verme	0,6	0,6	0,6	1,4	1,4	0,6	0,7
Faiz Harcamaları	**1,9**	**2,3**	**2,6**	**2,4**	**2,0**	**2,5**	**2,8**

Kaynak: www.hmb.gov.tr/ekonomik-gostergeler

2018 yılında GSYH'nin %21,8'i seviyesinde olan toplam kamu harcamalarının milli gelir içindeki payı, 2019'da %22,7'ye yükselmiş ve 2020 yılında pandemi

koşullarının da etkisiyle %23,4 ile döneminin en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Özellikle 2020 yılında kamu harcamalarının genişlemesinde, sosyal destek programları, sağlık harcamalarında artış ve ekonomik aktiviteyi desteklemeye yönelik mali önlemler belirleyici olmuştur. 2021 ve 2022 yıllarında harcamaların GSYH'ye oranı sırasıyla %21,6 ve %19,2 düzeyine gerilemiştir. Bu gerilemede, pandemi desteklerinin azaltılması ve yüksek enflasyonun nominal GSYH'yi hızlı biçimde artırması etkili olmuştur. 2023 yılında harcama oranı yeniden %24,3 seviyesine yükselirken, 2024'te %24,2 ile yüksek seyrini korumuştur. Bu artışın 2023 özelinde temel nedeni, deprem sonrası yeniden inşa ve sosyal yardım harcamalarının bütçe üzerindeki baskısıdır.

Harcama bileşenleri incelendiğinde, personel harcamalarının GSYH içindeki payının 2018–2024 arasında önemli dalgalanmalar gösterdiği görülmektedir. 2018'de %5,3 düzeyinde olan personel giderleri, 2021'de %4,7 ile döneminin en düşük seviyesine inmiş; 2024 yılında ise %6,0'a yükselerek analiz dönemi boyunca en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Bu artış, kamu personel ücretlerine yönelik düzeltmeler ve enflasyonist ortamda yapılan gelir güncellemeleriyle uyumludur.

Cari transferler, bütçe yapısı içinde en büyük harcama kalemini oluşturmaktadır. 2018'de GSYH'nin %8,5'i olan cari transferler, 2020'de pandeminin etkisiyle %9,7 seviyesine çıkmış; 2022'de %7,3 ile belirgin şekilde düşmüş; 2023 ve 2024'te sırasıyla %8,8 ve %8,7 ile yeniden artmıştır. Bu hareketler, sosyal güvenlik destekleri, sosyal yardımlar ve emekli ödemeleri gibi zorunlu transfer kalemlerinin ekonomik koşullara duyarlılığını yansıtmaktadır.

Sermaye giderleri 2018–2024 döneminde oldukça istikrarlı seyretmiş ve GSYH'nin yaklaşık %1,8–2,1 aralığında kalmıştır. Buna karşın sermaye transferleri, özellikle 2023 yılında %3,2 ile keskin bir artış göstermiş, 2024'te ise %1,4 seviyesine gerilemiştir. 2023 yılındaki artış, deprem sonrası yeniden inşa faaliyetleri ve afetle ilgili mali transferlerin bütçeye etkisini göstermektedir.

Faiz harcamalarının GSYH'ye oranı ise 2018'de %1,9 iken; 2020'de %2,6, 2021'de %2,4, 2023'te %2,5 ve 2024'te %2,8 olarak gerçekleşmiştir. Bu eğilim, artan borçlanma maliyetleri ve yüksek faiz ortamının bütçe üzerinde oluşturduğu baskıyı yansıtmaktadır.

Grafik 4.7, Türkiye'de merkezi yönetim bütçe harcamaları içinde faiz giderlerinin payının 2018–2024 dönemindeki değişimini göstermektedir.

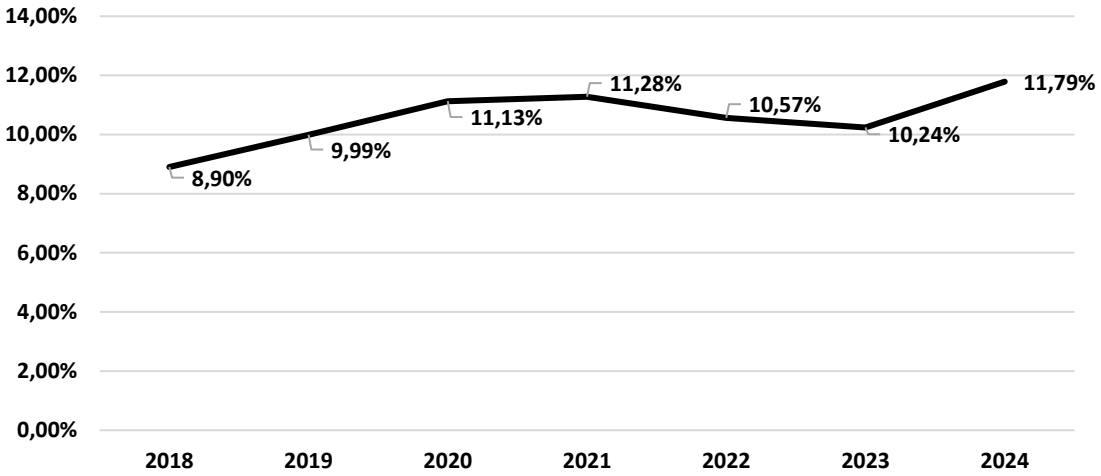

Kaynak: www.hmb.gov.tr/ekonomik-gostergeler

Grafik 4.7. Merkezi Yönetim Bütçe Harcamalarında Faiz Giderlerinin Payı (%)

2018 yılında faiz giderlerinin bütçe harcamaları içindeki payı %8,90 düzeyinde gerçekleşmiştir. Bu dönem, kur şoku ve yükselen risk priminin borçlanma maliyetlerini artırdığı bir süreç olduğundan, faiz yükü bütçe üzerinde baskı oluşturmuştur. 2019'da oran %9,99 seviyesine yükselmiş; bu artışta kamu borçlanma gereğindeki yükseliş ve piyasa faizlerinin yüksek seyri etkili olmuştur.

2020 ve 2021 yıllarında faiz yükü daha da artmış ve sırasıyla %11,13 ve %11,28 seviyelerine ulaşmıştır. Pandemi koşullarında artan bütçe açıklarının borçlanma yoluyla finanse edilmesi ve finansman maliyetlerinin yüksek seyretmesi, bu dönemde faiz giderlerinin bütçe içindeki payının genişlemesine neden olmuştur. Kamu maliyesi açısından bu artış, mali sürdürülebilirlik tartışmalarının yoğunlaştığı bir döneme işaret etmektedir.

2022 yılında faiz giderlerinin payı %10,57'ye gerilemiş, 2023 yılında ise %10,24 seviyesine düşmüştür. Bu düşüşün temel nedeni, yüksek enflasyonun nominal bütçe büyüklüğünü artırması ve faiz giderlerinin bütçe içindeki göreli payını aşağı çekmesidir. Yani, düşüş yapısal bir iyileşmeden ziyade fiyat seviyesindeki hızlı artışın oranlar üzerinde yarattığı mekanik etkiye işaret etmektedir.

2024 yılında faiz giderlerinin bütçe harcamaları içindeki payı yeniden artarak %11,79 seviyesine ulaşmıştır. Bu yükseliş, artan borçlanma maliyetleri, genişleyen iç borç stoku ve sıkı para politikasının piyasa faizlerini yukarı taşıması gibi unsurlarla ilişkilidir. Bu görünüm, Türkiye'de faiz yükünün orta vadeli mali denge açısından önemli bir risk unsuru olmaya devam ettiğini göstermektedir.

Pandemi döneminde hanehalkı ve işletmelere yönelik destekler maliye politikasının en görünür bileşenlerinden biri olmuştur. KOBİ Kredi Garanti Fonu aracılığıyla sağlanan krediler istihdamı koruma açısından kritik rol oynamıştır. 2020–2021 yılları arasında Kredi Garanti Fonu destekli kredi hacmi 300 milyar TL'yi aşmış, bu da toplam kredi hacminin yaklaşık %10'una denk gelmiştir. Vergi ertelemeleri ve prim yapılandırmaları ise işletmelerin nakit akışını korumalarına yardımcı olmuştur (Sandalcı ve Sandalcı, 2025: 53).

Tablo 4.7, Türkiye'nin merkezi yönetim bütçesi gelirlerinin GSYH içindeki payının 2018–2024 döneminde nasıl bir seyir izlediğini ve gelir bileşenlerinin bu dönemdeki yapısal dönüşümünü ortaya koymaktadır. Veriler, bütçe gelirlerinin milli gelir içindeki payının oldukça istikrarlı olmakla birlikte ekonomik konjonktüre duyarlı bir yapı sergilediğini göstermektedir.

Tablo 4.7. Merkezi Yönetim Bütçesi Gelirlerinin GSYH'ye Oranı % (2018-2024)

	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Gelirler	**19,9**	**19,9**	**20,0**	**18,9**	**18,3**	**19,2**	**19,4**
Genel Bütçe Gelirleri	**19,2**	**19,3**	**19,4**	**18,4**	**17,9**	**18,8**	**18,9**
Vergi Gelirleri	**16,3**	**15,3**	**16,2**	**15,7**	**15,4**	**16,6**	**16,4**
Gelir ve Kazanç Üzerinden AlınanVergiler	**5,7**	**5,5**	**5,1**	**5,3**	**5,6**	**5,5**	**5,4**
Gelir Vergisi	3,7	3,7	3,1	3,0	2,3	2,6	3,4
Kurumlar Vergisi	2,1	1,8	2,0	2,4	3,3	2,9	2,0
Mülkiyet Üzerinden Alınan Vergiler	**0,4**	**0,4**	**0,3**	**0,3**	**0,2**	**0,2**	**0,2**
Veraset ve İntikal Vergisi	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Motorlu Taşıtlar Vergisi	0,3	0,3	0,3	0,3	0,2	0,1	0,2
Değerli Konut Vergisi	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Dahilde Alınan Mal ve Hizmet Vergileri	**5,1**	**5,2**	**6,1**	**5,1**	**4,4**	**6,0**	**6,5**
Dahilde Alınan KDV	1,5	1,3	1,4	1,7	1,1	1,9	2,2
Özel Tüketim Vergisi	3,5	3,3	4,0	2,8	2,7	3,4	3,3
Banka ve Sig. Muameleleri V.	0,5	0,5	0,5	0,4	0,4	0,5	0,8
Şans Oyunları Vergisi	0,0	0,0	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Özel İletişim Vergisi	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Dijital Hizmet Vergisi	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Uluslararası Tic. ve Muamelelerden A. V.	**3,6**	**3,2**	**3,6**	**4,0**	**4,3**	**4,0**	**3,5**
İthalde Alınan KDV	3,2	2,8	3,1	3,5	3,8	3,5	3,0
Gümrük Vergileri ve Diğ. Dış Tic.Gelirleri	0,4	0,4	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5
Damga Vergisi	**0,4**	**0,4**	**0,4**	**0,4**	**0,3**	**0,3**	**0,3**
Harçlar	**0,6**	**0,5**	**0,6**	**0,6**	**0,5**	**0,5**	**0,5**
Diğer Vergiler	**0,0**	**0,0**	**0,0**	**0,0**	**0,0**	**0,0**	**0,0**
Diğer Genel Bütçe Gelirleri	**2,8**	**3,9**	**3,2**	**2,7**	**2,5**	**2,2**	**2,5**
Özel Bütçeli İdarelerin Gelirleri	**0,6**	**0,5**	**0,4**	**0,4**	**0,3**	**0,3**	**0,4**
Düzenleyici, Denetleyici Kurulların Gelirleri	**0,1**	**0,2**	**0,2**	**0,1**	**0,1**	**0,1**	**0,1**

Kaynak: www.hmb.gov.tr/ekonomik-gostergeler

Gelir bileşenleri incelendiğinde, vergi gelirleri, GSYH'nin yaklaşık %15,3–16,6'sı arasında değişmiş ve bütçe gelirlerinin en önemli kalemi olma özelliğini korumuştur. Alt

kırılımlar ekonomik dalgalanmalara duyarlı nitelikte olup bazı yapısal eğilimleri ortaya koymaktadır:

- Gelir ve kazanç üzerinden alınan vergilerin oranı 2018'de %5,7 iken 2024'te %5,4 olmuştur. Gelir vergisinde dalgalanma, özellikle 2020 ve 2021'de pandemi kaynaklı istihdam şoklarını yansıtmaktadır. Kurumlar vergisinin 2020–2022 arasında belirgin şekilde yükselmesi, kârlılık artışı ve vergi oranlarındaki düzenlemelerle ilişkilidir.
- Dahilde alınan mal ve hizmet vergileri, vergi tahsilatının konjonktüre en duyarlı bileşeni olarak göze çarpmaktadır. Pandemi döneminde 2020'de GSYH'ye oranı %6,1 ile zirve yapmış, 2022'de ekonomik yavaşlama ve vergi indirimlerinin etkisiyle %4,4'e düşmüş, ardından 2023 ve 2024 yıllarında sırasıyla %6,0 ve %6,5 ile yeniden yükselmiştir. Bu eğilim, tüketim üzerinden alınan vergilerin gelir esnekliğinin yüksek olduğunu göstermektedir.
- Uluslararası ticaret vergileri, ithalat hacmi ve döviz kuru hareketlerine duyarlı performans sergilemiştir. Oranın 2020 ve 2021'de %3,6–4,0 aralığında yükselmesi, güçlü ithalat talebinin ve kur etkisinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

Tablo 4.7, 2018–2024 döneminde Türkiye'de kamu gelirlerinin GSYH'ye oranı açısından istikrarlı fakat yapısal olarak tüketime ve ithalata dayalı bir vergi sistemine işaret ettiğini göstermektedir. Gelir ve kazanç üzerinden alınan vergilerin payının sınırlı kalması, dolaylı vergilere olan yüksek bağımlılık ve enflasyonun vergi gelirlerini nominal olarak artırması, maliye politikası açısından gelir istikrarı ve vergi adaleti bağlamında tartışılması gereken temel unsurlar olarak öne çıkmaktadır.

Pandemi döneminde Türkiye'nin maliye politikası büyümeyi ve istihdamı koruma hedefiyle genişletici yönde şekillenmiş; ancak bu süreçte kamu maliyesinde kırılganlıklar da artmıştır. Vergi gelirlerinin artışına rağmen, yükselen faiz giderleri, enerji sübvansiyonları ve sosyal transferlerin bütçe üzerindeki baskısı devam etmiştir.

4.3.2. Para Politikası

Pandemi sürecinde Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) para politikasını, ekonomik faaliyeti desteklemek ve finansal istikrarı korumak amacıyla genişletici yönde şekillendirmiştir. Grafik 4.8, TCMB'nin 2018–2025 döneminde uyguladığı politika

faizini aylık frekansta göstermekte olup, para politikasının yönü, kırılma noktaları ve politika tercihleri bakımından oldukça belirgin bir dönüşüme işaret etmektedir. Grafik, Türkiye'de para politikasının söz konusu dönemde yüksek oynaklık, dışsal şoklara duyarlılık, fiyat istikrarı hedefinden sapmalar ve 2023 sonrası normalleşme süreci gibi karakteristik özellikler taşıdığını göstermektedir.

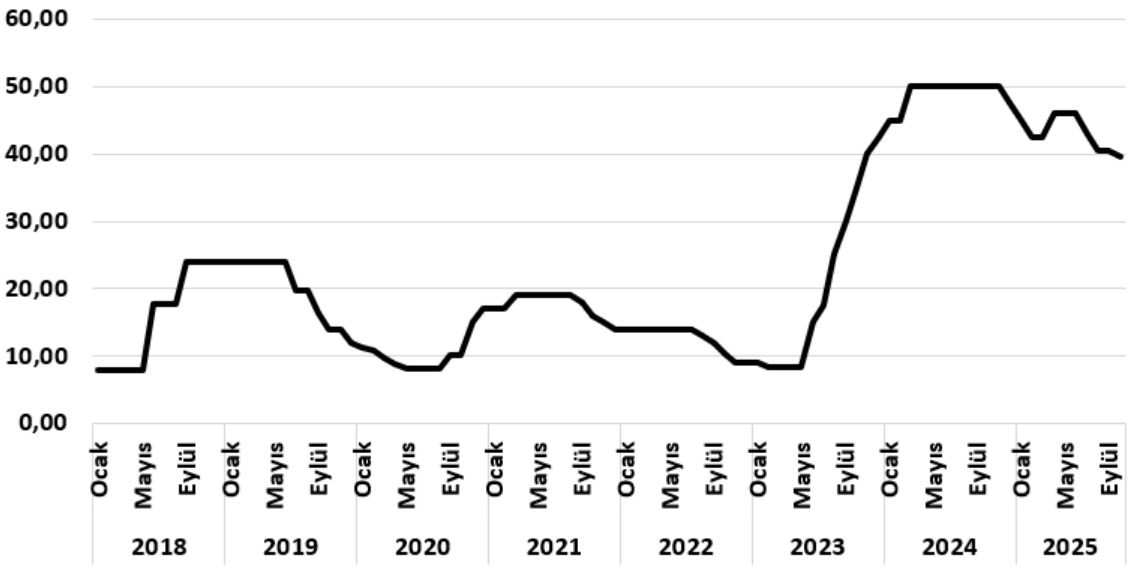

Kaynak: www.hmb.gov.tr/ekonomik-gostergeler

Grafik 4.8. TCMB Politika Faiz Oranları (1 Hafta Vadeli Repo Faiz Oranları)

2018 yılı, kur şokunun etkisiyle politika faizinde keskin bir sıkılaştırma dönemidir. Yılın ilk aylarında %8'in altında seyreden faiz oranı, özellikle Ağustos 2018 döviz kuru krizinin ardından hızla yükseltilmiş ve %24 düzeyine çıkarılmıştır. Bu sert sıkılaşma, TCMB'nin finansal istikrarı koruma ve enflasyon beklentilerindeki bozulmayı sınırlandırma yönünde zorunlu bir politika tepkisi verdiğini göstermektedir.

2019 yılı boyunca politika faizinde belirgin bir çözülme gözlenmiş; yıl ortasında sıkılaşmanın etkisi hafifletilmiş ve politika faizi kademeli biçimde %12 seviyelerine kadar gerilemiştir. Bu dönemde enflasyondaki düşüş eğilimi ve ekonomik aktiviteyi destekleme amacı faiz indirimlerini mümkün kılmıştır. Ancak düşüş trendi 2020 yılına da sirayet etmiş ve pandemi koşullarının da etkisiyle politika faizi %8,25 seviyesine kadar çekilmiştir. Böylece 2018'deki keskin sıkılaşma sonrasında üç yıl boyunca belirgin bir gevşeme eğilimi hâkim olmuştur.

2021 yılı para politikasında bir ayrışma noktası niteliğindedir. Küresel enerji fiyatlarında artış, tedarik zinciri sorunları ve iç talebin güçlenmesiyle birlikte enflasyon

yükseliş eğilimine girmiştir. İlk çeyrekte politika faizi yeniden arttırılarak %19 düzeyine kadar çıkarılmış; ancak yılın ikinci yarısında enflasyonun yükselmesine rağmen faiz indirimi süreci başlatılmıştır. Eylül–Aralık 2021 döneminde politika faizi %19'dan %14'e çekilmiş ve bu, para politikasının güvenilirliği üzerinde önemli tartışmalara yol açmıştır. Faiz indirimleri eş zamanlı olarak döviz kurunda sert dalgalanmalara, enflasyon beklentilerinin bozulmasına ve finansal istikrarsızlık risklerinin artmasına neden olmuştur.

2022 yılında gevşeme eğilimi devam etmiş ve faiz oranı yıl sonunda %9 seviyesine kadar düşürülmüştür. Bu politika tercihi, küresel ölçekte parasal sıkılaşmanın belirginleştiği bir konjonktüre denk gelmiş ve Türkiye'nin para politikasının uluslararası eğilimlerden ayrıştığını göstermiştir. Söz konusu dönemde artan enflasyonist baskılar, kur geçişkenliği ve makro finansal kırılganlıklar, politika faizindeki düşük seyrin ekonomi üzerindeki maliyetlerini görünür kılmıştır.

2023 yılı ise para politikasında belirgin bir rejim değişikliğine işaret etmektedir. Seçim sonrasında TCMB, fiyat istikrarını yeniden tesis etmeye yönelik kapsamlı bir sıkılaştırma süreci başlatmış; politika faizi Haziran-Aralık 2023 döneminde kademeli ancak hızlı biçimde %8,5'ten %42,5'e yükseltilmiştir. Grafik bu dönemde faiz oranındaki dikey artışı net biçimde göstermektedir. Bu süreçte TCMB, "kademeli, güçlü ve kararlı" sıkılaştırma yaklaşımını benimsemiş ve parasal aktarım mekanizmasını yeniden işler hâle getirmeyi amaçlamıştır.

2024 yılında politika faizinin %50 seviyelerinde zirve yaptığı görülmektedir. Bu seviye, yüksek enflasyonun kontrol altına alınması ve beklentilerin çıpalanması için gerekli görülen sıkı para politikası duruşunun devam ettiğini vurgulamaktadır. 2025 yılına gelindiğinde ise faiz oranında kademeli bir düşüş eğilimi gözlenmekte olup, bu durum enflasyonla mücadelede belirli bir ilerleme kaydedildiğine ve sıkılaştırmanın sonraki aşamasında normalleşme adımlarının gündeme geldiğine işaret etmektedir.

Grafik 4.8, TCMB'nin politika faizinde 2018–2020 döneminde gevşeme, 2021–2022'de heterodoks yaklaşım, 2023 sonrasında ise belirgin bir ortodoks sıkılaşma uyguladığını göstermektedir. Bu dalgalı seyir, Türkiye'de para politikasının içsel dinamikler ve dışsal şoklar karşısında önemli ölçüde yön değiştirdiğini ve politika çerçevesinin dönemsel olarak farklı amaç ve önceliklere göre şekillendiğini ortaya

koymaktadır. Faiz patikasındaki yüksek oynaklık, özellikle 2021–2023 arasındaki dalgalanmaların fiyat istikrarı üzerinde kalıcı etkiler yarattığını ve para politikasının güvenilirliği yeniden inşa etme ihtiyacını artırdığını göstermektedir (Akçay, 2023: 198).

Grafik 4.9, Türkiye ekonomisinde 2018–2025 döneminde M2 para arzının yıllık büyüme hızını göstermekte olup, para politikasının aktarım kanallarını, kredi genişlemesi dinamiklerini ve enflasyonist baskıların likidite koşullarıyla ilişkisini ortaya koyan kritik bir göstergedir.

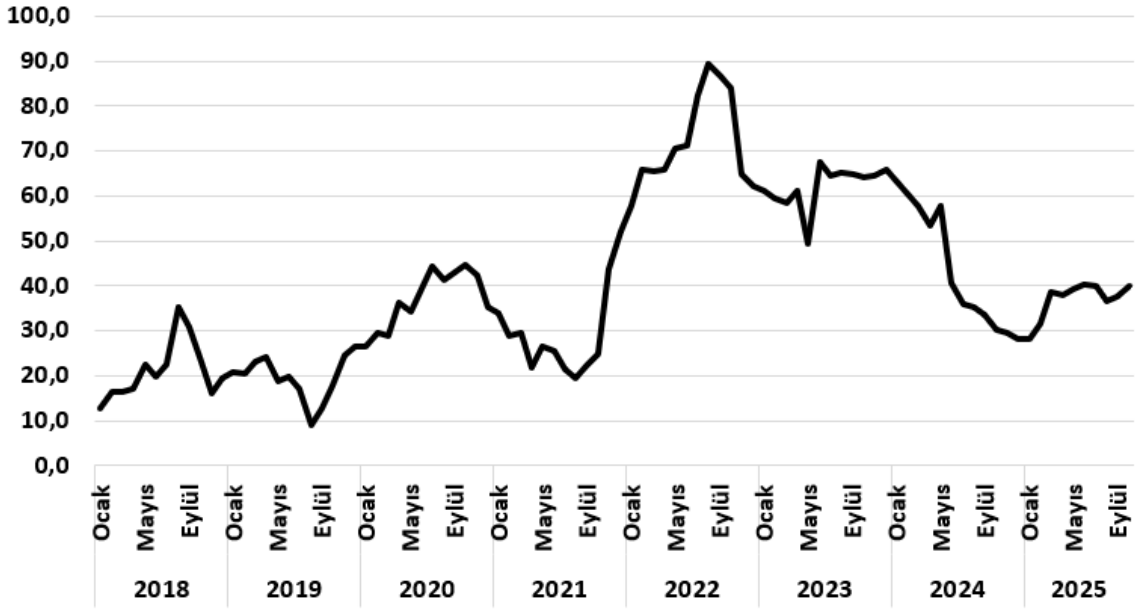

Kaynak: www.hmb.gov.tr/ekonomik-gostergeler

Grafik 4.9. M2 Para Arzı (Yıllık Yüzde Değişim)

2018–2019 döneminde M2 büyümesinin %10–35 bandında dalgalandığı görülmektedir. 2018 kur şoku sonrasında artan risk algısı ve kredi daralması, para arzı büyümesini sınırlamış; 2019'un ikinci yarısında faiz indirimleriyle birlikte likidite koşulları gevşemiş ve M2 büyümesi yeniden hız kazanmıştır. Bu dönemdeki artış, büyük ölçüde kredi kanalı üzerinden parasal genişlemenin etkilerini yansıtmaktadır.

2020 yılı, pandemi nedeniyle para arzı dinamiklerinde önemli bir kırılma noktasıdır. Salgının ekonomik etkilerini hafifletmek amacıyla uygulanan genişletici maliye ve para politikaları sonucu M2 büyümesi %20'nin üzerindeki seviyelerden hızla yükselerek %40–45 bandına tırmanmıştır. Kredi büyümesini teşvik eden düzenlemeler, kamu bankalarının aktif genişlemesi ve düşük politika faizleri, para arzındaki güçlü artışın temel belirleyicileridir. Bu süreçte genişletici para politikası finansal koşulların

gevşemesini sağlasa da likidite artışı enflasyonist baskıların güçlenmesine zemin hazırlamıştır.

2021 yılında politika faizinin yıl ortasına kadar yüksek tutulması ve ardından indirime gidilmesi, M2 büyüme hızında belirgin dalgalanmalar yaratmıştır. Yılın ilk yarısında sıkılaştırmanın etkisiyle M2 büyümesi %20 civarına gerilerken, faiz indirimlerinin ardından para arzı yeniden ivme kazanmıştır. Ancak aynı dönemde döviz talebi artmış ve para ikamesi eğilimleri güçlenmiştir; bu durum M2 büyümesinin nominal görünümünü etkileyen önemli bir unsur olmuştur.

2022 yılı, para arzı açısından zirve dönemidir. Politika faizinin düşük tutulduğu, kredi genişlemesinin hızlandığı ve enflasyonun hızla yükseldiği bu dönemde M2 para arzının yıllık artışı %90'a yaklaşarak tarihi bir seviyeye ulaşmıştır. Grafik özellikle 2022 yaz döneminde likidite artışının hızlanmasını açık biçimde göstermektedir. Para arzındaki bu güçlü genişleme, fiyatlar genel düzeyindeki yükselişi beslemiş; aynı zamanda döviz kuru oynaklığı nedeniyle TL'den kaçışın da etkisiyle parasal büyüme nominal anlamda daha da belirgin hale gelmiştir.

2023 yılında parasal sıkılaştırmaya geçişle birlikte M2 büyümesinde aşağı yönlü bir düzeltme gözlenmiştir. Politika faizinin Haziran 2023'ten itibaren hızlı biçimde artırılması, kredi büyümesine getirilen makro ihtiyati sınırlamalar ve likidite sterilizasyonu, para arzı genişlemesini %50–65 bandına çekmiştir. Buna rağmen, enflasyonun yüksek seyretmesi nedeniyle M2'nin reel etkisi daha sınırlı kalmıştır.

2024 yılı, sıkı para politikasının etkilerinin daha görünür hale geldiği bir dönemdir. Politika faizinin %50 seviyesinde korunması ve kredi büyümesinin belirgin biçimde yavaşlamasıyla birlikte M2 artışı %30'un altına kadar gerilemiştir. Grafik, bu dönemde likidite koşullarının normalize olduğunu ve parasal genişlemenin enflasyonla uyumlu bir seviyeye doğru çekildiğini göstermektedir. 2025 yılında ise sınırlı bir toparlanma ile M2 büyümesinin %35–40 bandında yatay seyir izlediği gözlenmektedir; bu durum kademeli normalleşmenin devam ettiğine işaret etmektedir.

Grafik 4.9, Türkiye'de 2018–2025 döneminde para arzının para politikasındaki yön değişikliklerine son derece duyarlı olduğunu; likidite koşullarının ekonomik şoklara, finansal dalgalanmalara ve makro ihtiyati çerçeveye bağlı olarak hızlı biçimde genişleyip daralabildiğini ortaya koymaktadır. Özellikle 2020–2022 arasındaki güçlü para arzı artışı,

pandemi sonrası enflasyon dinamiklerinin anlaşılmasında kritik bir rol oynamaktadır. 2023 sonrası sıkı para politikası ise M2 büyümesindeki belirgin yavaşlamayla birlikte parasal aktarım mekanizmasının yeniden işler hale geldiğini göstermektedir.

Grafik 4.10, Türkiye'de 2018–2025 dönemine ait aylık ortalama dolar kuru gelişimini göstermekte ve döviz piyasasındaki yapısal kırılmaları, politika değişimlerinin etkilerini ve makroekonomik istikrarsızlıkların fiyatlama davranışına yansımasını açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

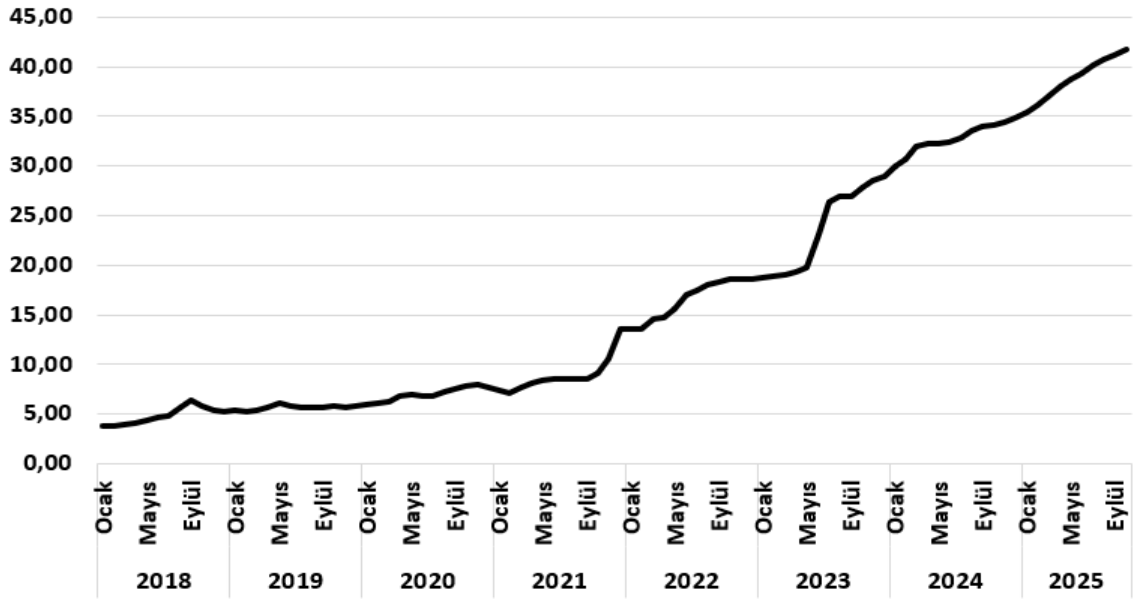

Kaynak: www.hmb.gov.tr/ekonomik-gostergeler

Grafik 4.10. Dolar Kuru (Aylık Ortalama)

2018 yılı başlangıcında görece yatay seyreden dolar kuru, yılın ikinci yarısında yaşanan finansal türbülansın etkisiyle belirgin bir artış göstermiştir. 2018 kur şoku sonrası kur seviyesi 4–6 TL bandından kademeli olarak yukarı yönlü bir patikaya oturmuş; bu durum ekonomik aktörlerin beklentilerinde kalıcı bir bozulmaya yol açmıştır. 2019'da sınırlı geri çekilmelere rağmen, kurdaki artış eğilimi düşük enflasyon hedeflemesi ile uyumlu bir istikrar alanına dönememiştir.

2020 yılında pandemi şokunun etkisi, küresel risk iştahındaki düşüş ve iç politik belirsizliklerle birleştiğinde dolar kurunda yeniden hızlanma görülmüştür. Bu dönemde para politikasının genişleyici bir eksene çekilmesi ve kredi büyümesinin hızlanması, kur üzerinde yukarı yönlü baskı yaratmış; dolar kuru 7–8 TL seviyelerine doğru tırmanmıştır. Grafik, 2020 yılı sonundan itibaren artış eğiliminin belirgin biçimde güçlendiğini göstermektedir.

2021 yılının ikinci yarısı, para politikası çerçevesinde yapılan faiz indirimlerinin finansal istikrara yönelik riskleri artırdığı ve kur dinamiklerinin sert biçimde bozulduğu bir dönemdir. Grafik, bu dönemde dolar kurunda çift haneli değerlere ulaşan hızlı bir tırmanış olduğunu açık bir biçimde yansıtmaktadır. TL'nin değer kaybı, artan dolarizasyon, enflasyonist baskıların güçlenmesi ve rezerv yeterliliğine ilişkin endişelerle daha da hızlanmıştır.

2022 yılında kurdaki yükseliş eğilimi sürmüş, yıl ortasında aylık ortalama değer yaklaşık 17–18 TL seviyelerine ulaşmıştır. Bu dönemde uygulanan kur korumalı mevduat mekanizmasının kısa vadede kur şokunu sınırlasa da orta vadede kalıcı istikrar sağlamadığı görülmektedir. Grafik 4.10., 2022 boyunca kurun yukarı yönlü ve görece istikrarlı bir trend izlediğini göstermekte; bu durum fiyatlama davranışlarında kur geçişkenliğinin güçlendiğini işaret etmektedir.

2023 yılı ise politika faizi patikasındaki keskin dönüş ve makroekonomik normalleşme söylemi açısından kritik bir eşiktir. Haziran 2023 sonrası uygulanan parasal sıkılaştırma öncesinde kurda belirgin hızlanma görülmüş ve dolar kuru 25 TL seviyesinin üzerine çıkmıştır. Grafik, 2023 sonrası dönemde kur artış hızının bir miktar yavaşladığını ancak yukarı yönlü trendin devam ettiğini ortaya koymaktadır.

2024 yılı boyunca dolar kuru artış eğilimini sürdürmüş; TL'nin değer kaybı daha kontrollü ancak devamlı bir görünüm kazanmıştır. Grafik, 2024 sonunda kur seviyesinin 35 TL civarında, 2025'in ilk üç çeyreğinde ise 40 TL'nin üzerine çıktığını göstermektedir. Bu görünüm, enflasyon farkı, kur beklentileri, dış finansman koşulları ve rezerv dinamiklerinin döviz kuru üzerinde baskı yaratmaya devam ettiğine işaret etmektedir.

Grafik 4.10, Türkiye'de dolar kurunun 2018–2025 döneminde makroekonomik şoklara ve politika yönündeki değişimlere son derece duyarlı olduğunu, uzun vadeli bir istikrar aralığının oluşmadığını ve TL'nin yapısal değer kaybının temel belirleyici unsurlar arasında bulunduğunu göstermektedir. Kurun bu süreklilik arz eden yükseliş trendi fiyat istikrarı ve para politikası aktarım mekanizmasının etkinliği açısından kritik bir zorluk oluşturmuştur.

Grafik 4.11., TCMB 2018–2025 dönemine ait döviz rezervlerinin aylık seyrini göstermekte ve rezerv dinamiklerinde yaşanan yapısal kırılmaları, politika değişimlerine

verilen piyasa tepkilerini ve küresel koşullardaki dalgalanmaların rezerv yönetimine etkilerini açık biçimde ortaya koymaktadır.

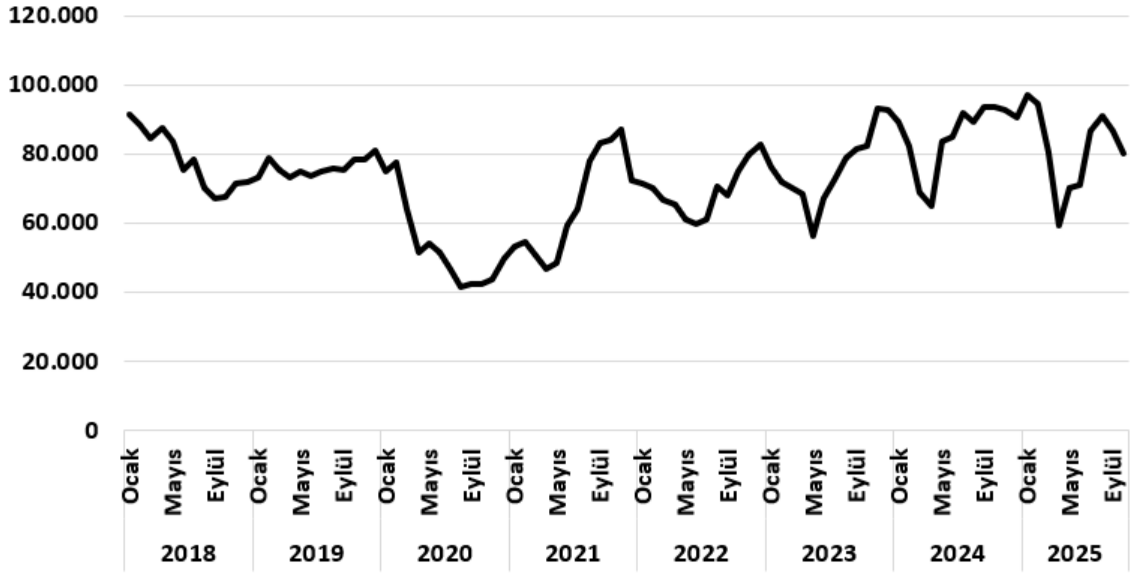

Kaynak: www.hmb.gov.tr/ekonomik-gostergeler

Grafik 4.11. Merkez Bankası Döviz Rezervleri (Milyon $)

2018 yılı başında rezervler görece yüksek bir seviyede iken, yıl içinde finansal oynaklığın artması, kur şoku ve sermaye çıkışları rezervlerde belirgin düşüşlere yol açmıştır. Grafik, 2018 boyunca rezervlerin kademeli ve düzensiz biçimde gerilediğini ortaya koymaktadır. Bu görünüm, döviz talebinin arttığı ve TCMB'nin müdahalelerinin rezerv pozisyonu üzerinde baskı yarattığı bir döneme işaret etmektedir.

2019 yılının ilk yarısında rezervlerde sınırlı bir toparlanma yaşansa da yıl genelinde hareket eğilimi dalgalıdır. Yılın ikinci yarısında rezervlerin yeniden düşüş eğilimine girmesi, TCMB'nin döviz piyasasındaki likidite yönetimi ile kamu döviz işlemlerinin rezerv dengesine etkisini göstermektedir. Rezervlerin 2019 boyunca dar bir bant içinde dalgalandığı görülmektedir.

2020 yılı ise keskin bir kırılmanın yaşandığı dönemdir. Pandeminin küresel finansal koşulları sert biçimde sıkılaştırması, artan riskten kaçış davranışı ve iç piyasadaki belirsizlikler nedeniyle rezervlerde ciddi bir çözülme meydana gelmiştir. Grafikte görüldüğü üzere, rezervler 2020 yazından itibaren hızlı bir düşüşle 40 milyar dolar seviyesinin altına kadar gerilemiştir. Bu dönem, rezerv yönetimi açısından en zayıf noktayı temsil etmektedir. Likiditeyi artırmaya yönelik önlemlere ek olarak, döviz likiditesini desteklemek amacıyla swap anlaşmaları ön plana çıkmıştır. 2020 ortasında

Katar Merkez Bankası ile yapılan anlaşmanın hacmi 15 milyar dolar seviyesine çıkarılmış; sonraki dönemde Çin, Güney Kore ve Birleşik Arap Emirlikleri ile benzer swap hatları oluşturulmuştur. Bu uygulama, rezerv yönetimini çeşitlendirirken, döviz likiditesi üzerindeki baskıyı geçici olarak azaltmıştır (Fırat, 2020: 2019).

2021 yılıyla birlikte rezervlerde sınırlı bir toparlanma görülmektedir. Özellikle yıl ortasında rezervlerin 80 milyar doların üzerine çıktığı dikkat çekmektedir. Bu toparlanmanın kaynağı olarak dış finansman girişleri, swap işlemlerinin artırılması ve TCMB bilançosunun yeniden yapılandırılması sayılabilir. Ancak yılın sonuna doğru tekrar bir gerileme yaşanması, rezervlerde kalıcı bir iyileşmenin sağlanamadığını göstermektedir.

2022 yılında rezervlerin önce hızlı bir artışla 90 milyar dolar seviyesine yaklaştığı, sonrasında ise kademeli olarak gerilediği görülmektedir. Yıl boyunca rezervlerdeki dalgalanma, kur baskıları, küresel faiz artışı süreci ve enerji ithalat maliyetlerindeki yükselişle uyumludur. Rezervlerin yıl sonuna doğru yaklaşık 60 milyar dolar seviyesine gerilemesi dikkat çekicidir.

2023 yılında rezervlerde yeniden toparlanma gözlenmiş; yıl ortasında seviyeler 80–90 milyar dolar bandına yükselmiştir. Bununla birlikte, yıl içinde hızlı iniş–çıkış eğilimlerinin korunduğu görülmektedir. Bu durum, rezervlerin hâlâ yüksek oynaklık altında bulunduğunu ve TCMB'nin döviz piyasasında zaman zaman aktif rol aldığını göstermektedir.

2024 yılında rezervlerin bir önceki yıla göre daha istikrarlı, ancak dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir. Yılın büyük bölümünde rezervler 80 milyar dolar civarında hareket etmiş, yıl sonunda ise sınırlı bir gerileme yaşanmıştır. 2025 yılının ilk aylarından itibaren rezervlerde tekrar artış eğilimi görülmekle birlikte, yıl ortasında bu eğilimin zayıfladığı ve rezervlerin yaklaşık 75–85 milyar dolar bandında dalgalı bir yapıya sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Grafik 4.11, TCMB döviz rezervlerinin 2018–2025 döneminde yüksek belirsizlik, politika değişiklikleri ve dış finansman koşullarının etkisi altında önemli dalgalanmalar yaşadığını göstermektedir. Rezervlerin dönem boyunca istikrarlı bir artış patikasına oturamadığı, özellikle 2020 ve 2022 yıllarında dikkat çekici çözülmeler yaşandığı görülmektedir.

TCMB'nin pandemi dönemindeki politika çerçevesi üç aşamada değerlendirilebilir: 2020–2021 döneminde genişletici likidite desteği, 2022'de temkinli gevşeme, 2023 itibarıyla ise güçlü parasal sıkılaştırma. Bu süreç, Türkiye ekonomisinde para politikasının kriz döneminde istikrar aracı olarak esnek bir şekilde kullanıldığını, ancak uzun vadede fiyat istikrarı hedefinin öncelikli hale geldiğini göstermektedir (IMF, 2023: 42).

4.3.3. Sosyal Destek ve Yardımlar

Covid-19 pandemisi, yalnızca ekonomik üretim ve mali dengeler üzerinde değil, aynı zamanda toplumsal refah ve gelir dağılımı üzerinde de derin etkiler yaratmıştır. Türkiye'de uygulanan sosyal destek politikaları, hane halklarının gelir kayıplarını hafifletmek, işsiz kalan bireyleri korumak ve temel ihtiyaçlara erişimi sürdürmek amacıyla hızlı biçimde devreye alınmıştır. Pandeminin ilk aylarında uygulanan kapanmaların ardından, özellikle düşük gelirli ve kayıt dışı çalışan kesimlerin yaşam koşullarında belirgin bir bozulma yaşanmış; bu durum sosyal yardım mekanizmalarının kapsamının genişletilmesini zorunlu hale getirmiştir (Çimen, 2021: 60).

Bu çerçevede, Türkiye'de pandemi sürecinde üç aşamalı sosyal destek stratejisi uygulanmıştır. İlk aşamada, mevcut sosyal yardım programlarının kapsamı genişletilerek düzenli yardımlar hızlandırılmış; ikinci aşamada kısa çalışma ödeneği ve nakdi ücret desteği gibi gelir telafi mekanizmaları devreye alınmış; üçüncü aşamada ise yerel yönetimler ve kamu kurumları aracılığıyla doğrudan hane bazlı destekler sağlanmıştır. Bu kapsamda, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından yürütülen "Sosyal Koruma Kalkanı Programı", Türkiye'nin modern dönemindeki en geniş kapsamlı sosyal destek girişimlerinden biri olmuştur. Programın 2020–2022 döneminde ulaştığı toplam yardım tutarı 70 milyar TL'yi aşmış, desteklerden 6,3 milyon hane doğrudan yararlanmıştır (Bulut ve Demir, 2022: 40).

Grafik 4.12, Türkiye'de kamu kesimi sosyal koruma harcamalarının GSYH'ye oranının 2018–2024 dönemindeki seyrini göstermektedir. Veriler sosyal harcamaların pandemi öncesi, pandemi dönemi ve pandemi sonrası mali politika koşullarına bağlı olarak belirgin bir dalgalanma sergilediğini ortaya koymaktadır.

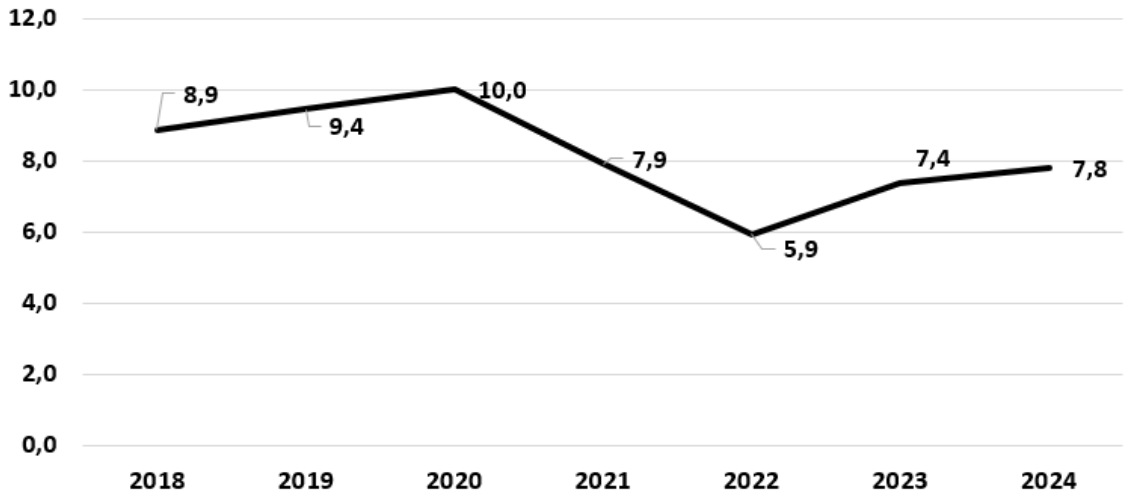

Kaynak: www.sbb.gov.tr

Grafik 4.12. Kamu Kesimi Sosyal Koruma Harcamalarının GSYH'ye Oranı (%)

2018 yılında sosyal koruma harcamalarının GSYH'ye oranı yaklaşık %9 seviyesinde gerçekleşmiş, 2019 ve özellikle pandemi yılı olan 2020'de %10 düzeyine yükselerek artış eğilimini sürdürmüştür. 2020'deki bu yükseliş, Covid-19 krizi sırasında artan gelir kaybı, işsizlik riski ve hane halkı kırılganlıklarına karşı merkezi yönetim tarafından genişletilen sosyal destek programlarının bütçe üzerindeki yansımalarını göstermektedir. Bu dönemde kısa çalışma ödeneği, nakdi ücret desteği ve doğrudan hane destekleri sayesinde sosyal koruma harcamaları ekonomik daralmayı yumuşatıcı bir rol üstlenmiştir.

Kısa çalışma ödeneği, istihdamı korumaya yönelik en temel araçlardan biri olarak öne çıkmıştır. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı verilerine göre, 2020 yılında bu ödenekten yaklaşık 3,5 milyon çalışan faydalanmıştır. Program kapsamında çalışanlara ücretlerinin %60'ı oranında ödeme yapılmış ve bu ödemeler İşsizlik Sigortası Fonu tarafından karşılanmıştır. Aynı dönemde işten çıkarma yasağı ve ücretsiz izin uygulamaları da yürürlüğe girmiş; ücretsiz izne ayrılan çalışanlara günlük 39,24 TL tutarında nakdi ücret desteği verilmiştir. Bu politikalar, istihdam kayıplarını azaltmada önemli rol oynamış, ancak kayıt dışı istihdam alanındaki işgücünün bu desteklerden yeterince yararlanamaması yapısal bir sorun olarak devam etmiştir (Balun, 2021: 2316).

2021 ve 2022 yıllarında sosyal koruma harcamalarının GSYH'ye oranında belirgin bir gerileme görülmektedir. Oranın 2022'de %6 seviyesine kadar düşmesi, iki faktörün birleşik etkisine işaret etmektedir: birincisi, 2021'den itibaren ekonomik aktivitenin kademeli toparlanmasıyla sosyal transfer ihtiyaçlarının azalması ve geçici pandemi

programlarının kademeli olarak sona ermesi, ikincisi ise 2022 yılında yüksek enflasyon nedeniyle GSYH'nin nominal olarak hızla büyümesi sonucu, harcamaların GSYH'ye oranının mekanik biçimde aşağı yönlü baskılanmasıdır.

2023 ve 2024 döneminde sosyal koruma harcamalarının payının yeniden hafif bir artış göstererek sırasıyla yaklaşık %7,4 ve %7,8 seviyelerine yükseldiği görülmektedir. Bu yükseliş, özellikle 2023 yılında yaşanan reel gelir kayıplarının telafisi amacıyla artırılan sosyal destek ödemeleri, asgari ücret düzenlemeleri, emekli aylıklarına yapılan ilave artışlar ve deprem sonrası sosyal destek mekanizmalarının devreye alınmasıyla ilişkilendirilebilir. Ancak oran pandemi dönemindeki zirve seviyesinin altında kalmaya devam etmektedir.

Grafik 4.13, Türkiye'de yoksulluk oranının 2018–2024 dönemindeki seyrini göstermektedir. Verilere göre yoksulluk oranı 2018 yılında %13,9 düzeyindeyken, ekonomik yavaşlamanın ve pandemi koşullarının etkisiyle 2020 yılında %15'e yükselerek dönem içerisindeki en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Bu artış, özellikle 2020 yılında uygulanan kısıtlamalar, işgücü piyasasındaki daralma ve hane gelirlerinde gözlenen düşüşlerle ilişkilendirilebilir. Pandeminin düşük gelirli ve kayıt dışı çalışan kesimler üzerindeki etkisi bu dönemde belirginleşmiştir.

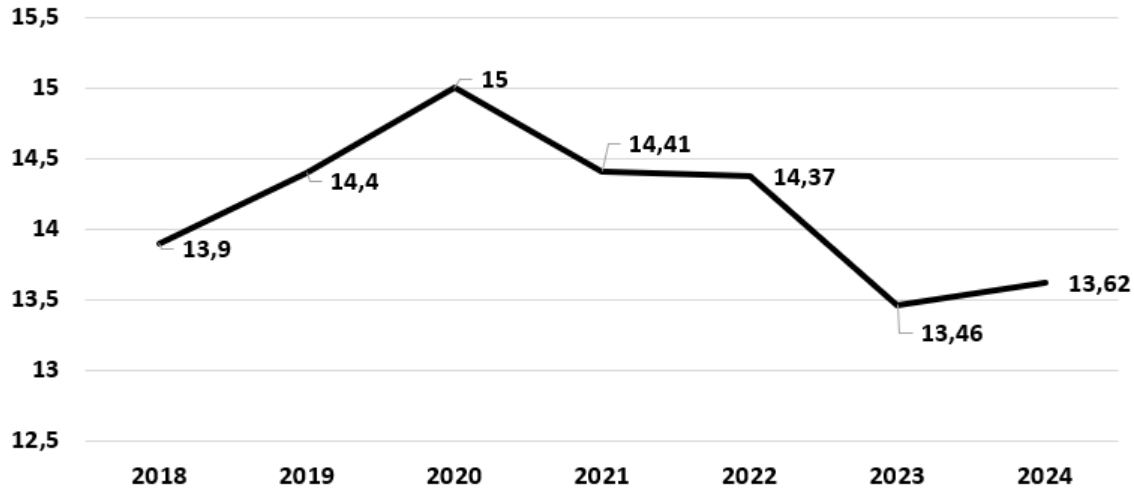

Kaynak: TUİK

Grafik 4.13. Yoksulluk Oranı (Medyan Gelirin %50'sine Göre)

2021 ve 2022 yıllarında yoksulluk oranında sınırlı bir gerileme olduğu görülmekte olup sırasıyla %14,41 ve %14,37 düzeyleri kaydedilmiştir. Bu dönemde ekonomik faaliyetteki toparlanma, sosyal yardım programlarının genişlemesi ve istihdamdaki kısmi

iyileşme, yoksulluk oranındaki düşüşü destekleyen temel unsurlar olmuştur. Ancak enflasyondaki hızlanma ve reel gelir kayıpları nedeniyle bu iyileşme sınırlı kalmıştır.

2023 yılı, yoksulluk göstergesinde daha belirgin bir iyileşmeye işaret etmektedir. Oran %13,46'ya gerileyerek 2018 düzeyine yaklaşmış ve pandemi sonrası dönemin en düşük seviyelerinden biri gerçekleşmiştir. Bu düşüşte, sosyal destek mekanizmalarının genişletilmesi, işgücü piyasasında istihdam artışı ve ekonomik toparlanmanın etkisi önemli rol oynamıştır. 2024 yılında ise oran %13,62'ye yükselerek hafif bir artış göstermiştir. Bu sınırlı yükseliş, yüksek enflasyonun hanehalkı gelirleri üzerindeki baskısını ve fiyat düzeylerindeki artışların bütçeleri zorlayıcı etkisini yansıtmaktadır.

Grafik 4.14, Türkiye'de gelir dağılımı eşitsizliğini gösteren Gini katsayısının 2018–2024 dönemindeki seyrini ortaya koymaktadır. Gini katsayısının 0 ile 1 arasında değer aldığı ve değer yükseldikçe gelir eşitsizliğinin arttığı dikkate alındığında, grafik bu dönemde eşitsizlik dinamiklerinin belirgin bir dalgalanma içinde olduğunu göstermektedir.

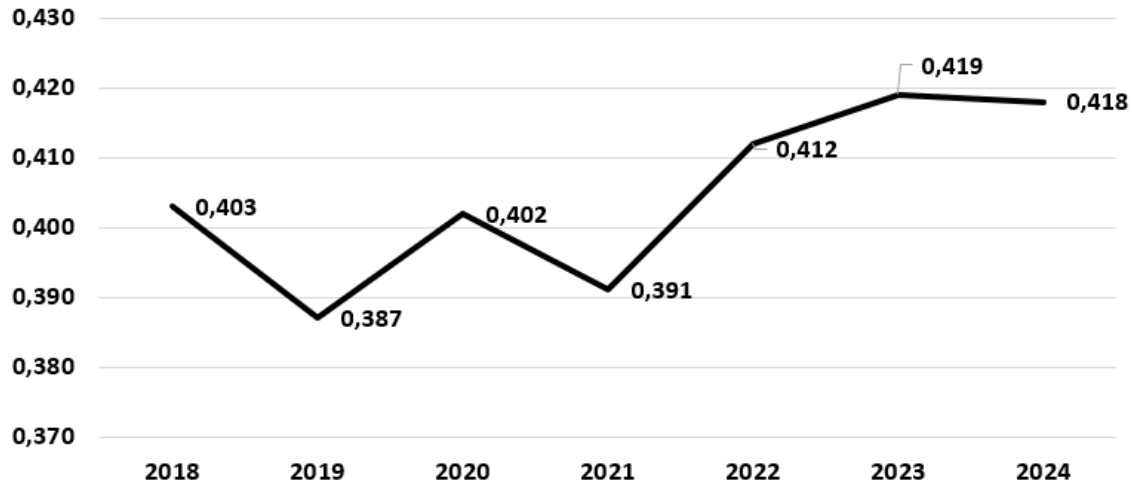

Kaynak: www.hmb.gov.tr

Grafik 4.14. Gini Katsayısı

2018 yılında katsayı 0,403 seviyesindeyken, 2019'da 0,387'ye gerileyerek dönem içerisindeki en düşük seviyesine ulaşmıştır. Bu düşüş, sosyal transferlerin etkisiyle birlikte kamu desteklerinin gelir dağılımını kısmen iyileştirici yönde çalıştığı bir döneme işaret etmektedir. Ancak bu iyileşme kalıcı olmamış; 2020 yılında Gini katsayısı 0,402'ye yükselmiştir. Pandeminin ilk yılı olan 2020'de çalışma saatlerinde azalma ve geçici gelir kayıpları, düşük gelirli kesimler üzerinde daha güçlü bir etki yaratmış; bu durum eşitsizlikte artışa yol açmıştır.

2021'de katsayının 0,391'e gerileyerek tekrar iyileşme göstermesi, kısa çalışma ödeneği, nakdi ücret desteği ve sosyal yardımların gelir dağılımındaki bozulmayı sınırlayıcı etkisine işaret etmektedir. Bununla birlikte, 2022 yılı itibarıyla Gini katsayısında keskin bir yükseliş gözlenmiş ve değer 0,412'ye çıkmıştır. Bu artış, yüksek enflasyonun özellikle düşük ve sabit gelirli kesimler üzerindeki baskısı, reel ücret kayıpları ve tüketici fiyatlarındaki hızlı artışla ilişkilendirilebilir. 2023 yılında katsayı 0,419'a yükselerek dönem boyunca kaydedilen en yüksek eşitsizlik düzeyine ulaşmıştır. Bu görünüm, gelir artış hızının yüksek enflasyon karşısında yetersiz kalması ve gelir dağılımındaki bozulmanın yapısal unsurlar içerdiğini göstermektedir.

2024 yılında Gini katsayısı 0,418 olarak sınırlı bir gerileme göstermiş olsa da dönüşümün marjinal olması eşitsizlik seviyesinin yüksek düzeyde seyrettiğini ortaya koymaktadır. Bu durum, pandeminin kalıcı etkileri, işgücü piyasasındaki ayrışma ve enflasyon kaynaklı reel gelir erimesinin gelir dağılımı üzerinde gecikmeli etkiler yaratmaya devam ettiğini göstermektedir. Bu görünüm, Türkiye'de gelir dağılımının makroekonomik dalgalanmalara duyarlı olduğunu ve sosyal politika araçlarının eşitsizliği azaltmada kritik rol oynadığını ortaya koymaktadır.

Yerel yönetimler de pandemi sürecinde sosyal destek sisteminin tamamlayıcı bir unsuru haline gelmiştir. Belediyeler tarafından yürütülen gıda kolisi yardımları, kira destekleri, su ve enerji faturası ertelemeleri gibi uygulamalar, merkezi hükümet desteklerinin ulaştırılamadığı kesimlerde önemli bir tampon görevi görmüştür. Ayrıca, Kızılay ve AFAD aracılığıyla gerçekleştirilen ayni yardımlar, afet yardımı altyapısının pandemi koşullarında sosyal yardımlaşma sistemine entegre edilmesini sağlamıştır (Bulut ve Demir, 2022: 39).

4.4. Dış Ticaret ve Küresel Entegrasyon

Covid-19 pandemisi, küresel düzeyde üretim, lojistik ve ticaret zincirlerini ciddi biçimde kesintiye uğratmış; Türkiye ekonomisi de bu süreçten hem arz hem talep kanalıyla etkilenmiştir. Türkiye'nin dış ticaret dinamikleri, 2018–2025 döneminde küresel ekonomik koşullar ve iç makroekonomik gelişmeler tarafından belirgin biçimde şekillenmiştir. Grafik 4.16, Türkiye'nin ihracat ve ithalat değerlerinin aylık seyrini ortaya koyarken; Grafik 4.15, dış ticaret dengesindeki dalgalanmaları göstermektedir. Bu iki

grafik birlikte ele alındığında, pandemi sürecinin küresel arz–talep yapısına yaptığı etkilerin Türkiye ekonomisine çok boyutlu şekilde yansıdığı görülmektedir.

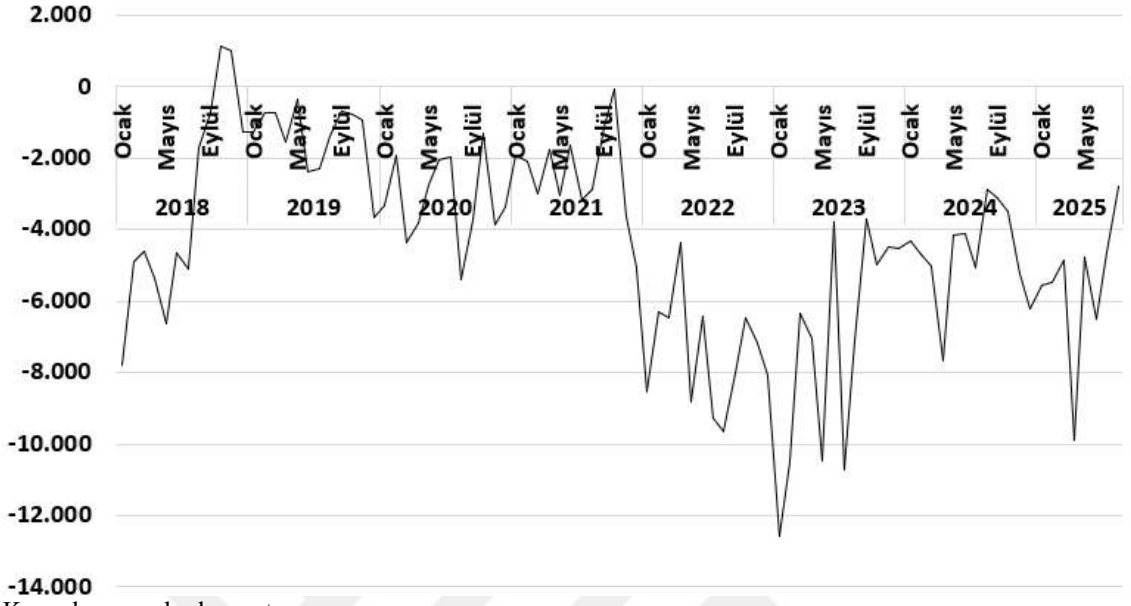

Kaynak: www.hmb.gov.tr

Grafik 4.15. Dış Ticaret Dengesi (Milyon $)

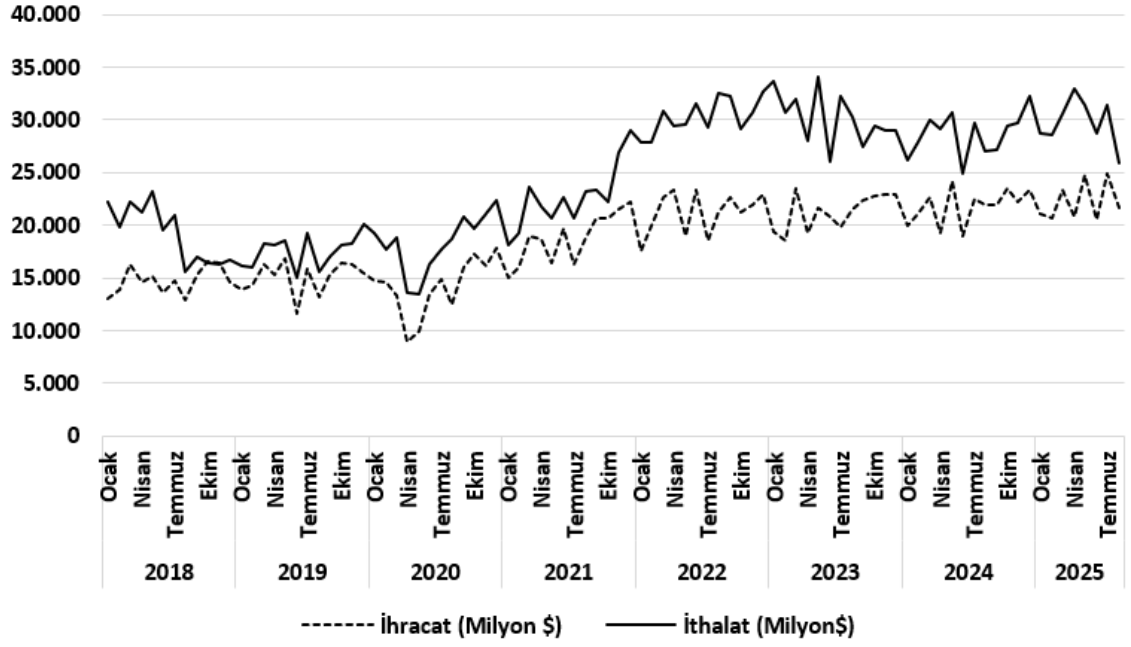

Kaynak: www.hmb.gov.tr

Grafik 4.16. İhracat ve İthalat Değerleri (Milyon $)

2018 yılı itibarıyla dış ticaret açığının yüksek seviyelerde seyrettiği gözlenmektedir. Bu dönemde kur oynaklığı ve iç talepteki daralma ithalatı sınırlayıcı etki yaratmış olsa da ihracatın küresel ticaretteki zayıflamaya duyarlı yapısı dış ticaret dengesinin iyileşmesini sınırlamıştır. 2019 yılında küresel büyümenin yavaşlaması ve

dünya ticaretindeki daralma, Türkiye'nin ihracat artış hızını baskılamış; dış ticaret dengesi yıl boyunca negatif görünümünü korumuştur.

2020 yılı, Covid-19 pandemisinin dış ticaret kanalı üzerinden etkilerinin en belirgin şekilde hissedildiği dönem olmuştur. Grafik 4.16'te ihracatın Mart–Mayıs 2020 arasında sert biçimde gerilediği, ithalatın ise daha yavaş bir uyarlama gösterdiği görülmektedir. Bu durum, Grafik 4.15'te dış ticaret açığının belirgin biçimde genişlemesine yol açmıştır. Pandeminin ilk şokuyla küresel tedarik zincirlerinin kesintiye uğraması, özellikle otomotiv, tekstil ve makine gibi ihracat yoğun sektörlerde kapasite kullanım oranlarını sınırlamıştır. Buna karşın, enerji ve ara malı ithalatındaki esneklik nedeniyle ithalatın görece daha yüksek seviyede kalması dış ticaret dengesindeki bozulmayı artırmıştır.

Küresel tedarik zincirlerinde yaşanan kesintiler, Türkiye'nin dış ticaretinde hem risk hem fırsat yaratmıştır. Özellikle Uzak Doğu'dan yapılan ara malı tedarikinde gecikmeler, üretim maliyetlerini artırırken, Türkiye'nin bölgesel üretim üssü rolünü güçlendirmiştir. Çin ve Güney Kore'den ithal edilen ara mallarındaki arz sıkıntıları, yerli üreticilerin Avrupa pazarına yönelmesini teşvik etmiştir. Bununla birlikte, pandemi sürecinde lojistik maliyetlerinde yaşanan artışlar dış ticaret üzerinde önemli bir baskı unsuru olmuştur. Liman operasyonlarında yaşanan gecikmeler ve tedarik zinciri kopmaları, özellikle otomotiv ve beyaz eşya sektörlerinde üretim planlamasını zorlaştırmıştır. Buna karşın, Türkiye'nin güçlü karayolu altyapısı ve bölgesel ticaret ağları, denizyolu taşımacılığında yaşanan sıkıntıların bir kısmını telafi etmiştir (Kılıç vd., 2022: 69).

2020 yılının ikinci yarısından itibaren hem sanayi üretiminde hem de ihracat performansında hızlı bir toparlanma göstermiştir. Küresel arz zincirlerindeki yeniden yapılanma süreci, özellikle Avrupa'ya yakın tedarik merkezlerinin önemini artırmış; Türkiye bu dönemde "yakın coğrafyadan tedarik" eğiliminden önemli ölçüde faydalanmıştır. Böylece, pandemi sürecinde dış ticaretin yapısal bileşimi de değişmiştir. İhracat artışında en fazla pay, otomotiv, kimya, makine, tekstil ve elektrik–elektronik sektörlerine ait olmuştur (Pelit ve Irmak, 2022: 85).

2021 yılı itibarıyla, küresel talebin toparlanması, lojistik kanalların yeniden işler hale gelmesi ve Avrupa ekonomilerinin pandemi sonrası güçlü talep oluşturması ihracat üzerinde olumlu etki yaratmıştır. Grafik 4.16'da 2021 yılı ortalarından itibaren ihracatın

belirgin yükseliş trendine girdiği görülmektedir. Bu gelişme, aynı dönemde ithalat artışının daha sınırlı seyretmesiyle birlikte dış ticaret açığının kısmen daralmasını sağlamıştır. Ancak emtia fiyatlarındaki artış, özellikle enerji kalemlerinde ithalat faturasını yukarı çekmiş ve dengenin kalıcı biçimde iyileşmesini sınırlandırmıştır (Ünüvar ve Aktaş, 2022: 129).

2022 yılında, Rusya–Ukrayna savaşının global enerji piyasalarında yarattığı şok etkisiyle birlikte ithalat değerleri keskin biçimde artmıştır. Petrol ve doğal gaz fiyatlarındaki dramatik yükseliş, Türkiye'nin enerji ithalatına bağımlı yapısı nedeniyle dış ticaret dengesi üzerinde ciddi baskı üretmiştir. Grafik 4.15'te 2022 yılı boyunca dış ticaret açığının tarihi yüksek seviyelere ulaştığı görülmektedir. Aynı dönemde ihracat artış eğilimini sürdürmüş olsa da ithalattaki güçlü yükseliş nedeniyle denge belirgin şekilde bozulmuştur (Akar ve Ekiz, 2024: 859).

2023 ve 2024 yıllarında, küresel talepte yavaşlama ve Türkiye'de uygulanan sıkı para politikasının iç talebi sınırlayıcı etkisi sonucu ithalat artış hızı düşmüştür. Emtia fiyatlarında kısmi normalleşme de dış ticaret açığının daralmasına katkı sağlamıştır. Grafik 4.15, 2023 ortasından itibaren dış ticaret açığında kademeli bir toparlanma eğilimi olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, ihracatta gözlenen dönemsel dalgalanmalar, küresel ekonomik koşulların belirsizliğini yansıtmaktadır.

2025 yılına ilişkin veriler, dış ticaret açığında görece istikrarlı ancak hâlâ negatif bir görünüm olduğunu işaret etmektedir. İhracat ve ithalat arasındaki farkın azalmaya başlaması, hem parasal sıkılaşmanın iç talebi dengeleyici etkisine hem de ihracatçı sektörlerin küresel değer zincirlerine adaptasyon kapasitesine bağlanabilir.

Pandemi sürecinde Türkiye'nin küresel ekonomiyle entegrasyonu yalnızca mal ve hizmet ticareti kanalıyla değil, aynı zamanda sermaye hareketleri üzerinden de önemli dalgalanmalar göstermiştir. Tablo 4.8., 2018–2024 döneminde Türkiye'ye yönelik doğrudan yabancı yatırımlar ile portföy yatırımlarının seyrini ortaya koymaktadır.

Tablo 4.8. Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Portföy Yatırımları (Milyon $)

Yıl	Doğrudan Yabancı Yatırım (Milyon $)	Portföy Yatırımları (Milyon $)
2018	-8.845	916
2019	-6.496	2.761
2020	-4.271	9.785
2021	-6.224	7.597
2022	-8.850	18.471
2023	-4.694	-5.652
2024	-5.099	-11.977

Kaynak: TUİK

Veriler, incelenen dönemde doğrudan yabancı yatırımların tüm yıllarda net çıkış verdiğini göstermektedir. 2018 yılında –8,8 milyar dolar düzeyinde gerçekleşen net doğrudan yabancı yatırımlar çıkışı, pandemi yılı olan 2020'de –4,3 milyar dolar ile görece sınırlı kalmış; ancak 2022 yılında yeniden –8,9 milyar dolar seviyesine yükselmiştir. Bu durum, pandemi sürecinde artan küresel belirsizliklerin, jeopolitik risklerin ve makroekonomik kırılganlıkların uzun vadeli yatırım kararlarını olumsuz etkilediğine işaret etmektedir. Özellikle doğrudan yabancı yatırımların istikrarlı ve uzun vadeli niteliği dikkate alındığında, bu kalemde gözlenen kalıcı zayıflık Türkiye'nin küresel üretim ve değer zincirlerine entegrasyonu açısından yapısal bir sınırlılık oluşturmaktadır.

Buna karşılık, portföy yatırımlarının daha oynak bir seyir izlediği görülmektedir. 2020 ve 2022 yıllarında sırasıyla 9,8 milyar dolar ve 18,5 milyar dolar düzeyinde güçlü portföy girişleri kaydedilirken, 2023 ve 2024 yıllarında bu eğilim tersine dönmüş ve sırasıyla –5,7 milyar dolar ile –12 milyar dolar net çıkış gerçekleşmiştir. Bu dalgalı yapı, portföy yatırımlarının küresel likidite koşullarına, faiz farklarına ve risk algısına son derece duyarlı olduğunu göstermektedir.

4.5. Sektörel Etkiler

Covid-19 pandemisi, ekonomik faaliyetleri sektörler arasında asimetrik biçimde etkileyen çok boyutlu bir şok niteliği taşımıştır. Uygulanan kapanma önlemleri, sosyal mesafe kısıtlamaları ve uluslararası hareketliliğin sınırlandırılması, özellikle yüz yüze etkileşime dayalı sektörlerde üretim ve istihdam kayıplarına yol açarken; bazı sektörlerde ise görece hızlı bir toparlanma süreci gözlenmiştir. Bu çerçevede pandeminin etkilerinin yalnızca toplam ekonomik göstergeler üzerinden değil, sektörel ayrımlar dikkate alınarak

analiz edilmesi, krizin ekonomik yapıda yarattığı dönüşümlerin anlaşılması açısından önem arz etmektedir.

Grafik 4.17, 2018–2024 döneminde Türkiye ekonomisinde tarım, sanayi ve hizmetler sektörlerinin GSYH içindeki paylarının seyrini ortaya koymaktadır. Veriler, pandemi sürecinin sektörel yapı üzerinde yarattığı etkilerin zamana yayılan ve farklılaşan bir görünüm sergilediğini göstermektedir.

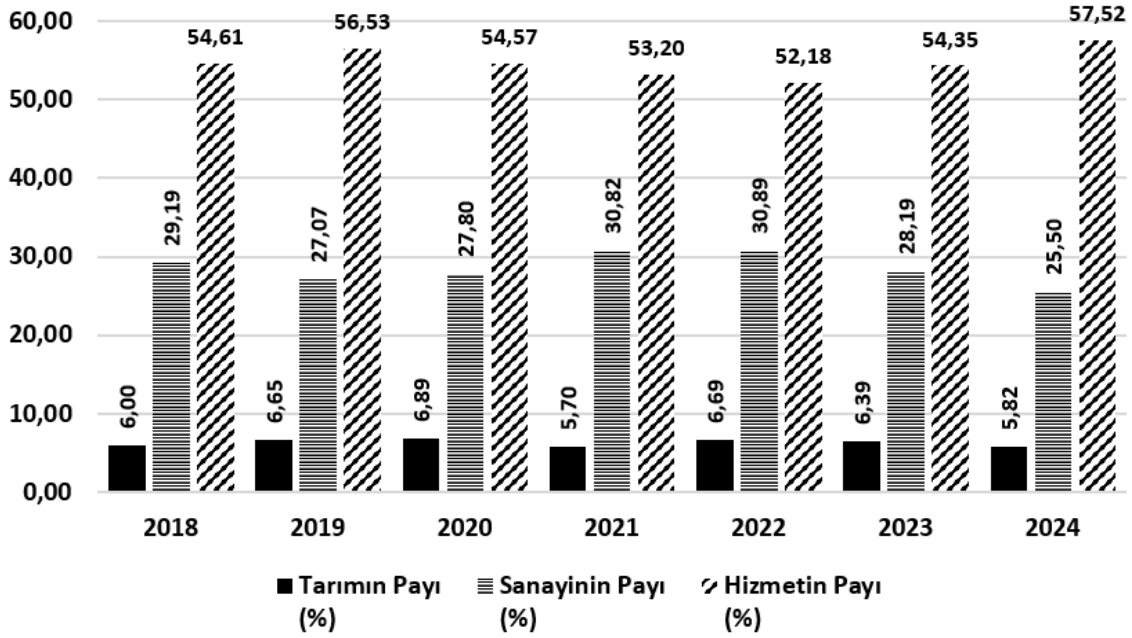

Kaynak: TÜİK

Grafik 4.17. Türkiye'de GSYH İçinde Sektörlerin Yıllık Payı (%)

Pandemi öncesi dönemde hizmetler sektörü, yaklaşık %55 düzeyindeki payıyla GSYH içinde baskın konumunu sürdürmektedir. 2019 yılında hizmetler sektörünün payı %56,53 ile dönemsel olarak en yüksek seviyelerinden birine ulaşmıştır. Ancak 2020 yılında Covid-19 pandemisinin etkisiyle birlikte hizmetler sektörünün payında sınırlı bir gerileme gözlenmiş, bu oran %54,57 seviyesine düşmüştür. Özellikle turizm, konaklama, ulaştırma ve yüz yüze etkileşime dayalı hizmet faaliyetlerindeki daralma, bu gelişmede belirleyici olmuştur.

Sanayi sektörünün GSYH içindeki payı ise pandemi döneminde görece daha dirençli bir görünüm sergilemiştir. 2018–2019 döneminde yaklaşık %27–29 bandında seyreden sanayi payı, 2020 yılında %27,80 olarak gerçekleşmiş, 2021 ve 2022 yıllarında ise %30'un üzerine çıkarak %30,82 ve %30,89 seviyelerine ulaşmıştır. Bu artış, pandemi sonrası dönemde sanayi üretiminde gözlenen toparlanma, ihracata yönelik üretimin

artması ve küresel tedarik zincirlerinde Türkiye'nin görece avantajlı konumunun güçlenmesiyle ilişkilendirilebilir.

Tarım sektörünün GSYH içindeki payı ise dönem boyunca görece sınırlı dalgalanmalar göstermiştir. 2018 yılında %6,00 olan tarımın payı, 2020 yılında %6,89 ile geçici bir artış göstermiş, ancak sonraki yıllarda yeniden %6 civarında bir dengeye oturmuştur. Pandemi sürecinde tarım sektörünün üretimin sürekliliğini büyük ölçüde koruması, bu sektörün kriz karşısında görece istikrarlı bir yapı sergilemesine katkı sağlamıştır.

2023 ve 2024 yıllarında hizmetler sektörünün payında yeniden artış gözlenmesi, pandeminin etkilerinin kademeli olarak azalması ve özellikle turizm ile iç talebe dayalı hizmet faaliyetlerinde toparlanmanın hız kazanmasıyla uyumludur. Buna karşılık sanayi sektörünün payında 2023 sonrası sınırlı bir gerileme yaşanması, küresel talepteki yavaşlama ve sıkılaştırıcı makroekonomik politikaların üretim üzerindeki etkileriyle birlikte değerlendirilmelidir.

Türkiye ekonomisinde istihdam yapısında da uzun süredir hizmetler sektörü ağırlıklı bir görünüm sergilemekte olup, pandemi süreci bu eğilimi daha da belirgin hale getirmiştir. Tarım ve inşaat gibi sektörlerde istihdamın görece sınırlı toparlanma göstermesine karşın, sanayi ve özellikle hizmetler sektöründe pandemi sonrası dönemde istihdam artışının hızlandığı gözlenmektedir (Akcan ve Azazi, 2022: 232).

Tablo 4.9. İstihdamın Sektörel Dağılımı (Bin Kişi) ve Toplam İçerisindeki Payları (%)

Yıl	Tarım		Sanayi		İnşaat		Hizmetler		Toplam
	Bin Kişi	%	Bin Kişi	%	Bin Kişi	%	Bin Kişi	%	Bin Kişi
2018	5.297	18,43	5.674	19,74	1.992	6,93	15.774	54,89	28.738
2019	5.097	18,15	5.561	19,80	1.550	5,52	15.872	56,52	28.080
2020	4.737	17,74	5.482	20,54	1.546	5,79	14.930	55,93	26.695
2021	4.948	17,18	6.143	21,33	1.777	6,17	15.928	55,31	28.797
2022	4.866	15,82	6.663	21,67	1.846	6,00	17.378	56,51	30.752
2023	4.695	14,84	6.711	21,22	1.997	6,31	18.230	57,63	31.632
2024	4.827	14,80	6.746	20,68	2.162	6,63	18.886	57,90	32.620

Kaynak : TÜİK

Tablo 4.9., 2018–2024 döneminde Türkiye'de istihdamın sektörel dağılımındaki değişimi ortaya koymaktadır. Veriler, pandemi öncesi dönemde istihdamın yaklaşık %55'inin hizmetler sektöründe yoğunlaştığını, bu oranın pandemi süreci ve sonrasında daha da arttığını göstermektedir. 2020 yılında toplam istihdamın 26,7 milyon kişiye gerilemesi, pandeminin işgücü piyasası üzerindeki doğrudan etkisini yansıtmaktadır. Aynı yıl özellikle tarım ve inşaat sektörlerinde istihdam kayıpları belirginleşmiştir.

Pandemi sonrası toparlanma döneminde ise istihdam artışı sektörler arasında eşit dağılmamıştır. 2024 yılı itibarıyla hizmetler sektörünün toplam istihdam içindeki payı %57,9'a yükselirken, sanayi sektörünün payı %20,7 seviyesinde gerçekleşmiştir. Buna karşılık, tarım sektörünün istihdam payının %14,8'e kadar gerilemesi, yapısal dönüşümün hızlandığını göstermektedir. İnşaat sektörü ise pandemi sonrası dönemde kademeli bir toparlanma sergilemiş, ancak toplam istihdam içindeki payı sınırlı düzeyde artmıştır. Bu görünüm, pandemi sürecinin Türkiye'de istihdam yapısını hizmetler lehine daha da pekiştirdiğini ortaya koymaktadır.

Hizmetler sektörü içerisinde pandemiden en fazla etkilenen alanlardan biri turizm olmuştur. Grafik 4.18, 2018–2025 döneminde turizm gelirlerinin yıllar ve çeyrekler itibarıyla seyrini göstermektedir. 2020 yılında uluslararası seyahat kısıtlamaları ve sınırların kapatılması nedeniyle turizm gelirlerinde tarihsel ölçekte sert bir düşüş yaşanmış; özellikle 2020 yılının ikinci ve üçüncü çeyreklerinde gelirler belirgin biçimde gerilemiştir. Bu gelişme, hizmetler sektörü istihdamında 2020 yılında gözlenen daralmanın temel nedenlerinden biri olarak değerlendirilebilir.

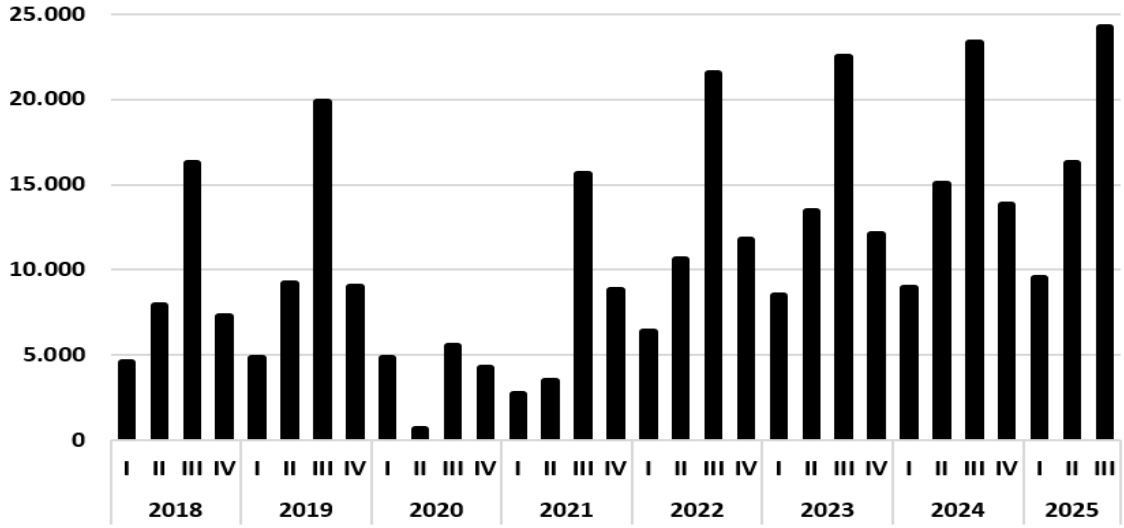

Kaynak : TÜİK

Grafik 4.18. Turizm Geliri (Milyon $)

2021 yılından itibaren aşılamanın yaygınlaşması ve küresel seyahat kısıtlamalarının kademeli olarak gevşetilmesiyle birlikte turizm gelirlerinde hızlı bir toparlanma süreci başlamıştır. Grafik 4.18'de görüldüğü üzere, 2022 ve 2023 yıllarında turizm gelirleri pandemi öncesi seviyeleri aşmış; 2024 ve 2025 döneminde ise yüksek seviyesini korumuştur. Bu toparlanma, hizmetler sektöründeki istihdam artışını destekleyen temel faktörlerden biri olmuş ve Türkiye ekonomisinin pandemi sonrası büyüme performansına önemli katkı sağlamıştır.

4.6. Finansal Sistem ve Bankacılık

Covid-19 pandemisi, ekonomik faaliyet üzerinde ani ve derin bir daralma yaratırken, finansal sistem krizin reel ekonomi üzerindeki etkilerini sınırlamada kritik bir ara kanal işlevi üstlenmiştir. Üretim süreçlerinin kesintiye uğradığı, gelir kayıplarının hızla arttığı ve belirsizliklerin yoğunlaştığı bu dönemde, bankacılık sistemi ekonomik şokun finansal krize dönüşmesini engelleyen temel kurumsal yapı olarak öne çıkmıştır. Özellikle kredi arzının sürekliliği, likidite akışının korunması ve ödeme sistemlerinin kesintisiz işlemesi, ekonomik istikrarın sağlanması açısından belirleyici olmuştur (Şengül, 2025: 103).

Pandemi sürecinde uygulanan genişletici para ve maliye politikalarının etkinliği büyük ölçüde finansal sistemin işleyişine bağlı kalmıştır. Merkez bankası tarafından sağlanan likidite imkânlarının ve kamu destekli kredi programlarının reel sektöre aktarımı, bankacılık sistemi aracılığıyla gerçekleşmiştir. Bu yönüyle finansal sistem, yalnızca fon sağlayıcı bir yapı olmaktan çıkmış; kamu politikalarının aktarım mekanizması ve ekonomik toparlanmanın taşıyıcısı konumuna gelmiştir (Atukalp, 2021: 852).

Bununla birlikte, pandemi döneminde finansal sistemin üstlendiği bu rol, kredi genişlemesi, bilanço büyümesi ve risk birikimi gibi unsurlar üzerinden yeni kırılganlık alanlarını da beraberinde getirmiştir. Kredi ertelemeleri, yeniden yapılandırmalar ve kamu bankaları öncülüğünde yürütülen genişleyici kredi politikaları kısa vadede ekonomik daralmayı sınırlamış olsa da orta vadede finansal sağlamlık ve risk yönetimi açısından dikkatle değerlendirilmesi gereken bir çerçeve oluşturmuştur. Bu bağlamda, pandemi sürecinde finansal sistemin performansının, kriz yönetimi ve sürdürülebilir büyüme perspektifiyle ele alınması önem taşımaktadır (Şengül, 2025: 102).

Pandemi süreci, Türkiye'de finansal sistemin reel ekonomiyle etkileşimini güçlendiren ve bankacılık sektörünü ekonomik istikrarın temel taşıyıcılarından biri haline getiren bir dönem olmuştur. Bu çerçevede kredi hacminin seyri, kredi kompozisyonundaki değişimler ve bankacılık sektörünün aktif kalitesi, finansal sistemin kriz dönemindeki dayanıklılığını değerlendirmek açısından kritik göstergeler sunmaktadır.

Grafik 4.19'da görüldüğü üzere, toplam kredi hacmi 2018–2024 döneminde belirgin bir artış eğilimi sergilemiştir. Pandemi öncesinde sınırlı bir büyüme gösteren kredi hacmi, 2020 sonrasında özellikle genişleyici para politikaları, kamu destekli kredi kampanyaları ve garanti mekanizmalarının etkisiyle hızlı bir yükseliş sürecine girmiştir. 2021 ve sonrasında kredi hacmindeki artışın ivme kazanması, nominal büyüme ve enflasyonist ortamın kredi stokunu TL bazında yukarı taşımasının bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Bu durum, bankacılık sektörünün kriz döneminde ekonomik faaliyeti destekleyici bir rol üstlendiğini göstermektedir.

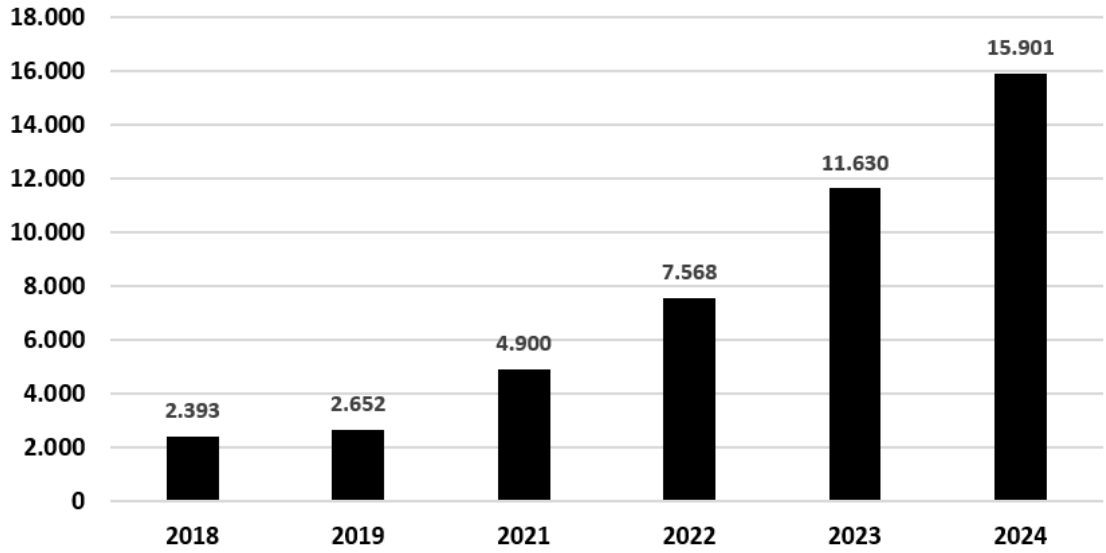

Kaynak: BDDK

Grafik 4.19. Toplam Kredi Hacmi (Milyar TL)

Kredi hacmindeki genişleme, kredi türlerine göre dağılımda da yapısal bazı değişimleri beraberinde getirmiştir. Grafik 4.20, toplam krediler içerisinde ticari kredilerin baskın konumunu koruduğunu ortaya koymaktadır. Pandemi sürecinde ticari kredilerin toplam krediler içindeki payının yüksek seyretmesi, özellikle firmaların likidite ihtiyaçlarının karşılanmasına öncelik verildiğini göstermektedir. Buna karşılık, tüketici kredilerinin payı görece sınırlı kalmış, kredi kartı harcamalarının toplam krediler içindeki

oranı ise 2022 sonrasında belirgin biçimde artmıştır. Bu gelişme, yüksek enflasyon ortamında hanehalklarının harcamalarını finanse etme eğiliminin kredi kartı kullanımına kaydığını ve tüketimin giderek daha kısa vadeli borçlanma araçlarıyla sürdürüldüğünü göstermektedir.

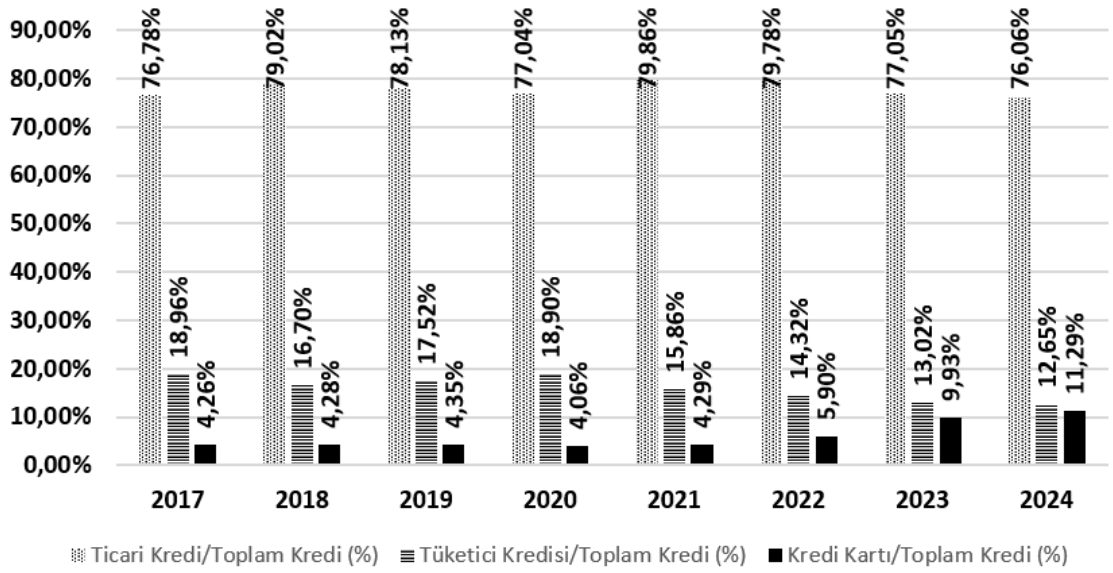

Kaynak: BDDK

Grafik 4.20. Kredi Türlerine Göre Dağılım (%)

Kredi hacmi ve kredi kompozisyonundaki bu genişlemeye rağmen, bankacılık sektörünün aktif kalitesinin görece korunmuş olması dikkat çekicidir. Grafik 4.21'de sunulan takipteki alacaklar/toplam krediler oranı, pandemi sürecinde sınırlı bir artışın ardından orta vadede düşüş eğilimine girmiştir. 2019 yılında görece yüksek seviyelere ulaşan bu oran, pandemi döneminde uygulanan kredi yapılandırmaları, erteleme mekanizmaları ve düzenleyici esneklikler sayesinde kontrol altında tutulmuştur. 2022 ve 2023 yıllarında takipteki alacak oranının tarihsel olarak düşük seviyelere gerilemesi, kredi genişlemesinin finansal istikrarı doğrudan bozmadığını, aksine düzenleyici çerçeveyle desteklendiğini göstermektedir.

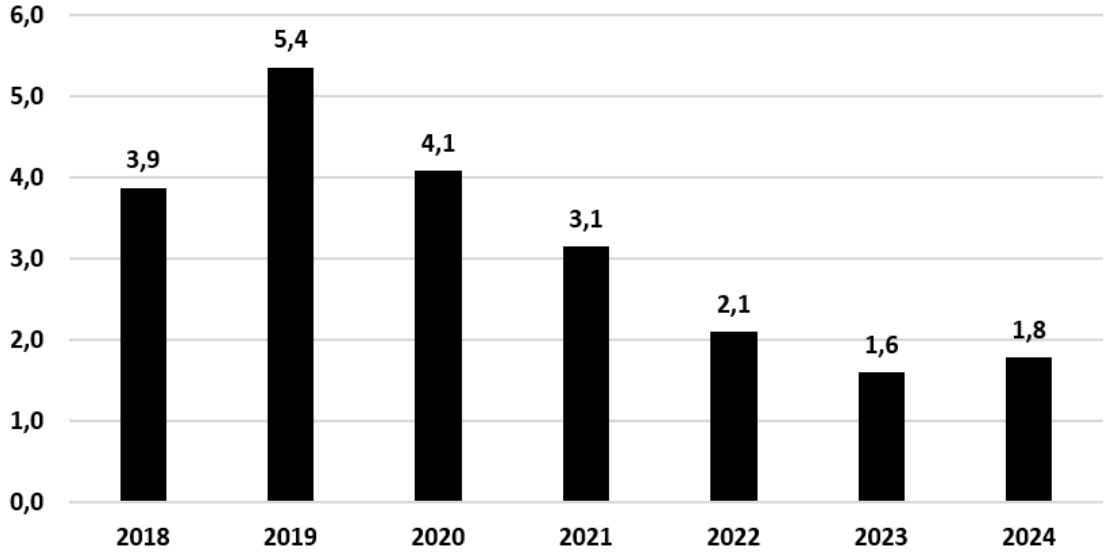

Kaynak: BDDK

Grafik 4.21. Türkiye'de Takipteki Alacaklar/Toplam Krediler (%)

Bununla birlikte, takipteki alacak oranındaki düşüşün yalnızca kredi kalitesindeki iyileşmeye değil, aynı zamanda yüksek enflasyon ortamında kredi stokunun nominal olarak hızla büyümesine de bağlı olduğu göz ardı edilmemelidir. Bu durum, aktif kalitesinin değerlendirilmesinde reel göstergelerin ve ileriye dönük risklerin dikkate alınmasını gerekli kılmaktadır.

Grafik 4.22, Türkiye'de bankacılık sektörünün sermaye yeterlilik oranının 2018–2024 döneminde istikrarlı ve uluslararası asgari standartların belirgin biçimde üzerinde seyrettiğini göstermektedir. 2018 yılında %17,3 düzeyinde olan sermaye yeterlilik oranı, pandemi döneminde sınırlı dalgalanmalar göstermekle birlikte genel olarak artış eğilimini korumuş ve 2024 itibarıyla %19,7 seviyesine ulaşmıştır. Bu görünüm, bankacılık sektörünün artan kredi hacmi, kur oynaklığı ve makroekonomik belirsizliklere rağmen güçlü bir özkaynak yapısını muhafaza ettiğine işaret etmektedir.

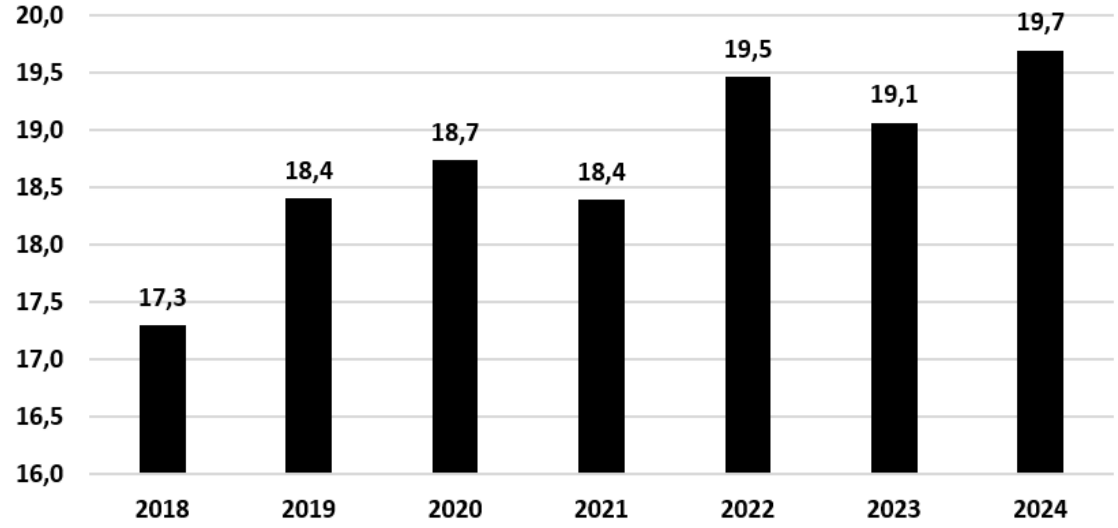

Kaynak: BDDK

Grafik 4.22. Türkiye'de Bankacılık Sektörü Sermaye Yeterlik Oranı (%)

Pandemi sürecinde kredi genişlemesi ve düzenleyici esnekliklerin artması, teorik olarak bankacılık sektörünün sermaye tamponları üzerinde baskı yaratabilecek unsurlar arasında yer almaktadır. Ancak Türkiye örneğinde sermaye yeterlilik oranının güçlü seyrini koruması, bankaların risk ağırlıklı varlık yapısını yönetebilme kapasitesini ve düzenleyici çerçevenin finansal istikrarı önceleyen yaklaşımını yansıtmaktadır. Bu durum, kredi büyümesi ile finansal sağlamlık arasındaki dengenin pandemi döneminde büyük ölçüde korunduğunu göstermektedir (Küçükoğlu, 2021: 1273).

Bankacılık sektörünün dayanıklılığı açısından bir diğer temel unsur, fonlama yapısının kompozisyonudur. Tablo 4.10'da sunulan veriler, toplam mevduat hacminin 2018–2024 döneminde kesintisiz ve güçlü bir artış eğilimi sergilediğini ortaya koymaktadır.

Tablo 4.10. Toplam Mevduatlar ve Döviz Tevdiat Hesaplarının Payı

Yıl	Toplam Mevduat (Milyar TL)	Döviz Tevdiat Hesaplarının Payı (%)	
2018	2.044	993	48,59%
2019	2.570	1.306	50,82%
2020	3.455	1.909	55,25%
2021	5.303	3.423	64,55%
2022	8.866	4.085	46,08%
2023	14.843	5.960	40,15%
2024	18.999	6.581	34,64%

Kaynak: BDDK

Toplam mevduatlar 2018 yılında 2.044 milyar TL iken, 2024 yılında yaklaşık dokuz kat artarak 18.999 milyar TL'ye ulaşmıştır. Bu artış, nominal gelir artışlarının ve enflasyonist ortamda tasarrufların finansal sistemde tutulma eğiliminin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Mevduat kompozisyonu incelendiğinde, döviz tevdiat hesaplarının (DTH) toplam mevduatlar içindeki payında pandemi döneminde belirgin bir artış olduğu görülmektedir. 2018 yılında %48,6 olan DTH payı, 2021 yılında %64,6 ile zirveye ulaşmıştır. Bu gelişme, pandemi sürecinde artan belirsizlikler, kur oynaklığı ve enflasyon beklentilerinin bozulması karşısında hanehalkı ve firmaların döviz cinsi tasarruflara yöneldiğini göstermektedir. Özellikle 2020–2021 döneminde DTH payındaki hızlı yükseliş, finansal dolarizasyon eğiliminin güçlendiğine işaret etmektedir.

Buna karşılık, 2022 sonrasında DTH payında belirgin bir gerileme eğilimi gözlenmektedir. 2024 itibarıyla DTH payının %34,6 seviyesine düşmesi, Türk lirası cinsinden mevduatları teşvik eden politika araçlarının, makroihtiyati düzenlemelerin ve alternatif tasarruf mekanizmalarının (örneğin kur korumalı mevduat uygulamaları) etkisini yansıtmaktadır. Bu süreç, bankacılık sektörünün fonlama yapısında kısmi bir normalleşmeye işaret etmekle birlikte, mevduat hacminin TL bazında güçlü biçimde artmaya devam ettiğini göstermektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada, Covid-19 salgınının ticari ve ekonomik faaliyetler üzerindeki etkileri; salgınların tarihsel-kavramsal arka planı ile başlayarak, salgınların ekonomi üzerindeki temel etki kanallarını açıklayan ve karşılaştırmalı ülke incelemeleriyle somutlaştıran, bütüncül bir çerçevede değerlendirilmiştir. Salgınların yalnızca sağlık sistemlerini zorlayan olağanüstü durumlar olmadığı; aynı zamanda üretim, istihdam, tüketim, kamu maliyesi ve dış ticaret üzerinde eş zamanlı baskılar oluşturarak ekonomik düzenin işleyişini dönüştüren sistemik şoklar yarattığı tespit edilmiştir. Bu çerçeve, Covid-19'un etkilerinin tek bir mekanizma ile açıklanamayacağını; arz ve talep yönlü şokların aynı anda devreye girdiği, belirsizliğin ekonomik kararları baskıladığı ve sektörel farklılaşmanın belirginleştiği çok katmanlı bir kriz dinamiğinin ortaya çıktığını göstermektedir.

Salgınların tarihsel süreçte yarattığı ekonomik ve toplumsal etkiler, Covid-19'un neden "benzersiz" bir kriz olarak ele alınması gerektiğine ilişkin güçlü bir arka plan sunmaktadır. Tarihsel örnekler, salgınların sadece kısa süreli daralma dönemleri üretmediğini; üretim ilişkileri, işgücü piyasaları, kent yaşamı, kurumların kapasitesi ve uluslararası ticaret ağlarının yapısı üzerinde daha kalıcı dönüşümler yaratabildiğini ortaya koymaktadır. Bu tarihsel birikim, Covid-19'un ekonomik etkilerinin yalnızca büyüme oranlarındaki geçici dalgalanmalarla değil; sektörel yeniden yapılanma, çalışma biçimlerinin dönüşümü, dijitalleşmenin hızlanması ve kamu politikalarının kapsamının genişlemesi gibi yapısal sonuçlarla birlikte okunmasını gerektirmektedir.

Covid-19'un küresel ölçekte yarattığı şokun ayırt edici özelliği, sağlık temelli bir riskin çok kısa sürede ekonomik faaliyetin doğrudan sınırlandığı bir ortama dönüşmesi ve bu dönüşümün neredeyse eş zamanlı biçimde tüm ülkeleri etkilemesidir. Salgınla mücadele kapsamında alınan kısıtlama kararları, hareketliliğin azaltılması, hizmet sektöründeki faaliyetlerin durdurulması ve uluslararası geçişlerin sınırlandırılması, ekonomik faaliyetlerin hem arz hem talep tarafında ani ve derin bozulmalar üretmesine yol açmıştır. Bu süreçte belirsizlik artışı, hanehalkı ve firmaların tüketim-yatırım kararlarını ertelemesine; finansal piyasalarda dalgalanma ve risk algısındaki yükseliş ise kredi koşullarını ve sermaye akımlarını etkileyerek ekonomideki daralmayı derinleştiren bir rol üstlenmiştir.

Çalışma kapsamında geliştirilen karşılaştırmalı perspektif, salgın şokunun ülkelere etkisinin homojen olmadığını; ülkelerin ekonomik yapıları, sektörel bileşimleri, demografik özellikleri, sağlık sistemlerinin kapasitesi ve uygulanan ekonomi politikası setlerinin niteliğine göre farklılaştığını göstermektedir. Bu bağlamda G7 ülkeleri üzerine yapılan değerlendirme, Covid-19'un gelişmiş ekonomilerde dahi ekonomik dayanıklılığı sınayan bir stres testi oluşturduğunu; büyüme, istihdam, kamu maliyesi ve dış ticaret gibi temel göstergelerde belirgin kırılmalar yarattığını ortaya koymuştur. Salgın döneminde uygulanan mali ve parasal genişleme politikaları, kısa vadede ekonomik çöküşü sınırlama ve piyasaları istikrara kavuşturma açısından önemli işlev görmüş; ancak bu müdahaleler orta-uzun vadede borç dinamikleri, bütçe dengeleri ve fiyat istikrarı tartışmalarını güçlendiren yeni bir politika gündemi üretmiştir.

G7 ülkeleri özelinde elde edilen bulgular, salgın şokunun sektörel dağılımının asimetrik olduğuna işaret etmektedir. Temas yoğun hizmet sektörleri ve hareketlilikle doğrudan bağlantılı alanlarda üretim ve istihdam kayıpları daha belirgin hale gelirken, uzaktan çalışma ve dijital hizmet üretimine elverişli sektörler görece daha dayanıklı bir görünüm sergilemiştir. Bu durum, kriz dönemlerinde yalnızca toplam büyüme hedeflerine odaklanmanın yeterli olmadığını; sektörel kırılganlıkları ve işgücü piyasası segmentlerini gözeten hedefli politika tasarımlarının önemini ortaya koymaktadır. Ayrıca, salgın döneminde sağlık harcamalarının artması ve sosyal desteklerin genişlemesi, kamu maliyesi üzerinde ek bir yük yaratmış; kamu müdahalelerinin finansmanı ve normalleşme sürecinin yönetimi, kriz sonrası dönemin temel iktisat politikası sorunlarından biri olarak belirginleşmiştir.

Çalışmanın Türkiye odaklı değerlendirmesinde ise Covid-19'un ülkede ortaya çıkışı, salgının seyri ve alınan önlemler çerçevesinde kurulan kronolojik yapı üzerinden, ekonomik ve ticari etkilerin izlenmesine imkân tanımıştır. Türkiye'de ilk vakanın açıklanmasını izleyen süreçte hızla devreye alınan kısıtlamalar, eğitim kurumlarının uzaktan eğitime geçişi, kamu ve özel sektörde esnek çalışma modellerinin yaygınlaşması, şehirlerarası seyahat sınırlamaları ve belirli yaş gruplarına yönelik sokağa çıkma kısıtlamaları, toplumsal yaşamda ve ekonomik faaliyetlerin organizasyonunda önemli değişimler meydana getirmiştir. Salgın döneminde işletmelerin kapanması ve istihdam kayıplarının belirginleşmesi, şokun reel ekonomi boyutunu somut biçimde ortaya

koymuş; çalışma hayatı ve hanehalkı gelirleri üzerindeki baskı, sosyal politika araçlarının önemini artırmıştır.

Türkiye'de salgının makroekonomik etkileri, pandemi öncesi koşulların da belirleyici olduğu bir zemin üzerinde değerlendirilmiştir. Salgının beraberinde getirdiği küresel daralma ve belirsizlik artışı, büyüme performansında dalgalanmalar meydana getirmiş; işgücü piyasasında bozulma ve enflasyon dinamiklerindeki baskılar, ekonomi politikası açısından eşanlı hedeflerin yönetilmesini zorlaştırmıştır. Bu süreçte para politikası, finansal koşullar ve döviz kuru kanalındaki oynaklık, finansal istikrar tartışmalarını güçlendirmiş; büyümeyi ve istihdamı koruma amacıyla uygulanan destekleyici adımların kısa dönemli faydaları ile orta vadeli istikrar hedefleri arasındaki denge, salgın döneminin temel politika ikilemlerinden biri olarak ortaya çıkmıştır.

İşgücü piyasası açısından öne çıkan bulgu, istihdam kayıplarını sınırlamaya yönelik uygulamaların kısa vadede önemli bir tampon işlevi görmesidir. Kısa çalışma ödeneği ve nakdi ücret desteği gibi araçlar, işten çıkarmaların ve gelir kayıplarının hızını yavaşlatmada etkili olmuş; ancak kayıt dışı istihdamın yaygınlığı, bu tür desteklerin kapsayıcılığını sınırlayan yapısal bir unsur olarak belirginleşmiştir. Bu durum, kriz dönemlerinde koruyucu politikaların yalnızca büyüklüğünün değil, kapsayıcılığının ve erişim mekanizmalarının da en az politika tasarımı kadar kritik olduğunu göstermektedir. Krizlere karşı dayanıklılığın artırılmasında sosyal koruma sisteminin kapsamı, hedefleme kapasitesi ve idari etkinliği, ekonomik etkileri doğrudan şekillendiren bir çerçeve sunmaktadır.

Maliye politikası boyutunda, salgın döneminde uygulanan destek paketleri, vergi ertelemeleri, likiditeyi artırmaya dönük önlemler ve sosyal transferler, hanehalkı ve firmalar üzerinde oluşan baskıyı yumuşatmayı hedeflemiştir. Bu müdahaleler, ekonomik faaliyetlerdeki ani duruşu sınırlandırma ve geçiş dönemini yönetme açısından önemli olmakla birlikte, bütçe dengesi üzerinde de belirgin yansımalar üretmiştir. Bütçe açığının GSYH'ye oranında pandemi yılında görülen artış, kriz dönemlerinde mali alanın ne kadar hızlı daralabildiğini göstermekte; takip eden yıllarda ortaya çıkan ilave şokların mali dengeyi daha da zorlayabildiği gerçeğini görünür kılmaktadır. Bu bulgu, yalnızca pandemi dönemine özgü bir sonuç değil; çoklu şokların yaşandığı bir dünyada maliye

politikasının dayanıklılık kapasitesinin nasıl inşa edileceğine yönelik daha geniş bir tartışmayı gerekli kılmaktadır.

Kamu gelirleri ve vergi yapısına ilişkin değerlendirmeler, kriz dönemlerinde vergi gelirlerinin bileşiminin ve vergi sisteminin adalet/etkinlik boyutlarının daha görünür hale geldiğini göstermektedir. Dolaylı vergilerin ağırlığı ve vergi tabanının niteliği, gelir dağılımı ve kriz zamanlarında kamu gelirlerinin sürdürülebilirliği açısından önem taşımaktadır. Salgın gibi geniş ölçekli şoklarda, yalnızca kısa vadeli tahsilat düzenlemeleri ya da geçici ertelemelerle değil; vergi yapısının şoklara dayanıklılığını ve toplumsal kabulünü güçlendirecek düzenlemelerle de kamu maliyesinin dayanıklılık kapasitesi artırılabilir. Bu noktada hedef, kriz dönemlerinde kırılgan gruplar üzerindeki yükü artırmadan mali sürdürülebilirliği koruyabilen bir politika bileşimi kurmaktır.

Ticari faaliyetler bakımından Türkiye'de dış ticaret kanalı, salgın şokunun en hızlı ve belirgin iletim mekanizmalarından biri olarak öne çıkmıştır. Salgının ilk döneminde küresel talepteki daralma ve lojistik/tedarik zinciri kesintileri, ihracat performansında sert bir düşüş yaratmış; ithalatın daha sınırlı uyarlanması ise dış ticaret dengesinin bozulmasına zemin hazırlamıştır. Bu tablo, dış ticaretin yalnızca "talep" kanalı ile değil, üretimde kullanılan ara mallar, enerji girdileri ve küresel değer zincirlerine bağımlılık gibi "arz ve tedarik" boyutlarıyla birlikte değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir. Dolayısıyla dış ticaret dayanıklılığı, kriz dönemlerinde yalnızca kur ve fiyat rekabetiyle değil, tedarik sürekliliği ve üretim esnekliğiyle de yakından ilişkilidir.

Turizm sektörü ise Covid-19'un ticari faaliyetler üzerindeki etkisini Türkiye açısından keskin biçimde görünür kılan bir diğer alan olmuştur. Uluslararası hareketliliğin sınırlanması, seyahat kısıtları ve sağlık risk algısındaki yükseliş, turist sayısında çok ciddi bir düşüşe yol açmış; bu durum döviz gelirleri, cari denge ve istihdam üzerinde belirgin baskılar üretmiştir. Turizmde toparlanmayı desteklemeye dönük güven artırıcı uygulamalar, kriz sonrası dönemde talebin yeniden canlanmasında standartlaştırma ve güven inşasının önemini göstermektedir. Bu bulgular, turizme bağımlılığı yüksek ekonomilerde kriz senaryolarına hazır operasyon protokollerinin, sağlık güvenliği standartlarının ve risk iletişiminin ekonomik toparlanmanın bir parçası olarak ele alınması gerektiğine işaret etmektedir.

Çalışmanın bütününden çıkan temel sonuçlardan biri, kriz yönetiminin yalnızca "acil müdahale" kapasitesiyle sınırlı olmadığıdır. Salgın döneminde hızlı destek paketleri ve genişleyici politikalar, kısa vadede ekonomik faaliyetin korunmasında etkili olsa da bu müdahalelerin maliyetleri ve yan etkileri orta vadede politika normalleşmesini ve istikrar hedeflerini belirleyen temel unsurlar haline gelmektedir. Bu nedenle kriz yönetimi, başlangıç aşamasında şoku yumuşatma kadar, şok sonrası dönemde mali sürdürülebilirliği ve fiyat/finansal istikrarı yeniden tesis edebilecek bir geçiş stratejisini de içermelidir. Politikaların zamanlaması, hedeflemesi ve koordinasyonu, kriz maliyetlerinin toplumsal kesimler arasında dağılımını da doğrudan etkilemektedir.

Bu çalışma kapsamında geliştirilen karşılaştırmalı yaklaşım, Türkiye bulgularının yalnızca ülke içi dinamiklerle değil, benzer şoklara maruz kalan gelişmiş ekonomilerle kıyaslanarak okunmasını mümkün kılmaktadır. Bu kıyas zemini, kırılganlık ve dayanıklılık unsurlarının daha net görünür olmasına katkı sağlamaktadır. Gelişmiş ekonomilerin geniş mali alan ve güçlü kurumsal kapasite ile hızlı ve büyük ölçekli müdahalelerde bulunabilmesi; buna karşın orta-uzun vadeli borç/enflasyon ve bütçe dengesi tartışmalarının güçlenmesi, krizlerin politika ikilemlerini evrensel hale getirdiğini göstermektedir. Türkiye örneği ise mali alanın sınırlılığı, dış ticaret ve turizm kanallarındaki hassasiyet, işgücü piyasasında kayıt dışılık gibi yapısal unsurlar nedeniyle kriz yönetiminin kapsayıcılık ve hedefleme boyutlarının daha kritik hale geldiğini ortaya koymaktadır.

Bu çalışmada veri ve bulguların izin verdiği ölçüde, benzeri salgın/kriz koşullarına hazırlık bakımından aşağıdaki politika önerileri sunulmaktadır:

- **Sosyal korumanın kapsayıcılığını artırmak ve otomatik dengeleyicileri güçlendirmek:** Kısa çalışma ödeneği ve nakdi ücret desteği gibi araçların istihdam kayıplarını azaltmada önemli rol oynadığı; buna karşın kayıt dışı istihdamın desteklerden yeterince yararlanamamasının yapısal bir sorun olduğu saptanmıştır. Bu bulgu, kriz zamanlarında geçici programların yanı sıra kapsamı geniş ve erişimi kolay otomatik dengeleyicilerin (işsizlik sigortası, gelir desteği, esnek kısa çalışma düzenekleri) güçlendirilmesi gerektiğini göstermektedir. Ayrıca kayıt dışılık, yalnızca istihdam politikası değil, kriz dayanıklılığı meselesi olarak ele alınmalıdır.

- **Mali alanın dayanıklılığını artırmak ve bütçe şoklarına karşı tampon mekanizmaları geliştirmek:** Pandemi döneminde desteklerin bütçe üzerindeki baskısı; 2023'te deprem harcamalarıyla mali dengenin belirgin biçimde bozulması, çoklu şokların mali alanı hızlı daraltabildiğini göstermektedir. Bu nedenle, olağan dönemlerde mali tamponların biriktirilmesi, kriz dönemi desteklerinin hedefleme kapasitesinin artırılması ve harcama kompozisyonunun şoklara duyarlılığının azaltılması önem taşır.
- **Vergi yapısının şoklara dayanıklılığı ve adaleti:** Çalışmada vergi sisteminin tüketime ve ithalata dayalı yapısına ve dolaylı vergilere bağımlılığa dikkat çekilmektedir. Bu bulgu, kriz dönemlerinde gelir kayıplarının telafisi için yalnızca oran artırımı veya ertelenmiş tahsilat gibi araçlara değil; vergi tabanının niteliğini ve adaletini güçlendirecek reform tartışmalarına da ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Buradaki temel hedef, vergi gelirlerinin sürdürülebilirliğini güçlendirirken kırılgan gruplar üzerindeki yükün artmasını sınırlayacak bir çerçeve kurmaktır.
- **Dış ticaret ve tedarik zinciri dayanıklılığı:** Pandemi döneminde ihracatta sert gerileme, ithalatta daha yavaş uyarlama ve tedarik zinciri kesintilerinin dış dengeyi bozduğu tespit edilmiştir. Bu bulgu, ticari faaliyetlerin sürekliliği için kritik girdilerde arz güvenliğini artıran, alternatif tedarik kanalları oluşturan ve üretimde esneklik sağlayan stratejilerin (çeşitlendirme, yerelleştirme, dijital tedarik yönetimi) önemini desteklemektedir. Çalışmanın uzun vadeli stratejiler bölümünde vurgulanan yerelleştirme/çeşitlendirme ve dijitalleşme yönelimi bu bağlamda politika tasarımına ışık tutmaktadır.
- **Turizmde kriz yönetimi ve güven inşası:** Turist sayısındaki sert düşüş ve döviz gelirleri üzerindeki etkiler, turizmin salgın benzeri şoklara hassas olduğunu göstermektedir. Çalışmada yer verilen "Güvenli Turizm Sertifikası" gibi uygulamalar, toparlanma sürecinde standartlaştırma ve güven artırıcı mekanizmaların rolünü göstermesi bakımından önemlidir. Bu çerçevede, turizmde kriz senaryolarına hazır operasyon protokolleri ve güven temelli iletişim stratejileri, ekonomik toparlanmanın hızını ve sürdürülebilirliğini etkileyen araçlar olarak değerlendirilebilir.

- **Dijital dönüşüm ve sürdürülebilirlik eksenli uzun vadeli dönüşüm:** Çalışmada salgın sonrası dönemde dayanıklılık ve dijitalleşmenin ekonomik stratejilerde öncelikli hale geldiği; sürdürülebilirlik odaklı politikaların önem kazandığı vurgulanmaktadır. Bu bulgu, kriz dönemlerinde "acil önlem" setlerinin yanında, kriz sonrası üretim ve hizmet sunumunda verimlilik/dirençlilik artışı sağlayacak dijital altyapı ve sürdürülebilir dönüşüm yatırımlarının politika gündeminde kalıcı biçimde yer alması gerektiğini desteklemektedir.

Çalışma, Covid-19'un ekonomik ve ticari etkilerini tek boyutlu bir çerçevede ele almak yerine, tarihsel-kavramsal arka plan, genel etki mekanizmaları, karşılaştırmalı ülke incelemesi ve Türkiye odaklı değerlendirme hattı içinde bütünleştirmiştir. Bu yaklaşımla, Covid-19 gibi sistemik şokların analizinde "tek gösterge" ya da "tek politika" anlatısının yetersizliği gösterilmekte; krizin farklı kanallar üzerinden, farklı sektörlerde ve farklı toplumsal kesimlerde eş zamanlı etkiler yarattığı daha görünür kılınmaktadır. Ayrıca karşılaştırmalı G7 incelemesi, Türkiye bulgularının uluslararası bir bağlam içinde tartışılmasına imkân vererek, politika tepkilerinin sonuçlarını daha anlamlı hale getiren bir kıyas zemini sunmaktadır.

Bununla birlikte çalışma, yöntemsel olarak ağırlıklı biçimde resmi kurum verileri ve uluslararası kuruluşların yayımladığı ikincil kaynaklar üzerinden betimleyici-analitik bir değerlendirme sunmaktadır. Bu tercih, eğilimlerin izlenmesi ve göstergelerin karşılaştırılabilir biçimde ele alınması açısından literatüre güçlü bir temel sağlamaktadır.

Gelecek akademik çalışmalar açısından, bu çalışmadan hareketle geliştirilebilecek başlıca araştırma alanları; politika araçlarının etkinliğinin daha ayrıntılı ölçülmesi, sektörel düzeyde ticari faaliyet ve istihdam etkilerinin ayrıştırılması, dış ticaret kanalı üzerinden tedarik zinciri kırılganlıklarının nicel olarak modellenmesi, turizm şokunun cari denge ve istihdam üzerindeki etkilerinin mikro verilerle test edilmesi ve sosyal koruma mekanizmalarının kapsayıcılık sorunlarının kayıt dışılık bağlamında daha derinlemesine incelenmesi olarak sıralanabilir. Ayrıca çoklu şok dönemlerinde maliye politikasının sürdürülebilirliği ve kriz yönetiminin kurumsal kapasite ile ilişkisi, salgın sonrası dönemin belirginleşen gündem başlıkları arasında yer almaktadır.

Sonuç olarak Covid-19 salgını, ticari ve ekonomik faaliyetler üzerinde eş zamanlı ve çok boyutlu etkiler üreten; kriz yönetimi, politika koordinasyonu ve dayanıklılık kapasitesi tartışmalarını yeniden şekillendiren bir dönüm noktası olmuştur. Bu çalışma, söz konusu etkileri tarihsel ve kavramsal bir zeminden başlayarak karşılaştırmalı ve ülke-odaklı analizlerle bütünleştirmekte; Türkiye örneğini, uluslararası bir kıyas bağlamında ele alarak bulguların ifade ettiği anlamı güçlendirmektedir. Elde edilen bulgular, benzeri krizlere hazırlık açısından en kritik unsurun tekil müdahaleler değil; kapsayıcı sosyal koruma, mali tamponlar, tedarik zinciri ve dış ticaret dayanıklılığı, turizm gibi hassas sektörlerde güven temelli toparlanma araçları ve dijital-sürdürülebilir dönüşümü birlikte ele alan entegre bir dayanıklılık mimarisi olduğunu göstermektedir. Bu bütüncül yaklaşım, yalnızca Covid-19 deneyimini anlamaya değil; gelecekte ortaya çıkabilecek benzer ölçekli krizler karşısında ekonomik ve ticari faaliyetlerin sürekliliğini koruyacak politika tasarımlarını geliştirmeye de katkı sunmaktadır.

KAYNAKÇA

Aberth, J. (2010). *From the Brink of the Apocalypse: Confronting Famine, War, Plague, and Death in the Later Middle Ages,* Routledge.

Acar, G. (2021). COVID-19 önlemlerinin dış ticaret işlemlerine etkisinin değerlendirilmesi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 17*(2), 506–539.

Adıgüzel, M. (2020). Covid-19 pandemisinin Türkiye ekonomisine etkilerinin makroekonomik analizi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 19*(37), 191–221.

Afifi, G. (2021). The post-COVID-19 new normal tourism: Concerns and criteria. *Journal of Association of Arab Universities for Tourism and Hospitality, 20*(2), 108–131.

Agzamova, G. (2022). *The influence of urbanization on the development of economic and cultural interaction among the peoples of Central Asia (the 16th–the first half of the 19th century)*. In XVIII. Türk Tarih Kongresi Bildiriler Kitabı: Cilt II (ss. 271–280). Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2022). *Covid-19 döneminde sosyal yardımlar ve sosyal koruma kalkanı programı raporu*. Ankara: T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Yayınları.

Aiyar, S., & Dao, M. (2021). The effectiveness of job-retention schemes: COVID-19 evidence from the German states. *IMF Working Paper*. https://doi.org/10.5089/9781513596174.001

Akanni, L., et al. (2024). The impacts of UK coronavirus job-retention (furlough) scheme. *European Journal of Public Health, 34*(Suppl. 3), ckae144.248. https://doi.org/10.1093/eurpub/ckae144.248

Akcan, M. B., & Azazi, H. (2022). İstihdam oluşturmayan büyümenin sektörel analizi: Türkiye örneği. *Journal of Management and Economics Research, 20*(1), 227–246. https://doi.org/10.11611/yead.1037008

Akçacı, T., & Çınaroğlu, M. S. (2020). Yeni koronavirüs (COVID-19) salgınının lojistik ve ticarete etkisi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences, 19*(COVID-19 Special Issue), 447–456.

Akçay, Ü. (2023). Türkiye'de 2002–2023 arası uygulanan para politikalarının ekonomi politiği. *ODTÜ Gelişme Dergisi, 50*(1), 195–236. http://www2.feas.metu.edu.tr/metusd/ojs/index.php/metusd/article/view/1287

Akdoğan-Gedik, M. (2021). Küresel kamusal mallar: COVID-19 ve gıda güvencesi sorunu. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi, 10*(1), 662–678.

Akgün, O., & Yalman, F. (2022). Türkiye'de Covid-19 salgınının ilk döneminde uygulanan hükümet politikalarının kriz yönetimi bakış açısıyla irdelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 21*(83), 1408–1421.

Akın, M., & Akın, M. (2020). Gıda güvenliği ve COVID-19. *Harran Üniversitesi Mühendislik Dergisi, 5*(3), 268–277.

Akkartal, G. R. (2022). COVID-19'un küresel tedarik zincirine olan etkisi üzerine bir çalışma. *Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Dergisi, 4*(6), 1–10.

Akram, M. W., Akram, N., Shahzad, F., Rehman, K. U., & Andleeb, S. (2024). Blockchain technology in a crisis: Advantages, challenges, and lessons learned for enhancing food supply chains during the COVID-19 pandemic. *Journal of Cleaner Production, 434*, 140034. https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2023.140034

Akşehirli, N. (2024). Finansal Kriz Dönemlerinde Maliye Politikaları: Türkiye'de Covid-19 Pandemisi Örneği (2017-2021). *Scientific Journal of Finance and Financial Law Studies*, *4*(2), 114-128.

Alfani, G. (2011). The famine of the 1590s in Northern Italy: An analysis of the greatest "system shock" of the sixteenth century. *Histoire & Mesure, 26*(1), 17–50.

Alfani, G., & Ryckbosch, W. (2016). Growing apart in early modern Europe? A comparison of inequality trends in Italy and the Low Countries, 1500–1800. *Explorations in Economic History, 62*, 143–153. https://doi.org/10.1016/j.eeh.2016.07.003

Altun, S., & Dinçer, M. (2024). Covid-19 Öncesi, Süreci ve Sonrasında Turist Rehberlerinin Ekonomik Kazançlarına ve Beklentilerine Yönelik Bir Araştırma. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, *8*(1), 282-300.

Arndt, C., Davies, R., Gabriel, S., Harris, L., Makrelov, K., Robinson, S., Levy, S., Simbanegavi, W., van Seventer, D., & Anderson, L. (2020). Covid-19 lockdowns, income distribution, and food security: An analysis for South Africa. *Global Food Security, 26*, 100410.

Arora, M., Tuchen, S., Nazemi, M., & Blessing, L. (2021). Airport pandemic response: An assessment of impacts and strategies after one year with COVID-19. *Transportation Research Interdisciplinary Perspectives, 11*, 100449.

Arslan, İ., & Bayar, İ. (2020). Covid-19 Salgını, Ekonomik Etkileri ve Küresel Ekonominin Geleceği. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, *19*(COVID-19 Special Issue), 87-104.

Aslan, M. A. (2025). Türkiye'de Covid-19 Pandemi Dönemi Sonrası Dış Ticaret ve Enflasyon Arasındaki İlişki Bağlamında Bir Ekonometrik Analiz. *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *7*(1), 233-247.

Atalan, A. (2020). Is the lockdown important to prevent the COVID-19 pandemic? Effects on psychology, environment and economy-perspective. *Annals of Medicine and Surgery, 56*, 38–42.

Ateş, E. (2022). Bölgesel kapsamlı ekonomik ortaklık (RCEP) anlaşması üzerine iktisadi bir değerlendirme. *Doğu Asya Araştırmaları Dergisi, 5*(9), 44–70.

Atkinson, M. M., & Mou, H. (2024). *Fiscal choices: Canada after the pandemic*. University of Toronto Press.

Atukalp, M. E. (2021). Türk bankacılık sisteminde sektörel bazda kredi kullanımının küresel Covid-19 salgını ile ilişkisi. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi, 4*(9), 850–859. https://doi.org/10.26677/TR1010.2021.802

Auerbach, A. J., & Gale, W. G. (2022). *The COVID pandemic and the federal budget*. Brookings Institution. https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2022/08/20220804_AuerbachGale_COVIDBudget_FINAL.pdf

Aydın, A., & Güner, A. (2020). COVID-19 salgınının tarım sektörü ve gıda güvenliği üzerine etkisi: Türkiye üzerine bir değerlendirme. *Artuklu Kaime Uluslararası İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi, 3*(2), 155–171.

Azad, N. F., Serletis, A., & Xu, L. (2021). Covid-19 and monetary–fiscal policy interactions in Canada. *The Quarterly Review of Economics and Finance, 81*, 376–384. https://doi.org/10.1016/j.qref.2021.06.006

Bahar, O., & İlal, N. Ç. (2020). Coronavirüsün (Covid-19) Turizm Sektörü Üzerindeki Ekonomik Etkileri. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, *6*(1), 125-139.

Bahar, O., & İlal, N. Ç. (2020). Coronavirüsün (Covid-19) Turizm Sektörü Üzerindeki Ekonomik Etkileri. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, *6*(1), 125-139.

Bahçeci, İ. (2022). COVID-19 pandemisinin e-ticaret üzerindeki etkisi. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 6*(25), 135–147.

Baldwin, R., & Freeman, R. (2020). Supply chain contagion waves: Thinking ahead on manufacturing "contagion and reinfection" from the COVID-19 pandemic. *VoxEU (CEPR)*. https://cepr.org/voxeu/columns/supply-chain-contagion-waves-thinking-ahead-manufacturing-contagion-and-reinfection

Baldwin, R., & Tomiura, E. (2020). Thinking ahead about the trade impact of COVID-19. R. Baldwin & B. W. di Mauro (Eds.), *Economics in the time of COVID-19* içinde (ss. 59–71). London: CEPR Press.

Balun, B. (2021). Covid-19'un Türkiye'deki sosyal yardım anlayışına etkisi. *Journal of Social and Humanities Sciences Research, 8*(74), 2307–2318. http://dx.doi.org/10.26450/jshsr.2678

Bank of England, & HM Treasury. (2020). *Asset purchases and TFSME: Market notice (19 March 2020)*. https://www.bankofengland.co.uk/markets/market-notices/2020/apf-asset-purchases-and-tfsme-march-2020 (05.10.2025)

Bank of England. (2020). *Asset Purchase Facility quarterly report: 2020 Q4*. https://www.bankofengland.co.uk/asset-purchase-facility/2020/2020-q4 (05.10.2025)

Bank of England. (2020, March 19). *Bank Rate reduced to 0.1% and asset purchases increased by £200bn*. https://www.bankofengland.co.uk/monetary-policy-summary-and-minutes/2020/monetary-policy-summary-for-the-special-monetary-policy-committee-meeting-on-19-march-2020 (05.10.2025)

Bank of England. (2020a). *Interest rates and monetary policy: Economic indicators* (Briefing paper). https://commonslibrary.parliament.uk/research-briefings/sn02802/ (05.10.2025)

Bank of Japan. (2020a). *Monetary policy measures in response to COVID-19*. Tokyo: BoJ. https://www.boj.or.jp (05.10.2025)

Bank of Japan. (2020b). *Special program to support financing in response to COVID-19*. Tokyo: BoJ. https://www.boj.or.jp (06.10.2025)

Banque de France. (2021). *Annual report 2020: Financial stability and monetary policy in France*. Paris: Banque de France. https://www.banque-france.fr (06.10.2025)

Banque de France. (2022). *Macroeconomic projections for France: December 2022*. Paris: Banque de France. https://www.banque-france.fr/en/publications/macroeconomic-projections (06.10.2025)

Banque de France. (2023). *Financial stability review: France and euro area bond markets*. Paris: Banque de France. https://www.banque-france.fr (06.10.2025)

Bartocci, A., Notarpietro, A., & Pisani, M. (2024). The macroeconomic effects of reducing a central bank monetary policy portfolio: A model-based evaluation. *Temi di Discussione (Working Papers)*, No. 1472.

Barua, D. (1992). History of cholera. In *Cholera* (pp. 1-36). Boston, MA: Springer US.

Bauer, A., & Weber, E. (2020). COVID-19: How much unemployment was caused by the shutdown in Germany? *Applied Economics Letters, 28*(12), 1–6. https://doi.org/10.1080/13504851.2020.1789544

Beach, R. H., Poulos, C., & Pattanayak, S. K. (2007). Farm economics of bird flu. *Canadian Journal of Agricultural Economics/Revue canadienne d'agroéconomie, 55*(4), 471–483. https://doi.org/10.1111/j.1744-7976.2007.00103.x

Bean, J. M. W. (1963). Plague, population and economic decline in England in the later Middle Ages. *The Economic History Review, 15*(3), 423–437. https://doi.org/10.2307/2592917

Bell, Clive, Maureen Lewis (2004), "*The Economic Implications of Epidemics Old and New*", World Economics, vol. 5(4), October, 1-34.

Bénassy-Quéré, A., Marimon, R., Pisani-Ferry, J., Reichlin, L., Schoenmaker, D., & Weder di Mauro, B. (2020). COVID-19: Europe needs a catastrophe relief plan. *VoxEU*.

Benedictow, O. J. (2004) "*The Black Death, 1346–1353: The complete history".* Boydell Press.

Betsch, C., Wieler, L. H., & Habersaat, K. (2020). Monitoring behavioural insights related to COVID-19. *The Lancet, 395*(10232). https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)30729-7

Bıyıklı, S. İ., & Karataş, E. (2025). G7 Ülkelerinin Ekonomik ve Sosyal Dinamikleri: Eğitim, Sağlık ve Ar-Ge Harcamalarının K-Means Algoritması ile İncelenmesi. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *12*(1), 219-239.

Bıyıklı, S. İ., & Karataş, E. (2025). G7 Ülkelerinin Ekonomik ve Sosyal Dinamikleri: Eğitim, Sağlık ve Ar-Ge Harcamalarının K-Means Algoritması ile İncelenmesi. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *12*(1), 219-239.

Bingöl, E. S. (2021). COVID-19 pandemisinde gelişmekte olan ülkelerin sosyal koruma önlemleri üzerine bir analiz. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 39*(COVID-19 Özel Sayısı), 39–54.

Blakeley, G. (2020). Financialization, real estate and COVID-19 in the UK. *Community Development Journal, 56*(1), 79–99. https://doi.org/10.1093/cdj/bsaa056

Blanchard, O. J., & Bernanke, B. S. (2024). An analysis of pandemic-era inflation in 11 economies. *NBER Working Paper Series*, No. 32532. National Bureau of Economic Research.

Blotevogel, R., Hudecz, G., & Vangelista, E. (2022). Asset purchases and sovereign risk premia in the euro area during the pandemic. *SUERF Policy Brief*, No. 495. https://www.suerf.org/wp-content/uploads/2023/12/f_47cd88b1d755ffa84889a71a728bc0ab_58825_suerf.pdf

Blundell, R., Costa Dias, M., Cribb, J., Joyce, R., Waters, T., Wernham, T., & Xu, X. (2022). Inequality and the COVID-19 crisis in the United Kingdom. *Annual Review of Economics, 14*, 607–636. https://doi.org/10.1146/annurev-economics-051520-030252

Boissay, F., & Rungcharoenkitkul, P. (2020). Macroeconomic effects of COVID-19: An early review. *BIS Bulletin*, No. 7. https://www.bis.org/publ/bisbull07.htm

Bonam, D., Ciccarelli, M., & Gomes, S. (2024). Challenges for monetary and fiscal policy interactions in the post-pandemic era. *Occasional Paper Series*, No. 337.

Bostan, F., & Karadağ, M. (2023). Covid-19 Pandemi Krizinin Türkiye Ekonomisi Üzerine Sektörel Etkileri: BİST Sektör Endeksleri Örneği. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, *24*(2), 497-512.

Bostan, F., & Karadağ, M. (2023). Covid-19 Pandemi Krizinin Türkiye Ekonomisi Üzerine Sektörel Etkileri: BİST Sektör Endeksleri Örneği. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, *24*(2), 497-512.

Brown, R., & Rocha, A. (2020). Entrepreneurial uncertainty during the COVID-19 crisis: Mapping the temporal dynamics of entrepreneurial finance. *Journal of Business Venturing Insights, 14*, e00275. https://doi.org/10.1016/j.jbvi.2020.e00174

Bulut, H. G., & Demir, M. (2022). COVID-19 pandemisi sürecinde Türkiye'de uygulanan sosyal destek politikaları. *İşletme ve Girişimcilik Araştırmaları Dergisi, 1*, 36–47.

Bulut, R., & Pınar, C. (2020). Covid-19 pandemisi döneminde Türkiye'de istihdam ve işsizlik. *Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Oğuzhan Sosyal Bilimler Dergisi, 2*(2), 217–225.

Bundesagentur für Arbeit; Institut für Arbeitsmarkt- und Berufsforschung. (2020–2021). *Kurzarbeit statistics; Labour market reports*. Nürnberg. https://statistik.arbeitsagentur.de (08.09.2025)

Bundesministerium der Finanzen. (2020–2021). *Economic stabilisation fund, tax measures, COVID-19 support*. Berlin. https://www.bundesfinanzministerium.de (08.09.2025)

Bundesregierung. (2020). *Corona-Maßnahmen und Beschlüsse*. Berlin.

Bureau of Economic Analysis. (2020). *Gross domestic product, second quarter 2020 (third estimate)*. https://www.bea.gov/news/2020/gross-domestic-product-2nd-quarter-2020-third-estimate (08.09.2025)

Bureau of Economic Analysis. (2021). *Gross domestic product, fourth quarter and year 2020 (second estimate)*. https://www.bea.gov/news/2021/gross-domestic-product-fourth-quarter-and-year-2020-second-estimate (08.09.2025)

Bureau of Economic Analysis. (2022). *Gross domestic product, fourth quarter and year 2021 (advance estimate)*. https://www.bea.gov/news/2022/gross-domestic-product-fourth-quarter-and-year-2021-advance-estimate (08.09.2025)

Bureau of Economic Analysis. (2022). *Table 1.1.1: Percent change from preceding period in real gross domestic product*. Washington, DC: U.S. Department of Commerce.

Bureau of Labor Statistics. (2020a, May 8). *The employment situation—April 2020*. https://www.bls.gov/news.release/archives/empsit_05082020.pdf (08.09.2025)

Bureau of Labor Statistics. (2020b, May 12). *Payroll employment down 20.5 million in April 2020*. https://www.bls.gov/opub/ted/2020/payroll-employment-down-20-point-5-million-in-april-2020.htm (04.09.2025)

Bureau of Labor Statistics. (2025). *Civilian labor force participation rate*. https://www.bls.gov/charts/employment-situation/civilian-labor-force-participation-rate.htm (03.09.2025)

Cabinet Secretariat. (2020). *Emergency economic measures against COVID-19*. Tokyo: Government of Japan. https://japan.kantei.go.jp (08.10.2025)

Cairney, P. (2021). The UK government's COVID-19 policy: Assessing evidence-informed policy analysis in real time. *British Politics, 16*(1), 90–116. https://doi.org/10.1057/s41293-020-00150-8

Capua, I., & Alexander, D. J. (Eds.). (2009). *Avian influenza and Newcastle disease: A field and laboratory manual*. Springer Science & Business Media.

Cohen, D., August, M., Rosenman, E., & Liu, Y. (2025). Follow the liquidity: Monetary policy, spatial inequality and the Bank of Canada's emergency COVID-19 corporate debt programs. *Geoforum, 164*, Article 104346. https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2025.104346

Cohen, M. S., Hellmann, N., Levy, J. A., DeCock, K., & Lange, J. (2008). The spread, treatment, and prevention of HIV-1: Evolution of a global pandemic. *Journal of Clinical Investigation, 118*(4), 1244–1254. https://doi.org/10.1172/JCI34706

Coluccia, B., Agnusdei, G. P., Miglietta, P. P., & De Leo, F. (2021). Effects of COVID-19 on the Italian agri-food supply and value chains. *Food Control, 123*, 107839. https://doi.org/10.1016/j.foodcont.2020.107839

Congressional Research Service. (2020). *The CARES Act—Tax relief for individuals and businesses* (R46279).

https://www.congress.gov/crs_external_products/R/PDF/R46279/R46279.2.pdf (03.04.2025)

Congreve, E., Haldane, S., & Kumwenda, M. (2021). The policy response to coronavirus: Theory and application. *University of Strathclyde Working Paper*. https://strathprints.strath.ac.uk/75834/

Çadırcı, Ç., & Kaya, L. (2024). Enflasyon ve döviz kuru etkisi altında kamu harcamaları ve dış borç ilişkisi: Türkiye için simetrik ve asimetrik nedensellik analizi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 26*(2), 222–237. https://doi.org/10.33707/akuiibfd.1427063

Çetinkaya, S., & Üreten, H. (2022). Eskibatı (Eski Hellas ve Roma)'da veba. *Tarih ve Gelecek Dergisi, 8*(1), 68–90. https://doi.org/10.21551/jhf.1067097

Çimen, H. (2021). Dünyayı sarsan pandemi (COVID-19) sürecinde Türkiye'de sosyal yardımların önemini yeniden düşünmek. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 22*(2), 59–72.

Dalkıran, G. B., & Göncü, K. K. (2023). Ekonomik sürdürülebilirlik açısından sınır şehirlerinde sağlık turizmi pazarının SWOT–AHP yöntemiyle analizi: Edirne örneği. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi, 23*(3), 1642–1663.

Dayan, S. (2021). COVID-19 ve aşı. *Dicle Tıp Dergisi, 48*, 98–113. https://doi.org/10.5798/dicletip.1005040

Della Posta, P., Marelli, E., & Signorelli, M. (2022). COVID-19, economic policies and public debt sustainability in Italy. *Sustainability, 14*(8), 4691. https://doi.org/10.3390/su14084691

Demir, Ş. Ş. (2020). Türkiye'de COVID-19 sürecinde turizmle ilgili yayınlanan genelgelerin analizi. *International Journal of Social Sciences and Education Research, 6*(4), 491–500

Deniz, A. K. (2020). COVID-19 salgını sürecinde dijitalleşen eğlence anlayışı: Çevrim içi konserler. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 4*(2), 191–206.

Department of Finance Canada. (2020). *Supporting Canadians and fighting COVID-19: Canada's COVID-19 economic response plan*. Ottawa: Government of Canada.

https://www.canada.ca/en/department-finance/economic-response-plan.html (18.09.2025)

Department of Finance Canada. (2021). *Economic and fiscal snapshot 2021*. Ottawa: Government of Canada. https://www.canada.ca/en/department-finance/services/publications/economic-fiscal-snapshot.html (18.09.2025)

Deutsche Bundesbank. (2021). *Financial stability review 2021*. Frankfurt am Main: Deutsche Bundesbank. https://www.bundesbank.de/resource/blob/879862/4c4c27f0f1a5f9bb8142e5ebc54cb07e/mL/2021-financial-stability-review-data.pdf (18.09.2025)

Deutsche Bundesbank. (2021). *Monthly report: Germany's external sector during the pandemic*. Frankfurt am Main: Deutsche Bundesbank. https://www.bundesbank.de/en/statistics (18.09.2025)

Deutsche Bundesbank. (2021–2024). *Monthly reports; Economic outlook*. Frankfurt am Main: Deutsche Bundesbank. https://www.bundesbank.de/en/publications/reports/monthly-reports (18.09.2025)

Deutsche Bundesbank. (2023). *Annual report 2022*. Frankfurt am Main: Deutsche Bundesbank. https://www.bundesbank.de/en/statistics (18.09.2025)

Dinçay, İ. H. (2021). Farklı ülke uygulamaları ışığında Türkiye'de kısa çalışma ödeneğinin uygulama etkinliği üzerine bir inceleme. *Çalışma ve Toplum, 70*(3), 1871–1900.

Doğan, C., & Birişçi, S. (2022). COVID-19 süreciyle birlikte öğretmenlerin dijital okuryazarlık düzeylerinin incelenmesi. *Ege Eğitim Teknolojileri Dergisi, 6*(1), 53–76.

Dünya Bankası. (2022). *Global container shipping and supply chain resilience report*. Washington, DC: The World Bank.

Dynan, K. E., & Elmendorf, D. W. (2024). Fiscal policy and the pandemic-era surge in U.S. inflation: Lessons for the future (Peterson Institute for International Economics Working Paper No. 24-22).

Echenberg, M. (2002). Pestis redux: The initial years of the third bubonic plague pandemic, 1894–1901. *Journal of World History, 13*(2), 429–449.

Edwards, R., Essien, L. S., & Levinstein, M. D. (2022). U.S. labor market shows improvement in 2021, but the COVID-19 pandemic continues to weigh on the economy. *Monthly Labor Review*. https://doi.org/10.21916/mlr.2022.16

Ejairu, E., Filani, O. M., Nwokocha, G. C., & Alao, O. B. (2022). Resilience in global supply chains: Conceptual frameworks for operational flexibility and post-pandemic business recovery strategies. *Gyanshauryam International Scientific Refereed Research Journal, 5*, 410–450.

Elmendorf, D., Hubbard, G., & Liscow, Z. (2025). Policies to reduce federal budget deficits by increasing economic growth. *National Bureau of Economic Research Working Paper*. https://doi.org/10.2139/ssrn.5268626

Erdoğdu, H., Demir, M., & Önder, R. (2021). COVID-19 salgınının Türkiye'nin vergi gelirleri üzerine etkisi. *OPUS International Journal of Society Researches, 18*(43), 6478–6506.

Ernst & Young. (2021). *Beyond borders 2021: Biotechnology industry report*. EY Global. https://www.ey.com/en_gl/life-sciences/beyond-borders-2021

Eroğlu, E. (2020). Covid-19'un Ekonomik Etkisinin ve Pandemiyle Mücadele Sürecinde Alınan Ekonomik Tedbirlerin Değerlendirilmesi. *International Journal of Public Finance*, *5*(2), 211-236.

Eroğlu, E. (2020). Covid-19'un Ekonomik Etkisinin ve Pandemiyle Mücadele Sürecinde Alınan Ekonomik Tedbirlerin Değerlendirilmesi. *International Journal of Public Finance*, *5*(2), 211-236.

Erol, S. I. (2020). Covid-19'un turizm sektöründe istihdama etkisi: İtalya, İspanya ve Türkiye örnekleri. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi, 8*(2), 38–49.

Eryiğit, V., & Özdemir, L. (2023). COVID-19 pandemi döneminde yükseliş gösteren sektörler: E-ticaret. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 12*(1), 83–99.

Eryüzlü, H. (2020). Covid-19 Ekonomik Etkileri ve Tedbirler: Türkiye'de "Helikopter Para" Uygulamasi. *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi*, *3*(1), 10-19.

Eryüzlü, H. (2020). Covid-19 Ekonomik Etkileri ve Tedbirler: Türkiye'de "Helikopter Para" Uygulamasi. *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi*, *3*(1), 10-19.

Eşsiz, F. P., & Durucan, A. (2021). COVID-19 salgınının seçilmiş sektörler üzerindeki etkileri: Türkiye ekseninde bir değerlendirme. *International Journal of Public Finance, 6*(2), 193–210.

European Central Bank. (2020). *ECB announces €750 billion pandemic emergency purchase programme (PEPP)*. Frankfurt: ECB. https://www.ecb.europa.eu/press/pr/date/2020/html/ecb.pr200318~3949d6f266.en.html (13.09.2025)

European Central Bank. (2020). *ECB announces easing of TLTRO III conditions*. https://www.ecb.europa.eu/press/pr/date/2020/html/ecb.pr200430~fa46f38486.en.html (13.09.2025)

European Central Bank. (2020–2021). *PEPP, APP, TLTRO-III decisions and monetary policy statements*. Frankfurt am Main. https://www.ecb.europa.eu/mopo/implement/pepp/html/index.en.html (13.09.2025)

European Central Bank. (2021a). *Pandemic Emergency Purchase Programme (PEPP)*. https://www.ecb.europa.eu/mopo/implement/pepp/html/index.en.html (13.09.2025)

European Central Bank. (2023). *Monetary policy decisions and macroeconomic projections*. Frankfurt: ECB. https://www.ecb.europa.eu/mopo/decisions/html/index.en.html (13.09.2025)

European Commission. (2022). *Recovery and resilience facility: France country profile*. Brussels: European Commission. https://ec.europa.eu/economy_finance/recovery-and-resilience_en (13.09.2025)

Eurostat. (2021). *Unemployment statistics – Italy*. Luxembourg: European Commission. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/une_rt_a/default/table (13.09.2025)

Eurostat. (2023). *International trade in goods – Italy*. Luxembourg: European Commission. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained (14.09.2025)

Evans, R. J. (1988). Epidemics and revolutions: Cholera in nineteenth-century Europe. *Past & Present*, *(120)*, 123–146.

FAO. (2006). *The global strategy for prevention and control of H5N1 highly pathogenic avian influenza*. Food and Agriculture Organization of the United Nations.

Farris, W. W. (2009). *Japan to 1600: a social and economic history*. University of Hawaii Press.

Federal Reserve Bank of St. Louis. (2022, January 31). *Have Fed asset purchases reshaped bank balance sheets?* https://www.stlouisfed.org/on-the-economy/2022/january/have-fed-asset-purchases-reshaped-bank-balance-sheets-part-1 (11.09.2025)

Federal Reserve. (2020, March 15). *FOMC statement*. https://www.federalreserve.gov/newsevents/pressreleases/monetary20200315a.htm (11.09.2025)

Federal Reserve. (2025). *H.4.1: Factors affecting reserve balances*. https://www.federalreserve.gov/releases/h41/ (12.09.2025)

Federal Reserve. (2025). *Recent balance sheet trends*. https://www.federalreserve.gov/monetarypolicy/bst_recenttrends.htm (11.09.2025)

Fernández-Villaverde, J., & Jones, C. I. (2020). Macroeconomic outcomes and COVID-19: A progress report (NBER Working Paper No. 28004). National Bureau of Economic Research. https://doi.org/10.3386/w28004

Fetzer, T. (2021). Eat Out to Help Out and COVID-19 transmission. *Economic Policy, 36*(109), 67–104. https://warwick.ac.uk/fac/soc/economics/research/centres/cage/manage/publications/422-2020_fetzer.pdf

Fischer, D. H. (1996). The Great Wave: Price revolutions and the rhythm of history. New York, NY: Oxford University Press.

Fontaine, F., & Rathelot, R. (2022). The French labour market in the aftermath of the pandemic. *Les Notes du Conseil d'Analyse Économique*, No. 71. French Council of Economic Analysis.

Forman, R., Shah, S., Jeurissen, P., Jit, M., & Mossialos, E. (2021). COVID-19 vaccine challenges: What have we learned so far and what remains to be done? *Health Policy, 125*(5), 553–567.

Franks, J., Gruss, B., Patnam, M., & Weber, S. (2021, January 19). Five charts on France's policy priorities to navigate the COVID-19 crisis. *International Monetary Fund*.

https://www.imf.org/en/news/articles/2021/01/15/na011921-five-charts-on-frances-policy-priorities-to-navigate-the-covid19-crisis

Frith, J. (2012) "The history of plague – Part 1. The three great pandemics", *Journal of Military and Veterans' Health, 20*(2), 11–16.

Funashima, Y. (2023). Did the Japanese government's travel subsidy increase domestic travel? The case of the "Go To Travel" campaign. *Annals of Regional Science*. https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0313592623001753

Funashima, Y., & Hiraga, K. (2022). Where to go: The Japanese government's travel subsidy during COVID-19 (SSRN Working Paper No. 3746114). Social Science Research Network. https://ssrn.com/abstract=3746114

Garmaroudi, F. S. (2007, October 30). The last great uncontrolled plague of mankind. *The Science Creative Quarterly (SCQ).*

Garrett, T. A. (2007). Economic effects of the 1918 influenza pandemic: Implications for a modern-day pandemic. *Federal Reserve Bank of St. Louis Review, 89*(2), 75–93.

Gherardini, A., & Ramella, F. (2023). The generative effects of economic crises: The case of the Italian innovation system. *Sociologias, 25*. https://doi.org/10.1590/18070337-130138en

Giese, J., & Haldane, A. G. (2020). COVID-19 and the financial system: A tale of two crises. *Oxford Review of Economic Policy, 36*(Supplement_1), 200–214.

Global VAT Compliance. (2020). *Germany: VAT implications—Temporary reduction in response to the COVID-19 pandemic*. https://www.globalvatcompliance.com/globalvatnews/germany-covid-19-vat-implications/ (10.09.2025)

Government of the United Kingdom. (2020, March 23). *Prime Minister's statement on coronavirus (COVID-19)*. https://www.gov.uk/government/speeches/pm-address-to-the-nation-on-coronavirus-23-march-2020 (13.06.2025)

Greenberg, N. (2020). Managing mental health challenges faced by healthcare workers during COVID-19 pandemic. *BMJ, 368*, m1211. https://doi.org/10.1136/bmj.m1211

Gupta, R., et al. (2023). Evaluating the Brexit and COVID-19's influence on the UK economy. *[Unspecified publication]*. https://research.birmingham.ac.uk/en/publications/a75ad356-d1a7-4207-8f53-e0c5c76e29f2

Gümüş, Y. (2020). Ekonomik İstikrar Kalkanı Paketi kapsamında ihtiyaç sahibi ailelere yapılacak sosyal yardımın kriterleri. *Vergi Raporu*, 247, 63–70.

Güner, K. C. (2021). Koronavirüs (COVID-19) pandemisi ve uygulanan mali tedbirlerin değerlendirilmesi. *Turizm Ekonomi ve İşletme Araştırmaları Dergisi, 3*(1), 84–95.

Güneş, Ç. (2025). Covid-19 ve İstihdam Piyasasındaki Dönüşüm. *International Anatolia Academic Online Journal Social Sciences Journal*, *11*(2), 301-311.

Güneş, Ç. (2025). Covid-19 ve İstihdam Piyasasındaki Dönüşüm. *International Anatolia Academic Online Journal Social Sciences Journal*, *11*(2), 301-311.

Gürbüz, S., Aydın, S., & Çöl, M. (2021). COVID-19 aşı çalışmaları ve uygulamaları. *Yeni koronavirüs pandemisi sürecinde Türkiye'de COVID-19 aşılaması ve bağışıklama hizmetlerinin durumu* içinde (ss. 45–60).

Hacettepe Üniversitesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı (2023) Salgın nedir? Retrieved from https://halksagligi.hacettepe.edu.tr (15.02.2025)

Halatçı Ulusoy, Ü. (2021). COVID-19 salgını sonrası medikal ürünlere uygulanan ihracat kısıtlamalarının Dünya Ticaret Örgütü kuralları kapsamında değerlendirilmesi. *Banking & Commercial Law Journal / Banka ve Ticaret Hukuk Dergisi, 37*(2).

Hanushek, E. A., & Woessmann, L. (2020). Education, knowledge capital, and economic growth. *The economics of education* içinde (ss. 171–182).

Hays, J. N. (2005) *Epidemics and pandemics: Their impacts on human history.* ABC-CLIO.

Herlihy, D. (1997) *The Black Death and the transformation of the West.* Harvard University Press.

Heymann, D. L. (2014) *Control of communicable diseases manual* (20th ed.). American Public Health Association.

Hollander, J. E., & Carr, B. G. (2020). Virtually perfect? Telemedicine for COVID-19. *New England Journal of Medicine, 382*(18), 1679–1681. https://doi.org/10.1056/NEJMp2003539

https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Crop-Production-2020-33737 (15.02.2025)

https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Egitim-Harcamalari-Istatistikleri-2021-45553#:~:text=2021%20y%C4%B1l%C4%B1nda%20bir%20%C3%B6nceki%20y%C4%B1la,28%2C3%20ile%20ortaokul%20oldu.&text=E%C4%9Fitim%20harcamalar%C4%B1n%C4%B1n%20gayrisafi%20yurt%20i%C3%A7i%20has%C4%B1la%20i%C3%A7indeki%20pay%C4%B1%202020%20y%C4%B1l%C4%B1nda,y%C4%B1l%C4%B1nda%20%254%2C8%20oldu. (12.01.2025)

https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-2021-45645 (14.02.2025)

https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Tuketici-Fiyat-Endeksi-Ocak-2025-54176 (12.08.2025)

https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Tuketici-Fiyat-Endeksi-Ocak-2024-53622 (12.08.2025)

https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Tuketici-Fiyat-Endeksi-Ocak-2023-49655 (12.08.2025)

https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Tuketici-Fiyat-Endeksi-Ocak-2022-45790 (12.08.2025)

https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Tuketici-Fiyat-Endeksi-Ocak-2021-37379 (12.08.2025)

https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Tuketici-Fiyat-Endeksi-Ocak-2020-33862 (12.08.2025)

https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Tuketici-Fiyat-Endeksi-Ocak-2019-30849 (12.08.2025)

https://openknowledge.fao.org/items/b5b4a446-caa8-4a1a-a94e-2bb4df3dbf15 (15.02.2025)

https://tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/10820-tusiad-erg-covid-19-etkisinde-turkiye-de-egitim (10.08.2025)

https://unctad.org/page/digital-economy-report-2021 (01.02.2025)

https://unctad.org/system/files/official-document/tdr2020_en.pdf (01.02.2025)

https://www.cdc.gov/orr/responses/sars.html (02.03.2024)

https://www.ecb.europa.eu/press/annual-reports-financial-statements/annual/html/ar2020~4960fb81ae.en.html (04.02.2025)

https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/annrep/ecb.ar2021~14d7439b2d.en.pdf (04.02.2025)

https://www.federalreserve.gov/publications/2020-ar-overview.htm (15.01.2025)

https://www.iata.org/contentassets/c81222d96c9a4e0bb4ff6ced0126f0bb/iata-annual-review-2020.pdf (02.02.2025)

https://www.imf.org/external/pubs/ft/ar/2020/eng/downloads/imf-annual-report-2020.pdf (05.01.2025)

https://www.imf.org/external/pubs/ft/ar/2021/eng/downloads/imf-annual-report-2021.pdf (05.01.2025)

https://www.oecd.org/en/publications/oecd-economic-outlook/volume-2020/issue-2_39a88ab1-en.html (16.02.2025)

https://www.tuik.gov.tr/media/announcements/turkiye_istatistikleri_2020.pdf (10.02.2025)

https://www.undp.org/publications/undp-annual-report-2020 (01.05.2025)

https://www.unesco.org.tr/Content_Files/Content/Yayinlar/UNESCO_2020-2021_Faaliyet_Raporlar%C4%B1.pdf (15.03.2025)

https://www.who.int/docs/default-source/documents/gs4dhdaa2a9f352b0445bafbc79ca799dce4d.pdf (05.04.2025)

https://www3.tcmb.gov.tr/yillikrapor/2021/tr/ (03.03.2025)

Huseynov, N., & Dinçsoy, M. O. (2023). Döngüsel Ekonomi ve COVID-19 Pandemisinin Etkileri1. *Balkan and Near Eastern Journal of Social Sciences*, *9*, 262-279.

Huseynov, N., & Dinçsoy, M. O. (2023). Döngüsel Ekonomi ve COVID-19 Pandemisinin Etkileri1. *Balkan and Near Eastern Journal of Social Sciences*, *9*, 262-279.

INSEE. (2021). *Public finances in 2020: The impact of the COVID-19 crisis*. Paris: INSEE. https://www.insee.fr/en/statistiques (25.08.2025)

Institut für Arbeitsmarkt- und Berufsforschung. (2024). *The employment and windfall effects of short-time work* (Discussion Paper No. 14/2024). https://doku.iab.de/discussionpapers/2024/dp1424.pdf (25.08.2025)

Institute for Government. (2021). *The Coronavirus Job Retention Scheme: Success of the furlough scheme*. https://www.instituteforgovernment.org.uk/sites/default/files/publications/coronavirus-job-retention-scheme-success.pdf (25.08.2025)

Institute for Government. (2021). *Timeline of UK coronavirus lockdowns, March 2020 to March 2021*. https://www.instituteforgovernment.org.uk/sites/default/files/timeline-lockdown-web.pdf (25.08.2025)

International Labour Organization (ILO) (2021) *ILO Monitor: COVID-19 and the world of work (Seventh edition).* Retrieved from https://www.ilo.org (03.01.2025)

International Labour Organization. (2020). *COVID-19 and the world of work: Country policy responses*. Geneva: ILO. https://www.ilo.org (28.08.2025)

International Labour Organization. (2022). *World employment and social outlook: Trends 2022*. Geneva: ILO. https://www.ilo.org/global/research/global-reports/weso/2022/lang--en/index.htm (29.08.2025)

International Monetary Fund. (2020). France: 2020 Article IV consultation—Press release; staff report; and statement by the executive director for France. Washington, DC: IMF. https://www.imf.org (03.02.2024)

International Monetary Fund. (2020). Policy responses to COVID-19: India. Washington, DC: IMF. https://www.imf.org (17.02.2024)

International Monetary Fund. (2020, June 11). Kurzarbeit: Germany's short-time work benefit. https://www.imf.org/en/News/Articles/2020/06/11/na061120-kurzarbeit-germanys-short-time-work-benefit (05.03.2024)

International Monetary Fund. (2020–2021). Policy responses to COVID-19: Germany. Washington, DC. https://www.imf.org/en/Topics/imf-and-covid19/Policy-Responses-to-COVID-19 (21.03.2024)

International Monetary Fund. (2021). Fiscal monitor: A fair shot. Washington, DC: IMF. https://www.imf.org (09.04.2024)

International Monetary Fund. (2021). Japan: 2021 Article IV consultation—Staff report. Washington, DC: IMF. https://www.imf.org (28.04.2024)

International Monetary Fund. (2021). World economic outlook: Managing divergent recoveries. Washington, DC: IMF. https://www.imf.org (12.05.2024)

International Monetary Fund. (2021). World economic outlook: Managing divergent recoveries. Washington, DC: International Monetary Fund. (29.05.2024)

International Monetary Fund. (2021a). Germany: 2021 Article IV consultation—Staff report. Washington, DC: IMF. https://www.imf.org/-/media/Files/Publications/CR/2021/English/1DEUEA2021002.ashx (14.06.2024)

International Monetary Fund. (2021b). Germany: Post-COVID-19 recovery in five charts. https://www.imf.org/en/News/Articles/2021/01/15/na011921-germanys-post-covid19-recovery-in-five-charts (01.07.2024)

International Monetary Fund. (2021c). Staff concluding statement of the 2021 Article IV mission—Germany. https://www.imf.org/en/News/Articles/2021/05/20/mcs-52021-germany-concluding-statement-of-the-2021-article-iv-mission-with-germany (19.07.2024)

International Monetary Fund. (2022). India: 2022 Article IV consultation—Staff report. Washington, DC: IMF. https://www.imf.org (06.08.2024)

International Monetary Fund. (2022). World economic outlook: War sets back the global recovery. Washington, DC: IMF. https://www.imf.org (24.08.2024)

International Monetary Fund. (2023). Fiscal monitor: On the path to fiscal consolidation. Washington, DC: International Monetary Fund. (10.09.2024)

International Monetary Fund. (2023). Japan: Staff report for the 2023 Article IV consultation. Washington, DC: IMF. https://www.imf.org (27.09.2024)

International Monetary Fund. (2023). World economic outlook (October 2023). Washington, DC: IMF. https://www.imf.org/en/Publications/WEO (15.10.2024)

International Monetary Fund. (2023). World economic outlook: Navigating global divergences. Washington, DC: IMF. https://www.imf.org (02.11.2024)

International Monetary Fund. (2024). France: 2024 Article IV consultation—Staff report. Washington, DC: IMF. https://www.imf.org/en/Publications (20.12.2024)

International Monetary Fund. (2024). World economic outlook (April 2024). Washington, DC: IMF. https://www.imf.org/en/Publications/WEO (18.02.2025)

International Monetary Fund. (2024). World Economic Outlook: Steady but slow—Resilience amid geopolitical risks. Washington, DC: IMF. https://www.imf.org/en/Publications/WEO (07.05.2025)

Ivanov, D. (2020). Viable supply chain model: Integrating agility, resilience and sustainability perspectives—Lessons from COVID-19. *Annals of Operations Research*. https://doi.org/10.1007/s10479-020-03640

Ivanov, D. (2021). Digital supply chain management and technology to enhance resilience by building and using end-to-end visibility during the COVID-19 pandemic. *IEEE Transactions on Engineering Management*. Advance online publication.

İnce, U., & Sayın, F. (2022). COVID-19 aşısında güncel uygulamalar. *Journal of Health Sciences, 31*(2), 258–262. https://doi.org/10.34108/eujhs.989664

İnneci, A., & Biçer, İ. (2023). COVID-19 döneminde vergi ile ilgili yapılan çalışmaların içerik analizi. *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 7*(1), 109–119.

İşcan, İ. H., & Uzunses, F. (2022). Pandemi ve dünya ekonomisinde yeni arayışlar çerçevesinde bölgesel kapsamlı ekonomik ortaklık anlaşması ve Avrupa Birliği-Çin kapsamlı yatırım anlaşması: Bir ekonomi-politik tahlil. *Doğuş Üniversitesi Dergisi, 23*(COVID-19 Özel Sayısı), 243–264.

İşlek, E., Özatkan, Y., Uslu, M. K. B., Arı, H. O., Çelik, H., & Yıldırım, H. H. (2021). Türkiye'de COVID-19 pandemisi yönetimi ve sağlık politikası stratejileri. *Türkiye Sağlık Enstitüleri Başkanlığı Dergisi, 4*(2), 54–65.

Japan External Trade Organization. (2024). *Japan trade statistics 2024*. https://www.jetro.go.jp (23.09.2025)

Jawad, M., & Naz, M. (2023). Impact of Covid-19 pandemic on macroeconomic aspects. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity, 9*(3), 100126. https://doi.org/10.1016/j.joitmc.2023.100126

Jayawardana, S., Esquivel, M., Orešković, T., & Mossialos, E. (2024). Gender differences in COVID-19 preventative measures and vaccination rates in the United States: A longitudinal survey analysis. *Vaccine, 42*(23), Article 126044. https://doi.org/10.1016/j.vaccine.2024.06.012

Jenkins, F., & Smith, J. (2023). Work-from-home during COVID-19: Accounting for the care economy to build back better. *The Economic and Labour Relations Review*. https://doi.org/10.1177/103530462311XXX

Kahraman, M. E. (2020). COVID-19 salgınının kültür ve sanat organizasyonlarına etkisi. *Yıldız Journal of Art and Design, 7*(1), 84–99.

Karakuş, O. S. (2018). Doğu'dan gelen ölüm: Antoninus Vebası. *Toplumsal Tarih*, *(296)*, Ağustos.

Katagiri, M., Koeda, J., Miyamoto, H., Nirei, M., & Unayama, T. (2025). Fiscal projections and debt sustainability in Japan. *Asian Economic Policy Review*. Advance online publication. https://doi.org/10.1111/aepr.12508

Kawane, T., Adu-Gyamfi, B., Cao, Y., Zhang, Y., Yamazawa, N., He, Z., & Shaw, R. (2024). Digitization as an adaptation and resilience measure for MSMEs amid the COVID-19 pandemic in Japan: Lessons from the food service industry for collaborative future engagements. *Sustainability, 16*(4), 1550. https://doi.org/10.3390/su16041550

Kaya Tilbe, F. (2023). Labour market, social welfare, and migrant remittance: COVID-19 implications in the UK. *Humanities and Social Sciences Communications, 10*(1), 1–9.

Kazak, A., Hintistan, S., & Önal, B. (2020). Dünyada ve Türkiye'de COVID-19 aşı geliştirme çalışmaları. *Celal Bayar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 7*(4), 571–575.

Kefe, İ. (2023). Covıd-19 Pandemisinde Dupont Analizi ile Sağlık Sektörünün Finansal Performansının İncelenmesi. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, *26*(2), 461-478.

Keogh-Brown, M. R., & Smith, R. D. (2008). The economic impact of SARS: How does the reality match the predictions? *Health Policy, 88*(1), 110–120. https://doi.org/10.1016/j.healthpol.2008.03.003

Kessler, T., & Schunkert, H. (2020). Inhibitors of the renin–angiotensin system and SARS-CoV-2 infection. *Clinical Research in Cardiology, 109*(11), 1378–1383. https://doi.org/10.1007/s00059-020-04920-4

Kete, H., & Karasaç, F. (2022). Covid-19 sürecinde Avrupa Birliği ülkeleri ve Türkiye'nin ekonomik performanslarının COPRAS yöntemi ile değerlendirilmesi. *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi*, *9*(2), 373-395.

Kete, H., & Karasaç, F. (2022). Covid-19 sürecinde Avrupa Birliği ülkeleri ve Türkiye'nin ekonomik performanslarının COPRAS yöntemi ile değerlendirilmesi. *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi*, *9*(2), 373-395.

KfW Bankengruppe. (2020). *Finanzbericht 2020*. https://www.kfw.de/PDF/Download-Center/Finanzpublikationen/PDF-Dokumente-Berichte-etc/3_Finanzberichte/Finanzbericht_2020-2.pdf (23.09.2025)

Kılıç, B. (2021). Covid-19 salgınında kriz yönetiminin önemi: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığının güvenli turizm sertifikası örneği. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi, 4*(4), 354–367.

Kılıç, F., Tığtepe, E., & Ersungur, Ş. M. (2022). Covid-19 pandemisinin uluslararası ticarete etkisi: Türkiye örneği. *Journal of Customs and Trade, 9*(27), 66–81.

Kıvılcım, B. (2020). COVID-19 (yeni koronavirüs) salgınının turizm sektörüne muhtemel etkileri. *Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 4*(1), 17–27.

Koyuncu, T., & Karabulut, T. (2021). Türkiye'de sürdürülebilir kalkınma ve yeşil ekonomi açısından yenilenebilir enerji: Ampirik bir çalışma. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 17*(2), 466–482.

Kubota, S., Onishi, K., & Toyama, Y. (2021). Consumption responses to COVID-19 payments: Evidence from a natural experiment and bank account data. *Journal of Economic Behavior & Organization, 188*, 1–17. https://doi.org/10.1016/j.jebo.2021.05.006

Kulak, H. (2023). COVID-19 pandemisinin e-ticaret üzerindeki etkisinin incelenmesi. *İmgelem, 7*(12), 333–362.

Kurtlu, Ö. Ü. A. (2022). COVID-19 pandemisinin lojistik maliyetlere etkileri. *Covid-19 pandemi gölgesinde uluslararası işletmecilik, finans, ticaret ve sigortacılık* içinde (s. 239).

Küçükbay, F., Uysal, D., & Çırak, A. N. (2021). Covid-19 salgının dünya ekonomisi üzerindeki etkisinin değerlendirilmesi. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *13*(4), 15-20.

Küçükbay, F., Uysal, D., & Çırak, A. N. (2021). Covid-19 salgının dünya ekonomisi üzerindeki etkisinin değerlendirilmesi. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *13*(4), 15-20.

Küçükoğlu, S. (2021). Covıd-19 Pandemi Sürecinin Küresel Ekonomik Göstergeleri ve Türkiye'de Bankacılık ve Finans Sektörüne Etkileri. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *20*(42), 1269-1291.

Küçükoğlu, S. (2021). Covıd-19 Pandemi Sürecinin Küresel Ekonomik Göstergeleri ve Türkiye'de Bankacılık ve Finans Sektörüne Etkileri. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *20*(42), 1269-1291.

Küçükoğlu, S. (2021). Covid-19 pandemi sürecinin küresel ekonomik göstergeleri ve Türkiye'de bankacılık ve finans sektörüne etkileri. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 20*(42), 1269–1291. https://doi.org/10.46928/iticusbe.870711

Lemieux, T., Milligan, K., Schirle, T., & Skuterud, M. (2020). Initial impacts of the COVID-19 pandemic on the Canadian labour market. *Canadian Public Policy, 46*(S1), 44–61.

Lin, K., Yang, B. X., Luo, D., Liu, Q., Ma, S., Huang, R., … McIntyre, R. S. (2020). The mental health effects of COVID-19 on health care providers in China. *American Journal of Psychiatry, 177*(7). https://doi.org/10.1176/appi.ajp.2020.20040374

Liu, S. (2020). Food supply pressure in France and Germany during COVID-19: Causes from manufacturing. *Journal of Agriculture, Food Systems, and Community Development*.

Long, J. A., Paulin, G., & Choi, K. (2021). Do regionally targeted lockdowns alter movement to non-essential businesses? Evidence from Ontario during COVID-19. *Journal of Urban Economics, 128*, 103–118.

Lynteris, C. (2018). *Visual representations of the Third Plague Pandemic*. Cambridge: Centre for Research in the Arts, Social Sciences and Humanities.

Maharjan, R., & Kato, H. (2024). Can logistics and supply chain resilience strategies minimize the impacts of disruptions: Evidence from Japan. *The International Journal of Logistics Management, 35*(5), 1465–1482. https://doi.org/10.1108/IJLM-12-2022-0487

Matsumoto, R., Motomura, E., & Okada, M. (2024). Impacts of working hours, wages, and regular employment opportunity on suicide mortalities of employed and unemployed individuals before and during the COVID-19 pandemic in Japan. *International Journal of Environmental Research and Public Health, 21*(4), 499. https://doi.org/10.3390/ijerph21040499

Meier, M. (2016). The 'Justinianic Plague': The economic consequences of the pandemic in the eastern Roman empire and its cultural and religious effects. *Early Medieval Europe, 24*(3), 267–292. https://doi.org/10.1111/emed.12152

Memish, Z. A., Assiri, A. M., & Al-Tawfiq, J. A. (2014). Middle East respiratory syndrome coronavirus (MERS-CoV) viral shedding in the respiratory tract: An observational analysis with infection control implications. *International Journal of Infectious Diseases, 29*, 307–308. https://doi.org/10.1016/j.ijid.2014.10.002

Mena, C., et al. (2021). International trade resilience and the COVID-19 pandemic. *Frontiers in Political Science*.

Ministry of Economy, Trade and Industry. (2020). *White paper on international economy and trade 2020*. Tokyo: METI. https://www.meti.go.jp/english (08.09.2025)

Ministry of Economy, Trade and Industry. (2024). *White paper on international economy and trade 2024*. Tokyo: METI. https://www.meti.go.jp/english (08.09.2025)

Ministry of Finance Japan. (2021). *Supplementary budgets for FY2020*. Tokyo: MOF. https://www.mof.go.jp (08.09.2025)

Ministry of Finance Japan. (2021a). *Trade statistics of Japan 2020*. Tokyo: MOF. https://www.customs.go.jp/toukei (08.09.2025)

Ministry of Finance Japan. (2022). *Trade statistics of Japan 2022*. Tokyo: MOF. https://www.customs.go.jp/toukei (08.09.2025)

Miroudot, S. (2020). Resilience versus robustness in global value chains: Some policy implications. *OECD Trade Policy Papers*, No. 240.

Mitchener, K. J., & Weidenmier, M. D. (2007). The Baring Crisis and the great Latin American meltdown of the 1890s (NBER Working Paper No. 13403). National Bureau of Economic Research.

Mizumoto, K., & Chowell, G. (2020). Transmission potential of the novel coronavirus (COVID-19) onboard the Diamond Princess cruise ship. *Infectious Disease Modelling, 5*, 264–270. https://doi.org/10.1016/j.idm.2020.02.003

Moessner, R., & de Haan, J. (2022). Effects of monetary policy announcements on term premia in the euro area during the COVID-19 pandemic. *Finance Research Letters, 44*, 102055. https://doi.org/10.1016/j.frl.2021.102055

Monath, T. P., & Vasconcelos, P. F. C. (2015). Yellow fever. *Journal of Clinical Virology, 64*, 160–173. https://doi.org/10.1016/j.jcv.2014.08.030

Morens, D. M., & Fauci, A. S. (2007). The 1918 influenza pandemic: Insights for the 21st century. *The Journal of Infectious Diseases, 195*(7), 1018–1028. https://doi.org/10.1086/511989

Mugiyama, R., & Komatsu, K. (2025). More than usage: Expanding socioeconomic inequality in access to remote work after COVID-19 in Japan. *Socio-Economic Review*. Advance online publication. https://doi.org/10.1093/ser/mwaf072

Muyembe-Tamfum, J. J., Mulangu, S., Masumu, J., Kayembe, J. M., Kemp, A., & Paweska, J. T. (2012). Ebola virus outbreaks in Africa: Past and present. *Onderstepoort Journal of Veterinary Research, 79*(2). https://doi.org/10.4102/ojvr.v79i2.451

Nakıboğlu, G. (2020). COVID-19 küresel tedarik zincirlerinde yaşananlar ve dönüşüm. *Çağ University Journal of Social Sciences, 17*(2), 1–16.

Nalbantoğlu, C. B. (2021). COVID-19 sürecinin dijital dönüşüme etkileri. *Balkan & Near Eastern Journal of Social Sciences (BNEJSS), 7*(4).

Naumann, E., Möhring, K., Reifenscheid, M., Wenz, A., Rettig, T., Lehrer, R., Krieger, U., Juhl, S., Friedel, S., Fikel, M., Cornesse, C., & Blom, A. G. (2020). COVID-19 policies in Germany and their social, political, and psychological consequences. *European Policy Analysis, 6*(2), 191–202. https://doi.org/10.1002/epa2.1091

OECD. (2021). *OECD economic surveys: Turkey 2021*. Paris: OECD Publishing.

OECD. (2023). *OECD economic surveys: Turkey 2023*. Paris: OECD Publishing.

OECD. (2024). *OECD economic outlook 2024: Turkey fiscal policy assessment*. Paris: OECD Publishing.

Office for National Statistics. (2020, December). *GDP monthly estimate, UK: December 2020*. https://www.ons.gov.uk/economy/grossdomesticproductgdp/bulletins/gdpmonthlyestimateuk/december2020 (12.10.2025)

Office for National Statistics. (2021, February 12). *GDP first quarterly estimate, UK: October to December 2020*.

https://www.ons.gov.uk/economy/grossdomesticproductgdp/bulletins/gdpfirstquarterlyestimateuk/octobertodecember2020 (12.10.2025)

Office for National Statistics. (2021, March 15). *Coronavirus: A year like no other*. https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/healthandsocialcare/conditionsanddiseases/articles/coronavirusayearlikenoother/2021-03-15 (16.10.2025)

Office for National Statistics. (2021a). *GDP first quarterly estimate, UK: October to December 2020 (advance estimate)*.

https://www.ons.gov.uk/economy/grossdomesticproductgdp/bulletins/gdpfirstquarterlyestimateuk/octobertodecember2020 (22.10.2025)

Office for National Statistics. (2023, September 1). *Impact of Blue Book 2023 changes on gross domestic product*. https://www.ons.gov.uk/economy/grossdomesticproductgdp/articles/impactofbluebook2023changesongrossdomesticproduct/2023-09-01 (23.10.2025)

Office for National Statistics. (2025). *Gross domestic product (GDP) – UK*. https://www.ons.gov.uk/economy/grossdomesticproductgdp (12.10.2025)

Olgun, O. (2022). *Public finance in the era of the COVID-19 crisis*. *International Tax and Public Finance, 29*, 1349–1372. https://doi.org/10.1007/s10797-022-09769-3

Onaç, E., & Birol, Y. E. (2024). COVID-19 pandemisi sonrası Türkiye'de enflasyonun belirleyicileri üzerine bir değerlendirme. *Paradigma: İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi, 13*(2), 20–38.

Ordonez-Ponce, E., Dordi, T., Talbot, D., & Weber, O. (2022). Canadian banks and their responses to COVID-19 – stakeholder-oriented crisis management. *Journal of Sustainable Finance & Investment, 12*(3), 388–409. https://doi.org/10.1080/20430795.2022.2069663

Organisation for Economic Co-operation and Development. (2020). *OECD economic outlook: Interim report September 2020—Coronavirus (COVID-19): Living with uncertainty*. Paris: OECD Publishing. https://www.oecd.org

Organisation for Economic Co-operation and Development. (2021). *OECD economic surveys: France 2021*. Paris: OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/eco_surveys-fra-2021-en

Organisation for Economic Co-operation and Development. (2021). *OECD economic survey: Germany; Trade and services updates*. Paris: OECD Publishing.

Organisation for Economic Co-operation and Development. (2021). *OECD economic outlook* (Vol. 2021, Issue 2). Paris: OECD Publishing. https://www.oecd.org/economic-outlook

Organisation for Economic Co-operation and Development. (2021). *OECD economic outlook: Japan 2021*. Paris: OECD Publishing. https://www.oecd.org

Organisation for Economic Co-operation and Development. (2021). *OECD economic outlook* (Vol. 2021, Issue 2). Paris: OECD Publishing. https://www.oecd.org

Organisation for Economic Co-operation and Development. (2022). *Disparities in labour market and income trends during the first year of the COVID-19 crisis*. Paris: OECD Publishing. https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2022/06/disparities-in-labour-market-and-income-trends-during-the-first-year-of-the-covid-19-crisis_bb4dba57/e72b8b65-en.pdf (12.09.2025)

Organisation for Economic Co-operation and Development. (2022). *Employment outlook 2022: Country notes – Italy*. Paris: OECD Publishing. https://www.oecd.org/employment-outlook (12.09.2025)

Organisation for Economic Co-operation and Development. (2022). *Trade and global value chains report*. Paris: OECD Publishing. https://www.oecd.org/trade (22.09.2025)

Organisation for Economic Co-operation and Development. (2023). *OECD economic outlook* (Vol. 2023, Issue 2). Paris: OECD Publishing. https://www.oecd.org (11.09.2025)

Oskay, C. (2023). Küresel borçların sürdürülebilirliği üzerine bir değerlendirme. *Anadolu İktisat ve İşletme Dergisi, 7*(1), 14–26.

Oskay, C. (2024). Fiyat istikrarının sağlanmasında enflasyon hedeflemesi: Türkiye uygulaması. *BENGİ Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, 1. https://doi.org/10.58646/bengi.1407314

Özcan, M. (2021). COVID-19 pandemisinin turizm ve ulaştırma işletmelerinin finansal performansına etkisi. *OPUS International Journal of Society Researches, 17*(Pandemi Özel Sayısı), 3542–3567.

Özkan, G. (2021). Covid-19 pandemisi ile yoksulluğun derinleşen yüzü: Çalışan yoksullar. *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi, 8*(14), 93–108.

Pagano, L., Salmanton-García, J., Marchesi, F., Busca, A., Corradini, P., Hoenigl, M., … EPICOVIDEHA Working Group. (2021). COVID-19 infection in adult patients with hematological malignancies: A European Hematology Association survey (EPICOVIDEHA). *Journal of Hematology & Oncology, 14*, Article 168.

Parıldar, H. (2020). Tarihte bulaşıcı hastalık salgınları. *Tepecik Eğitim ve Araştırma Hastanesi Dergisi, 30*(Ek sayı), 19–26. https://doi.org/10.5222/terh.2020.93764

Patterson, K. D. (1992). Yellow fever epidemics and mortality in the United States, 1693–1905. *Social Science & Medicine, 34*(8), 855–865. https://doi.org/10.1016/0277-9536(92)90255-O

Peckham, R. (2020). Viral surveillance and the 1968 Hong Kong flu pandemic. *Journal of Global History, 15*(3), 444–458.

Pehlivan, M., Kaya, A., & Keleş, S. S. (2021). Covıd-19'un Makroekonomik Etkileri Ve Seçilmiş Ülkelerde Covıd-19 Döneminde Uygulanan Maliye ve Para Politikaları. *Akademik Hassasiyetler*, *8*(17), 105-135.

Pehlivan, M., Kaya, A., & Keleş, S. S. (2021). Covıd-19'un Makroekonomik Etkileri Ve Seçilmiş Ülkelerde Covıd-19 Döneminde Uygulanan Maliye ve Para Politikaları. *Akademik Hassasiyetler*, *8*(17), 105-135.

Pelit, İ., & Irmak, E. (2022). Covid-19'un Türkiye'nin dış ticaretine etkisi. *International Journal of Economics and Innovation, 8*(1), 79–97. https://doi.org/10.20979/ueyd.1056703

Perker, B. C., & Akgün, A. K. (2021). Covid-19'un inovasyon ve ihracat üzerine etkisi. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13*(4), 83–96.

Pianta, M., Lucchese, M., & Nascia, L. (2021). The Italian government's economic-policy response to the coronavirus crisis. *Contemporary Italian Politics, 13*. https://doi.org/10.1080/23248823.2021.1908696

Pollitzer, R. (1954). Plague. *Geneva: WHO*, *698*.

Qureshi, A. I. (2016). Economic and political impact of Ebola virus disease. In *Ebola virus disease* (pp. 177–191). Elsevier. https://doi.org/10.1016/B978-0-12-804230-4.00013-3

Rathnayaka, I. W., Khanam, R., & Rahman, M. M. (2024). Examining monetary policy measures and their impacts during and after the COVID era: OECD perspectives. *Economies, 12*(6), 154. https://doi.org/10.3390/economies12060154

Riedel, S. (2005). Edward Jenner and the history of smallpox and vaccination. *Proceedings (Baylor University. Medical Center), 18*(1), 21–25.

Robert Koch-Institut. (2020–2021). *SARS-CoV-2 situation reports*. Berlin. https://www.rki.de/DE/Content/InfAZ/N/Neuartiges_Coronavirus/Situationsberichte (12.11.2025)

Rocklöv, J., Sjödin, H., & Wilder-Smith, A. (2020). COVID-19 outbreak on the Diamond Princess cruise ship: Estimating the epidemic potential and effectiveness of public health countermeasures. *Journal of Travel Medicine, 27*(3), taaa030. https://doi.org/10.1093/jtm/taaa030

Rosenberg, C. E. (1966). Cholera in nineteenth-century Europe: A tool for social and economic analysis. *Comparative Studies in Society and History*, *8*(4), 452-463.

Roser, M. (2020). *The Spanish flu: the global impact of the largest influenza pandemic in history*. Our World in Data. https://ourworldindata.org/spanish-flu-largest-influenza-pandemic-in-history

Salvati, L., & Tridico, P. (2025). Real wages and productivity: A lesson from Italy, 1980–2023. *Structural Change and Economic Dynamics, 75*, 261–272.

Sánchez, R. (2021). Uso de herramientas tecnológicas en tiempos de COVID-19. *RTED Revista de Tecnologías Emergentes y Desarrollo, 1*(1). https://doi.org/10.37843/rted.v1i1.223

Sandalcı, U., & Sandalcı, İ. (2025). *Aile yılı kapsamında aileye yönelik mali yardımlara ilişkin araştırma*. Serüven Yayınevi.

Sarı, E., & Sarı, B. (2020). Kriz zamanlarında eğitim yönetimi: COVID-19 örneği. *International Journal of Leadership Studies: Theory and Practice, 3*(2), 49–63.

Savoie-Comeau, A., & Morris, T. (2025). Monetary policy, household debt, and heterogeneity in Canada: Bank-level analysis of total deposits. *SSRN Electronic Journal*. https://doi.org/10.2139/ssrn.5784422

Saygı, H. (2021). COVID-19 pandemi uzaktan eğitim sürecinde sınıf öğretmenlerinin karşılaştığı sorunlar. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi, 7*(2), 109–129.

Schnabel, J. (2021). Explaining intergovernmental coordination during the COVID-19 pandemic: Responses in Australia, Canada, Germany, and Switzerland. *Publius: The Journal of Federalism*.

Scotti, F., Caporali, C., & Luca, D. (2025). NextGenerationEU lands: Assessing the territorial allocation of Italy's Recovery and Resilience Funds. *SSRN Electronic Journal*. https://doi.org/10.2139/ssrn.5439661

Sezgin, G., & Deniz, G. (2025). Türkiye, Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya Sağlık Sistemleri ve Covid-19 Sağlık Politikaları. *Sağlık ve Sosyal Refah Araştırmaları Dergisi*, *7*(2), 219-241.

Sezgin, G., & Deniz, G. (2025). Türkiye, Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya Sağlık Sistemleri ve Covid-19 Sağlık Politikaları. *Sağlık ve Sosyal Refah Araştırmaları Dergisi*, *7*(2), 219-241.

Shanafelt, T., Ripp, J., & Trockel, M. (2020). Understanding and addressing sources of anxiety among health care professionals during the COVID-19 pandemic. *JAMA, 323*(21), 2133–2134. https://doi.org/10.1001/jama.2020.5893

Shih, W. (2020). Is it time to rethink global supply chains? *MIT Sloan Management Review*. https://sloanreview.mit.edu/article/is-it-time-to-rethink-global-supply-chains/

Soğancılar, N., Dereli, Z., & Sağlam Arı, G. (2022). COVID-19 salgınında gıda güvencesi: Gıda tedarik zincirlerine bağlı etkiler. *Alanya Academic Review, 6*(2), 2333–2349.

Soylu, Ö. B. (2020). Türkiye ekonomisinde Covid-19'un sektörel etkileri. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 7*(5), 169–185.

Spencer, D. A. (2023). Furloughing and COVID-19: Assessing regulatory reform of employment policy in the UK. *Cambridge Journal of Economics, 47*(1), 81–102.

Statistics Canada. (2021). *Canada's merchandise trade review, 2020*. Ottawa: Government of Canada. https://www150.statcan.gc.ca/n1/pub/65-209-x/65-209-x2021001-eng.htm (10.10.2025)

Statistics Canada. (2021). *Labour force survey, 2020 annual review*. Ottawa: Government of Canada. https://www150.statcan.gc.ca/n1/pub/71-222-x/71-222-x2021001-eng.htm (10.10.2025)

Statistics Canada. (2023). *Government finance statistics, 2019–2023*. Ottawa: Government of Canada. https://www150.statcan.gc.ca/n1/en/subjects/Public_sector/Finance (10.10.2025)

Statistics Canada. (2023). *Labour force characteristics, 2019–2023*. Ottawa: Government of Canada. https://www.statcan.gc.ca/en/subjects-start/labour (10.10.2025)

Statistics Canada. (2023). *Trade in goods by export and import categories, 2019–2023*. Ottawa: Government of Canada. https://www150.statcan.gc.ca/n1/en/subjects/Trade_in_goods (10.10.2025)

Statistisches Bundesamt (Destatis). (2020a, August 18). *Employment in the 2nd quarter of 2020: Strongest decline since German reunification*. https://www.destatis.de/EN/Press/2020/08/PE20_312_13321.html (09.10.2025)

Statistisches Bundesamt (Destatis). (2020b, October 26). *Corona crisis has hit the restaurant industry hard: Turnover and employment down considerably*. https://www.destatis.de/EN/Press/2020/10/PE20_N067_45.html (09.10.2025)

Statistisches Bundesamt (Destatis). (2021–2024). *National accounts (GDP); Foreign trade*. Wiesbaden: Federal Statistical Office. https://www.destatis.de/EN/Themes/Economy/National-Accounts/Domestic-Product/_node.html https://www.destatis.de/EN/Themes/Economy/Foreign-Trade/_node.html (09.10.2025)

Statistisches Bundesamt (Destatis). (2021a). *Foreign trade: Exports and imports 2020 down on 2019*. Wiesbaden: Federal Statistical Office. https://www.destatis.de/EN/Themes/Economy/Foreign-Trade/_node.html (09.10.2025)

Statistisches Bundesamt (Destatis). (2021a, January 1). *Employment in 2020: Upward trend in the labour market stopped by the coronavirus crisis*. https://www.destatis.de/EN/Press/2021/01/PE21_001_13321.html (09.10.2025)

Statistisches Bundesamt (Destatis). (2021b, February 17). *Turnover in accommodation and food services in Germany decreased by 39.0% in real terms in 2020*. https://www.destatis.de/EN/Press/2021/02/PE21_N012_45411.html (09.10.2025)

Statistisches Bundesamt (Destatis). (2022). *Foreign trade: Germany's exports and imports 2021*. Wiesbaden: Federal Statistical Office. https://www.destatis.de/EN/Themes/Economy/Foreign-Trade/_node.html (09.10.2025)

Statistisches Bundesamt (Destatis). (n.d.). Foreign trade: Overall development from 1950. https://www.destatis.de/EN/Themes/Economy/Foreign-Trade/Tables/overall-development-from-1950.html (09.10.2025)

Stepan, N. (1978). The interplay between socio-economic factors and medical science: Yellow fever research, Cuba and the United States. *Social Studies of Science, 8*(4). https://doi.org/10.1177/030631277800800401

Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2021). *Bütçe gerçekleşmeleri raporu 2021*. Ankara: T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı Yayınları.

Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2023). *Bütçe gerçekleşmeleri raporu 2023*. Ankara: T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı Yayınları.

Sülün, D. (2020). The impact of COVID-19 on France's economy with an overview on the European economy. *Journal of Research in Economics, Politics & Finance, 5*(Special Issue), 115–136. https://doi.org/10.30784/epfad.810739

Şengül, S. (2025). Covid-19 pandemisinin Türkiye bankacılık sektöründeki sistemik risk üzerine etkileri: MES analizi ile karşılaştırmalı bir inceleme. *The Journal of Accounting and Finance*, (105), 97–120. https://doi.org/10.25095/mufad.1565270

Tayar, M. (2020). Gıda güvenliği ve COVID-19. *Veteriner Farmakoloji ve Toksikoloji Derneği Bülteni, 11*(2), 61–71.

TCMB. (2021). *Ödemeler dengesi raporu 2021*. Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.

TCMB. (2023). *Enflasyon raporu 2023-IV: Genel değerlendirme*. Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.

TCMB. (2023). *Finansal istikrar raporu 2023-II*. Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.

Tekinay, O. N. (2022). Covid-19 salgın dönemi G7 ülkeleri ve Türkiye'nin ekonomik performans sıralaması ve karşılaştırılması. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, *12*(1), 1-25.

Tekinay, O. N. (2022). Covid-19 salgın dönemi G7 ülkeleri ve Türkiye'nin ekonomik performans sıralaması ve karşılaştırılması. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, *12*(1), 1-25.

Tigen, E. T., & Şengel, B. E. (2022). Pandemi döneminde yapay zekâ. *Türkiye Klinikleri Infectious Diseases – Special Topics, 15*(3), 46–49.

Tognotti, E. (2010). The eradication of smallpox, a success story for modern medicine and public health: What lessons for the future? *Journal of Infection in Developing Countries, 4*(5), 264–266.

Topcu, B. A. (2021). Dijital ekonomi ve göstergelerinin sürdürülebilir kalkınma üzerindeki etkisi: AB ülkeleri örneği. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi, 4*(2), 455–465.

Tsigaris, P., Teixeira da Silva, J. A., & Honma, M. (2024). Long-term economic outlook for Japan, as impacted by COVID-19. *De Gruyter*.

Türk, A., Ak Bingül, B., & Ak, R. (2020). Tarihsel süreçte yaşanan pandemilerin ekonomik ve sosyal etkileri. *Gaziantep University Journal of Social Sciences, 19*(COVID-19 Special Issue), 612–632. https://doi.org/10.21547/jss.766717

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2021) *Gayrisafi yurtiçi hasıla IV. çeyrek: Ekim-Aralık 2020,* Retrieved from https://data.tuik.gov.tr (09.02.2025)

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2022) *Gayrisafi yurtiçi hasıla IV. çeyrek: Ekim-Aralık 2021.* Retrieved from https://data.tuik.gov.tr (03.05.2025)

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2023) *Gayrisafi yurtiçi hasıla IV. çeyrek: Ekim-Aralık 2022.* Retrieved from https://data.tuik.gov.tr (09.01.2025)

Türkiye Turizm Tanıtım ve Geliştirme Ajansı. (2021). *Covid-19'un turizm sektörüne etkileri ve yeniden yapılanma süreci raporu*. İstanbul: TGA Yayınları.

U.S. Bureau of Labor Statistics. (n.d.). Employment levels by industry. https://www.bls.gov/charts/employment-situation/employment-levels-by-industry.htm (09.11.2025)

U.S. Census Bureau. (2025). *U.S. trade in goods with world, seasonally adjusted—Monthly table*. https://www.census.gov/foreign-trade/balance/c0004.html (09.11.2025)

U.S. International Trade Commission. (2021). *Shifts in U.S. merchandise trade, 2020: Trade by industry sectors*. https://www.usitc.gov/research_and_analysis/tradeshifts/2020/trade_by_industry_sectors.htm (09.10.2025)

U.S. International Trade Commission. (2021). *Shifts in U.S. merchandise trade, 2020*. Washington, DC: USITC.

U.S. Treasury Office of Inspector General. (2024). *CARES Act overview*. https://oig.treasury.gov/cares-act (09.10.2025)

UK Parliament, Committee of Public Accounts. (2023). *COVID employment support schemes*. https://committees.parliament.uk/publications/34250/documents/188667/default/

UNCTAD (2021) *E-commerce growth in developing countries.* Retrieved from https://unctad.org (03.05.2025)

UNCTAD (2021) *Regional economic integration and trade.* Retrieved from https://unctad.org (26.02.2025)

United Nations Conference on Trade and Development. (2021). *The least developed countries report 2021: The least developed countries in the post-COVID world*. Geneva: UNCTAD. https://unctad.org

United Nations Development Programme. (2021). *Human development report 2021/2022*. New York: UNDP. https://hdr.undp.org

Urrutia, D., Manetti, E., Williamson, M., & Lequy, E. (2021). Overview of Canada's answer to the COVID-19 pandemic's first wave (January–April 2020). *International Journal of Environmental Research and Public Health, 18*(13), 7131. https://doi.org/10.3390/ijerph18137131

Uzmanoglu, M. S., Hegde, S., Engle, C., van Senten, J., Kumar, G., & Dey, M. (2024). Seafood purchasing behavior in the U.S. during the early recovery period from the COVID-19 pandemic. *Fishes, 9*(9), Article 348. https://doi.org/10.3390/fishes9090348

Ünal, E., Atik, D., & Gözüyeşil, E. (2021). COVID-19 pandemisi ve kadınlar. *Haliç Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 4*(1), 1–8.

Ünüvar, İ., & Aktaş, H. (2022). Dünya'da ve Türkiye'de COVID-19 pandemisinin ekonomik etkileri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, 25*(1), 124–140.

Veenstra, N., & Whiteside, A. (2005). Economic impact of HIV. *Best Practice & Research Clinical Obstetrics & Gynaecology, 19*(2), 197–210. https://doi.org/10.1016/j.bpobgyn.2004.10.005

Veral, E. S. (2021). Döngüsel ekonomi: Engeller, stratejiler ve iş modelleri. *Ankara Üniversitesi Çevrebilimleri Dergisi, 8*(1), 7–18.

Verschave, S. (2025). Impact of COVID-19 on the supply chain in France: Chain management industry through archival research. *Theseus – University of Applied Sciences Thesis Repository*. https://www.theseus.fi/bitstream/handle/10024/882033/Verschave_Simon.pdf

Vural, I. E., Herder, M., & Graham, J. E. (2025). Competitive interdependence: A critical political economy of regulation during the COVID-19 pandemic. *Social Science & Medicine*. Advance online publication. https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2025.118759

Waldner, D. L., Harrison, R., Johnstone, J., Saxinger, L., Webster, D., & Sligl, W. (2021). COVID-19 epidemiology in Canada from January to December 2020: The pre-vaccine era. *FACETS, 6*(2), 760–822.

Wang, R. (2024). Global supply chain disruptions, commodity price shocks and inflation in Japan. *International Journal of Empirical Economics, 3*(2), Article 2450004. https://doi.org/10.1142/S2810943024500045

Weber, M., Dorn, F., & Neumeier, F. (2021). Gauging the effects of the German COVID-19 fiscal stimulus package. *Ifo CESifo Forum*. https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC10015777/

Webster, R. G., Hulse-Post, D. J., Sturm-Ramirez, K. M., Guan, Y., Peiris, M., Smith, G., & Chen, H. (2007). Changing epidemiology and ecology of highly pathogenic avian H5N1 influenza viruses. *Avian Diseases, 51*(s1), 269–272. https://doi.org/10.1637/7641-050206R.1

World Bank. (2021). *Global economic prospects* (June 2021). Washington, DC: World Bank. https://www.worldbank.org (10.08.2025)

World Bank. (2022). *Global economic prospects* (June 2022). Washington, DC: World Bank. https://www.worldbank.org (10.08.2025)

World Bank. (2023). *Global economic prospects* (June 2023). Washington, DC: World Bank. https://www.worldbank.org (10.08.2025)

World Health Organization (2010) What is a pandemic? Retrieved from https://www.who.int/csr/disease/swineflu/frequently_asked_questions/pandemic/en/ (23.05.2025)

World Trade Organization. (2022). *Trade policy review: Japan 2022*. Geneva: WTO. https://www.wto.org (10.08.2025)

Wu, S. A., Banerjee, A., et al. (2024). Updated surveillance metrics and history of COVID-19 in Canada. *JMIR Public Health and Surveillance, 10*(1), 20–33.

Wyplosz, C. (2020). The euro area after COVID-19. *Monetary Dialogue Papers*. European Parliament. https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/214969/01.WYPLOSZ_final.pdf

Yaman, B. (2021). COVID-19 pandemisi sürecinde Türkiye ve Çin'de uzaktan eğitim süreç ve uygulamalarının incelenmesi. *OPUS International Journal of Society Researches, 17*(Pandemi Özel Sayısı), 3298–3308.

Yang, W. (2024). Trends and development of fiscal and monetary policies of G7 countries during the post-pandemic era. *Highlights in Business, Economics and Management, 24*.

Yaşayanlar, İ. (2015). Hicaz yolunda kolera: Rusya Müslümanlarının kullandığı Karadeniz hac yolu ve koleranın yayılımına etkisi. *Avrasya İncelemeleri Dergisi, 4*(2), 178–203.

Yavuz, K. (2024). Covid-19 Salgınının Sosyal Politikaların Geleceği Üzerine Etkileri. *The Journal Of Social Sciences*, (45), 181-193.

Yavuz, K. (2024). Covid-19 Salgınının Sosyal Politikaların Geleceği Üzerine Etkileri. *The Journal Of Social Sciences*, (45), 181-193.

Yayman, D. (2022). Kur korumalı mevduat hesabına tanınan vergi ayrıcalıklarının bütçeye etkileri. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 31*(2), 526–535. https://doi.org/10.35379/cusosbil.1123959

Yeldan, E., & Voyvoda, E. (2020). COVID-19 salgınının Türkiye ekonomisine etkileri ve politika alternatiflerinin makroekonomik genel denge analizi. *Bilim Akademisi COVID-19 Modelleme Çalıştayı Raporu.* Retrieved September 15

Yıldırım, U. (2021). COVID-19 pandemisinin dış ticaret üzerine etkisi: İstatistiksel bir yaklaşım. *Fiscaoeconomia, 5*(1), 280–295.

Yılmaz, E. (2023). Sarı humma hastalığı. S. S. Senger (Ed.), *Vektör kaynaklı enfeksiyon hastalıkları* içinde (ss. 57–66). Ankara: Akademisyen Kitabevi.

Yılmaz, Ö. (2017). 1847–1848 kolera salgını ve Osmanlı coğrafyasındaki etkileri. *Avrasya İncelemeleri Dergisi, 6*(1), 23–55.

Yirci, R., & Özdemir, T. Y. (2024). COVID-19 pandemisinin sosyoekonomik ve psikolojik göstergeleri ile Türk eğitim sistemi üzerindeki etkileri. *Journal of History School, 14*(LIII), 2440–2466.

Yolun, M. (2020). İspanyol Gribinin Kısa Bir Öyküsü. *Toplumsal Tarih*, *316*, 74-80.

Yükseler, Z. (2020). *Koronavirüs (Covid-19) salgınının istihdam ve büyümeye etkisi*. Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.

Zenginoğlu, S. (2022). Avrupa tarihinde vebanın öyküsü ve Covid-19 sürecinde öykünün hakikati. *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9*(32), 174–186.

Zhao, Y., Huang, X., & Luo, Y. (2022). How to prepare for the next pandemic: Correlation between food prices and COVID-19 from global and local perspectives. *arXiv*. https://arxiv.org/abs/2211.15515